

HENRYK SIENKIEWICZ
VÁLOGATOTT ELBESZÉLÉSEK

FORDÍTOTTA
MÉSZÁROS ISTVÁN

TARTALOM

A HARMADIK

OZIRISZ ÍTÉLETE

LAKODALOM

SENKI SEM PRÓFÉTA A MAGA HAZÁJÁBAN

A GRAVELOTTE-I HŐS

EGY POZNANI TANÍTÓ NAPLÓJÁBÓL

MUZSIKÁS JANKÓ

AZ ŐRANGYAL

DARVAK

SZÉNRAJZ

TÉVEDÉSEK VÍGJÁTÉKA

AZ ÍGÉRET FÖLDJÉN

A TÖRZSFŐ

A VILÁGÍTÓTORONY ŐRE

A HARMADIK

I

A műterem bérét, ahol Swiateckivel együtt laktunk és dolgoztunk, nem fizettük ki, először azért, mert kettőnknek együtt öt rubelünk volt, másodszor pedig, mert őszintén undorodtunk a házbérfizetéstől.

Minket, festőket, tékozlóknak neveznek, de én vagyok az első, aki sokkal inkább eliszom a pénzt, mintsem a háziúrnak lakbérre fecséreljem.

Ami a háziurunkat illeti, nem volt rossz ember, de különben is megtaláltuk a módját, hogyan kell vele bánni.

Rendszerint reggelenként jött, hogy a lakbért sürgesse, s ilyenkor Swiatecki, aki a földön aludt egy szalmazsákon s egy török függönnyel takarózott, melyet arcképekhez használtunk hátternek, félig felemelkedett fektéből és síri hangon szólalt meg:

- Jó, hogy látom, mert azt álmodtam, meghalt.

A háziúr babonás volt s nyilván félt a haláltól, mert szörnyen zavarba esett, Swiatecki viszont hanyatt vetette magát a szalmazsákon, kinyújtotta a lábát, kezét összetette a mellén és tovább beszélt:

- Így feküdt ni; a kezén fehér kesztyű, az ujjai hosszúak, a lábán pedig lakkcipő. Egyébként az arca nem változott el nagyon.

Erre én még hozzátettem:

- Az ilyen álom nem mindig teljeseedik be!

Ez a „nem mindig” szemmel láthatólag kétségbeejtette a háziurat. A dolog úgy végződött, hogy dühbe jött, bevágta maga mögött az ajtót, s hallottuk, hogyan rohan lefelé, négy lépcsőfokot ugrálva át egyszerre s közben veszettül káromkodik. De azért a végrehajtót nem küldte a nyakunkra a jó lélek.

Az igazat megvallva, nem is lett volna itt mit foglalni. A háziúr meg bizonyára arra számított, hogy ebbe a műterembe és a mellette levő konyhába megint csak festők költöznek, s azokkal ugyanígy lesz vagy még ígybben.

E módszerünk azonban lassanként elvesztette az élet. A háziúr megbékélt a halál gondolatával. Swiatecki éppen arra készülődött, hogy Würtz stílusában három képet fest, s címül ezt adja: „Kimúlás”, „Temetés” és „Ébredés a tetszhalálból”. Természetesen mind a háromnak háziurunk lett volna a modellje.

Az ilyen sírbolti téma Swiatecki specialitása. Ő maga mondja, hogy leginkább „halottakat”, „hullákat” és „tetemeket” fest. Bizonyára ezért nem is vásárolják a képeit, mert egyébként tehetséges festő. A párizsi Szalon kiállítására is két „hullát” küldött, s mivel én is elküldtem „Zsidók a Visztula partján” című képemet, mely a Szalon katalógusában: „Zsidók Babilon vizeinél” címmel szerepelt, türelmetlenül vártuk a zsűri döntését.

Swiatecki természetesen szörnyű sötétnek látta a helyzetet, hiszen a zsűri tagjai mind hülyék, de még ha nem volnának is azok, én mindenképpen hülye vagyok, képeink is hülyék, s ha még díjat is kapnánk, az a hülyeség netovábbja volna!

Mennyit szívta a véretem ez a majom két éven át, amíg együtt laktunk, azt le sem tudnám írni.

Swiatecki minden becsvága az volt, hogy erkölcsi „hullának” tartsák. Egyebek közt adja a korhelyt, holott nem az. Leönt két-három pohárka pálinkát s figyeli, hogy látjuk-e; ha pedig nem biztos benne, valamelyikünket meglöki könyökével és sandán pislogva, síri hangon kérdi:

- Ugye milyen mélyre süllyedtem?... mi?...

Ha rámondjuk, hogy buta, akkor dühbe gurul és semmivel sem lehet rosszabb kedvre hangolni, mint azzal, hogy nem hiszünk erkölcsi züllésében. Emellett azonban ízig-vérig derék fiú.

Egyszer Salzkammergutban, Zell am See környékén eltévedtünk a hegyekben.

Mivel beállt az éjszaka s könnyen kitörhettük volna a nyakunkat, Swiatecki így szólt:

- Idehallgass, Wladek, te vagy a tehetségesebb, érted tehát nagyobb kár lenne. Én megyek előre... s ha lezuhanok, te reggelig ott maradsz egy helyben, reggel aztán majd csak segítesz magadon.

- Nem mégy előre - feleltem. - Én megyek előre, mert az én szemem jobb.

Swiatecki visszavágott:

- Ha ma nem töröm is ki a nyakamat, úgy is a csatornában végzem... nekem mindegy...

Elkezdődött a huzakodás.

Közben sötét lett, akár a pincében. Egy szó, mint száz, elhatároztuk, hogy sorsunkra bízunk magunkat s elindulunk.

Swiatecki előveszi a kötelet s már megy is.

A hágón át nyomulunk előre. Eleinte az út elég széles, azután folyton keskenyedik. Amennyire kivehetjük, jobbról is, balról is szakadék, bizonyára feneketlen mély.

A gerinc még jobban elkeskenyül, sőt, az időmarta sziklák szélei minduntalan letöredeznek lábunk alatt s gördülnek lefelé...

- Négykézlábra ereszkedem, mert másképp nem lehet - jelenti ki Swiatecki.

Csakugyan nem lehetett másképpen, így hát valóban négykézláb mentünk tovább, mint két csimpánz.

De rövidesen kiderül, hogy ez sem ér semmit. A sziklagerinc most már nem szélesebb, mint egy ló háta. Swiatecki lovaglólülésbe ereszkedik, én mögötte követem példáját s tenyerünkkel magunk elé tapogatva, kúszunk előre, ruházatunk mély bánatára.

Kis idő múlva hallom Swiatecki hangját:

- Wladek!

- Mi az?

- A gerinc megszűnt.

- S mi van tovább?

- Űr... nyilván szakadék.

- Fogj egy követ és dobd le... Meghalljuk, sokáig esik-e lefelé?

A sötétben hallom, hogy tapogat Swiatecki keze, hogy valami időrágta sziklatörmelékot találjon. Azután jelenti:

- Dobom, figyelj!...

Mind a ketten megfeszítjük hallószervünket.

Csend!

- Nem hallottál semmit?

- Nem!

- No, ezt jól elintéztük! Lehet vagy száz öl.

- Dobj még egyet.

Swiatecki egy nagyobb kődarabot talál. Ledobja.

- Semmi hang.

- Mi az, nincs ennek feneke, vagy mi? - morogja csodálkozva.

- Hiába! Itt kell ülnünk reggelig.

És ülünk. Swiatecki még leereget néhány követ, de minden hiába. Eltelik egy óra, azután a másik, s végül megszólal:

- Wladek, el ne szundíts... van egy cigarettád?

Kiderül, hogy cigarettám van, de a gyufánk mind a kettőnknek elfogyott. Szörnyű! Legfeljebb éjfél után egy óra lehet, vagy még annyi se.

Szitalni kezd az eső. Körös-körül áthatolhatatlan sötétség. Meggyőződöm róla, hogy ha az ember emberek között él, akár városban, akár falun, fogalma sincs arról, mi az igazi csend. Ez, amelyik körülvesz bennünket, szinte belecsendül a fülünkbe.

Szinte azt is hallom, hogy a vér hogyan kering az ereimben, de a szívem verését egészen pontosan.

Eleinte tetszik nekem a helyzet.

Itt ülni lovaglólásban, a vak éjszakában, egy sziklás gerincen, közvetlenül a feneketlen szakadék fölött, igazán nem juthat osztályrészül akármelyik fővárosi bugrisnak, de csakhamar hideg lesz, s ráadásul Swiatecki filozofálni kezd:

- Mi az élet? Az élet egyszerűen disznóság. Azt mondják: művészet! Művészet! Vinne el a művészettel együtt... Közönséges majmolása a természetnek s ráadásul még aljasság is... Kétszer is láttam a Szalont. Annyi képet küldtek fel, hogy a vászonból elegendő szalmazsákot lehetett volna készíteni a világ összes zsidói számára, s aztán mi volt az egész? A legaljasabb hízélgés. A szatócsizlés aljas, sőt legaljasabb ajnározása a kelendőségre, vagy a hasak megtöltésére való számítással. A művészet prostitúciója és semmi egyéb! Ha a művészet ott lett volna, menten megütötte volna a guta, szerencsére igazi művészet nincs is a világon... csak természet van. Lehetséges ugyan, hogy a természet is disznóság... A legjobb lenne leugrani, oda ni... hogy vége legyen. Meg is tenném, ha volna nálam pálinka, de mivel nincs, nem teszem meg, mert megesküdtem, hogy józanul nem végzek magammal.

Megszoktam már Swiatecki fecsegését, de ebben a csendben, hidegben és sötétségben, itt a szakadék fölött, eltévedve, szavai engem is komor hangulatba zökkentettek. Szerencsére, mikor jól kibeszélte magát, abbahagyta. Ledobott még néhány követ, még néhányszor megismételte: „Semmi nesz!” - s ettől kezdve vagy három óra hosszat hallgattunk.

Úgy éreztem, rövidesen hajnalodnia kell, amikor hirtelen károgást és szárnycsattogást hallottunk magunk fölött.

Még sötét volt, s így semmit nem láthattam, de biztos voltam benne, hogy sasok keringenek a szakadék fölött. „Kár, kár” - hangzott egyre erősebben a sötét magasságból. Csodálkoztam, hogy annyi sok ilyen hangot hallunk, mintha a sasok egész légiói repülnének el fölöttünk. De ezek a hangok mindenesetre a hajnal előhírnökei voltak.

S csakugyan, kis idő múlva megpillantottam a sziklás parthoz támaszkodó kezemet. Azután Swiatecki hátának körvonalai is kirajzolódtak szemem előtt, mint valami fekete árnykép a valamivel világosabb háttér előtt. A háttér percről percre fakóbb lett. Ezután gyönyörű, halványezüst fény világította meg a sziklát, Swiatecki hátát s telítette egyre jobban a sötétséget, szakasztott úgy, mintha valaki ezüst színű folyadékot öntene hozzá, amely felszívódik benne, összekeveredik vele, a feketéből szürkévé, a szürkéből gyöngyház színűvé teszi. Volt ebben egyúttal valami nyersség és nedvesség is, s nemcsak a szikla, hanem a levegő is mintha vizes lett volna.

Mind jobban, jobban világosodott.

Nézem, igyekszem emlékezetembe vésni ezt a színjátékot s apródonként le is festem lelkemben, amikor egyszerre Swiatecki kiáltása zavar meg:

- Piha! Hülyék!

S háta egyszerre eltűnik a szemem elől.

- Swiatecki! - kiáltom. - Mit csinálsz?!

- Ne ordíts! Idenézz!

Előrehajlok, nézem - és mit látok? Egy szikla szélén ülök, amely egy alig másfél singnyivel mélyebben fekvő sík rétbe nyúlik be. A moha felfogta a kő koppanását, mert egyébként a rét egészen sík; a távolban látni az utat, rajta a varjakat, amelyeket sasoknak tartottam. Csak a lábunkat kellett volna lenyújtatunk a sziklafokról, hogy nyugodtan hazamehessünk.

Mi pedig egész éjjel fogvacogva ültünk a szikla szélén.

Most, hogy a műteremben a háziúr érkezését vártuk, nem tudom, miért jutott eszembe ez a kalandunk, mintha tegnap történt volna, holott azóta legalább másfél év telt el.

A visszaemlékezés azonban egyelőre egészen különös reményekkel töltött el, így szóltam hát Swiateckihez:

- Emlékszel, Antek, amikor azt hittük, hogy egy szakadék szélén ülünk, aztán kiderült, hogy sima út van előttünk? Hátha most is így van? Egyelőre szegények vagyunk, mint a templom egere, a háziúr ki akar füstölni a műteremből, de egyszerre minden megváltozhat. Hátha megnyílik számunkra a hírnév és a pénz áradatának valamelyik zsilipje?...

Swiatecki éppen szalmazsákján ülve a cipőjét húzta, s közben morgott, hogy az egész élet abból áll, hogy az ember reggel felhúzza a cipőjét, este pedig lehúzza, s csak annak van esze, akinek van hozzá bátorsága, hogy felakassza magát. Ha ő, Swiatecki ezt eddig meg nem tette, az csak azért van, mert nemcsak kötözni való bolond, hanem még aljas, gyáva fráter is.

Derülátó kitörésem megszakította ezt az elmélkedést, rám meresztette hát halszemét és így szólt:

- Neked aztán különösen van min örvendezned; legutóbb Suslowski tette ki a szűrödet a házából, meg a lánya szívéből is, ma pedig a háziúr dob ki a műteremből.

Sajnos, Swiatecki nem hazudott. Három nappal ezelőtt még Kazia Suslowska vőlegénye voltam, de kedden reggel... igen! kedden a következő levelet kaptam édesapjától:

Tisztelt Uram!

Leányunk, a szülői rábeszélésnek engedve, hozzájárult annak a köteléknek a felbontásához, amely számára szerencsétlenség lett volna, ő ugyan mindig menedéket találhatott volna anyja kebelén és apja házának födele alatt, de éppen nekünk, szülőknek volt kötelességünk, hogy ennek a lehetőségnek elébe vágjunk. Nem annyira az ön anyagi helyzete, mint inkább könnyelmű természete, amelyet minden erőlködése ellenére sem sikerült ellepleznie, késztet minket és leányunkat arra, hogy visszaadjuk szavát s megszakítsuk az önnel való kapcsolatot. Ez azonban mit sem változtat ön iránti hajlandóságunkon.

Tisztelettel:

HELIODOR SUSLOWSKI
a Lengyel Királyság volt pénzügyi
bizottságának volt főnöke

Eddig a levél...

Hogy anyagi helyzetem fabatkát sem ér, ezt többé-kevésbé elismerem, de hogy ez a nagyképű gorilla mit akar a jellememtől, azt igazán nem értem.

Kazia feje a Direktórium¹-korabeli típusokra emlékeztet, s nagyon jól állna neki, ha nem a mai, hanem az akkori divat szerint fésülködne. Próbáltam rábeszélni, de nem sikerült, az ilyesmihez nincs érzéke. Ezzel szemben az arcszíne olyan meleg, mintha csak Fortuny festette volna.

Ezért is szerettem olyan őszintén, s a levél vétele után az első napon úgy lézengtem, mint aki mérget ivott. Csak másnap estefelé könnyebbültem meg kissé. Ha nem, hát nem! - gondoltam magamban. E csapás elviselésében az segített leginkább, hogy agyamat elfoglalta a Szalon és az én *Zsidóim* sorsa. Meg voltam győződve róla, hogy a kép jó, bár Swiatecki megjósolta, hogy még a Szalon előcsarnokából is kidobják.

Egy évvel ezelőtt kezdtem a képet festeni.

A dolog így történt:

Estefelé a vizstulaparton sétálok s látom, hogy egy almát szállító bárka összezúzódott. A csavargók a vízből halásszák ki az almát, a parton pedig egy egész zsidó család üldögél, olyan kétségbeesésben, hogy már nem is sopánkodnak, csak kezüket tördelik, s olyan mereven néznek a vízre, mintha nem is élő emberek, hanem szobrok volnának. Ott az öreg zsidó, a nyomorúságban is pátriárka, a vén zsidóasszony, majd egy hatalmas, behemót legény, akár egy Makkabeus, egy fiatal leány, kicsit szeplős, de arca és orra vonalai hallatlanul jellegzetesek, végül két kis zsidógyerek. Estére hajlik az idő; a víz a vörösréz árnyalataiban ragyog - egyszerűen csodás. A Saska Kempa fáinak alkonypírban úsznak, távolabb a facsoport között szélesen előmlő víz, vörös, ultramarinkék, csaknem acélkék árnyalatok, melyek végül bíborba és lilába csapnak át. A távlat levegős - gyönyörű! Az egyik árnyalatból a másikba való átmenet olyan megfoghatatlan és csodás, hogy az embernek szinte repes a lelke - körös-körül csend, fény, nyugalom. Olyan mélabú ül az egész képen, hogy az ember üvölni szeretne. A

¹ Franciaország kormányzó testülete 1795-1799-ig.

csoport is mély szomorúságba merülve ül, mintha mindnyájan, gyermekkoruktól fogva, műtermi modellek lennének...

Egyszerre világosság támadt az agyamban: ez az én képem!

Nálam volt a festékesládikám, mert ezt mindig magammal hordom, azonnal hozzáláttam hát a vázlat elkészítéséhez, de még előbb odaszólok a zsidóknak:

- Maradjatok így, meg ne mozduljatok! Egy-egy rubelt kap mindegyikötök, mielőtt besötétedik.

Az én zsidóim nyomban megértették, miről van szó, s úgy ültek, mintha a földbe gyökereztek volna. Dolgozom, dolgozom! A csavargók egymás után kimásztak a vízből, s csakhamar hallom magam mögött a megjegyzéseket:

- Festő! Ni, a festő! Lopta, elemelte s azt mondja, hogy lelte!

De az ő nyelvükön szóltam rájuk, amivel mindjárt megnyertem tetszésüket; még arról is lemondtak, hogy fadarabokkal dobálják a zsidókat, csak hogy a munkámat ne zavarják.

Ellenben az én csoportom egyszerre igen jó hangulatra derült.

- Hé, zsidók! - kiáltom. - Szomorkodjatok!

A vénasszony azonban visszafelel:

- Bocsánat, festő uraság! Miért szomorkodjunk mi, amikor a festő úr egy-egy rubelt ígért nekünk. Búsuljon az, akinek nincs keresete!

Meg kellett fenyegetnem, hogy ha nem szomorkodnak, nem kapnak semmit.

Mégis két estén át rajzoltam a vázlatot, azután néhány hónapig a műteremben ültek nekem modellt. Swiatecki mondhat, amit akar, a kép jó, egyáltalán nem hideg, van benne őszinte igazság és nagyon sok természetesség. A fiatal zsidólány arcán még a szeplőket is meghagytam. Az arcok lehettek volna szebbek, de élethívebbek és jellegzetesebbek semmiképpen.

Úgy elfoglalt ez a kép, hogy könnyebben el tudtam viselni Kazia elvesztését. Így aztán, mikor Swiatecki eszembe juttatta, úgy éreztem, mintha már nagyon régen történt volna. Közben Swiatecki a másik cipőjét húzta, én pedig begyújtottam a szamovárt.

Jött az öreg Antoniowa a zsemlével, akit Swiatecki egy év óta hiába biztatgatott, hogy akassza fel magát, aztán leültünk teázni.

- Minek örülsz ma annyira? - kérdi Swiatecki haragosan.

- Tudom is én! Meglátod, valami rendkívüli dolog történik velünk.

Ebben a pillanatban megreccsen a műtermünkhöz vezető lépcső.

- A háziúr! Íme a rendkívüli meglepetés! - gúnyolódik Swiatecki.

Azzal felhajtja a forró teát, hogy a könny is kicsordul a szeméből, felugrik, s mivel a konyhánk átjáró, elbújik a műteremben a jelmezek mögé, s rejtekhelyéről lihegve szól ki:

- Öregem! Téged nagyon szeret, beszélj te vele!...

- Téged imád! - kiáltom vissza s futok én is a jelmezek mögé. - Beszélj vele te!

De nyílik az ajtó és bejön - no ki? Nem a háziúr, hanem Suslowskiék házmestere.

Kiugrunk a jelmezek mögül.

- Levelet hoztam a művész úrnak - mondja a házmester.

Átveszem a levelet... Hermesre! Kaziától! Felszakítom a borítékot és ezt olvasom:

„Biztos vagyok benne, hogy szüleim megbocsátanak nekünk. Jöjjön azonnal, tekintet nélkül a korai időre. Éppen most jöttünk haza a parkból, a gyógyforrástól.

K.”

Nem vagyok ugyan tisztában vele, hogy mit kell a szüleinek megbocsátaniok, de arra nincs időm, hogy ezen gondolkozzam, mert teljesen elvesztettem a fejemet a csodálkozástól...

Csak kis idő múlva adom át a levelet Swiateckinek, a házmesternek meg a választ:

- Barátom! Mondd meg a kisasszonynak, hogy azonnal jöväk... várj csak... nincs aprópénzem, de itt van egy háromrubeles (az utolsó), váltsd fel, tarts meg egy rubelt s kettőt hozz vissza.

Mellesleg szólva ez a szörnyeteg elvitte a három rubelt és többé nem mutatkozott. Tudta a gyalázatos, hogy a Suslowskiék házában nem csapok botrányt s a legarcátlanabb módon kihasználta a helyzetet. De akkor ezt észre sem vettem.

- Nos, mit szólsz hozzá? - kérdem Swiateckitől.

- Semmit! Minden borjú megtalálja a maga mézárósát. Nagyon siettem az öltözködéssel, nem értem hát rá, hogy megtaláljam Swiatecki számára a legmegfelelőbb sértést.

II

Negyedórával később becsengettem Suslowskiéknál. Maga Kazia nyit ajtót. Gyönyörű... Még rajta van az álom melege és a hajnal üdesége, amit a parkból hozott magával halványkék perkálsruhája redőiben. Ahogy a kalapját levette, haja kissé szétzilálódott. Arca mosolyog, szeme mosolyog, nedves ajkai mosolyognak... Valóságom hajnal. Megragadom a kezét s csókjaimmal halmozom el, egészen a könyökéig, ő pedig a fülemhez hajolva kérdi:

- No, ki szereti jobban a másikat?

Ezután kézen fogva vezet szülei színe elé. Az öreg Suslowski arca, akár a római atyáé, aki egyetlen gyermekét áldozza fel *pro patria*,² az anya könnyeket hullat a kávéba, mert mindketten reggeliznek. De mikor belépünk, felállnak, s Suslowski papa belekezd szónoklatába:

- Az ész és a kötelesség azt diktálná nekem: nem! De a szülői szívnek megvannak a maga törvényei - ha ez gyengeség, Isten legyen bírám.

Erre feltekint, jelezvén, hogy kész felelni a kérdésekre, ha a mennyei bíróság azonnal megkezdéné a jegyzőkönyv felvételét. Soha életemben nem láttam ennél rómaibb dolgot, hacsak a Corsón vásárolható szalámit és makarónit nem. A pillanat olyan ünnepélyes, hogy egy víziló is szétpukkadna a meghatottságtól. S ünnepélyességét még növeli Suslowska asszony, amint széttárja karját és könnyes hangon szól:

- Gyermekeim! Ha bármikor rosszul menne dolgotok a világon, meneküljete ide - ide!

S a keblére mutat.

Azt már nem! Még hogy én meneküljek pont oda - oda!... Nem mondom, ha Kazia ajánlana fel ott menedéket, az más. Mindazonáltal csodálatba ejt Suslowskiék nemeslelkűsége, s szívem megtelik hálával.

² a hazáért (latin).

Megindultságomban annyi kávét iszom, hogy Suslowksi már nyugtalanul tekinget a kávéfőzőre és a tejszínre. Kazia folyton öntöget a csészembe, én pedig igyekszem lábacskáját nyomkodni az asztal alatt. De ő mindig visszahúzza, közben észrevétlenül csóválja a fejét s olyan hamiskásan mosolyog, hogy igazán nem tudom, hogyan nem ugrottam ki a bőrömből.

Vagy másfél óráig ülök ott, de végül mégiscsak búcsúznom kell, mert a műteremben vár ma Bobus, aki rajzórát vesz tőlem, s minden alkalommal címeres névjegyet hagy nálam, amelyeket egyébként rendszerint el szoktam veszíteni. Kazia és anyja kikísérnek az előszobába, amiért dühös vagyok, mert jobb szeretném, ha Kazia egyedül kísérne ki. Micsoda szája van ennek a lánynak!...

Az utam a parkon visz keresztül. Sokan most jönnek még visszafelé a gyógyforrástól... Útközben észreveszem, hogy mindenki megáll, mikor engem meglát. Körös-körül hallok a suttogást: „Magórski! Magórski! Ez ő...” A mindenféle színárnyalatú perkáruhácskákba öltözött fiatal lányok idomai gyönyörűen rajzolódnak ki ruhájuk alatt, s olyan tekinteteket vetnek felém, mintha azt mondanák: „Jőjj, a hely el van készítve!” Mi az ördög ez? Én vagyok ilyen híres, vagy mi? Egy szót sem értek az egészből.

Megyek tovább - folyton ugyanaz... A lépcsőházban, a bejáratnál a háziúrba botlom, ráfutok, mint a hajó a sziklazátonyra. Jaj! a házbér!

A háziúr azonban ily szavakkal lép hozzám:

- Uram, jöllehet néha kellemetlenkedtem önnek, de higgye el, én annyi tiszteletet... annyi... na engedje meg, hogy egyszerűen!

Azzal a nyakamba borul és megölel. Aha! Értem. Úgy látszik, Swiatecki megmondta neki, hogy nősülök, s ő azt hiszi, hogy ezentúl pontosan fizetem majd a lakbért. Csak hadd higgye.

Rohanok fel. Már útközben hallok a nagy zajt nálunk. Belépek. A műterem sötét a füsttől. Ott van Julek Ryzysinski, Wach Poterkiewicz, Franek Cepkowski, az öreg Sludecki, Karminski, Wojtek Michalak, mindnyájan postajátékkal szórakoznak s az elegáns Bobust küldik a postával, de mikor meglátnak, a fiút már félholt állapotban eresztik el a műterem közepén s ehelyett embertelen ordításban törnek ki!

- Gratulálunk! Gratulálunk! Gratulálunk!...

- Felemelni!

Egy pillanat alatt karjukra kapnak, bizonyos ideig felfelé dobálnak, közben rikácsoló majmokhoz méltó ordítózást csapnak, végül a földön vagyok, megköszönöm, amennyire tőlem telik s kijelentem, hogy mindnyájuknak ott kell lenniök a lakodalmomon, főleg Swiateckinek, akit máris meghívok násznagyomnak...

Swiatecki azonnal felemeli kezét és így szól:

- Ez a hájfejű azt hiszi, hogy a házasságához gratulálunk.

- Hát mihez?

- Mi az, hát nem tudod? - kérdezik mindenfelől.

- Nem tudok semmit, mi a fenét akartok?

- Adjátok csak oda neki a „Sárkány”-t! A „Sárkány” reggeli számát! - kiáltja Wach Poterkiewicz.

A kezembe nyomják hát a „Sárkány” reggeli számát, s egymás szavába esve kiabálják:

- A táviratokat nézd!

Kikeresem a táviratokat s ezt olvasom:

„A »Sárkány« saját tudósítójának távirata: A Szalon idei tárlatán Magórski »Zsidók Babilon vizeinél« című képe nyerte meg a nagy aranyérmet. A kritika nem talál szavakat a mester lángelméjének méltatására. Albert Wolff kijelentette, hogy a kép valóságos szenzáció. Hirsch báró tizenötezer frankot ajánlott fel a képért.”

Rosszul vagyok! Segítség! Annyira meghülyülök, hogy egy szót sem bírok szólalni. Tudtam, hogy a képem sikerült, de ilyen sikerről nem is álmodtam.

A „Sárkány” kihullik a kezemből.

Felveszik s a napi hírek rovatában a táviratok magyarázataként még a következő szöveget olvassák:

Első hír. Közvetlenül a mestertől értesültünk, hogy képét itthon, Szirénvárott is ki akarja állítani.

Második hír. A TZSZP³ alelnöke kérdést intézett a mesterhez, hogy ezt a mester-művét Varsóban is kiállítja-e, amire ő így felelt: „Inkább el sem adnám Párizsban, mint-hogy ki ne állítsam Varsóban.” Reméljük, hogy ezeket a szavakat utódaink a mester sírkövén fogják olvasni (adja Isten, hogy minél később).

Harmadik hír. Mesterünk édesanyja a párizsi távirat vételekor súlyosan megbetegedett a nagy megrendüléstől.

Negyedik hír. Lapzártakor értesülünk, hogy mesterünk édesanyja jobban van.

Ötödik hír. Mesterünket Európa minden fővárosából felszólították, hogy művét ott is állítsa ki.

E szörnyű hazugságok súlya alatt kissé magamhoz térek. Úgy látszik, Ostrzynski, a „Sárkány” szerkesztője és egyúttal Kazia kikoszorózott kérője, nyilván megőrült, mert ez már túlmegy minden határon. Természetes, hogy a képet mindenekelőtt Varsóban állítom ki, de először is: erről még senkivel nem beszéltem; másodszor: a Szépművészeteket Pártoló Társaság alelnöke semmit sem kérdezett tőlem; harmadszor: semmit sem feleltem neki; negyedszer: anyám kilenc évvel ezelőtt meghalt; ötödször: sehonnan sem kaptam felszólítást, hogy képemet állítsam ki.

De ami ennél sokkal keservesebb, egy pillanat alatt eszembe villant a gondolat, hogy ha a távirat is olyan valódi, mint ez az öt hír, akkor szépen vagyunk... Ostrzynski fél évvel ezelőtt kosarat kapott Kaziától, holott a szülők is mellette voltak, s most talán szándékosan akart bolondot üzni belőlem, de ha így van, a „fejével vagy ilyesmivel fizet meg érte”, amint egy bizonyos opera librettója mondja. Barátaim azonban megnyugtattak, hogy a híreket ugyan Ostrzynski maga koholhatta, de a távirat feltétlenül hiteles.

Ugyanakkor megérkezik Stach Klosowicz is, a „Pólus” reggeli számával. A táviratot ez a lap is közli. Fellélegzem.

Most aztán megkezdődnek a külön-külön gratulációk.

³ A Szépművészeteket Pártoló Társaság lengyel nevének kezdőbetűi.

Az öreg Sludecki, ez a sziruposan édeskés, de a gyökeréig hamis fráter a kezemet rázva szól:

- Szent Isten, én mindig hittem kolléga úr tehetségében és mindig védelmembe is vettem... (tudom, hogy egyszer számárnak nevezett...) De... Istenem... kolléga úr talán nem kívánja, hogy egy ilyen *fa-presto*⁴ mint én, kollégájának nevezze. Ha így van, bocsásson meg, csak régi szokásból mondtam. Istenem...

Lelkem mélyén azt kívánom, hogy akasztanák fel, de felelni nem tudok, mert e pillanatban Karminski von félre s halkán mondja, de úgy, hogy mindenki meghallja:

- Ha kolléga úrnak netán szüksége van pénzre, csak mondja meg, s én izé...

Karminski előzékenységét mindnyájan jól ismerjük. Minduntalan hallhatja tőle egyikünk-másikunk: „Ha kolléga úrnak segítségre van szüksége, csak szóljon, és én izé... volt szerencsém!” Pedig valóban van pénze. Azt feleltem, ha másutt nem kapok, majd jelentkezem. Közben jönnek mások, színarany szívű, őszinte fiúk, összevissza ölelgetnek, hogy már a bordáim fájnak. Végül jön Swiatecki, látom, mennyire meg van hatva, de titkolja és érdesen szól:

- Bár már látom, hogy elzsidósodol, azért mégis gratulálok!

- Bár látom, hogy hülyülsz, azért mégis köszönöm - felelem, s teljes erőnkől megöleljük egymást.

Wach Poterkiewicz kiböki, hogy a torka kiszáradt. Nekem nincs egy vasam sem, de Swiateckinek van két rubelje, másoknál szintén akad valami. Következik a gyűjtés és a puncs... Isznak az egészségemre, megint feldobálnak, s mivel közlöm velük, hogy Suslowskiékkel rendbejött a dolgom, most már Kazia egészségére is poharat üritenek. Közben Swiatecki hozzám lép és így szól:

- Azt hiszed, idétlen ifjú, hogy ezek nem olvasták a táviratot, mielőtt a hölgy írt volna?

Ó! Én hülye! Mintha bunkóval vágta volna fejbe. Egyik oldalon megvilágosodik a látóhatár, a másikon viszont pokolian elsötétül. Suslowskiékről az ember mindent feltételezhet, de hogy Kazia ilyen számító legyen!

Mindazonáltal nagyon valószínű, hogy reggel a gyógyforrásnál olvasták a táviratot és mindjárt hívtak is.

Az első pillanatban már rohannék is Suslowskiékhoz, hogy a szemükbe nézzek.

De nem hagyhatom itt a kompániát... Közben jön Ostrzynski is elegánsan, hidegen, öntelten, kezén kesztyűvel, mint rendesen. A ravaszság sugárzik belőle, mint a tűz, minden hájjal megkent vén róka.

Már a küszöbön pártfogóan hadonászik sétatálcájával s úgy kiáltja:

- Gratulálok, mester! Én is gratulálok!

Ezt az „én”-t olyan hangsúllyal mondja, mintha az ő gratulációja többet jelentene, mint bárki másé.

Különben lehet, hogy így is van...

- Mit koholtál ki megint! - kiáltom. - Amint itt látsz, úgy igaz, hogy mindent a „Sárkány”-ból tudtam meg.

- Mi közöm nekem ahhoz - feleli Ostrzynski.

⁴ hebehurgya (olasz).

- A kép kiállításáról sem beszéltem senkivel.
- De most beszélsz - feleli Ostrzynski egykedvűen.
- És nem is él az anyja. És nem is betegedett meg! - kiáltja Wojtek Michalak.
- Ez egyáltalán nem izgat - ismételteti Ostrzynski méltóságteljesen s másik kesztyűjét is lehúzza.
- De a távirat valódi?
- Az.

Ez a kijelentés teljesen megnyugtat. Hálából puncsot töltök neki. A pohár szélét ajkához emeli, egy kortyot iszik, aztán így szól:

- Előbb a te egészségedre, s a következő kortyot, tudod, kiére?... Kétszeresen gratulálok.
- Honnan tudod?

Ostrzynski vállat von.

- Onnan, hogy Suslowski ma nyolc előtt a szerkesztőségben volt.

Swiatecki valamit általánosságban mormog az aljas emberekről; de én nem bírom tovább s kapom a kalapomat. Ostrzynski velem együtt távozik, de útközben otthagyom, s néhány perc múlva immár másodszor csengetek be Suslowskiékhoz. Megint Kazia nyit ajtót, szülei nincsenek otthon.

- Kazia! - mondom nyersen - tudtál te a táviratról?
- Tudtam - feleli nyugodtan.
- Ó... Kazia!
- Mit akarsz, drágám? A szüleimen ne csodálkozz... Nekik csak kell valami józan ok arra, hogy beleegyezzenek a házasságunkba?
- De te, Kazia?
- Én pedig felhasználtam az első alkalmat - ezért haragszol?

Egyszerre minden kiderül a szemem előtt, úgy érzem, Kaziának teljesen igaza van. Tulajdonképpen miért is rohantam ide, mint egy örült? Közben Kazia hozzám lép, fejcskáját vállamra hajtja, én átölelem a derekát, ő arcocskáját felém fordítja, szemét behunyja, rózsaszín csőröcskáját előrenyújtja és suttogva szól:

- Ne, ne, Wladek... ne most... esküvő után... nagyon kérlek...

E kérésre szájamat ajkára szorítom, s így állunk, amíg lélegzésünk folyamata megengedi. Kazia tekintete elhomályosul... Végül szemét eltakarva mondja:

- Látod, mennyire kértelek, hogy ne most...

A szemrehányás és a tenyere alól reám vetett pillantás annyira megindít, hogy másodszor is megcsókolom. Ha az ember szeret valakit, szívesebben csókolja, mint veri... Én pedig szerettem Kaziát, minden mértéken túl, eszeveszetten, mindhalálig és a halálon túl is! Vagy ő, vagy senki. Punktum!

Kazia lihegő hangon ad kifejezést aggályának, hogy nem fogom őt becsülni. Ó, drága teremtés! micsoda bolondságokat fecseg! Megnyugtatom, ahogy tudom, s józan dolgokról kezdünk beszélni.

Megállapodunk abban, hogy ha Suslowskiék azt színlelnék, hogy a táviratról csak később értesültek, nem árulom el, hogy mindent tudok - ezután búcsúzom Kaziától s megígérem, hogy este újra eljövök.

Sietnem is kell a TZSZP-be, mert az iroda útján léphetek legkönnyebben érintkezésbe a Szalon titkárságával.

III

Táviratilag nyilatkozom, hogy elfogadom Hirsch báró ajánlatát, de megelőzőleg kiállítatom a képet Varsóban stb.

A távirat költségeire és egyéb szükségleteimre kölcsönt veszek fel a vezetőségnél, amit minden habozás nélkül ki is utalnak. Minden megy, mint a karikacsapás.

A „Sárkány”-ban és a „Pólus”-ban megjelenik az életrajzom, amiből ugyan egy szó sem igaz, de - amint Ostrzynski mondja - „Mit érdekel az engem?” Két képeslaptól is kaptam felhívást. Közölni akarják arcképemet és a képem olajnyomatát. Rendben van!

Lesz itt pénz, mint a pelyva!

IV

Egy héttel később megkapom a foglalót Hirsch bárótól.

Az összeg többi részét akkor küldik el, amikor a vásárló átveszi a képet; közben a Kereskedelmi Bank kivág az asztalra ötezer frankot, csupa aranyban. Életemben sem láttam ennyi pénzt egy csomóban. Olyan felmálházva indulok haza, mint egy öszvér.

A műteremben társaság vár. Aranyaimat szétszórom a padlón, s mivel eddig még sohasem fetrengtem aranyban, most végighentergek rajtuk. Példámat Swiatecki is követi... Jön a háziúr s azt hiszi, megbolondultunk... Veszettül szórakozunk!

V

Ostrzynski valamelyik nap azzal fogad, szerencse, hogy Kazia kikosarazta, mert el sem képzelem, milyen kilátások nyílnak meg előtte.

Nagyon örülök, vagy - mondjuk - egészen mindegy nekem; hiszen tudom, hogy Ostrzynski megállja a helyét az életben.

Amikor Kaziát megkérte, a leány szülei szívesen fogadták, de különösen Suslowski papa. Ostrzynski teljes fölényben is volt vele szemben, olyannyira, hogy ez a római patrícius, ha vele került össze, elvesztette minden szoborszerűségét. Ellenben Kazia, ismeretségük első pillanatától kezdve ki nem állhatta. Valami ösztönös idegenkedés volt ez, mert egyébként biztos vagyok benne, hogy Ostrzynski nem azzal riasztotta el őt magától, amivel engem és mindenkit, aki pontosan ismeri természetét.

Furcsa egy ember, vagy inkább furcsa egy irodalmár.

Bizonyára nemcsak nálunk, hanem minden nagyobb irodalmi és művészeti gócpontban akadnak emberek, akikről önkéntelenül azt kérdezzük: mi adja ezeknek a tekintélyt?

Ilyen az én Ostrzynski barátom is, a „Sárkány” szerkesztője. Ki hinné, hogy jelentőségének és szellemi létjogosultságának az a titka, hogy nem szereti és nem tiszteli a tehetségeket, különösen a tehetséges írókat - s hogy egyszerűen azoknak lekicsinyléséből él... Megveti őket az olyan ember fölényével, akinek tökéletes életművészete, a kellő pillanatban csalhatatlanul jelentkező talpraesettsége és jó adag agyafúrtsága állandó győzelmet biztosít fölöttük a társasági életben.

Látni kellene őt a művészeti összejöveteleken, az irodalmi gyűléseken és értekezleteken vagy a jubileumi ebédeken. Milyen elnéző gúnnyal kezeli az embereket, akik pedig az alkotás terén tízszerre többet érnek, mint ő, hogyan szorítja őket a falhoz, hogyan hozza zavarba logikájával, józanságával, hogyan erőszakolja rájuk irodalmi tekintélyét.

Swiatecki, valahányszor erről beszél, az ágydeszka után kapkod, hogy azzal verje szét Ostrzynski koponyáját, én azonban nem csodálkozom az ő fölényén. A valóban tehetséges emberek gyakran ügyetlenek, bátortalanok, s éppen az a pillanatnyi talpraesettség és szellemi kiegyensúlyozottság nincs meg bennük... De ha az igazi tehetség egyedül marad, s csak önmagával áll szemben, egyszerre szárnyai nőnek. Ostrzynski pedig ilyenkor alighanem lefekszik aludni, mert önmaga számára semmi mondanivalója nincs.

Majd csak a jövőendő teremt rendet ezek között az emberek között, kinek-kinek megadja az őt megillető rangot és kijelöli az őt megillető helyet. Ostrzynski sokkal agyafűrtabb, semhogy ezt ne tudná, de lelke mélyén fűtyül rá. Neki elég hogy a jelen pillanatban többet számít a nálánál jobbaknál, és jobban számolnak vele, mint azokkal.

Mi, festők, kevésbé állunk útjában. Azért néha az írói tehetségeknek is reklámot csap, de csakis olyankor, amikor ezt a „Sárkány” érdeke és a „Pólus”-szal való versenye megkívánja. Egyébként pedig jó cimbora és kedves ember. Mondhatom, szeretem is, de...

Vigye az ördög Ostrzynskit - elég róla ennyi...

VI

Ha így megy, megérhetik, hogy egyszer csak bevágom magam mögött az ajtót.

Micsoda komédia! Amióta híres vagyok és pénzem is van, Suslowski, várakozásom ellenére, valósággal félvállról bánik velem. Ő, a felesége és Kazia minden férfi- és nőrokona fagyos hidegséggel kezel.

Suslowski az első este kijelentette, hogy ha azt hiszem, új helyzetem befolyással volt eljárásukra, vagy ha feltételezem - ami egyébként szemmel látható - hogy kegyet gyakorolok velük -, bár gyermekük boldogságáért a legnagyobb áldozatra is készek - azt egyetlen gyermekük sem kívánhatja tőlük, hogy emberi méltóságukat feláldozzák. Suslowska mama hozzátette, hogy ez esetben Kazia tudná, hol találhat biztos menedéket. A derék Kazia védelmébe vesz, néha nagyon harapósan is, de amazok minden szavamra lesnek.

Alig nyitom ki a számat, Suslowski összeharapja ajkát, a feleségére néz és fejét csóválja, mintha azt akarná mondani: „Előre tudtam, hogy ez lesz a vége!” S ez így megy reggeltől estig.

S ha az ember elgondolja, hogy mindez csupa képmutatás, s egyetlen céljuk az, hogy hálójukban tartsanak; hogy a valóságban szinte tömjénezik a tizenötezer frankomat, s hogy végeredményben nekik is éppolyan sürgős a dolog, mint nekem, bár okaink teljesen eltérőek.

Itt az ideje, hogy véget vessek a dolognak.

Elérték, hogy már magam is azt hiszem, valóban valami aljasságot követtem el azzal, hogy megnyertem az aranyérmet és tizenötezer frankot kaptam a képemért.

VII

Közeledik eljegyzésünk napja.

Vettem egy XV. Lajos korabeli stílusban készült gyönyörű gyűrűt, amely azonban sem Suslowskiéknak, sem Kaziának nem tetszett, mert az egész családban senkinek fogalma sincs az igazi művészetről. Kaziával még sok dolgom lesz, míg kigyomlálom belőle a kispolgári hajlamokat és megtanítom művésziesen érezni, de ő szeret, hát jó reménységgel vagyok a siker tekintetében.

Kézfogómra Swiateckin kívül senkit sem hívtam meg. Szerettem volna, ha előzőleg tiszteleg Suslowskiéknál, ő azonban kijelentette, hogy bármilyen mélyen ül is a fizikai és erkölcsi csődben, annyira mégsem süllyedt, hogy vizitelgessen... Olyan nincs!

Suslowskiékat igyekszem előkészíteni rá, hogy barátom egészen kivételes különcc ugyan, de zseniális festő s a legbecsületesebb ember a világon.

Mikor Suslowski megtudta, hogy barátom „halottakat”, „hullákat” és „tetemekeket” fest, felkapta fejét és kijelentette, hogy eddig mindig csak rendes emberekkel volt dolga, egész hivatali pályafutása szeplőtelen volt s reméli, hogy „Swiatecki úr” lesz szíves tiszteletben tartani a szerény, de becsületes házában uralkodó szokásokat...

Bevallom, hogy ebben a tekintetben vannak bizonyos aggályaim s reggel óta viaskodom Swiateckivel. Megkötötte magát, hogy a nadrágját behúzza a csizma szárába s úgy jön el az eljegyzési vacsorára. Magyarázom, kérem, könyörgök.

Végül is enged, kijelentvén, hogy végeredményben nem lát rá okot, miért ne csináljon ő is bohócot magából. Kár, hogy a cipői a közép-afrikai kutatók lábbelijét juttatják az ember eszébe, mert kenőcsöt nem láttak, mióta a cipésztől hitelbe elhozta. De hát mit tegyek?

Sokkal rosszabb, hogy Swiatecki feje olyan, mintegy erdővel borított tátrai csúcs, melynek fái között szörnyű pusztítást vitt véghez a forgószeél. Ezzel meg kell alkudnom, mert nincs az a lókaparó a világon, amely ezzel az üstökkel el tudna banni, ezzel szemben kényszerítem Swiateckit, hogy hétköznapi zubbonya helyett vegyen rendes kabátot. Megteszi ugyan, de az arca olyan, mint „hulláinak” egyikéé, s egyszersmind sírbolti hangulatba borul.

Az utcán az emberek megbámulják görcsös botját, óriási, viharverte kalapját, de ehhez már hozzá vagyok szokva...

Becsengetünk, belépünk.

Már az előszobában hallok Jaczkowicz kuzén hangját, amint a túlnépesedésről értekezik. Jaczkowicz kuzén állandóan a túlnépesedés kérdését boncolgatja; ez minden bölcsessége. Kazia muszlinruhájában olyan, mint egy pici felhőgomolyag - egyszerűen, gyönyörű... Suslowski frakkban, a rokonok frakkban, az öreg nagynénik selyemben.

Swiatecki megjelenése mély hatást kelt. Bizonyos nyugtalansággal szemlélnék bennünket... Ő komoran néz szét s kijelenti Suslowskinak, hogy ő ugyan nem alkalmatlankodott volna, „de hát Wladek nőszül, vagy ilyesvalami...”

Ezt az „ilyes valmit” a társaság a lehető legvégzetesebb hangulatban fogadja. Suslowski méltóságteljesen kiegyenesedik s úgy kérdi: mit ért Swiatecki úr azon, hogy „ilyesvalami”... Swiatecki úr azt feleli, hogy neki az teljesen mindegy, de „Wladek kedvéért” még ki is pomádézná magát, különösen ha tudná, hogy ez Suslowski úrnak is fontos... Jövendőbeli apósom a feleségére néz, azután rám, azután Kaziára s tekintetében a csodálkozás végkimerülésig folyó harcot vív a megbotránkozással.

Szerencsére lélekjelenlétemmel, ami nálam egészen szokatlan, megmentem a helyzetet, mert megkérem jövendőbeli apósomat, hogy mutasson be azoknak a családtagoknak, akiket még nem ismerek...

Megtörténik a bemutatás, azután helyet foglalunk.

Kazia mellém ül és kezét a kezemben felel. A szoba tele van emberekkel, de mindegyik merev és szótlan. A légkör nehéz.

Jaczkowicz kuzén ismét visszatér a túlnépesedés kérdéséhez. Swiatecki barátom az asztal alá bámul... A csendben egyre hangosabban zeng Jaczkowicz hangja, s mivel az egyik metszőfoga hiányzik, mindenütt, ahol „s”-et kellene mondani, hosszas, sípoló hangot ad...

- Ebből idővel a legrettenetesebb csapások származhatnak egész Európára - szavalja Jaczkowicz.

- A kivándorlás... - veti közbe valaki.

- A statisztika azt mutatja, hogy a kivándorlás nem vezeti le a túlnépesedést.

Swiatecki hirtelen felkapja a fejét s halszemét a beszélőre mereszti:

- Akkor hát nálunk is be kell vezetni a kínai szokásokat - veti oda komor basszushangján.

- Bocsánat... micsoda kínai szokásokat?

- Kínában a szülőknek joguk van a nem életrevaló gyerekeket megfojtani - nos, nálunk azt kellene bevezetni, hogy a gyerekek fojthassák meg nem életrevaló szülőiket.

Megtörtént! Bevágott a villám. A dívány megreccsent a vén nagynénik alatt. Elvesztem. Suslowski behunyja a szemét, bizonyos időre hangját veszti.

Csend.

Majd jövendő apósom megbotránkozástól remegő hangja hallatszik:

- Uram, feltételezem, hogy ön mint keresztény ember...

- Mért lennék én keresztény? - vág közbe Swiatecki, fejét vészjóslóan csóválva.

A második villám! A dívány a nagynénikkel reszketni kezd, mintha lázas volna, s lefelé zuhan a szakadékba... Érzem, hogy alattam is megnyílik a föld.

Mindennek vége. Itt már hiába minden remény.

Egyszerre, mint a csengő csilingelése, hangzik Kazia kacagása. Utána, nem tudni, miért, Jaczkowicz is elneveti magát, majd - szintén nem tudom, miért - én kacagok fel...

- Papa! - szól Kazia. - Wladzio előre figyelmeztette papát, hogy Swiatecki úr milyen külön. Swiatecki úr tréfál, de én tudom, hogy él az édesanyja, akit ő a legodaadóbb gyermeki szeretettel szeret!

Nagy kópé ez a Kazia! Nem elég, hogy vaktában füllent, hanem rá is hibáz, mert Swiateckinek csakugyan él az anyja, s ő valóban nagyon szereti.

Kacagása és fenti szavai valóságos villámhárítóként hatnak. Még inkább így hat az, hogy belép az inas a borral és süteménnyel. Ez az a házmester, aki elvitte utolsó három rubelemet, csak most frakkot húztak rá, és az alkalmi inas szerepét játssza. Szemét a tálcába fúrja, az üveg csörömpöl, ő viszont olyan lassan lépked, mintha vízzel tele poharat hozna.

Már attól félek, hogy az egészet a földre ejti, de félelmem szerencsére meddőnek bizonyul...

Kis idő múlva a poharak tele vannak töltve.

Kezdődik az eljegyzés szertartása...

Egy gyermek rokonleánya porcelán tányért tart, s azon ragyog a két gyűrű. A szeme kimered a kíváncsiságtól, s az egész szertartás olyan szemmel látható gyönyörűség neki, hogy szinte ugrándozik a tányérral és gyűrűkkel együtt. Suslowski feláll, mindenki feláll, csak a hátratolt székek zöreje hallik.

Csend. Hallom az egyik nagynéni suttogó megjegyzését: azt hitte, „rendesebb” gyűrűt vesznek... A hangulat e megjegyzés ellenére is olyan ünnepélyes, hogy a legyek hullanak a falakról...

Suslowski megszólal:

- Gyermekeim! Fogadjátok szüleitek áldását.

Kazia letérdel, én is...

Milyen pofát vághat most Swiatecki? Milyen pofát vághat?

De nem merek ránézni, Kazia muszlinruháját nézem, gyönyörű foltot vet a kopott, vörös szőnyegen. Suslowski úr és felesége keze a fejünkön nyugszik, s közben jövődő apósom így szónokol:

- Leányom! Itt a szülői háznál a legjobb példa állt előtted arra nézve, hogy mi legyen a feleség a férje számára, nincs tehát szükség arra, hogy én tanítsalak meg, mik a kötelességeid, különben is (reményilem!...) majd megmondja az urad. De íme, hozzád fordulok, Wladyslaw fiam...

Most egy kisebbfajta szónoklat következik. Százig számolok s mikor elvégeztem, újra kezdem. Suslowski, az állampolgár, Suslowski, a hivatalnok, Suslowski, az atya, Suslowski, a római patrícius most alkalmat talál arra, hogy teljes lelki nagyságát bemutassa... A gyermekem, szülők, kötelesség, jövődő, áldás, tövisek, tiszta lelkiismeret szavak úgy röpködnek a fülem körül, mint egy darázsraj, rátelepednek a fejemre, bedöfködnek fent írt fülembé, nyakamba, fejem búbjába...

Úgy látszik, kissé erősen összehúztam nyakkendőmet, mert kezdek fulladozni. Hallom Suslowska mama zokogását, s ez elérékenyít, mert ő alapján egészen rendes asszony, hallom a gyűrűk csörgését a tányéron, amint a rokonleánya ugrándozik velük. Uram Jézus, micsoda pofát vághat most Swiatecki!

Végre felállunk. A leánya egészen a szememhez tartja a tányért. Gyűrűt váltunk Kaziával...

Uff! El vagyok veszve! Azt hiszem, vége, de tévedek, mert Suslowski felszólít, hogy kérjük ki az összes nagynénik áldását.

Elindulunk. Megcsókolok öt kezet, melyek mind olyanok, mint a gólya lába... Valamennyi nagynéni reméli, hogy nem élek vissza bizalmukkal.

Az ördögbe is, micsoda bizalommal lehettek irántam? Jaczkowicz kuzén megölel. Határozottan egy kicsit szorosra kötöttem a nyakkendőmet...

De a legrosszabbján túl vagyunk. Alkonyul... Hozzák a teát.

Kazia mellett ülök s folyton úgy teszek, mintha Swiateckit nem látnám. Az a majom még egyszer megrémít, amikor arra a kérdésre, hogy parancsol-e a teába egy kis rumot, azt feleli, hogy azt csak üvegből szeret inni... Egyébként az este szerencsésen eltelik.

Indulunk hazafelé. Teli tüdővel szívom be a levegőt. A nyakkendőmet valóban kissé szorosra kötöttem.

Szótlanul lépkedek Swiatecki mellett. A szótlanság kezd nyomasztani s csakhamar kibírhatatlanul válik. Érzem, hogy szólnom kellene Swiateckinek, mondanom kell valamit a boldogságomról, arról, hogy milyen gyönyörűen folyt le minden és mennyire szeretem Kaziát... összeszedem magam: nem megy! Végül, mikor már egészen közel járunk a műtermünkhöz, megszólalok:

- Ismerd el, Swiatecki, hogy az élet mégiscsak szép néha. Swiatecki megáll, sandán rámvillant s csak ennyit mond:

- Kuvasz!

Ezen az estén nem beszéltünk többet egymással.

VIII

Egy héttel a kézfogó után megérkeztek az én „Zsidóim” a kiállításra.

A képet külön teremben helyezték el, a vezetőség külön beléptidíjat szed. A tiszta jövedelem fele az enyém... Állítólag reggeltől estig tolong a nép a kiállításon.

Én egyszer voltam ott, de mivel többet néztek engem, mint a képet, többé nem megyek el, mert minek bosszankodjam hiába?

Ha ez a kép olyan mestermű lenne, amilyen még nem született a világon, a közönség akkor is szívesebben kielégítené kíváncsiságát azzal, hogy megnézi a „Kráo”-t⁵ vagy az élő galambokkal táplálkozó hottentottát.

Ilyen hottentotta vagyok én a jelen pillanatban... Örülnék is ennek, ha valóban kuvasz volnék, de túlságosan festő vagyok ahhoz, hogy ne bosszantson a művészetnek ilyen megalázása egy divatbajlott emberrel szemben...

IX

Három hét előtt még alig valaki tudott rólam, most pedig tízesével kapom a leveleket, s ezek többnyire szerelmeslevelek. Akár fogadhatnék, hogy minden öt közül legalább négy így kezdődik: „E levél olvasása után talán megveti a nőt, aki...” stb. Nem vetem meg a nőt, azzal a feltétellel, ha a nő békében hagyja szegény lelkemet.

⁵ Sziámi nő, ki arról volt nevezetes, hogy egész teste szőrrel volt benőve.

Az igazat megvallva, ha Kazia nem volna, talán nem is vonogatnám így a vállamat az érzelmek e tengerének láttán.

Leginkább az háborít fel, hogyan remélheti egy ilyen „ismeretlen” nő, hogy a férfi, aki őt sohasem látta, látatlanban válaszol felhívására. Előbb lebbentsd fel fátyolodat, gyönyörű ismeretlen, s ha láttalak, majd megmondom... Jaj, dehogy mondom, hiszen Kazia!...

Névtelen levelet is kaptam egy őszhajú barátnőmtől, aki engem mesternek szólít, Kaziát meg csak per „liba” emlegeti.

„Mester, ez lenne az önnek való feleség? - kérdezi őszhajú barátnőm. - Avagy méltó választás ez a férfiúhoz, akire az egész ország várakozással tekint? Mester, ön az intrikák áldozata” stb.

Furcsa feltevés s még furcsább kívánság, hogy ne a szívem gyönyörűségére nősüljek, hanem azért, hogy a közvéleményt elbűvöljem.

Már ez a szegény Kazia is útban van nekik.

Bizonyára van nagyobb bűn is, mint a névtelen levél, de nincs nagyobb... hogy is lehetne ezt szépen kifejezni?... No, mindegy!

Esküvőnk napját még nem tűztük ki, de nemsokára meglesz.

Közben megkérem Kaziát, hogy gyönyörűen öltözzék fel, elviszem a kiállításra.

Hadd lássanak együtt...

Swiatecki két „hullája” is megérkezett Párizsból.

A kép címe: „Utolsó találkozás” s egy fiút és egy leányt ábrázol a boncasztalon. Az ötlet az első pillantásra nagyszerűen jut kifejezésre. Látszik, hogy a két ember életében nagyon szerette egymást, hogy a nyomor választotta őket széjjel, s a halál egyesítette.

A holttestek fölé hajló diákok a képen egy kissé merevre sikerültek, a boncterem távlataiban is vannak hibák, de a „hullák” nagyszerűek. Olyan hullák ezek, hogy csak úgy árad belőlük a fagyos hideg. A Szalonban a kép még kitüntetést sem kapott, talán azért, mert borzalmasan komor, de a kritika megdicsérte.

A mi festőtársadalmunkban kétségkívül sok tehetség akad. Például Swiatecki „hulláin” kívül Franek Cepkowski kiállította „Kordecki halála” című képét, óriási erő és óriási individualizmus!

Swiatecki idétlennek tartja Franeket, először azért, mert elől egyenesre nyírt haját és ék alakú szakállt visel, másodsor, mert a legújabb divat szerint öltözik, harmadszor pedig azért, mert rettenetesen jól nevelt, szertartásos s elég gyakran hivatkozik előkelő rokonságára.

De Swiatecki téved...

A tehetség olyan madár, amely ott rak fészket, ahol neki tetszik, egyszer a vad őserdőben, máskor meg a parkok nyesett lombjain.

Münchenben és Párizsban láttam festőket, akik olyanok voltak, mint a söröskocsisok, vagy ellenkezőleg, mint a fodrászsegédek, valóságos piperkőcök, hogy az ember két garast nem adott volna értük, s ennek ellenére az ebadták lelke mélyén volt valami egzaltáció, valami rendkívüli fogékonyság az alakok és színek iránt és a megfelelő erő ahhoz, hogy ezt a megérzést a vászonra vessék. Ostrzynski, akinek mindenre megvan a maga elkoptatott közmondása, ha erről írna a „Sárkány”-ban, ezt a közmondást használná: *Spiritus flat, ubi vult!*⁶

⁶ A szellem ott jelentkezik, ahol akar (latin).

Swiatecki véleménye szerint a történelmi festészet „sötét barbárság”. Nem festek történelmi képeket, személy szerint tehát nem érdekel a dolog, de mindenfelől hallom ezt az állítólag haladó felfogást. Már valóságos dogmát csináltak belőle, úgyhogy már a könyökömön jön ki.

A mi lengyel festőinknek egy hibájuk van, mégpedig az, hogy igen könnyen összeházasodnak egy-egy, a művészetről szóló tudományos elmélettel, s azután annak a papucsá alá kerülnek, úgyhogy mindent e tudományos elmélet szemüvegén át néznek, hozzáidomítják a művészetet s jobban apostolkodnak, mint festenek. A fentebb mondottakkal ellentétben ismertem olyan festőket is, akiknek az ajkuk szinte kirojtosodott a sok beszéd-től, annyit értekeztek arról, hogy mi a művészet és milyennek kellene lennie, s amikor arra került a sor, hogy ecsetet fogjanak, csődöt mondtak...

Sokszor megfordult a fejemben, hogy a művészet elméletének kidolgozása a filozófusok dolga - s ha ostoba elméletet alkotnak - feleljenek ők érte, a festőnek viszont az a feladata, hogy fessen, kinek mit diktál a szíve - de tudjon festeni, mert ez a fő...

Véleményem szerint a legnyomorúságosabb tehetség többet ér, mint a legnagyobb elmélet, s a legkitűnőbb elmélet nem érdemes arra, hogy a szabadság cipőjét tisztítsa.

X

Kaziával és Suslowskiékkel együtt voltam a kiállításon.

A képem előtt még mindig tömegek állnak.

Amint beléptünk, suttogni kezdtek s ezúttal leginkább nem a képet nézték, de nem is engem, hanem Kaziát. Különösen a nők le nem vették róla a szemüket. Láttam, hogy ez szörnyen tetszett neki, de nem veszem tőle rossznéven...

Sokkal nagyobb baj, hogy Swiatecki „hulláiról” az volt a véleménye, hogy a kép „illetlen”. Suslowski kijelentette, hogy a szájából vette ki a szót, de én dühös voltam. Hogy Kaziának ilyen felfogása legyen a művészetről!

Bosszúságomban azonnal elbúcsúztam tőlük, azzal a kifogással, hogy Ostrzynskivel kell beszélnem, s csakugyan el is mentem hozzá, de csak azért, hogy elhívjam villásreggelizni.

XI

Valóságos csoda - és punctum!

Csak most értem, mire való az ember szeme.

*Corpo di Baccho!*⁷ *Micsoda szépség!*

Amint Ostrzynskivel megyek, egyszer csak látom, a Wierzbowa utca sarkán egy nő halad el mellettünk. A lábam a földbe gyökerezik, megdermedek, sóbálvánnyá változom, kerekre nyitom a szemem, elveszítem eszméletemet, öntudatlanul megragadom Ostrzynski nyakkendőjét, kibontom és - segítség, mert végem!

⁷ A. m. a kutya-fáját! (olasz káromkodás)

Mert mit jelent az, hogy a vonásai gyönyörűek... A vonások, az még semmi! - de ez a nő egyszerűen egy művészi ötlet! Mint rajz - mestermű; mint színváltozat - mestermű; mint érzelem - mestermű! Greuze⁸ feltámadna halottaiból, ha meglátná, azután felakasztaná magát, hogy olyan maskarákat festett.

Csak nézem és nézem... Egyedül megy - ej, dehogyis! Vele megy a költészet, a zene, a tavasz, a gyönyör és a szerelem. Nem tudom, mit akarnék inkább, azonnal lefesteni, vagy inkább letérdelni előtte s a lábait csókolgatva megköszönni, hogy ilyennek született. De tudom is én, mit akarnék inkább!...

Egyszerűen elsuhan mellettünk, derűsen, akár egy nyári nap. Ostrzynski köszön, de ő nem veszi észre... Én mintha kábulatból ébrednék, felkiáltok!

- Gyerünk utána!

- Nem! - feleli Ostrzynski. - Megőrüdtél? Meg kell kötnöm a nyakkendőmet. Hagyd! Ismerem.

- Ismered? Mutass be!

- Eszemben sincs... Te csak ülj a menyasszonyod szoknyáján.

Átkokat szórok Ostrzynskire és minden utódjára kilencediziglen, aztán egyedül akarok az ismeretlen után rohanni.

Sajnos, bérkocsiba ült.

Csak messziről látom szalmakalapját és piros napernyőjét.

- Csakugyan ismered? - kérdem Ostrzynskitől.

- Én mindenkit ismerek.

- Ki ő?

- Helena Kolczanowska asszony, a leányneve Turno, de a társaságban csak özvegy hajadonnak hívják.

- Miért?

- Mert férje a lakodalmi vacsoránál meghalt. Ha egy kicsit lehiggadtál, elmondom a történetét. Volt egyszer egy nagyon gazdag, gyermektelen aglegény, Kolczanowski de Kolczanowo, ukrainai nemes földesúr. Szörnyen tisztos családja volt, mely abban reménykedett, hogy örökölni fog utána - s ezenkívül szörnyen kurta nyaka, amely annál jobban szította örököseinek reménységét. Az örököseket ismertem. Valóban egészen rendes emberek voltak, de hát!... A legrendesebbek, a legkevésbé érdekelték sem tudták megállni, hogy ne vessenek egy-egy mohó pillantást Kolczanowski nyakára. Ez végül is annyira felbőszítette az öreget, hogy rokonai nagy bosszúságára megkérte szomszédja leányának kezét, aláírta a házassági szerződést, menyasszonyára írta egész vagyonát, azután megtartották az esküvőt, esküvő után következett a lagzi, s a lagzi végén a guta, mely úgy megsuhintotta, hogy menten meghalt... Ily módon lett Helena asszony hajadonból - özvegyé. Érted?

- Régen történt ez?

- Három éve. Akkor huszonnégy esztendő volt... Azóta huszonkét alkalommal férjhez mehetett volna, de nem akar... Azt hitték, valami hercegre vár, de kisült, hogy nem, mert nemrég egy herceget is kikoszorózott. Különben is nagyon jól tudom, hogy nincsen szó semmiféle ilyen

⁸ Greuze Jean Baptiste (1725-1805) francia festőművész

igényről, aminek legjobb bizonyítéka, hogy Kolczanowska asszony a mai napig a legszorosabb barátságban él az általunk is ismert rokonszenves, tehetséges stb. stb.... Ewa Adamival, akivel annak idején együtt voltak intézetben.

E szavak hallatára szinte felugrottam örömömben.

Ha így van, füttyölök Ostrzynskire. Az én drága, aranyos Ewusiám lehetővé teszi, hogy megismerkedjem Helena Kolczanowska asszonnyal.

- Egyszóval nem mutatsz be neki? - kérdem Ostrzynskitől.

- Végre is, ha valaki egy városban meg akar ismerkedni valakivel, hát megismerkedik - feleli Ostrzynski. - De mivel Kaziánál kiütöttél a nyeregből, nem akarom, hogy adott esetben azt mondják, én segítették hozzá... Különben... Tudom is én... Ég veled!

XII

Aznap ebédre Suslowskiékhoz voltam hivatalos, de megírtam, hogy nem mehetek el...

A fogam ugyan soha életemben nem fájt, de miért ne fájdulhatott volna meg?

Helát egész nap magam előtt láttam, de micsoda festő is lenne az, aki ne tűnődne el egy ilyen arcon?

Lelkem mélyén legalább tíz képet festettem róla. Elgondoltam egy képet, amelyben Hela arca pompás hatást kelthetne. Csak még néhányszor látnom kellene.

Elrohantam Ewka Adamihoz, de nem találtam otthon. Este levelet kaptam Kaziától, amelyben hív, hogy másnap reggel menjek velük a parkba a gyógyforráshoz, azután reggelizzem náluk. Mennyire unom már a gyógyforrást is meg azokat a reggeliket is!

Nem mehetek el, mert ha reggel nem találom otthon Ewát, akkor már egész nap hiába hajszolom...

Ewa Adami (ez csak a színházi neve, mert valójában Anna Jedlinskának hívják), egészen kivételes leány.

Régóta jó barátságban vagyunk, annyira, hogy tegeződünk is...

Van öt esztendeje, hogy a színpályára lépett, de a szó teljes értelmében megőrizte a tisztaságát. Mert a színháznál bizonyára sok olyan nő van, akik fizikai értelemben ártatlanok, de ha a fűzők itt-ott elárulnák úrnők vágyait, azt hiszem, még a legarcátlanabb páviánnak is elpirulna minden szőrtelen része. A színház megrontja a lelket, különösen a nőét.

Nehéz is azt kívánni, hogy egy nőben, aki minden este megjátssza a szerelmet, a hűséget, a nemeslelkűséget stb., végül is ki ne alakulna az érzés, hogy ezek az erények mind csupa fék és béklyó, szorosan a drámai és színpadi művészet kellékei, de az élethez semmi közük.

A művészet és a való élet közötti óriási különbség megerősíti őket ebben az érzésükben, a tapsokért folyó verseny és gyűlölködés pedig megmérgezi a szív nemesebb gerjedelmeit.

A folytonos érintkezés az olyan romlott emberekkel, amilyenek a színészek, felkelti érzékeit. Nincs az a fehér angóramacska, amely ilyen viszonyok között be ne szennyezné magát. Ezeket csak a művészet tüzeiben tisztuló óriási tehetség győzheti le, vagy az olyan mélysége-

sen esztétikus természet, amelyen a rossz nem tud áthatolni, mint ahogyan a víz nem hatolhat át a hattyú tollazatán. Az ilyen *impermeables*⁹ természetek közé tartozik Ewa Adami is.

Éjszakánként tea és pipaszó mellett nem egyszer elbeszélgettünk a művészet világához tartozó emberekről, a legmagasabb kategóriától, vagyis a költőktől, a legalacsonyabbakig, vagyis a színészekig.

Mi is a művész? Olyan lény, akinek a képzelőtehetsége jobban ki van fejlődve, mint a közönséges halandóé, aki érzékenyebb másoknál, aki érzéki, hevülékeny és a boldogság és gyönyör terén mindent ismer és mindent hallatlan erővel kíván.

Másokénál háromszorta erősebb jellemre és akaratra van szüksége ahhoz, hogy minden kísértésnek ellenálljon.

Márpedig, amint nincsen semmi ok arra, hogy a rendesnél szebb virágnak egyúttal a viharral szemben is nagyobb ellenálló ereje legyen, éppen úgy annak sincs semmi indoka, hogy a művész jellege erősebb legyen, mint a közönséges emberé.

Ellenkezőleg, minden ok megvan arra, hogy rendszerint, gyengébb legyen, mert életereje felőrlik abban a szakadéokban, abban a vívódásban, amely a művészet világát elválasztja a hétköznapi valóságtól.

A művész olyan, mint a beteg madár, amelyet folytonos láz emészt: néha eltűnik a szem elől a fellegekben, máskor meg a porban és szennyben vergődnek fáradt szárnyai. A művészet undort kelt benne a porral és szennyel szemben, de az élet elveszi erejét a szárnyalástól. Innen az a gyakori, tatózó szakadék a művész belső és külső élete között.

A világnak igaza lehet abban, hogy többet kíván tőlük, mint másoktól, és abban is, hogy megvédi őket - de Krisztusnak is igaza lesz, amikor megváltja őket...

Ostrzynski azt vallja ugyan, hogy a színészek csak annyiban tartoznak a művészet világához, amennyiben a harsonák, a klarinétok, váltornók stb., de ez nem igaz.

A legjobb bizonyíték Ewa Adami, aki szívvel-lélekkel művésznő, mind tehetsége, mind pedig ama művészi érzék révén, amely úgy megvédte minden gonosztól, akár az anyja...

Minden barátságunk ellenére jó régen nem láttam Ewát, nagyon megörült hát, mikor megpillantott, bár az arca olyan különös volt, hogy nem tudtam magamnak megmagyarázni.

- Hogy vagy, Wladziu - kérdezte - hát mégis látlak!

Nagyon örültem, hogy otthon találtam.

Török pongyola volt rajta, vajszerű alapon piros foltokkal, széles *Vieil or*¹⁰ szegéllyel, hasított ujjakkal. Különösen a szegély ütött el gyönyörű halvány arcbőrtől és ibolyaszínű szemétől. Ezt meg is mondtam neki, aminek nagyon örült, így hát azonnal a tárgyra tértem.

- Aranyos *dívám*!¹¹ - kezdem. - Te ismered Kolczanowska asszonyt, azt a csodás ukrán nőt?

- Hogyne, iskolatársam.

- Mutass be neki...

⁹ áthatolhatatlan, itt megközelíthetetlen (francia).

¹⁰ óarany (francia).

¹¹ isteni - a kiváló színésznőket és énekesnőket tisztelték meg ezzel a címmel (latin és olasz).

Ewa a fejét rázza.

- Aranyom, kedvesem, ha egy kicsit szeretsz!

- Nem, Wladziu! Nem mutatlak be...

- Látod, milyen rossz vagy, pedig én egyszer majdnem beléd szerettem!

Micsoda mimóza ez az Ewa!

E szavak hallatára arcszíne elváltozik, könnyökét az asztalra támasztja (csodás a könyöke), halvány arcát két tenyere közé fogja s úgy kérdi:

- Mikor volt az?

Igen sürgős nekem a Hela-ügy, de mivel valóban csaknem beleszerettem Ewába, s most szeretném jókedvre hangolni, mesélni kezdek:

- Az így volt... Egyszer, színház után elmentünk a Fűvészkertbe. Emlékszel, milyen csodás éjszaka volt! A medence mellett leültünk egy padra, azt mondtad, a csalogányt szeretnéd hallgatni. Én valahogyan szomorú voltam, levettem a kalapom, mert fájt a fejem, te meg odamentél a medencéhez, bemártottad zsebkendődet a vízbe s a tenyereddel a homlokomhoz nyomtad. Olyan jószágosnak láttalak akkor, mint egy angyalt s úgy gondolkoztam: ha most megfogom a kezedet és rászorítom az ajkamat - akkor mindennek vége! halálosan beléd szeretek...

- És? - kérdezte halkan Ewa.

- Olyan hirtelen elhúzódtál, mintha megérezte volna valamit.

Ewa egy darabig elgondolkozva ül, majd felocsúdik gondolataiból s ideges sietséggel mondja:

- Kérlek, ne beszéljünk erről...

- Rendben van, ne beszéljünk róla... Tudod, Ewa, sokkal jobban szeretlek, semhogy valamikor beléd szerethetnék. Az egyik kizárja a másikat. Amióta megismertelek, valóban nagyon őszintén ragaszkodom hozzád.

- Igaz is! - mondja Ewa, mintha saját gondolatait követné - csakugyan eljegyezted magad?

- Csakugyan.

- Mért nem szóltál erről nekem?

- Mert már szakítottunk volt, csak nemrég jött rendbe megint a dolog! De ha most azt akarod mondani, hogy mint vőlegénynek nem illik Hela asszony ismeretsége után futnom, akkor máris azt felelem: előbb voltam festő, mint vőlegény. S különben is, őt csak nem félted?

- Ilyesmit ne is képzelj. Azért nem mutatlak be neki, mert nem akarom, hogy a világ a szájára vegye. Azt beszélnek, hogy néhány hét óta fél Varsó beléd szerelmes; hallatlan dolgokat mesélnek a sikeredről. Csak tegnap hallottam a legújabb élcet, hogy a Tízparancsolatból te egyetlenegyét csináltál magadnak, tudod, mi az?

- Mi?

- „Ne kívánd meg felebarátod feleségét... hiába...”

- Istenem, Te látod nyomorúságomat! De az éle nem rossz.

- És ami fő - találó.

- Ewus, idehallgass, tudni akarod a teljes igazságot? Én mindig bátortalan és ügyetlen voltam, sohasem volt és most sincs sikerem a nőknél. Az emberek, Isten tudja, mit képzelnek, márpedig nem is hiszed, mennyi igaz volt abban a felkiáltásomban: Istenem, Te látod nyomorúságomat!

- *Povero maestro!*¹²

- Hagyd békén az olasz nyelvet... Bemutatsz Kolczanowska asszonynak?

- Drága Wladziu, nem tehetem! Minél általánosabb a Don Juan híred, annál kevésbé illik, hogy én, a színésznő, mutassalak be egy magányos és olyan feltűnően szép nőnek, mint Hela.

- Akkor te miért fogadsz?

- Az más! Én színésznő vagyok s magamra vonatkoztathatom Shakespeare szavait: „Ha tisztább volnál a könnynél, fehérebb a hónál, meg nem menekülsz a rágalomtól!”¹³

- De tudod, hogy az ember az esztétikát vesztheti. Szóval mindenki ismerheti, mindenki járhat hozzá, nézheti, csak éppen én nem! És miért? Azért, mert festettem egy jó képet és valami hírnévre is szert tettem.

- A magad szempontjából igazad van - feleli Ewa mosolyogva. - Akár hiszed, akár nem, előre tudtam, mért jöttél. Itt járt Ostrzynski s kért, hogy ha lehet, ne mutassalak be Helának.

- Hah, értem!... És te megígérted neki?

- Nem én, sőt, meg is haragudtam rá... Mégis azt hiszem, jobb, ha nem mutatlak be. De most beszéljünk a képedről.

- Hagyj békét a képemmel és az egész festészettel! De ha így van, hát jó! Azonban vedd tudomásul, hogy három napon belül megismerkedem Kolczanowska asszonnyal, még ha álöltözetben kell is bejutnom hozzá.

- Öltözz kertésznek és vigyél neki egy csokrot, mintha Ostrzynski küldené...

De e pillanatban egészen más ötletem támad. Olyan pompásnak tartom, hogy a homlokomra ütök, elfelejtem haragomat, sértődöttségemet, amit még az imént Ewa iránt éreztem és felkiáltok:

- Add a szavadat, hogy nem árulsz el!

- Rendben van! - feleli Ewa kíváncsian.

- Hát tudd meg, hogy dalnok ukrán koldusnak öltözöm, megvan hozzá az egész jelmezem meg a lantom, jártam Ukrajnában, tudok ukrán dalokat... Kolczanowska asszony ukrán nő, így hát biztosan szívesen lát - érted már...

- Micsoda eredeti ötlet! - jegyzi meg Ewa.

De sokkal inkább művésznő, semhogy az ötlet ne tetszenék neki; különben is szavát adta, hogy nem árul el - és nem vethet ellene semmit.

- Micsoda eredeti ötlet! - ismétli meg. - Hela úgy szereti Ukrajnát, hogy biztosan elsírja magát, ha itt Varsóban meglát egy ukrán dalnokot... De mit mondasz neki? Hogyan magyarázod meg, mi szél hozott ide a Visztula partjára?

¹² Szegény mesterem! (olasz)

¹³ Idézet a Hamletből, némi módosítással.

Lelkesedésem akaratlanul is átterjedt Ewára.

Bizonyos idő múlva leülünk, és már javában folyik az összeesküvés...

Megállapodunk abban, hogy én kimaszkírozom magam, Ewa pedig értem jön, felvesz a kocsijába, hogy a bábéskodók kíváncsiságát túlságosan magamra ne vonjam; Hela asszonynak semmiről sem szabad tudnia mindaddig, amíg majd valamikor Ewka maga fel nem fedi előtte a titkot.

Mind a ketten pompásan mulatunk ötletünkön, azután csókolgatni kezdem Ewa kezét, azután ottmaraszt villásreggelire.

Az estét Suslowskiéknál töltöm.

Kazia egy kicsit borús, hogy reggel nem voltam náluk, de rosszkedvét úgy viselem, mint egy angyal, s közben a holnapi expedícióra meg... Helára gondolok.

XIII

Reggeli tizenegy óra...

Ewa bármely pillanatban itt lehet.

Elöl nyitott darócing van rajtam, ködmönöm kissé elnyűtt, de rendes, öv, csizma, egyszóval minden, ami kell.

Ősz parókám tincsei a szemembe hullnak, s jó szeme legyen, aki fel akarja ismerni benne a parókát; a szakállam a türelem mesterműve. Reggel nyolctól kezdve, jó erős halenyvvel ragasztgattam a fehér tincseket saját hajam közé - s úgy megöregedtem, hogy vénségemre sem öregedhetem meg élethívebben... A szépiaoldat napsütöttre cserzette arcomat, ráncaim pedig Swiatecki valóban zseniális művét dicsérik. Hetven évesnek látszom.

Swiatecki azt állítja, hogy festés helyett inkább mint modell kereshetném meg kenyeremet, s abból a művészetnek is több haszna lenne.

Fél tizenkettő... Most érkezik Ewa.

Rendes öltönyömet kis batyuba kötve leküldöm a hintóba, mert nem tudom, nem kerül-e sor arra, hogy átöltözzem; azután fogom a lantot s a kiskapunál nagyot kiáltok:

- *Szlava Bogu!*¹⁴

Adami arcáról meglepetés és elragadtatás sugárzik.

- Pompás méhés! Nagyszerű *did!*¹⁵ - ismételési nevetve. - Csak művésznek támadhat ilyen ötlete!

Mellesleg szólva, ő maga is olyan, akár a nyári hajnal. Nyersselyem ruhát és pipacsokkal díszített szalmakalapot visel. Nem győzők gyönyörködni benne. Nyitott hintón jött, az emberek tehát azonnal kezdenek körénk gyülekezni; de törődik is ő ezzel!

A hintó végre indul; szívem lázasan kezd dobogni - egy negyedóra múlva meglátom a csodálatos Helát...

¹⁴ Dicsőség Istennek! (ukrán)

¹⁵ vén koldus (ukrán).

Még száz lépésnyit sem mentünk, amikor messziről látom, hogy Ostrzynski jön velünk szembe.

Ennek mindenütt ott kell lennie!

Amint megpillant, megáll, Ewusának köszön, azután élesen szemügyre vesz mindkettőnket, de különösen engem. Nem hiszem, hogy megismert volna, de mikor elhagytuk, mégiscsak visszanézek s látom, hogy még mindig ott áll és utánunk bámul. Csak egy kanyarnál veszítjük el szem elől. A hintó elég gyorsan halad; nekem mégis úgy tetszik, hogy az utazás évszázadokig tart. Végül a Belveder parkban, a fasorban megállunk...

Hela háza előtt vagyunk.

Úgy rohanok az ajtóhoz, mintha a ház égne.

Ewa utánam iramodik s úgy kiabálja:

- Micsoda utálatos koldus!

Egy nagyon ünnepélyes magatartású inas nyit ajtót, s ugyanakkor tágra nyitott szemmel bámul rám. Ewa megnyugtatta, hogy a vén koldus vele jött, s már megyünk is felfelé.

Egy pillanatra megjelenik a szobalány s jelenti, hogy úrnője a szomszéd szobában öltözködik - aztán ő is eltűnik.

- Szervusz, Hela! - kiáltja Ewa.

- Szervusz, Ewus! - feleli egy csodálatos, üde hang. - Rögtön, rögtön! Azonnal készen vagyok.

- Nem is sejtet, Hela, mi vár rád, kit látsz itt mindjárt... Egy *did*-et, a lehető leghitelesebb „lantos didet” hoztam neked. Ennél valódibb *did* sosem járta az ukrán sztyeppeket.

Örvendező sikoltás hangzik a szomszéd szobából, az ajtó hirtelen kinyílik, s Hela siet a szobába félig öltözve, fűzőben, lebontott hajjal.

- *Did!* Egy vak *did!* Itt Varsóban!

- Nem vak! Lát! - világosítja fel gyorsan Ewa, mert nem akarja, hogy a tréfa a kelleténél messzebbre menjen.

De már késő, mert e pillanatban Hela lábai elé vetem magam s úgy kiáltom:

- *Heruvime Bozsi!*¹⁶

Átölelem térdét, s ugyanakkor feltekintve, megpillantom lábának kissé felsőbb vonalait. Nemzetek! Térdre! Népek, ide a tömjénezővel! A Milói! A tökéletes Milói!¹⁷

- *Heruvime!* - ismétlem őszinte lelkesedéssel.

Aggastyáni fellángolásom egyébként azzal magyarázható, hogy a hosszan tartó *mandrivka*¹⁸ után most pillantottam meg az első ukrán lelket. De Hela ennek ellenére kiszabadítja lábát karjaim közül és hátrahúzódik... Még egy szempillantásig látom a nápolyi múzeum Psziché-jére emlékeztető karját és nyakát - azután eltűnik az ajtó mögött, én meg ottmaradok a szoba közepén, térdepelve.

¹⁶ Isten angyala! (ukrán)

¹⁷ vagyis a milói Vénusz-szobor.

¹⁸ vándorlás (ukrán).

Ewus ugyanakkor megfenyeget a napernyőjével, s rózsaszín orrocskáját mosolyogva rejti rezedacsokrába.

Közben az ajtón át megkezdődik a beszélgetés a leggyönyörűbb dialektusban, amilyennel valaha is beszéltek, amióta a Pripecs a Csertomelikbe ömlik.

Előre elkészültem minden elképzelhető kérdésre, így hát hazudok, mintha nyomtatásból olvasnám... Czehryn környéki méhészt vagyok. Lányom egy lengyellel Varsóba költözött, én pedig, vén koldus, csak vágyakoztam és vágyakoztam a méhesben, amíg magam is utána nem vándoroltam. Jó emberek pénzt adtak az énekemért... Most pedig? Most meglátom a *detina milenkáját*,¹⁹ megáldom, aztán visszatérek, mert Ukrajna-anyám után is vágyakozom. Most már meghalhatok a méheim között. Mindenkinek meg kell halnia, a vén *Filip* ideje pedig már régen lejárt...

Mit jelent a művésztermészet! Ewus tudja, ki vagyok, de úgy átérzi szerepemet, hogy mélabúsan csóváltgatja gyönyörű fejét s részvéttel tekinget rám. Hela hangja a szomszéd szobában szintén reszket a megindultságtól.

Az ajtó kissé kinyílik, a résen át megjelenik a csodás fehér kar, s meglepetésszerűen három rubelt kapok. Elfogadom, mert egyebet nem tehetek, sőt, az összes szentek nevében ontom az áldást Hela fejére.

A szobalány szakítja meg áradozásomat, mert belép s jelenti, hogy Ostrzynski úr vár odalent s kérdi, hogy Hela fogadja-e?

- Ne fogadd, drágám! - kiáltja Ewa ijedten.

Hela megnyugtatta, hogy természetesen nem fogadja. Sőt, ő is megütközését fejezi ki a korai látogatás fölött. Az igazat megvallva, magam sem értem, hogy Ostrzynski, aki azzal dicsekszik és arról nevezetes, hogy kitűnően ismeri a társadalmi formákat, hogyan jöhet ide ebben az órában?

- Emögött van valami! - jegyzi meg Ewa.

De a további magyarázatokra nincs idő, mert e pillanatban Hela lép be, már teljesen felöltözve, s ugyanakkor jelentik, hogy a reggeli tálalva van.

A két hölgy átmegy az ebédlőbe.

Hela mindenáron az asztalhoz akar ültetni, de én vonakodom s lantommal a küszöbre ülök. Kis idő múlva tányért nyújtanak át, úgy megrakva mindenféle étellel, hogy annak elfogyasztása után hat ukrán koldus is elrontaná a gyomrát. Eszem, mert éhes vagyok, s evés közben Helát bámulom.

Valóban, ennél szebb fej a világ egyetlen képtárában sincsen. Soha életemben nem láttam ilyen áttetsző szemet, úgyszólván minden gondolatát látom a szemén keresztül, mint ahogy a kavicsokat látni a tiszta vízű patak medrében. Szemének még az a tulajdonsága is megvan, hogy mindig előbb kezd nevetni, mint az ajka s ettől arca kiderül, mintha napsugár világítaná meg. Micsoda utolérhetetlen bájt rejtegetnek a száj vonalai!... Kissé Carlo Dolce²⁰ típusú fej ez, bár a szem és szemöldök rajza Sanzio²¹ legnemesebb típusaira emlékeztet.

Végül abbahagyom az evést és csak nézek, nézek... s így néznék akár halálom órájáig.

¹⁹ a kedves gyermekemet (ukrán).

²⁰ Carlo Dolce (1616-1686) - olasz festőművész.

²¹ Sanzio, azaz Raffael Santi (1483-1520) - olasz festőművész.

- Tegnap nem voltál nálam - mondja Hela Ewának. - Pedig azt hittem, délután eljössz.
- Reggel próbám volt, délután pedig meg akartam nézni Magórski képét.
- Láttad?
- Nem tudtam jól megnézni, mert nagy tolongás volt... Hát te?
- Én reggel voltam ott. Micsoda költészet! Az ember szinte együtt szeretne sírni azokkal a zsidókkal...

Ewa rám pillant, s nekem csak úgy dagadozik a lelkem.

- De még elmegyek, ahányszor csak lehet - mondja tovább Hela. - Menjünk el együtt, jó? Talán még ma? Olyan jó érzés volt számomra, nemcsak ránézni a képre, hanem az is, hogy éppen nálunk akadt egy ilyen tehetség.

És ne imádja az ember ezt a nőt?

De tovább hallgatom.

- Kár, hogy olyan furcsa dolgokat mesélnek arról a Magórskiról... Bevallom, majd meghaltam a kíváncsiságtól, úgy szerettem volna megismerni.

- Ah! - sóhajtja Ewa hanyagul.

- Te ismered, ugye?

- Biztosíthatlak, hogy a közelebbi ismeretségben nagyon sokat veszít: hiú, rémesen hiú!...

Szörnyen szeretném nyelvemet Ewára kiölni, alig türtőztethetem magam, de ő pajkosan felém fordítja ibolyaszínű szemét, s még ingerkedik:

- Csak nem hagyta el hirtelen az étvágya, bácsikám?

Ezt már nem bírom, nyelvet öltök rá!

De már Helához fordul:

- Ó, igen, Magórskit érdekesebb megcsodálni, mint megismerkedni vele. Ostrzynski úgy jellemzi, hogy egy borbély testében bujkáló lángész.

Ostrzynskinek kitepném a fülét, ha ilyet mondott volna; Ewáról tudtam, hogy az ördög bujkál benne, de ezúttal igazán túlmegy minden határon.

Szerencsére a reggeli véget ér.

Kimegyünk a kertbe. Ott kell bemutatnom művészetemet.

Egy kicsit azonban már fáraszt a dolog, s inkább lennék festő minőségemben Hela vendége, mint vándor lantos minőségemben.

De hiába!

Leülök a fal tövébe, a gesztenyefák árnyékába, melyeknek levelei között áttör a napsugár s rengeteg világos foltot vet a földre. A foltok remegnek, villognak, eltűnnek, majd újra felvillannak, aszerint, hogy a szellő hogyan mozgatja a leveleket. A kert mélyen befelé nyúlik, így hát a város zaja jóformán cseppet sem hallatszik ide, különösen, hogy a kerti szökőkút csobogása is elfojtja. Nagy a meleg. A levelek sűrűje közül verebek csiripelése hallik, de csak gyengén, szinte álmatagon. Egyébként csend van.

Rájövök, hogy egészen szép kép alakul ki: a kert, a fák sűrűje, a napfoltok, a szökőkút, ez a két egymáshoz simuló csodaszép nő és én, a *did*, amint a fal tövében ülök lantommal. Van ebben valami varázslatos s ezt én, festő létemre, teljesen átérzem.

Kissé el is feledkezem szerepemről s érzéssel kezdem énekelni az ukrán dalt:

*Azt mondják rám, boldog vagyok,
Ne higgyetek nékik,
Hisz nem tudják, éjszakáim
Hányszor sírom, végig!
Boldogtalannak születtem,
S így halok meg talán.
Rossz órában szültél engem,
Szegény édesanyám!*

Ewa szívére veszi, mert művésznő, Hela, mert ukrán, én pedig, mert mind a ketten olyan szépek, hogy szépségük megrészeget.

Hela minden túlzás, minden mesterséges elfogódottság nélkül hallgatja, de átlátszó szeme elárulja, hogy a dal valódi, őszinte örömet szerez neki.

Micsoda különbség közte és azok között az ukrán nők között, akik farsangozni jönnek Varsóba, s a *contre dance* közben azzal ölik táncosaikat, hogy milyen szörnyű honvágyat éreznek Ukrajna után, a valóságban pedig - amint egyik ismerősöm mondja - kötéllel sem lehetne őket visszavinni Varsóból és a farsangból szeretett Ukrajnájukba!

Hela hallgatja, ütemesen ingatja pompás fejét, néha megjegyzi: „ezt ismerem” s velem együtt éneklő dalt, én viszont felülmúlok önmagamot. Csak úgy ontom emlékezetemből és mellemből a sztyepp-anyagból összegyűjtött egész készletemet, a hetmanoktól és kozákoktól a sólymokig, Szonjákig és Marusjákig, a sztyeppekig, a sírboltokig és Isten tudja, még meddig. Magam is csodálkozom, honnan szedtem össze ennyi mindent.

Az idő elmúlt, mint egy álom.

Kissé fáradtan, de mámorosan értem haza...

XIV

A műteremben, egészen váratlanul, Suslowskiékba és Kaziába ütközöm.

Meglepetést akartak szerezni nekem...

Minek mondta meg ez a Swiatecki, hogy valószínűleg hamarosan hazajövök?

Se Kazia, se Suslowskiék nem ismertek meg... Ez is bizonyítja, milyen kitűnő volt a jelmezem. Kaziához lépek, megfogom a kezét: kissé ijedten hátrál.

- Nem ismersz meg, Kazia? - kérdezem.

Látom megdöbbenését s felkacagok.

- Hiszen ez Wladek! - állapítja meg Swiatecki.

Kazia jobban szemügyre vesz s végül nevetve kiáltja:

- Pfuj! Micsoda csúnya, vén koldus!

Csúnya, vén koldus vagyok! Kíváncsi vagyok, hol látott szebbet? De szegény Kazia számára, akit Suslowski papa esztétikai elvei szerint neveltek, bizonyára minden koldus csúnya.

Konyhánkba menekülök és tízegynéhány perc múlva ismét természetes külsőmmel jelenek meg.

Kazia és szülei faggatnak, hogy mit jelentett ez a maskara?

- Mit jelent ez a maskara?... Nagyon egyszerű... Tetszik tudni, mi festők néha kartársi szívességet teszünk egymásnak azzal, hogy egyik a másiknak modellt ül egy-egy képhez. Például nekem Swiatecki ült modellt a vén zsidóhoz. Nem ismerted meg a képen, Kazia? Most én ülök Cepkowskiaknak. Ez már meggyökerezett szokás a festők között, különösen, mert Varsóban kevés a modell.

- Azért jöttünk, hogy meglepetést szerezzünk neked - mondja Kazia - meg aztán én még soha életemben nem voltam műteremben. Ó, micsoda rendetlenség! Ez minden festőnél így van?

- Többé-kevésbé! Többé-kevésbé!

Suslowski papa kijelenti, hogy szeretett volna egy kicsit több rendet találni nálam és reméli, hogy a jövő ebben a tekintetben változást hoz. Szeretném a lantomat összetörni a fején. Közben Kazia kacéran mosolyog és így szól:

- Van egy festőművész úr, egy nagy rosszcson, akinél azonban, minden megváltozik, amint én munkához látok... Mindent pontosan összerakunk, elrendezünk... a port letörölgetjük...

E szavakkal felfelé fordítja fitos orrocskáját, nézi a műtermünk szegleteit díszítő pókháló-füzéreket s így folytatja:

- Mert az ilyen rendetlenség még egy boltosnak is szemet szúrhat... Aki idejön, úgy érzi, mint-ha zsidóvá lenne. Például az a páncél is: rettenetes, milyen rozsdás! Pedig csak be kell hívni a szobalányt, egy kis téglát töretni vele, s máris minden ragyog, akár az új szamovár.

Jézus Máriám! Ez boltosokról beszél és téglaporról akarja megsikáltatni a régi sírboltokból kiásott páncéljaimat!... ó, Kazia, Kazia!

Suslowski boldogan csókolja homlokra leányát, Swiatecki pedig vészjóslóan horkan fel, akár egy vadkan.

Kazia, ujjacskáját az orrához emelve fenyeget meg és így folytatja:

- Tessék megjegyezni, hogy itt minden megváltozik!

Végül így fejezi be:

- Ha pedig egy bizonyos úr ma este nem jön el hozzánk, az nagyon csúnya dolog lesz tőle, és nem is fogjuk szeretni.

Azzal eltakarta szemét. Még azt se mondhatom, hogy e kényeskedéseiben ne volna sok báj... Megígérem, hogy elmegyek s egészen lekísérem jövődöbeli családomat...

Mikor visszatérek, Swiatecki sanda bizalmatlansággal pislog az asztalon fekvő jó csomag szárrubelesre.

- Mi ez?

- Tudod, mi történt?

- Nem...

- Megloptam egy embert, mint valami közönséges tolvaj...

- Hogyhogy?
- Eladtam a „hulláimat”.
- S ez az ára?
- Ez... Gyalázatos uzsorás vagyok.

Megölelem Swiateckit, teljes szívemből gratulálok neki, ő meg mesélni kezdi, hogyan történt.

- Ahogy elmentél, itt ülök, egyszer csak jön egy úr, s azt kérdi, én vagyok-e Swiatecki. „Ugyan mért ne lehetnék én Swiatecki!” - felelem, ő erre így folytatja: „Láttam az úr festményét s meg akarom venni.” Én: „Rendben van, de engedje meg, hogy kijelentsem, idétlenség kell hozzá, hogy valaki egy ilyen ócska képet megvegyen.” Ő meg csak folytatja: „Idétlen - mondja - nem vagyok, de van elég fantáziám ahhoz, hogy olyan képeket vásároljak, amiket idétlenek festettek.” - „Akkor jó” - felelem... Kérdi, mibe kerül? „Mi közöm hozzá?” - felelem. - „Adok érte ennyit és ennyit.” - „Rendben van! Csak adjon!” Ideadta és elment. Itthagyt a névjegyt: Bialkowski orvosdoktor... Alávaló uzsorás vagyok és punktum!
- Éljenek a „hullák”! Swiatecki, nősülj meg...
- Inkább felakasztanám magam - feleli Swiatecki. - Alávaló uzsorás vagyok, semmi más.

XV

Este Suslowskiéknál vagyok.

Kaziával a szalon beugrójában, a kis díványon helyezkedünk el.

Suslowska asszony a lámpa által megvilágított asztalnál ül s valamit varrogat Kazia kelengyén, Suslowski papa ugyanannál az asztalnál méltóságteljesen olvas valamit a „Sárkány”-ból.

Valahogyan kényelmetlenül érzem magam - de el akarom hessegetni ezt a kedélyállapotomat és nagyon közel húzódok Kaziához.

A szalonban csend van, amit csak Kazia suttogása tör meg, mert mikor meg akarom ölelni, figyelmeztet:

- Wladziu, papa meglátja.

Erre a papa már át is veszi a szót s hangosan olvassa:

„Swiatecki közismert festőművész „Utolsó találkozás” című festményét ma megvásárolta Bialkowski doktor, ezeröttszáz ezüst rubelért.”

- Úgy van - jegyzem meg. - Ma reggel adta el Swiatecki.

Közben újra meg akarom ölelni Kaziát s ismét hallom a suttogást:

- Papa meglátja...

Tekintetem önkéntelenül Suslowski úrra siklik.

Egyszerre látom, hogy az arca elváltozik, szemét eltakarja a kezével s úgy hajlik a „Sárkány” fölé.

Mi az ördögre bukkanhatott benne?

- Mi bajod, papa? - kérdi Suslowska asszony.

Suslowski feláll, két lépést tesz felénk, aztán megáll, tekintetével felnyársal s kezét tördelve, csóválja a fejét.

- Mi baja?

- Íme, miként jut napvilágra a csalás és a gazság - feleli Suslowski patetikusan. - Olvassa, uram, ha ugyan a szégyentől végig tudja olvasni!

Azzal olyan mozdulatot tesz, mintha tógájába burkolóznék, s átnyújtja nekem a „Sárkány”-t. Fogom a lapot, s tekintetem a következő címre esik: „Ukrán dalnok”. Némi zavart érzek s gyorsan futom át a szöveget:

„Néhány nappal ezelőtt ritka vendég érkezett városunkba egy elvénhedt vándor dalnok személyében, aki az itt lakó ukrán családokat látogatja végig, támogatást kérve, s az alamizsnáért dallal fizet. Az a hír járja, hogy az agg dalnokot közkedvelt színésznők, E. A. vette különleges pártfogásába, hiszen csak ma reggel is együtt látták vele hintájában. A messze földről jött vendég látogatásának első napjaiban máris az a furcsa hír terjedt el, hogy az ősz bárd darócköntöse alatt egyik legkiválóbb festőművészünk rejtőzik, aki a férjek és gyámok figyelmét ily módon kijátszva, könnyű bejárást talál a budoárokbba. Mi azonban meg vagyunk győződve róla, hogy légből kapott hírről van szó, már csak azért is, mert művésznők semmi esetre sem volna hajlandó egy ilyen vállalkozáshoz segédkezet nyújtani. Értesülésünk szerint az aggastyán egyenesen Ukrajnából érkezett. Értelme kissé tompa, de emlékezőtehetsége kitűnő...”

Itt a pokol!

Suslowski megbotráncozása oly nagy, hogy egy hang sem jön ki a torkán, végül azonban mégis kirobban belőle a túlradó felháborodás:

- Micsoda új hazugságot, micsoda kibúvót talál eljárásának mentségére? Avagy nem önt láttuk ma abban a szégyenletes álöltözetben? Ki az a koldus?

- A koldus én vagyok - felelem - csak azt nem értem, miért tartja ön azt a jelmezt szégyenletesnek?

E pillanatban Kazia kitepi kezemből a „Sárkány”-t s olvasni kezdi. Suslowski pedig még szorosabban burkolózik a felháborodás tógájába és így folytatja:

- Szóval, alig lépte át az úr e tisztos hajlék küszöbét, máris idehozza magával a feslettséget, még nem is férje e szerencsétlen gyermeknek s máris megcsalja őt könnyűvérű nőcskével, máris lábbal tiporja mindnyájunk bizalmát, máris megszegi esküjét... És kiért? Egy színházi hetéra²² kedvéért?!

De erre már egyszerre előnt az epe...

- Uram! - kiáltom - elég a közhelyekből. Az a hetéra többet ér tíz ilyen talmi Catónál... Ön nekem még senkim, tudja meg hát, hogy untat! Torkig vagyok az úrral, minden pátoszával és minden...

Nem találok megfelelő szavakat, de már nincs is rá szükség, mert Suslowski hirtelen felszakítja mellényét, mintha azt akarná mondani:

- Üss ide! Ne kímélj - itt a mellem...

²² Szerető, kéjű az ókori görögöknél.

Nekem azonban eszemben sincs, hogy odaüssék, csak kijelentem, hogy távozom, mert attól tartok, még egyebet is mondanék Suslowski úrnak.

S valóban, távozom is, anélkül, hogy valakitől elbúcsúznék...

Forró fejemet lehűti a friss szellő.

Este kilenc óra van, az idő nagyon derűs.

Sétálnom kell egyet, hogy végképpen lecsillapodjam, rohanok tehát a Belveder park fái közé.

Hela villájának ablakai sötétek. Úgy látszik, nincs otthon. Nem is tudom, miért hat ez reám olyan kellemetlenül...

Ha csak az árnyékát látnám meg az ablaküvegen, lecsillapodnék, de így ismét elfog a düh...

Hogy mit csinálok azzal az Ostrzynskivel, ha meglátom, igazán nem tudom...

Szerencsére, nem olyan ember ő, aki ki akarna bújni a felelősség alól.

De az igazat megvallva, mivel köthetek bele? A cikket pokoli ügyességgel írta meg. Hiszen Ostrzynski cáfolja, hogy a *did* egy álöltözetben rejtőző festő volna. Látszólag védelmébe veszi Ewát, de ugyanakkor Hela előtt elárulja az egész titkot, mert nyilván Ewát akarja kompromittálni barátnője szemében, rajtam bosszút áll Kaziáért s ráadásul még nevetségessé is tesz.

Legalább azt ne írta volna, hogy az értelmem kissé tompa! No, megtörtént... Hela szemében nevetségessé tettek. Hiszen ő olvassa a „Sárkány”-t.

Ó! Micsoda pác! És micsoda kellemetlenség Ewa számára! Ó, hogy diadalmaskodhat most Ostrzynski! Feltétlenül tennem kell valamit. De - riporter legyek a „Sárkány”-nál, ha tudom, mit!

Az az ötletem támad, hogy jó lenne Ewával tanácskozni. Ma játszik... Elszaladok a színházba, s előadás után találkozunk.

Még korán van...

Félórával később már az öltözőjében vagyok.

Ewa mindjárt végez; addig szétnézek egy kicsit.

Színházaink - köztudomás szerint - nemigen dicsekedhetnek azzal, hogy berendezésük valami gazdag volna. Egy kamrácska, fehérre meszelt falakkal, a két gázláng lobog a huzattól, egy tükör, mosdó, néhány szék, az egyik szegletben heverő - nyilván a díva magántulajdona - ennyi az egész öltöző... A tükör előtt rengeteg pipereszer, egy csészében feketekávémaradék, dobozokban pirosító és rizspor, szemöldökíró, néhány pár kesztyű, melyek még magukon viselik a kéz formáját, a kesztyűk között két mű hajfonat; az oldalfalon egy csomó fehér, rózsaszín, sötét, könnyű és nehéz ruha; a földön két kosár, tele női kellékekkel. A szoba telítve van a púder és pirosítók illatával. Micsoda tarkabarkaság mindenütt! Minden szerteszéjjel szórva a nagy sietségben! Mennyi színt, mennyi visszfényt, mennyi árnyékot, mennyi színjátékot vált ki a gázlángok lobogó világa!

Kép ez a maga nemében, van benne karakter... Hiszen végeredményben nincs itt semmi egyéb, mint egy rendes női öltözőben, s mégis van valami, ami révén ez a szoba nem úgy hat, mint egy öltöző, hanem mint egy meghitt szeglet, van benne valami varázs, valami ígézet. E rendetlenség és tarkabarkaság, e lázas sietség fölött itt, a kopott falak között, a művészet ihlete lebeg.

Felhangzik a mennydörgő taps. Hah! Vége van... A falon keresztül hallom a kiáltásokat: „Adami! Adami!” Eltelik egy negyedóra s még mindig kiabálnak.

Végül jön Ewa, „Teodóra” jelmezében...

A fején korona, a szeme aláfestve, arca kipirosítva. Haja zuhatagként viharzik alá mezítelen nyakára és vállára. Egészen lázas és annyira kimerült, hogy alig hallhatóan suttogja felém: „Hogy vagy, Wladziu!”, majd a koronát gyorsan ledobva, királyi öltözkéiben végigveti magát a kereveten. Szemmel láthatólag nincs annyi ereje, hogy beszéljen, mert szótlánul néz reám, mint egy agyonhajszolt madár... Odaülök mellé, kezemet a fejére teszem s nem gondolok semmire, csak rá...

Aláfestett szemében még mindig látom a felhevülés lángját, homlokán világosan ott fénylik a művészet kenete, látom, hogyan rakja le ez a leány a színházi Moloch oltárára egészségét, vérét, életét, látom e pillanatban, milyen lihegve lélegzik, s olyan szájalom, olyan fájdalom és részvét fog el, hogy nem tudom, mit csináljak...

Kis ideig szótlánul ülünk egymás mellett; végül Ewa ujjával a toaletasztalon heverő „Sárkány”-ra mutat és suttogva szól:

- Milyen kínos, milyen kellemetlen...

Egyszerre ideges zokogásban tör ki s reszket, mint a falevél...

Tudom, hogy nem a „Sárkány” miatt sír, hanem a fáradtságtól, s hogy az egész cikk gyerekjáték, amit holnapra mindenki elfelejt, tudom, hogy Ostrzynski mindenestül együtt nem ér annyit, mint Ewa egyetlen könnycseppje, s a szívem mégis annál jobban összeszorul. Megragadom mind a két kezét, csókjaimmal borítom, simogatom, mellemhez szorongatom. Szívem egyre hevesebben dobog, valami különös dolog történik velem. Letérdelek Ewa lábai elé, anélkül, hogy tudnám, mit teszek, szemem elködösödik s egyszerre eszemet veszelve ölelem karjaimba.

- Wladziu, Wladziu, legyen eszed! - suttogja Ewa.

De én csak tovább ölelem viharzó mellemre, már nem tudok semmiről, megőrültem! Csókjaimmal borítom a homlokát, a szemét, az ajkát s csak ennyit bírok mondani:

- Szeretlek! Szeretlek!

Ekkor Ewa fejecskeje hátrahajlik, karja lázasan öleli át nyakamat, s hallom a suttogását:

- Én már régóta szeretlek!

XVI

Sózott hering legyenek, ha van számomra drágább teremtés a világon, mint Ewa...

Azt mondják, hogy mi művészek mindent az első pillanat hatására cselekszünk, pedig nem igaz! Mert íme, kiderül, hogy én már régóta szeretem Ewát, csak eddig olyan ökörvoltam, hogy magam sem tudtam róla.

Csak az Isten tudja, mi volt velem, amikor ez után az este után hazakísértem. Szótlánul mentünk karonfogva... Folyton magamhoz szorongattam Ewa karját, ő meg az enyémet. Éreztem, hogy teljes erejéből szeret...

Felkísértem a lakására s mikor együtt ültünk a kis szalonban, valahogy olyan zavarban voltunk, hogy nem mertünk egymás szemébe nézni. Csak mikor Ewa arcát tenyerébe temette, gyengéden elvontam kezét arca elől s úgy kérdeztem:

- Enyém vagy, Ewus, enyém?

Ő meg hozzám simulva felelte:

- Tied! Tied!

Olyan gyönyörű volt, szeme álmatag, de mégis annyira csillogott, egész alakján valami olyan bájos ernyedtség ömlött el, hogy nem tudtam tőle elszakadni.

Igaz, hogy ő sem bírt elszakadni tőlem, mintha csak a hosszas hallgatásért és az olyan sokáig titkolt érzelmekért akarta volna kárpótolni magát.

Későn kerültem haza. Swiatecki még nem aludt... Fára rajzolgatott a lámpa világánál az egyik képeslap számára.

- Leveled jött - vetette oda, anélkül, hogy felnézett volna munkájából.

Veszem az asztalról a levelet s a borítékon át kitapintom a gyűrűt. Rendben van! Jó lesz holnapra. Felbontom a levelet s a következőket olvasom:

„Tudom, hogy a gyűrű visszaküldésével örömet szerzek önnek, mert nyilván ezt akarta elérni. Ami engem illet, én sem kívánok színésznők vetélytársa lenni.

K.”

Legalább rövid!!

Ebből a levélből csak düh árad, semmi más. Ha Kaziának volt még előttem valamicske varázsa, az e pillanatban visszahozhatatlanul szertefoszlott.

Különös: mindenki azt hiszi, hogy Ewa volt az oka a *did*-históriának és minden, következményének. De ami ezentúl történni fog, annak valóban Ewa lesz az oka.

Összegyűröm a levelet, zsebembe sülyesztem és aludni térek...

Swiatecki feltekint munkájából és rám néz, hátha mondok valamit, de én hallgatok.

- Estefelé, színház után, itt járt az az ocsmány Ostrzynski - veti oda Swiatecki.

XVII

Másnap már tíz órakor rohannék Ewához, de nem lehet, mert vendégeim vannak.

Burgonyássy báró érkezik s megrendeli a „Zsidók” kópiáját. Ezerötszáz rubelt kínál érte, de én kétezret követelek, s ebben megegyezünk.

Mikor ő elmegy, Tanzenbergéktől kapok rendelést két arcképre. Swiatecki, antiszemita lévén, szid, hogy zsidók festője lettem, de kíváncsi vagyok, ki vásárol nálunk művészi alkotásokat, ha nem a „pénzemberek”? Arról pedig nem tehetek, hogy „pénzembereink” félnek Swiatecki „hulláitól”.

Csak egy órára jutok el Ewához, átadom a gyűrűt s kijelentem, hogy esküvő után Rómába utazunk.

Ewus nagy örömmel egyezik bele és - míg tegnap mind a ketten hallgattunk - ma annyit beszélünk, hogy folyton egymás szavába vágunk...

Elmondom neki, milyen megrendeléseket kaptam, s ennek együtt örülünk. Az arcképeket még elutazásunk előtt meg kell csinálnom, de Burgonyássynak a „Zsidók”-at csak Rómában festem meg. Azután visszatérünk Varsóba, berendezem műtermemet s úgy fogunk élni, mint a mennyországban...

- Ilyen terveket szövögetve megígérem Ewának, hogy a tegnapi nap évfordulóit egész életünkben meg fogjuk ünnepelni.

De ő mellemre rejti arcocskáját s kér, hogy ne beszéljünk erről. Majd pongyolájának hasított ujját körülcsavarja nyakamon s azt mondja, hogy én vagyok az ő nagy embere... Sápadtabb, mint rendesen, a szeme most még inkább ibolyaszínű, mint máskor, de sugárzik az örömtől.

Ó! Milyen szamar voltam, hogy egy ilyen nő mellett másutt kerestem a boldogságot, olyan körökben, ahol teljesen idegen voltam, s amelyek számomra is idegenek...

Micsoda művésztermészete van ennek az Ewának! A menyasszonyom, tehát azonnal bele is éli magát ebbe a szerepbe, s akaratlanul is kissé megjátssza a boldog, ifjú menyasszonyt. De ezt nem veszem rossznéven ettől a drága teremtestől, hiszen olyan régóta színésznő.

Ebéd után Hela Kolczanowskához megyünk.

Abban a pillanatban, amint Ewa mint vőlegényét mutat be, az a bizonyos tréfa egészen ártatlan csínnyé halványul s nem okozhat semmiféle nézeteltérést a két barátnő között. S úgy is van, mert mikor Hela megtudja, tárt karokkal fogad bennünket, s őt is egészen boldoggá teszi Ewa boldogsága. Mint három bolond, kacagunk a *did*-en és azon, amit a vén dalnok kénytelen volt végighallgatni Magórski festőművészről. Tegnap még meg akartam bicskázni Ostrzyns-
kit, s ma már bámulom szellemességét...

Hela olyan jóízűen nevet, hogy áttetsző szeme megtelik könnyel. Mellesleg megjegyezve - gyönyörű. Mikor látogatásunk végén félrehajtja fejecskéjét, tekintetemet nem tudom elvenni róla. S maga Ewa is annyira el van bűvölve, hogy a nap folyamán önkéntelenül ő is utánozza ezt a fejtartást és a tekintetet.

Megbeszéljük, hogy ha külföldről visszatérünk, megfestem Hela arcképét, de előbb Rómában lefestem Ewkámat, ha ugyan vissza tudom adni szinte rafináltan finom arcvonásait és arcát, mely olyan érzékeny, hogy minden rezdülés úgy meglátszik rajta, mint a felhőske a tiszta víz tükrében...

Tudom!... Mért ne tudnám?

Az esti „Sárkány” elképesztő históriákat közöl arról, hogy milyen megrendeléseket kaptam.

Jövedelmemet ezrekre becsülik.

Talán ez az oka, hogy másnap levelet kapok Kaziától. Azt írja, hogy a gyűrűt haragjában és féltékenységeiben küldte vissza, de ha elmennék hozzájuk és térdre hullanánk szülei előtt, ők még hajlandók volnának megbocsátani.

Én már torkig vagyok az effajta térdrehullásokkal és megbocsátásokkal! A levélre nem is felelek. Hulljon térdre előttük, aki akar, Kazia pedig menjen férjhez Ostrzynskihez, nekem itt az én Ewám!

Hallgatásom azonban nyilván pánikot kelt a Suslowski családban, mert néhány nap múlva megjelenik az a bizonyos küldönc Kazia levelével, de a levél ezúttal Swiateckinek szól.

Swiatecki megmutatja... Kazia arra kéri, látogassa meg őket rövid megbeszélés végett olyan ügyben, amelyről Kazia egész jövője függ. Számít jószívűségére, és becsületességére, amelyet az első pillantásra felismert benne, s reméli, hogy nem tagadja meg egy szerencsétlen nő kérésének teljesítését. Swiatecki káromkodik, orra alatt mormog valamit az ocsmány filiszterekről s arról, hogy legfőbb ideje volna ezeket mind, utódaikkal együtt, felakasztani a legközelebbi alkalommal - de azért elmegy...

Sejtem, hogy rajta keresztül akarnak reám hatni...

XVIII

Swiateckit, ezt az alapjában lágy szívű fiút, nyilván levették a lábáról.

Egy hét óta rendszeresen jár Suslowskiékhoz, három nap óta pedig úgy kerülget engem s olyan sandán pislog felém, mint egy ordas...

Végül egy napon, teázás közben, harapósan megkérdi:

- Hallod-e, mi a szándékom azzal a leánnyal?

- Miféle leánnyal?

- Hát Suslowskával, vagy hogy is hívják?

- Semmi szándékom nincs avval a Suslowskával, vagy hogy is hívják...

Pillanatnyi csend áll be, aztán ismét Swiatecki szólal meg:

- Az a lány naphosszat bög, hogy már nézni se bírom...

Micsoda jótét lélek!

E pillanatban az ő hangja is remeg a megindultságtól, de horkol, mint egy orrszarvú, s kivágja:

- Tisztességes ember nem viselkedik így!

- Swiatecki, te kezdesz Suslowski papára hasonlítani!

- Az lehet... inkább hasonlítsak Suslowski papára, mintsem hogy sérelemmel illessem a leányát.

- Hallod-e, nem hagynál békében?

- Rendben van! Akár ne is ismerjük egymást...

Ezzel vége is a beszélgetésnek, s ettől kezdve nem beszélek Swiateckivel.

Úgy teszünk, mintha nem ismernénk egymást, ami annál mulatságosabb, mert tovább is együtt lakunk, reggelenként együtt teázunk s egyikünknek sem jut eszébe, hogy kiköltözzék a műteremből.

Esküvőnk napja közeledik...

Hála a „Sárkány”-nak, már egész Varsó tud róla... Mindenki minket néz, mindenki Ewát csodálja. Mikor együtt elmentünk a kiállításra, úgy körülfogtak, hogy nem tudtunk áttörni a tömegben.

Ismeretlen barátnőmtől ismét névtelen levelet kapok, melyben óva int Ewától, mondván, hogy ő nem megfelelő feleség egy ilyen ember számára...

„Én nem hiszem el, amit Adami kisasszony és Ostrzynski úr viszonyáról beszélnek - írja barátnőm - de önnek, kedves Mester, olyan feleségre van szüksége, aki mindenestül az ön hírnevének és nagyságának szentelné magát, márpedig Adami kisasszony önmaga is művész, s mindig a saját malmára fogja hajtani a vizet...”

Swiatecki tovább is jár Susłowskiékhoz, de most már alighanem mint vigasztaló, mert Susłowskiéknek is tudniuk kell szándékaimról.

Ewa számára korlátlan szabadságot szereztem az igazgatóságtól. Ewa kezd úgy fészülni, mint egy falusi kislány, nagyon szerényen öltözködik s nyakig begombolt ruhákat visel. És milyen jól áll neki. Az az öltözőbeli jelenet egyszer sem ismétlődik meg! Ewus nem engedi! Legfeljebb a kezét szabad megcsókolnom, ami nagyon türelmetlenné tesz, s büszke vagyok rá, hogy őt is...

Eszeveszetten szeret. Egész napokat töltünk együtt. Kezdem rajzolni tanítani.

Bolondul a rajzórákért és általában a festészetért!

XIX

Ó, villámszóró Zeus, mi mindent látsz te onnan az Olimpusz tetejéről!

Olyan dolgok történnek, amiket az ember álmodni sem merne.

Esküvőm előestéjén elém áll Swiatecki, könyökével oldalba lök s borzas fejét elfordítva, komoran szól:

- Wladek, hallod-e?... Gazságot követtem el.

- No, csakhogy megszólaltál! - felelem. - Micsoda gazságot?

Swiatecki egyre a földre szegezi tekintetét s mintha önmagához szólna, feleli:

- Mert, hogy egy ilyen korhely, egy ilyen tehetségtelen hülye, egy ilyen morális és fizikai csódtömeg feleségül vegyen egy olyan leányt, mint Kazia, az egyszerűen gazság!

Nem hiszek a fülemnek, de Swiatecki nyakába borulok, mit sem törődve azzal, hogy igyekszik ellökni magától.

Néhány nap múlva meg is lesz az esküvője...

XX

Egy-két hónapja Rómában tartózkodunk már, mikor Ewával közösen pompás meghívót kapunk, mely Ostrzynski és Helena Turno, *primo voto*²³ Kolczanowska, esküvőjére invitál bennünket.

Nem mehetünk el, mert Ewa egészségi állapota nem engedi.

Ewka még mindig fest és nagyszerűen halad. Budapesten érmet kaptam. Egy horvát nábob vette meg a képemet. Goupil-jel is összeköttetésbe léptem.

²³ első házasságából (latin).

XXI

Veronában megszületett a fiam.

Ewa maga is azt mondja, hogy ilyen gyereket még soha életében nem látott.

Óriási!

XXII

Néhány hónapja Varsóban vagyunk.

Pompás műtermet rendeztem be.

Elég gyakran járunk Ostrzynskiékhez.

A „Sárkány”-t eladta, s most a „Munkanélküli Munkásoknak Árpakását Kiosztó Társaság” elnöke. Senki nem alkothat magának fogalmat Ostrzynski nagyszerűségéről és az őt övező elismerésről. Engem vállon szokott veregetni s így szólít meg: „No, kegyenc úr!” Irodalmi tehetségeket is pártfogol és minden szerdán fogad.

Hela még mindig gyönyörű, mint egy álom...

Gyerekek nincsenek.

XXIII

Segítség! Mert meghalok a nevetéstől...

Swiateckiék megjöttek Párizsból. Az asszony játssza az arany bohém világhoz tartozó művész feleségét; a férj selyeminget, homloka fölött egyenesre nyírt haját és ék alakú szakállt visel... - Mindent megértek, megértem, hogy Kazia megbirkózott férje szokásaival, jellemével, de hogy hogyan birkózott meg az üstökével, ez örök rejtély marad számomra.

Swiatecki továbbra sem hagyta abba a „hullák” gyártását, de idillikus és zsánerképeket is fest. Nagy sikerei vannak. Arcképfestést is vállal, de ezek kevésbé sikerülnek, mert e képei mindig a „hullákra” emlékeztetnek...

Régi barátságunk nevében megkérdeztem, hogy boldog-e a feleségével. Azt felelte, hogy soha álmodni sem mert ilyen boldogságról. Elismerem, hogy ami Kaziát illeti, várakozásomban pozitív irányban csalódtam.

Én is egészen boldog lennék, ha Ewa nem kezdene betegeskedni, s emellett szegényke nagyon ideges is. Egy éjjel észrevettem, hogy sír. Tudom, mi ez! A színház után vágyik. Hallgat, de vágyakozik...

Elkezdtem Ostrzynska asszony arcképét festeni. Egyszerűen utolérhetetlen nő! Ostrzynski személye igazán nem tartana vissza... S ha mind a mai napig nem szeretném olyan nagyon Ewát, igazán nem tudom...

De örültem szeretem Ewát - örültem!

OZIRISZ ÍTÉLETE

Egy egyiptomi papírusról, fordította H. S.

S mikor Egyiptomban meghalt Fabatkáresz fia, az ifjabb Fabatkáresz, még a hixoszok betörése előtti királyi családok valamelyikéből származó, mit tudom én, hányadik²⁴ Tutmesz nagy minisztere - két halhatatlan szellem olyan tüzesen kapott hajba a nagy miniszter lelkéért, és olyan éktelen lármával töltötte be a csendes örökkévalóság végtelen térségeit, hogy a mindenható Ozirisz maga elé idézte őket és megkérdezte:

- Kik vagytok ti, ó, szellemek, ki ez a bűnös, akit sasszemem közöttetek lát, s miért civakodtok itt a Csend birodalmában, mint két memfiszi kofa?

Erre az első szellem így felelt:

- Én, uram, a halhatatlan Butaság vagyok, én gyámkodtam, mint egy szerető anya, az itt jelenlevő Fabatkáresz őexcellenciája fölött. Én diktáltam minden szavát, én voltam vezetője minden cselekedetében. Nem tágitottam tőle egy percre sem, s mivel ő is híven és állandóan köntösömbe kapaszkodott, hiszen - hogy egyiptomi kifejezéssel szóljak - egész életében buta volt, mint a rög - most hát magamhoz akarom venni lelkét, hogy elhelyezzem ama földöntúli országban, amelynek én vagyok az ura, s amely örökkévaló tartózkodási helyül jelöltetett ki a buták számára.

Ozirisz most a másik szellemhez fordult.

- Most te szólj - mondta s kezébe vette a mérleget, amelyen minden gondolatot, szót és cselekedetet mérni szokott.

- Én, uram, a halhatatlan Gonoszság vagyok. Nem tagadom, hogy Fabatkáresz őexcellenciája magas állásában gyakran követett el egy szárnak is becsületére való ostobaságot, de állítom, hogy mindenekelőtt gazember volt. Ha megengeded, uram, ezer bizonyítékot sorolok fel, melyeket a Butaság sohasem fog tudni megdönteni, már csak azért sem, mert ő a Butaság.

- A Butaság - szakította félbe a Sasszemű, gondviselésszerű ujját felemelve - csak építeni nem tud, de gyakran tud rombolni. Mindezt azonban csak mellékesen jegyeztem meg, most pedig azt kérdelem, mit kívánsz?

- El akarom vinni, Uram, e lelket, hogy elhelyezzem az uralmam alatt álló földöntúli országban, amely a latrok számára jelöltetett ki, haláluk utáni örökkévaló tartózkodási helyül.

Azzal megragadta Fabatkáresz kezét, de ugyane pillanatban a Butaság a másik kezét fogta meg, s mind a ketten lélegzetfojtva várták az Igazságos ítéletét.

Az Igazságos pedig satekintetét Fabatkáreszbe mélyesztve, hosszabb ideig szemlélte, végül így szólt:

- Látom, mindkettőtöknek jogotok van hozzá, így hát, mielőtt döntenék, szívesen meghallgatnálak mindkettőtöket, de a helyzet valóban nagyon különös. A te érveid, ó, Butaság, kétségkívül ostobák, a tied pedig, ó, Gonoszság, kétségkívül gonoszak lennének. Ilyen körülmények között nem is mérlegelhetném őket s ennél fogva egyikőtöknek sem adhatom meg a szót. Mi hát itt a megoldás? Íme, idehívatom a mindenben keresztülhatoló Bölcsességet s megparan-

²⁴ A név előtt a szám a papiruszon elmosódott - szerző.

csolom neki, hogy rövid és bölcs szavakkal terjessze elém mind őexcellenciája élettörténetét, mind pedig a ti ügyeket.

- Ó, uram - suttogta a Butaság - a Bölcsesség nekem személyes ellenségem.

Az Igazságos ismét felemelte gondviselésszerű ujját:

- Hidd el, ó, Butaság, hogy az igazi Bölcsesség éppen olyan ellensége a Gonoszságnak is, mint neked.

S abban a pillanatban már szólította is a Bölcsességet, aki nyomban meg is jelent, s mikor rátekintett Fabatkáreszre, nem is csodálkozott, mert a Bölcsesség semmin sem csodálkozik, hanem megelégedése jeléül elmosolyodott, aztán így szólt:

- Ah, hiszen ez őexcellenciája, aki a kormányzóknak megküldött titkos körrendeletében megtiltotta nekem az Egyiptomban való tartózkodást!...

- Az állam érdekében, becsületszavamra... - kezdett magyarázkodni Fabatkáresz.

Ozirisz azonban csendre intette, majd megkérdezte:

- Mondd meg nekem, ó, Bölcsesség, az a tilalom ostoba volt-e inkább vagy gonosz?

- Egyformán, egészen egyformán! - felelte a Bölcsesség.

Így hát az Igazságos egyforma súlyocskát rakott a trónusa lépcsőjén álló mérleg két serpenyőjébe.

- Beszélj tovább - szólt - hadd tudjuk meg végre, hogy a két szellem közül melyiknek kell gondoskodnia az őexcellenciája számára legmegfelelőbb letelepedési helyről.

A Bölcsesség tehát hozzáfogott, hogy összefoglalja Fabatkáresz egész életét, kora ifjúságától földi vándorútjának utolsó pillanatáig. Elmondta, hogy a százkapujú Théba főiskoláján milyen ádáz liberális volt, de később, mikor hivatalba lépett, csakhamar azokhoz csatlakozott, akik az állam szekerét tolták, s gúnyt űzött azokból az elvekből, melyeket diákkorában fennen hangoztatott; elmondta, hogyan munkálkodott „Egyiptom az egyiptomiaké” jelszó alatt azon, hogy az állam a memfiszi bürokrácia kormánya alatt egyesüljön, s végül azt is, hogy hosszú pályája folyamán mindig gyanakodott valakire, szimatolt valamit, jelentéseiben vádakát emelt, óvott valakitől, tiltott, elzárt, megrövidített valamit, s ahelyett, hogy az emberi tevékenységet felszabadította s az emberi életet megkönnyítette volna, azt folytonosan béklyóba verte, korlátozta, undorítóvá tette.

- Nem gondolod, hogy ez mind csupa gazság? - vágott szavába Ozirisz s egy súlyt dobott a Gonoszság serpenyőjébe.

- Nem tagadom, ó, Örökértelmű - felelte a Bölcsesség - de bátor vagyok megjegyezni, hogy butaság is volt ebben legalább akkora, mint Cheopsz piramisa, mert Fabatkáresz azon a címen, hogy Egyiptom hatalma érdekében dolgozik, alapjában véve gyengítette az országot, s azon a címen, hogy hazája hírnevét növeli, végeredményben megutáltatta; azon a címen, hogy az állam rendjét szilárdítja meg, zűrzavarba döntötte, belső ellenségeket szerzett neki, s emellett begyepesedett fejében egy pillanatra sem villant fel a gondolat, hogy egész munkája csak kárt és csapást okozhat.

- Ha így áll a dolog - vélte az Igazságos - akkor a Butaság serpenyőjébe is be kell dobni a súlyt.

- Be! - hagyta helyben a Bölcsesség. - De hallgass meg, uram, tovább. Ezután Fabatkáresz az északi Phath tartomány kormányzója lett. A tartomány lakói nagyobbára föníciaiak és görögök voltak, de ő mind a kétféle népet nagy buzgalommal igyekezett egyiptomivá átgúrní. Meg-

tiltotta, hogy saját nyelvükön beszéljenek és saját nyelvükön írjanak a papiruszokra, vallásukat üldözte, iskoláikat bezárta és arra kényszerítette őket, hogy fezt viseljenek, mert köztudomású, hogy az az egyiptomiak nemzeti fővege. Az ő felfogása szerint ugyanis a fez teszi az egyiptomit. De hogy milyen gondolatok ébredtek azokban a fejekben, amelyekre fezt kényszerített, azon már nem gondolkozott, mert nem volt hozzá elég esze. Akik pedig nem akarták a fezt viselni, megszabadulhattak tőle baksis árán, s így gyarapodott a kormányzó vagyona.

Ozirisz most már harmadszor emelte fel ujját s komolyan szólt:

- A baksis nem a butaság bizonyítéka.

- Bizonynal, uram, de azért ne dobj a Gonoszság serpenyőjébe, mert Egyiptomban minden vezető ember az ősi egyiptomi hagyományoknak annyira megfelelő általános szokásnak tartja a baksist, hogy egészen tiszta lelkiismerettel vágja zsebre.

- Igazad van, s mint Egyiptom istenének, nem lett volna szabad erről megfélekezni. Nem dobok hát súlyt egyik serpenyőbe sem mindaddig, míg el nem mondd, miként viselkedett Fabatkárezs, mikor a fáraó minisztere volt?

- Amint tudod, ó, Igazságos, Egyiptomnak nagy és mélyreható reformokra volt szüksége. Nos, Fabatkárezs, amint miniszter lett, mindenekelőtt arról gondoskodott, hogy a reformok ne legyenek nagyok és mélyek, hanem aprók és sekélyesek. Egyiptomnak új, bölcs emberekre volt szüksége, akik hívei lettek volna a fent említett reformoknak. Ezzel szemben Fabatkárezs a reformok végrehajtását a régi, vaskalapos tisztviselőkre bízta, akik a reformok ellenségei voltak. Hogy ebből a torz tákolmányból Egyiptom számára milyen kár származott, azt könnyen felfogja nemcsak az olyan átható értelem, mint a tied, uram, vagy mint a krokodilusé, a macskáé és az ichneumoné,²⁵ hanem még a közönséges, esendő emberi ész is. Fabatkárezs sokkal korlátoltabb volt, semhogy megértette volna, hogy az államot alapjaitól a csúcsáig át kell építeni, s nem volt elég becsületes ahhoz, hogy lelkiismeretesen életbeléptette volna csak azokat a változtatásokat is, amelyeknek szükségességét még a fáraó is elismerte és megértette.

- Rúgjon meg az Ibisz - kiáltotta Ozirisz, mindkét serpenyőbe egy-egy súlyt dobva - ha tudom, hogy a végén merrefelé billen a mérleg!

De a Bölcsesség beszéde tovább patakzott:

- Megcsalta a fáraót és a népet egyaránt. A fáraót a nép lázadásával fenyegette, a népben pedig azt a hitet keltette hogy a fáraó rabságban akarja tartani. Megingatta a fáraó hatalmát, de a szabadságot nem bővítette. Az ő kormányzása alatt növekedett az éhség Egyiptomban, s az országban elszaporodtak a haramiák.

- Hála az istennek, vagyis nekem magamnak - kiáltotta Ozirisz - itt már nincs semmi kétség, ezek egetverő aljasságok.

- Ó! Nemcsak aljasságok - felelte szelíden a Bölcsesség - mert Fabatkárezs e dolgokkal bebizonyította, hogy annyi esze sincs, mint egy teve hólyagjának. Cselekedetei gonoszak voltak, ő maga pedig buta volt, s ostobaságát még növelte, hogy bölcsnek hitte magát. Tompa agya nem bírta felfogni, hogy a nagyszabású alkotó politikát nem lehet csalással helyettesíteni, és csalt és csalt rendületlenül.

- Igaz! Igazad van, mint mindig, s egyedül csak az én pontos mérlegem mutathatja meg, mit kell vele cselekednünk.

²⁵ Fáraópatkány. Az ókori egyiptomiak szent állata.

- Még néhány szót kell szólnom, ó, Végtelen Nagyság! Fabatkáresz gúnyt űzött Egyiptomból, nem törődött a fáraóval, mindig csak önmagára gondolt, amiből arra lehetne következtetni, hogy csupán elvetemült gazember volt. De mérlegeld, ó, Uram, ha okosan és becsületesen kormányzott volna, azon nyert volna Egyiptom, nyert volna a fáraó, s ő maga nemcsak hogy saját hasznából semmit el nem veszteget, de még nagyobb hatalomra tett volna szert, s a történelem ítélőszéke is más véleményt formált volna róla.

- Egyszóval megint azt kívánod mondani, hogy az ostobasága mégis nagyobb volt a gonoszságánál?

- Emeld fel a mérleget, ó, Igazságos, s azonnal meggyőződünk róla.

Ozirisz a magasba emelte a mérleget s addig tartotta, amíg a serpenyők meg nem állapodtak. Ekkor ránézett és isteni ábrázatán csodálkozással vegyes zavar tükröződött.

- Az Ápisz szent farkára! - kiáltotta. - A Butaság és a Gonoszság szakállamból vett egyetlen szőrszálnyira sem húzza le egymást! Mit tegyünk hát?...

Mit tegyünk?...

A Sasszemű félredobta a mérleget, fejét két tenyere közé fogta, szemét lehunyta.

Kis idő múlva azonban arca sugárzó mosolyra derült, s Fabatkáreszhez fordulva lassan és ünnepélyesen szólt:

- Excellenciád! Egyetlen görög, föníciai vagy itteni fiatalabb istenség nem tudná, mit tegyen veled, hiszen, amint látod, e pillanatban a Bölcsesség is fejét vakarja...

- ...De engem nemhiába neveznek az istenek és emberek mindenhatónak, mert íme, mindenható erőmmel, akár a fáraó szabályával, kettévágok minden nehézséget s a következő ítéletet nyilatkoztatom ki:

- ...Elevenedj meg s térj vissza a földre, légy a fáraók és különböző népek minisztere a világ végezetéig: működj, csűrj, csavarj, vezess, elnökölj, kormányozz...

- ...S ha az idők betelnek, végül mégiscsak ki kell derülnie, számárságod nagyobb-e vagy a gonoszságod...

- ...Akkor én is tudni fogom, hogy e két szellem közül melyiknek kell elkészítenie örök lakóhelyedet.

Azzal Fabatkáreszt arccal a menny lépcsői felé fordította, s isteni lábának egy hirtelen lendületével meggyorsította a földre való visszatérését.

Az örökkévalóság mélységeire néma csend borult; ezzel szemben Egyiptom nyilván forró ünneplésben részesítette a poraiból feltámadt őexcellenciáját, mert egészen a menny kapuiig felhatott a karban felzendülő ujjongás:

- Fabatkáresz! Ó, Fabatkáresz!...

A Bölcsesség halkan kacagott.

LAKODALOM

Egyszer, valamikor az athéni areopagosz²⁶ tagjai az archónokkal az élükön, továbbá a prytaniszok, s velük együtt a kiváló szofisták, filozófusok, az előkelő kereskedők, művészek s a város által kiküldött ingatlantulajdonosok megálltak Marcus Antonius előtt, s az úgynevezett epónymosz, vagyis az első archón a következő beszédet intézte hozzá:

- Istenekhez hasonló és istenekkel egyenlő Antonius! Ha fel nem használnánk az alkalmat, hogy Athénben vagy és nem adnánk meg neked a kellő tiszteletet, az olyan bűntény volna részünkről, melyet lelkeink az örökkévalóság végezetéig sem vezekelhethnének le a Hádészben.²⁷ Annál nagyobb örömmel jelentünk hát meg orcád előtt, mert a te személyedben, ó, isteni Antonius, egyúttal Dionyszoszt is tisztelhetjük, akinek megszemélyesítője vagy - meg Rómát is, amely nekünk felettesünk, urunk és jótevőnk. Hiszen minden bölcs és mértékletes ember - mindenki, aki számára drága a béke és a rend, jól tudja, milyen hálával, tartozunk Rómának, nemcsak azért, mert annak idején felszabadított a makedón hatalom alól, hanem azért is, mert az egész Hellászt szárnyai alá gyűjtve, a későbbi esztendőkre megszabadított fölösleges függetlenségünk nyűgétől s véget vetett belső villongásainknak. Mert ha időközben előfordultak is bizonyos kellemetlen esetek az aitol szövetség és acháj szövetség, valamint a régi Korinthos számára, s ha később Mithridatész idejében minket, athénieket is megbüntetett Sulla, annak oka nem Róma szigora; hanem a mi magunk könnyelműsége volt. De Mummius és Sulla emlékét már belepte az elmúlt évek pora, ezzel szemben élénken emlékeztünkben él az isteni Caesar irgalmának és a te könyörületes-ségednek végtelensége, ó, szentséges Dionyszosz, és közöttünk való tartózkodásod új hírnévvel ékesíti Athént, a mi híres, ősi városunkat. Elvehettetek volna tőlünk mindent s teljesen igazatok is lett volna, mindazonáltal nagy kegyelmetekből annyi szabadságot hagytatok meg nekünk, amennyire boldogságunknak és békénknak éppen szüksége van. Igaz, akadnak közöttünk felforgató elemek; sajnos, vannak emberek, akik nem tudván elfelejteni Miltiadész és Themistoklész korát, a teljes függetlenségről és a teljes szabadságról álmodoznak - vannak demagógok, akik nem értik meg, hogy jövendőnk csak a „Római államiság helyi önkormányzattal” jelszava jegyében szilárdulhat meg - de mi, uram, akik e pillanatban hozzád emeljük kezünket, s előtted, mint Zeusz előtt meghajtjuk fejünket, nem helyeseljük e bűnös elveket, sőt szívünkkel és szánkkal egyaránt elítéljük. Értékeld, isteni Antonius, hűségünket és bocsáss meg, mint ahogyan megbocsátottad - hogy akadt közöttünk néhány eszelős, akik elég vakmerőek voltak ahhoz, hogy Brutus és Cassius itt-tartózkodása idején szobrot emeltek nekik, Arisztogeitón és Harmodiosz ősi szobrai mellett, hiszen sem valamennyien egyesekért, sem a jók a gonoszokért, sem a bölcssek az ostobákért nem felelhetnek. Így hát midőn legutóbb megvesszőztetted liktoraiddal a felforgatókat, akik elég vakmerőek voltak ahhoz, hogy a Fazekas-piacon elénekeljék a „Nincs még veszve Görögország”²⁸ kezdetű értelmetlen dalt, ebben a cselekedetében felismerjük bölcsességedet, amely meg tudja különböztetni az ártatlanokat a bűnösöktől - és könyörületes-ségedet, amely nem engedte, hogy egy maroknyi csőcselék rakoncátlankodása miatt hadisarccal sújtsad a komoly és józan gondolkodású polgárokat. Ezért aztán a szeretet és a hála

²⁶ Areopagosz - a legfőbb bíróság az ókori Athénben; archónok - a legfőbb tisztviselők az ókori Athénben a királyság eltörlése után; prytaniszok - a nagytanács tagjai az ókori görög városokban.

²⁷ Hádész - a görög hitregebeli alvilág.

²⁸ Célzás a lengyel himnuszra, melynek kezdő sora: „Nincs még veszve Lengyelország.”

olyan határtalanul megáradt szívünkben, hogy napokon és éjszakákon át azon gondolkoztunk, miképpen nyilvánítsuk ki ezt előtted - és íme, két hatalmas ércszobrot emeltünk neked, az egyiket a piactéren, a másikat az Akropoliszon. Szobraidat naponta meg fogjuk koszorúzni, ó, isteni Antonius, s népünk már most is tömegesen gyülekezik előttük, s reggeltől estig e kiáltással hódol neked: *Evoé szaboí Dionyszosz!*²⁹

- *Evoé szaboí Dionyszosz!* - ismételték meg az areopagosz tagjai, a prytaniszok, a szofisták, a művészek, a kereskedők és az ingatlantulajdonosok.

Marcus Antonius köszönésképpen megbiccentette szőlőlevelekkel koszorúzott fejét, könnyedén előrehajolt elefántcsont székében, s mikor a kiáltások elhangzottak, ajkán furcsa mosollyal így szólt:

- Mikor ifjú éveimben tanulmányaim kedvéért városotokban tartózkodtam, már akkor megcsodáltam, ó, athéniek, ékesszólásokat, s mind e mai napig változatlanul csodálom, mert ez az ékesszólás - értelmek frissességével párosulva - valóban utolérhetetlen példaképpé emel benneteket. Továbbá azt is csodálom bennetek, hogy míg szavaitok igen kellemesen simogatják a hallgató fülét, közben meg is tudjátok őrizni nemzeti méltóságotokat, s mint Miltiadész és Themistoklész utódaihoz illik, mindenkor kerülni tudjátok a hízelkedésben való túlzásokat. Jólesik hallanom, milyen szeretettel viseltettek Róma iránt és énirántam s még kedvesebb, hogy a függetlenséget fölösleges nyűgnek tartjátok s elítéletek a demagógokat, akik még egyre a függetlenségről ábrándoznak. Különben is tudom, hogy már kevesen vannak ilyenek, s hogy az egészséges józanság kezd felülkerekedni nemcsak Athénben, hanem az egész Hellaszban. Józanságotok megnyilvánult abban is, hogy a közelmúltban valóban gyakorlati érzékkel, szobrokkal tiszteltétek meg Brutust és Cassiust is, akik akkor Görögország urai voltak. Hogy mennyire gyakorlati módszer ez, arra a következőkben még visszatérek, egyelőre pedig kijelentem, hogy bízom szándékotok őszinteségében, ámbár nem kételkedem benne, hogy ha a végzet kifürkészhetetlen akarata folytán a jövőben valaki engem is legyőzne - (amit egyébként magam sem hiszek) - akkor legyőzőmnek is éppen így szobrot emeltek. De ezt nem veszem rossz néven tőletek, ó, athéniek, már csak azért sem, mert a jövőt csak a jósdáknak szabad előre megmondaniuk, a jelenben pedig istenetekké Dionyszoszt tettétek, akit Bacchus néven Rómában is tisztelet övez. És valóban, szerettem, ha Dionyszosznak az az ismertető jele, hogy szereti a bacchánsnőket és a bort, akkor én azonos vagyok vele, mert Deukalión utódai közül nálamnál jobban senki sem szereti a szép leányokat, és aligha élt ember a világon, aki annyira szeretett volna jó cimborák körében elboroztatni, mint én.

A hatalmas triumvir elnevette magát, s példáját nyomban követték a magasrangú hivatalnokok, filozófusok, szofisták, ingatlantulajdonosok és egy emberként karban harsogták:

- Elragadó! Elragadó! A legkiválóbb isten.

Dó Antonius egy kézmozdulattal elhallgattatta a kiáltozást, s arcán továbbra is ama különös mosollyal folytatta:

- Köszönöm az ünneplést, s legyen szabad erre egy újabb dicsérettel válaszolnom. Nos, egyetlen népnél és egyetlen más városban sem jár úgy együtt a lelkesedés ama gyakorlati józansággal, amelyet éppen az imént magasztaltam, s egyik a másikkal sehol sem fér meg ilyen isteni összhangban. Gyakran ellentétben vannak egymással - csakis ti tudjátok a kettőt összehangolni. Én, mint Dionyszosz, szeretem ugyan a bort, de a napnak még korai órájában járván, egyelőre semmit sem ittam, minél fogva értelmem sem ingadozik, mint a hajó a tengeren,

²⁹ Üdv néked, Dionyszosz!

hanem szilárdan és egyenesen áll, mint a ti Parthenónotok oszlopai. Hálás vagyok, hogy szobrokkal tiszteltetek meg, de hadd mondok meg, hogy e szobrokra jól emlékezem kora ifjúságom óta, amikor első ízben voltam Athénben. Akkor azonban II. Eumenészt, Pergamum királyát ábrázolták. Mikor aztán Brutus és Cassius látogatta meg városotokat, lecsavartátok az Eumenész-szobrok fejét s az ő ábrázatukat tettétek helyébe. Most pedig az ő fejüket helyettesíti az enyém. Ilyen módon volt isteni összhangban a szeretet - mely arra indított benneteket, hogy szobrot emeljeteek nekem - a józansággal, amely viszont a takarékoskosságot teszi kötelességeitké. Köszönetet mondok hát nektek, ó, athéniek, s kérlek, higgyétek el, sohasem tudtok engem jobban szeretni és csodálni, mint ahogyan én szeretlek és csodállak benneteket.

Kis időre csend lett, s néhány arcon zavar tükröződött, amelyen azonban csakhamar segített az ékes szavú epónymosz lélekjelenléte, akinél az új isten ünneplésének egyéb módjai is kéznél lévén, így válaszolt a triumvirnak:

- Nem készülhetett még el, uram, a réz-, cin- és aranykeverék, tehát a nemesebb anyag, mint amiből Eumenész szobraiát öntettük, így tehát csak ideiglenesen ékesítettük fel e szobrokat a te isteni arvonásaiddal. De ha csak ezzel jöttünk volna ide hozzád, valóban megérdemelnénk, hogy veled és Rómával szemben hálátlansággal vádoltassunk. Ha azonban végig meghallgatsz minket, ó, szentséges, magad is elismered, hogy olyasmit határoztunk, ami egyaránt méltó hozzád is meg hozzánk is.

- Hallgatlak - felelte Antonius - de ékesszólásod ne kerülgesse meg az egész földgolyót, mint a végtelen Ókeanosz.

- Mi, uram, utáljuk a lakonikus beszédet, akárcsak te a spártai levest, mindazonáltal gondoskodom róla, hogy beszédem ne legyen hosszú, mint ama fal, mely hajdanában városunkat Pireussal kötötte össze. Egész városunk s annak minden polgára nevében nyíltan fordulok hozzád, ó, istenek legjobbika, s azt mondom néked, irántad való szeretetünk, mely olyan mélységes, mint az általad említett Ókeanosz vizei, ez a szeretetünk adja ajkunkra a következő kérést: ne vonj meg tőlünk még egy kegyet, tetézd meg Athén nagy hírét azzal, hogy itt minálunk új házasságot kötsz, ó, szentséges férfiú, nekünk pedig engedd meg, hogy hozzád méltó lakodalmi ünnepet rendezzünk neked.

Antonius - akit nem egykönnyen lehetett csodálatba ejteni - e szavak hallatára úgy meglepődött, hogy sokáig nem bírt válaszolni. Megmerevedő tekintetét végighordozta a házasságszerzők arcán, akik a legmélyebb csendben álltak előtte.

Mivel azonban az athéniek mindig híresek voltak rosszmájú szellemeskedésükről és a gúnyolódásra való hajlamosságukról, Antonius lelke felháborodott arra a gondolatra, hogy talán öbelőle is gúnyt akarnak üzni. Szemében csakhamar baljós szikrák villantak meg.

- Athén polgárai! - kezdte elváltozó hangon. - Ha ez idétlen tréfa, akkor nemcsak ti bűnhődtök meg érte, de a még meg nem született jövőendő nemzedékeitek is. Ha azonban azzal jöttetek ide, hogy ezt őszintén kérjétek tőlem, akkor alighanem Héliosz perzselt meg agyatokat a kelletténél jobban égető sugaraival.

Fogai megcsikordultak és Zeusz mennydörgésszerű hangján tette hozzá:

- Avagy nem tudjátok, hogy az én feleségem Octavia, s avagy cserbenhagyott emlékezőtehetségetek s elfelejtettétek, hogy tegnap még fehér galambokat és nyúlrekettyéből font aranyfüzéretet áldoztatok neki?

Azzal felállt, hatalmas, vészjósló alakja felegyenesedett, s homlokán az oroszlánéhoz hasonló redők jelentek meg. De az epónymosz a legkevésbé sem jött zavarba, fejét felemelte s egyenesen Antonius szemébe nézve, felelte:

- Mint ember feleségül vetted hatalmas triumvirtársad tiszteletre méltó hűgát, Octaviát, de mint istennek, jogod van istennőt feleségül venni. Íme városunk védelmezőjét, Athénét ajánljuk fel neked, uram, házastársul s könyörgünk, fogadd el őt a mi kezünkéből.

Hosszú csend következett.

A tiszteletnek ekkora mértéke még Antonius képzeletét is felülmúlta, ismét csodálkozó tekintettel nézett hát maga elé. De a harag kezdett eltűnni ábrázatáról. A vezér egy pillanatra római híveihez fordult, s észrevevén a légátus arcán a mosolyt, ő is rámosolygott, aztán leült s szemét eltakarta tenyerével.

Mikor tekintetét ismét felfedte, már vidám, sugárzó arccal nézett a görögökre.

- Rátok ismerek, ó, athéniek - szólt - s egyúttal beismerem, hogy maga Zeus sem ajánlhatott volna fel nekem többet. Egyik isten sem utasítaná el Athéné kezét, különösen pedig a városotokat védelmező Athénéét - ennél fogva én, a ti Dionyszosztok is, örömmel fogadom őt.

- Köszönet neked, ó, párthuszok jövődöbeli legyőzője! - kiáltotta az archón-baszileusz.³⁰

S kezét felemelve már kinyitotta száját, hogy terjedelmes szónoklatban fejezze ki a házasságszerzők szívét elöntő végtelen hálát, de a triumvir nem volt hajlandó tovább hallgatni. Mostanáig éhgyomorral ült ott, s ezt sem kedves, sem méltó dolognak nem tartotta. Az is lehet, hogy már torkig volt a görögökkel, minden ékesszólásukkal és hízelkedésükkel együtt, így hát felállt, jelezvén, hogy a kihallgatás véget ért, aztán így szólt:

- Most menjetek el, ó, athéniek, s közöljétek nagy örömet szerelmesemmel és a néppel s a lakomán, melyet estére rendezek nektek, megmondjátok, hogyan kívánjátok megünnepelni lakodalmamat.

Ezután a házasságszerzők, Dionyszosz előtt megfelelően bókolvá, köszöngetve és jókívánságaikat kifejezve, házaikba távoztak. De mielőtt még szétszözlottak volna, megálltak az agorán³¹ s ősz szakállukat lengetve, néhány szót váltottak egymással:

- Ez aztán a politika! Ellenfeleink mutassanak ehhez hasonlót!

Dionyszosz lakodalma a városvédő Athénével néhány nappal később olyan pompás és ünnepélyes keretek között zajlott le, hogy azzal még a Panathénaiák³² sem versenyezhettek. Voltak ünnepélyes körmenetek, az összes szentélyek papjaival, fehérbe öltözött szűzekkel, felvonultak a daliás ephéboszok csoportjai meg amoretteknek öltözött gyermekek. Felvonultak fehér bikák és aranyos szarvú, fehér üszők, nyírott sörényű, pompás paripák által húzott szekerek. A szent árpalisztet olyan bőségesen szórták széjjel az áldozásoknál, hogy az áldozópapok lába fehér lett, akár a molnároké. A virággal díszített pásztorbotok, a rózsá-, lilium- és lánykőkörcsinkoszorúk, az oszlopokon a füzérek és csokrok egyetlen, százszínű szivárványként világították meg a várost. A mirtusz és a szőlő zöld lombja fonta körül a fehér márványfalakat. Egész ökörgulyákat és csavaros szarvú bárányok nyájait vágta le az általános

³⁰ Egyik főarchón.

³¹ Piactér (görög).

³² Az ókori Athén legnagyobb és legrégebb ünnepe a városvédő Athéné tiszteletére.

lakomához. Az agorán szökőkutakban zúdult a magasba a vörös és arany színű bor. A nép evett, ivott és örjögött. A megevett állatok lerágott csontjait és patáit hozzávagdoszták a „meg nem alkuvókhoz”. A falak remegtek az énektől és az isteni házaspárt ünneplő kiáltásoktól, s amikor a nap az Ion-tenger felé hajlott, s az égre kiüszott az ezüst hold, ezer- meg ezerszámra gyúltak ki a fáklyák, mintha tűzvész ütött volna ki a városban.

Így ment férjhez a szűzies, városvédő Athéné, az athéniek és egyéb görögök szeme láttára, akik Euboiából, Eleusziszból, Mogarából meg az újjáépült Korinthoszból és egyéb acháj városokból sereglettek fel Athénbe.

Egy héttel később pedig, mikor a triumvir összes házasságszerzői idézést kaptak, hogy ismét jelenjenek meg előtte, előbb az agorán gyűltek egybe s ott méltóságuk szerint kettős sorokba állva, ilyen szavakat intéztek egymáshoz:

- Antonius szívében megáradt az öröm, mint ahogy az Illisszosz megárad a tavaszi esőktől, de mivel ő is bőségesen ontja ajándékait, akár Kypros bányái, kétségkívül gazdagon megajándékozza a várost. Legalábbis néhány nagyobb szigetet juttat Athénnek, s minket személy szerint is megtisztel értékes ajándékokkal.

S reménységekkel eltelve álltak Antoniusz színe elé.

De csodálkozva s egyúttal rémülten látták, hogy ez az ábrázat komor, szigorú és semmi jót nem jósol számukra. Szavai is, melyeket hozzájuk intézett, kemények és hidegek voltak, mint a római penge.

- Athén polgárai! - kezdte. - Irántam való szeretetből és egyúttal Róma iránti hálátokból hozzám adtatok feleségül városotok védelmezőjét - Athénét. Amikor őt nekem felajánlottátok, feltételeztem, hogy őszintén cselekszitek ezt, most azonban meg kellett győződnöm róla, hogy nincs bennetek sem istenfélelem, sem hit...

Az athéniek megdermedtek e szavaktól s könnyörgően nyújtották ki kezüket, de a triumvir még nagyobb nyomatékkal ismételte meg.

- Úgy van! Sem istenfélelem, sem hit. Öseitek halálra ítélték Szókratészt, a legbölcsebb embert, istentelenségéért, de titeket sokkal inkább lehetne istenteleneknek nevezni. S ha ti, akik a város atyáinak nevezitek magatokat - ilyen példát adtok, mire vetemedhetik az athéni nép, és mivé fejlődik ifjúságotok? Szerencsére Athénban is büntetik az istentelenséget, reszkessetek hát, mert fejetek fölött függ az isteni és emberi törvények bosszúja.

S ők valóban reszkettek, mert lelküket „istenti rémület” szállta meg, s ráadásul lábszáraik sem voltak már olyan szilárdak, mint ifjú korukban.

- Uram! - nyögte az épónymosz siralmasan - tudjuk, hogy mint isten nem tévedhetsz, de kegyeskedj tudunkra adni méltó haragod okát, mert íme, khitónjaink nedvesek már a testünket elöntő hideg verejtéktől.

- Az okát kérdezitek? - felelte Antonius keserű gúnnyal. - Ilyen magasra hágott hát keménységetek, hogy önmagatoktól rá sem jösztek? A Styxre és a Hádész minden mélységére, melybe még ma leszálltuk! Hiszen ha én, Antonius Dionyszosz, az utolsó athéni paraszt leányát vettem volna feleségül, még az is gondoskodott volna leánya számára hozományról! Ti pedig! Feleségül adtatok nekem egy istennőt, városotok védőasszonyát, olyan mezítelenül, ahogyan egyetlen szobrász sem merte volna őt ábrázolni, olyan csupaszon, mint ama szobrok, melye-

ken egyetlen fügefalevél sincs. Városvédő Athéné! Hah! Gyönyörű városvédő! Nincs egy lyukas obulusa!³³ Egy lyukas obulusa! Ó, szégyen! Ó, gyalázat! Ó, istentelenség! Így meggyalázni Zeusz leányát, így megbántani őt is, engem is meg Rómát is! A világtörténelemben nincs példa rá, hogy valaki ilyen gyalázattal illetett volna isteneket, mint ahogyan legfeljebb a Hádészben akad megfelelő büntetés az ilyen gaztettekre!

A házasságszerzők lelkét mind erősebben, hatalmába kerítette az „isteni rémület”.

- Vétkeztünk! Vétkeztünk! Uram! de adj időt a vezeklésre s engedd, hogy megjavulhassunk! - kiáltotta tíz-egynéhány elfojtott hang.

E szavak után Antonius ábrázata kissé engedett fagyosságából, s homloka is némileg derűsebbé vált. Tekintete egy kis ideig még át- meg átviharzott az athéni elöljárók összegörnyedt, ijedt alakját, aztán így szólt:

- Ismét bizonyosságát adjam irántatok való kegyelmemnek? Hah, legyen hát! Menjetek hát el házaikba s gondolkozzatok a vezeklési áldozaton. De jaj nektek, ha az áldozat kevesebb lesz hatmillió attikai drachmánál, mert Athéné számára kisebb hozomány ismét nem volna egyéb, mint hitetlenségetek és istentelenségetek újabb bizonyítéka.

E szavak után felkelt székéből s római híveihez fordulva, egyik szemét összehunyorította, az areopagosz tagjai pedig, a prytaniszok, filozófusok, kereskedők és ingatlantulajdonosok lehorgasztott fővel, lassú léptekkel indultak hazafelé.

De a piacon rövid időre megálltak s mélyet sóhajtván, lengetni kezdték ősz szakállukat, azután egyikük megszólalt:

- Hm! - meg kell adni!... A nép megfizeti, a nép zajongani fog, de a történelem igazságot szolgáltat nekünk, hiszen csakis a mi politikánk szerezheti és tarthatja meg nekünk Róma kegyét.

³³ Ezüst aprópénz az ókori görögöknél.

SENKI SEM PRÓFÉTA A MAGA HAZÁJÁBAN

- Ó - szólt barátom, mikor a címet hallotta. - „*Nul n'est prophète en son pays.*” Miért ne adnál neki francia címet?

- Örömmel megtenném, de valahogy nem illik.

- Mért ne illenék? - feleli. - Te, *cher*³⁴ Worszylo, csak most kezded irodalmi pályádat, a te neved még semmit sem jelent. Ne haragudj, kedvesem, de amint mondtam, még semmit sem jelent. Biztosítalak, hogy akik elbeszéléseidet elolvassák, fele részben azért olvassák el, mert francia címet adsz neki.

Magam is azt hiszem: félig-meddig igaza van. A regénynek a címe ugyanaz, ami az embernek a neve. Fent említett barátom nagyon szellemes és igen tapasztalt ember, ő tanított meg arra is, hogy milyen sokat jelent az ember számára a neve. Én magam ugyanis ebben a tekintetben meg számos más kérdésben is sokáig haboztam, mielőtt döntöttem volna.

- Az embernek legyen kiindulási pontja - mondotta. - S neked, Worszylo, van-e kiindulási pontod?

- Mit mesélsz?

- Sohase kérdezd így: „Mit mesélsz?” Ebben van valami, ami rosszul hangzik. Megfigyelhetted, hogy csak a kevésbé finom emberek mondják így: „mit mesél?” vagy „aszongya”.

- Megfigyeltem.

- Bocsáss meg, hogy ezeket mondom, de bemutatlak X-éknek, a mi híres W-nknek, M. gróféknak, egyszerűen, bevezetlek a legjobb társaságba, márpedig ha az ember oda be akar jutni, alkalmazkodnia kell.

- De mit is kérdeztél?

- Hogy van-e kiindulási pontod, vannak-e elveid? Tegnap elnéztem, mikor C. herceggel beszéltél, olyan fintort vágtál, mint a szerencsétlenség, és az ujjaddal ráztad ki a füledet. Ez tiszteletlenség, s azt mutatja, hogy vagy egyáltalán nincsenek elveid, vagy, ami még rosszabb, fonák elveid vannak.

Rettenetesen elpirultam s inkább beismertem, hogy egyáltalán nincsenek elveim.

De a nyájas olvasó ne ijedjen meg. Barátom ellátott elvekkkel, amelyekhez ma szigorúan ragaszkodom, s ha erről jelen elbeszélésem folyamán nem tennék is bizonyosságot, annak oka inkább tollam ügyefogyottsága, mintsem a jószándék hiánya.

Ezek után hozzáfoghatok elbeszélésemhez. Sok regénynek a hősei olyan emberek vagy akár körök, akikről, ha szó esik, minden jól nevelt ember előrebocsátja: „Elnézést kérek.”

Magam hallottam, amint K. szenátorné, mikor L. úrhölgynek bemutatta W-t, a híres művészt, így szólt:

³⁴ drága (francia).

- Megengedi asszonyom, hogy bemutassam... *Pardon! Quel est votre nom?...³⁵ Á!! W. urat... Mais il a assez de talent pour nous amuser³⁶* - tette hozzá halkabban.

A tehetség helyettesítheti a nevet és megnyithatja a kapukat, amelyek a csőcselék számára rendszerint zárva vannak. Csak éppen tudni kell alkalmazkodni. Sajnos vagy talán szerencsére, az én hősöm nem volt sem költő, sem festőművész, sem zenész, sem szobrász, sem semmiféle hosszú hajú szerelmese a munkának; nem volt vagyona, sem magas társadalmi állása, nem volt befolyásos úr, sem különlegesen szellemes ember, csinosnak is csak éppen hogy megjárta, tehát semmije nem volt abból, amiről fentebb szoltunk.

- Mije volt hát?

- Fiatalsága. Huszonhét éves volt.

- Ó, ó, az nem sok.

Éppen az, hogy éveinek száma nem sok. Fiatal volt; de még ezenfelül is volt valamije. M. városka és a Chlodno-család birtoka, Chlodnica között fekszik Mzynek, s az az övé volt.

Qu'est-ce, que c'est que ça?³⁷

Az sem volt valami sok. Egy kertes ház, a kert benőve mogyoróbozóttal, árnyas mederben folydogáló kis patakkal, ezenfelül három, sőt nem is egészen három teleknyi³⁸ föld.

De ez még nem minden. Volt még valamije, amivel ha törődött volna, bizonyos tekintélyt biztosított volna számára a világban.

Wilk Garbowieckinek hívták.

Aki csak kissé ismeri a régi történetet, az hallhatott a Garbowieckiekről, akik a tarnogrodi konföderáció³⁹ idején derekasan küzdöttek a szászok ellen. Én ugyan nem tudtam, hogy azok is a Wilk nevet viselték, de fent említett barátom felvilágosított, ő erősen *peritus a heraldikában*⁴⁰ s azt állította, hogy hősöm családjában volt vagy tizenöt szenátor, s a Wilk előnevet⁴¹ a régi időkben valami nagy hőstettért kapták. Mindez lehetséges, ámbár maga Wilk Garbowiecki, akit személyesen ismertem, semmit sem tudott róla, de nem is tartotta nagy dicsőségnek, hogy őt is Wilk Garbowieckinek hívják. Restelkedve vallom be, hogy hősöm nem sokat adott a származására. Néha mégis jelentkezett nemesi vére. Sajnos, ő maga tagadta, hogy az a nemesi vér lett volna, s azt állította, hogy csak a megsértett emberi méltóság szólalt meg benne. Egyszer például egy gazdag harisnyagyáros, akinél - s ezt ismét szégyenkezve vallom be - Wilk nyelvórákat adott, végigvezette lakosztálya terméin.

- Látja azt a konzolt? - kérdezte.

- Látom.

³⁵ Bocsánat! Hogy is hívják? (francia)

³⁶ De van annyi tehetsége, hogy elszórakoztasson bennünket (francia).

³⁷ Hát az meg micsoda? (francia)

³⁸ Egy telek - kb. 30 hold.

³⁹ Tarnogrodi konföderáció (1715. XI. 26.) - célja, hogy a II. Ágost király által behívott szász hadakat kiűzze az országból.

⁴⁰ jártas a címertanban (latin).

⁴¹ wilk a. m. farkas (lengyel).

- S mit gondol, mi az?

- Konzol.

- S azt hiszi, márvány? Ön biztosan azt hiszi, hogy márvány; pedig nem az, hanem alabástrom. Látott már ilyesmit?

Ez utóbbi kérdésre Wilk összeráncolta homlokát, a gyáros pedig tovább vezette.

- Látja azt a kazettát?

- Látom.

- S mit gondol, hogy az a cizellálás rajta micsoda?

- Bronz.

- Ön persze azt hiszi, hogy bronz. - A gyáros cuppant, csettint, nyámmog s halk áhítattal teszi hozzá: - A-rany! Látott már ilyet?

Wilk tetőtől talpig végigméri, de a gyáros ezt nem veszi észre, sőt jámborul állapítja meg:

- Akinek ilyen holmija van, az nyert.

Aztán kis idő múlva újra megszólal:

- Látja azt az arcképet? (S a saját arcképére mutat, mely a szalonban két tükör között függ.)

- Látom. Ez bizonyára az aranyborjú?

- A borjú, az borjú; ez pedig az én arcképem. Hol itt a szarv; mit fecseg?

- Azt, hogy aki a borjút akarta megfesteni, önt találta el... A szarv pedig ott van az ön páncél-szekrényében.

- No lám! Wilk kimutatta ősnemesi fogafehérét - mondták Varsóban.

De Wilk úgy vélte, hogy az „ősnemesi” kifejezés számárság s hiába magyaráztam neki, hogy ezzel megfosztja aényt minden zamatától, nem akarta megmásítani véleményét.

- Nekem ne pöffeszkedjék a gazdagságával! *Homo sum*⁴² - ismételte némi büszkeséggel.

E téves fogalmakat az élet oltotta belé. Dolgoznia kellett és roskadozott a szegénység súlya alatt. Ha lett volna egy jókora birtoka, bizonyosan neki is megvilágosodott volna a feje.

Barátomnak is ez volt a véleménye. Egyébként ez a Wilk külön volt. Egyszer megkérdeztem, miért dolgozik annyit, holott már van egy kis pénzecskéje, s mit akar tenni a jövőben?

- Szántani - felelte kurtán.

Elcsodálkoztam.

- Hallod-e, Worszylo - folytatta. - Eltekintek attól, hogy személyes hajlandóságom is a szántóföldhöz húz, de vannak egyéb céljaim is. Az egészséges és becsületes elvek terjesztése minden tisztességes embernek kötelessége, még akkor is, ha száz bolond kineveti érte. A város - az eszmék gócpontja; nektek vannak itt íróitok, újságaitok, könyveitek, hát mit akarsz? A faluban azonban példaadásra van szükség, ott nem olvasnak könyveket. Nos, azért megyek falura, hogy példát mutassak, meg azért is, mert nekem úgy tetszik.

⁴² Ember vagyok (latin).

Ó, kedves olvasóm! Veled együtt én is éreztem, hogy bolondságot beszél, de nem mertem ellenkezni, barátom pedig, aki a jó modor mintaképe, szintén nem mert, noha nemegyszer mindketten jókat nevettünk az ilyen elveken. Most is megmosolyogtuk, de csak akkor, amikor Wilk elment. Olyan bátran beszélt, s beszéd közben mindig egyenesen az ember szemébe nézett! Egyébként, a jól nevelt embernek illik ugyan kissé *blasé*-nak⁴³ lennie, mégis vannak elviselhetetlenül meddő elvek, amelyek békességünket veszélyeztetik - és mégsem szabad rajtuk hangosan nevetnünk, már csak azért sem, hogy a csöcseléket túlságosan ne izgassuk vele.

Így aztán Wilk le is telepedett falun. Benne mindig megvolt az, amit akaraterőnek szokás nevezni. Mikor az egyetemet elvégezte, elég rövid idő alatt összegyűjtött némi pénzt, korábbi vagyonkájához, és megvette Mzyneket. Varsóban örültnek tartották, de ő jól érezte magát. Mint gazda - megállta a helyét, hiszen elméletben már korábban is foglalkozott mezőgazdasággal és a természettudományokkal. Tehát boldog és vidám volt. Láttam minden levelét, melyeket barátjának írt, s az elsőt mint elég jellemzőt, mindjárt idézem is:

„Mindig szerettem a természetet - írta Wilk. - Lelkem megőrizte minden érzékenységet a természet hatásaival szemben. Ha költő volnék, megénekelném az én Mzynekem szépségét, de bár nem vagyok az, teljes egészében átérzem. Nem is hiszed, milyen boldog vagyok! Hadd írom le, miben állnak nálam az *Erga kai hemerai*.⁴⁴ Dolgozom, mint egy paraszt, hajnalban az ekével magam megyek ki a földekre. Nyáron csodálatosak a hajnalok: a levegő tele van fénnyel, gyönyörű, derűs idő! Friss és üde az egész léghő; a rétekről pára emelkedik, a békák brekegése lassan alábbhagy; most a madárvilágon a sor, hogy rázendítsen a nappal himnuszára. A föld ébredszik, ébred a falu is, itt is, ott is megcsikordul a kútgém, amott ökörbögés hallik. Franek, kacag az ember lelke! No, már furulyázgat a pásztorgyerek, egy kislány, mint valami hajnali fecske, haját fonogatva csicsergi: »Dana oj dana!« A kis templom tornyában is megszólal a hajnali harangszó, én is elmormolom az imádságomat, s időnként nagyokat kurjantok az ökröknek. Aztán kezdődik a mozgás, ameddig a szem ellát, emberek jönnek-mennek, igyekeznek a földekre. Száz szónak is egy a vége: boldog vagyok! Délben leheveredem a hársfák árnyékában s vagy olvasok, vagy hallgatom a fejem fölött muzsikáló méhek hangversenyét. Esténként ismét olvasok, vagy visszagondolok arra, amit napközben végeztem, s sorra veszem, hogy holnap mit kell elvégeznem. Az egyedüllét nem untat. Vén gazdasszonyomon és néhány béresemen kívül senkit sem ismerek a környéken. Elhatároztam, hogy egy ideig szótlán példakép leszek, előbb talpra állítom Mzyneket, mintagazdaságot csinállok belőle, rendet teremtek, termékennyé teszem a talajt, s a lehető legnagyobb hasznot húzom belőle. Íme, egyelőre ez a célom. Rájöttem, hogy az egészséges és becsületes eszmék azért fogannak meg olyan nehezen az emberekben, azért tartják őket üres szólamoknak, mert azok, akik hirdetik, a legkevésbé sem igazolják külső viselkedésükkel. Hány gyönyörű elvet hirdető népboldogítónak kellene hangosan felkacagnia, ha saját szemébe nézne. A római augurok⁴⁵ története megismétlődik, de azzal a különbséggel, hogy a mieink ráadásul nagyjából ügyefogyottak is. Úgy bizony, Franek! Több nálunk az ügyefogyottság, mint a rosszakarát. De a gyakorlatban a végeredmény ugyanaz. Azt hiszem, ennek megértése fokozza erőmet. Különben a

⁴³ unott (francia).

⁴⁴ Munkák és napok - Hesiodosz görög költő (i. e. VIII. század). A mezőgazdasági munkákról szóló költeményének címe.

⁴⁵ Jósok.

jövőben sem kívánok édeskés-savanykás prédikációkat tartani; a tettet többre becsülöm a vitánál. Egyelőre olvasni tanítom béreseimet. El sem hiszed, eleinte hogyan rugódoztak ellene. Mikor a rábeszélés nem használt, egyiket-másikat nyakon ragadtam, s deressel fenyegetőzve kényszerítettem; most már rájöttek az ízére és hálásak érte. Egyelőre mindennel meg vagyok elégedve. Megy ez, Franek, megy! Már bizonyára sokat beszélnek rólam a környéken; kíváncsi vagyok, hogyan lesz az emberekkel. Tegnap egy amazont láttam, amint házam előtt ellovagolt. Ó, egyetlen dolog hiányzik otthonomból - a nő! Szerelemre szomjazom. Feléje kívánczik természetem egész férfiúi része. Kívánom a szerelmet, kívánom a feleséget, a gyermeket.

Ölel
WILK GARBOWIECKI⁷

Ezek a levelek attól a Franektől kerültek hozzám, akinek szóltak, azért ismerem ilyen jól a Wilkre vonatkozó részleteket. Beszéltek erről nemcsak a környéken, hanem Varsóban is. Hölgyeink eredetinek tartották viselkedését, még barátom is megbocsátotta neki, hogy megült egy kis darab földön, és dolgozott, de... hogy személyesen tartsa az eke szarvát... *c'est affreux, c'est une honte!*⁴⁶

Közben múltak a hónapok, a Mzynekben minden nappal javult, tökéletesedett valami. A jól megművelt föld már az első aratáskor egészen szép termést adott. Wilknek jelentős bevétele volt, a répatermés csodálatosan jól beütött. Bevezette a selyemhernyótenyésztést is, szép számmal voltak állatai. Csodálták energiáját, s rövidesen az egész környék csak róla beszélt - Wilknek éppen ez kellett.

Végre kilépett az emberek közé. Először is a járási tisztviselőkkel ismerkedett meg, akikkel *nolens volens*⁴⁷ érintkeznie kellett. Egyik ostobaságot a másik után követte el. Mit ártott az neki, hogy a kisvárosi hivatalnokok a hivatali órák után a világon semmit sem csinálnak, a hivatalos órák alatt pedig a fogukat piszkálják, vagy zsebre dugott kézzel ülnek. Ebben még nincs semmi erkölcstelenség. Lássunk néhány ezzel kapcsolatos jelenetet, ahogyan leveleiben ő maga leírta.

Egyszer a járási pénztárosnál, akinek két szép leánya volt, Wilk így szólt az egyik hivatalnokhoz:

- Tudja mit, Ludwik úr, alapítsunk együtt egy kereskedelmi vállalatot.

Ez a Ludwik úr segédírnok volt a bíróságon, de emellett a legnagyobb piperkőc a városban; magas kürtőkalapot viselt, szemén orrcsíptető, ujján pedig óriási pecsétgyűrű díszlett; a gyűrűt alkalmilag vásárolta Golderivánál, de a címet saját címereként örökbe fogadta, s ennek következtében adta az arisztokratát. Természetesen szerelmes is volt - mert ki ne lenne szerelmes egy kisvárosban, végül pedig, arcán mindig baljós és ünnepélyes kifejezés ült, ami sok méltóságot és komolyságot adott egyéniségének.

- Milyen vállalatot tetszik érteni?

- Kereskedelmi vállalatot. Olvasókört alapítok.

- Mit? Mit? - kérdezték minden oldalról.

⁴⁶ ez borzasztó, ez szégyen! (francia)

⁴⁷ akarva, nem akarva (latin).

- Száz rubelt adok könyvekre, s a könyveket Ludwik úr lakásán helyezem el. Aki havi két zlotyt fizet, az annyit olvashat, amennyit akar, akár földesúr, akár hivatalnok. A bevett pénzből egy zloty tíz garast a tőke visszatérítésére fordítunk, öt garas jár Ludwik úrnak a helyiségért, tizenöt pedig újabb könyvek vásárlására. Rendszerben van?

- Az nem fog sikerülni! Nem sikerülhet! - jegyezte meg a polgármester, a nagy pesszimista, de emellett nagy tekintély is a városban.

- Az az én gondom.

- Én tapasztalatból beszélek.

- Micsoda tapasztalatból?

- Ön még fiatal...

- Annál jobb nekem.

- S okosabb akar lenni mindenkinél. Előbb meg kellett volna beszélni az öregekkel.

- Hiszen azt teszem.

- Eh, eddig is békében megvoltunk olvasókör nélkül.

- Ej, no, ha segíteni nem akar, legalább ne akadályozzon.

A hivatalnok egy pillanatra felnézett kártyáiból (mert kártyázott), s Wilket tetőtől talpig végigmérve, így szólt:

- Nem értem, honnan veszi a mai fiatalság... Eh, egyszerű pikk!

- Viszt! - vágta rá a plébános. - Csak aztán valami fertőző dolgok ne legyenek azokban a könyvekben!

- Hívjon. Én már csak jobban szeretem a preferanszot.

- De én olvasni akarok - szólt közbe a pénztáros leánya. - Wilk úr, milyen könyvek lesznek azok? Én az érzelmeseket szeretem. Ó!

- Nos, Ludwik úr, vállalja? - sürgette Wilk.

Ludwik úr az asztal alatt a padlót súrolta lábával, elpirult, megigazította nyakkendőjét, egyet köszörült a torkán, aztán így szólt:

- Nagy nyűg az... nincs rá időm...

- Én már megmondom! - kiáltotta Antos Dziembowski, a városi mérnök. - Ezek varsói ötletek, mi pedig mutassuk meg, hogy nekünk is van ambíciónk.

- Úgy van!

Wilk nem éppen arról volt nevezetes, hogy nagyon türelmes lett volna, egyet rántott hát a vállán és bement a hölgyekhez.

Ott jobban sikerült a dolog. Sőt, mi több, megnyerte magának Kamilla kisasszonyt, a pénztáros leányát, Ludwik úr szíve hölgyét, ő aztán egyszerűen ráparancsolt az ifjúra, hogy vállalja a könyvtárosi teendőket.

Amint az olvasó láthatja, Garbowiecki bolond volt, de az olvasókör mégis meglett.

„Tudom - írta - hogy a száz rubeletem elveszítem, de mégis tető alá hozom a dolgot.”

Tető alá is hozta és el is veszítette. Senki sem akart olvasni, a nők remélték, hogy könnyű könyveket kapnak - de ilyeneket nem találtak; általános volt az elkedvetlenedés. A földbirtokos nemesség a lehető legellenségesebben fogadta az olvasókörről szóló hírt. Hallottam az egyik környékbeli földbirtokos igen józan fejtegetését: „Csak adjanak nekik tudományt (mondta, a kisvárosi hivatalnokokról beszélve), adjanak nekik képesítést s kezeskedem, hogy azonnal egy sorban akarnak majd állni velünk, megkívánják, hogy fogadjuk őket s velünk egyenlőknek fogják tartani magukat. Istenemre! Gondolkozzanak csak, mire vezet ez! Ne forgassuk fel a fejüket! Hol van az a társadalom, amelyben ne volnának alacsonyabb és magasabb osztályok? El ne felejtsek, uraim, hogy a kelleténél több tudás kiegyenlíti az osztályok közötti különbségeket. Óva intem önöket, ez az út a zűrzavar felé vezet! Én megmondtam! Én mosom kezeimet! Én megtettem mindent, ami tőlem tellett” stb.

Nem idéztem volna ezt a fejtegetést, ha az az ember nem lenne járásának egyik kiválósága.

Igaza is volt. Mennyi fölösleges dolgot tudhatnának meg a könyvekből azok az ártatlan fejek. Jobban szeretem a kártyást vagy akár a korhelyt, mint az olyan embert, akinek a fejét megzavarta valami. Arra is egészen feleslegesen tanította meg őket Wilk, hogy a földbirtokosoktól uzsonnameghívást elfogadni elítélendő dolog. Először is a földbirtokosnak is kellemes, hogy néha népszerűnek mutassa magát, azután meg ez egyáltalán nem kényszer, hanem bevett szokás. Wilk valóságos botránkozást keltett. „Uraim, ne tettessék magukat süketeknek - kiáltotta - ha valaki üzleti ügyben jön önökhöz. Nem az orr van a burnótért, hanem a burnót az orrért.”

Ez utóbbi szavakat a plébános és az albíró célzásnak vette, mert mind a ketten tubákoltak. Egyszer megkérdeztem az egyik hivatalnokot, hogy mit gondolnak az emberek róla, vagyis Wilkről.

- Tudom is én, uram - felelte. - Azt, hogy olyan se pap, se paraszt, se földesúr, se hivatalnok, hm, már magam is azt hittem, hogy valami áruház...

- Kicsoda?

- Hm, azt magam sem tudtam kisütni.

A parasztokkal aránylag jobban állt. Béresei kezdtek ragaszkodni hozzá. Később már hatot tartott. „Én - írta barátjának - nem édelgek az embereimmel; mindegyiknek el kell végeznie a munkáját, akár akarja, akár nem. El sem hiszed, mennyire bosszant a népnek szánt érzélgős, limonádé irodalom. Varsóból hozattam néhány ilyen könyvet. Az egyikben például találtam egy szívhez szóló elbeszélést arról, hogy *beatus*⁴⁸ Kukufin hogyan beszélt a népnek, s míg ilyen...

*érzéssel szólt szíve,
Elszakadt a földtől, csaknem két singnyire,*

amivel a »derék parasztokat« annyira meghatotta, hogy akik tolvajok voltak, azonnal abba-hagyták a lopást, a korhelyek pedig elűzték az árendást. A tanulság az, hogy sokkal jobb jónak lenni, mint rossznak, mert aki jó, azt a »földesúr« szereti, aki rossz, azt pedig nem szereti. A könyveket tűzbe dobtam. Az uraknak adott tanács ugyanennyit ér: »Szorítsátok meg néha - mondja az egyik szerző - az öreg paraszt kérges tenyerét; osztozzatok szórakozásaikban: a

⁴⁸ boldog (latin).

földbirtokos kisasszony álljon be néha a körtáncba egy-egy tüzes parasztleánnyal, az úrfi is nyújtsa oda finom kezét a falusi leányzónak s kérje meg, hogy daloljon egyet...» stb. Én ugyan senkivel nem állok be a körtáncba, nem udvarolok leányzóiknak, sem a kocsmában nem korhelykedem velük. Inkább itt-ott így szólok hozzájuk: »Hallod-e, Bartek! Ideje volna a búzára gondolni! Ignac! Hajtsd át az ökrödet, hadd vágok eret rajta. Franciszkowa, arassa le a lent, mert kihányja a kalásztát« stb. A könyveket olyanoknak kellene írniok, akik ismerik olvasóik szükségletét. Ha meg nem ismerik - akkor inkább verebekre lövöldözzenek. »Egyelőre meg vagyok elégedve embereimmel s a többiekkel is békességben élek« stb.»

De bizony nem mindig ment jól a dolog; Mzynek, Wilk birtoka, szomszédos volt Chlodnicával, a Chlodno-család birtokával. Chlodnoék rendkívül disztigvált emberek, *de la plus haute société*,⁴⁹ akikkel barátom ismertetett meg. A chlodnicai emberek - amint ez már szomszédok között szokás - éjszakánként károkat okoztak Wilk gabonájában és takarmányában. Wilk az ilyen esetekben kérlelhetetlenül szigorú volt. Nem elégedett meg azzal, hogy embereit összeszedve, elkergette a chlodnicaiakat, miközben egyik-másiknak a plundráját is jól ki- porolta, hanem marháikat is befogta, és végül a falu bírójánál is eljárást indított ellenük: „Nekem nem az volt fontos, hogy megkárosítottak - írta - hanem le akartam szoktatni őket a kártevésről.” Ebből aztán különféle perek származtak. Jellemző választ adott a panaszlottak egyike, aki arra a kérdésre, hogy miért etette fel állataival Garbowiecki úr gabonáját, így felelt:

- Olyan úr is az, aki maga tartja az ekeszarvát; az ilyennek nem bűn kárt okozni.

Barátom kitűnőnek tartotta a választ. „*C'est magnifique, magnifique!*”⁵⁰ - ismételte. Ez azonban azt bizonyítja - mondta - hogy az egyszerű népben is megvan az a bizonyos... az a bizonyos... *comment cela s'appelle-t-il?*...⁵¹ annak a bizonyos felfogásnak az érzete, amit a francia így fejez ki: *Noblesse oblige*⁵²”

Ez ügyből kifolyólag Wilk közelebbi kapcsolatba került a Chlodno-családdal, s később elég gyakran eljárógatott hozzájuk.

- Az igazat megvallva - mesélte nekem Chlodno úr - mikor először belépett, valóban úgy néztünk rá, mint egy igazi farkasra... *nous l'avons regardé tout-à-fait comme un vrai loup.*⁵³

Az ő házukban játszódtott le azonban Wilk életének legfontosabb része, ezért hát ezt a kapcsolatot részletesebben írom le. A Chlodno-család tagjai: a férj, a feleség és két lányuk: Lucy és Bogunia kisasszonyok. Ez utóbbi még kicsiny, alig tizenhárom éves leányka volt. Természetes, hogy egy ilyen gazdag háznál francia tanítónő is volt (lengyelt ott nem tartottak). A tanítónő neve Mademoiselle⁵⁴ Gilbert, de ez számunkra egészen közömbös.

Mikor Wilk belépett Chlodno úrék szalonjába, Madame Chlodno háromszor is ráirányította lornyonját, annyira kíváncsi volt, hogy miféle ember ez. Még szerencse, hogy tudtak előkelő származásáról. Wilk arcvonásai is nemesek, viselkedése könnyed volt, így hát mindjárt meg is tetszett nekik. Lucy kisasszony kíváncsian tekintett rá, a kis Bogunia, a bártortalan, borús kedélyű gyermek, rámeresztette bánatos szemét. Chlodno úr így mutatta be vendégét:

⁴⁹ A legjobb körökből (francia).

⁵⁰ Nagyszerű, nagyszerű! (francia)

⁵¹ Hogy is mondják csak? (francia)

⁵² A nemesség kötelez (francia).

⁵³ úgy néztünk rá, mint egy igazi farkasra (francia).

⁵⁴ Mademoiselle (ejtsd: madmoazel, rövidítve mamzel) - kisasszony (francia).

- *Ma chère*,⁵⁵ ez itt Wilk Garbowiecki úr, úgy tudom, kíváncsi voltál rá.

Azzal sarkon fordult és kiment a szobából. A hölgy már előzőleg végignézte, most tehát rá sem pillantva, így szólt:

- Úgy hallom, szomszédunk?

- Igen, Mzynekbén gazdálkodom.

- S eddig miért nem volt szerencsém láthatni?

- Mert sürgősebb dolgom otthon tartott.

Ez a felelet egyaránt udvariatlan és vakmerő volt, de mégis váratlan hatást keltett. A hölgy feltekintett kézímunkájából s tetőtől talpig végigmérte Wilket. Tetszett neki ez a válasz. Valóban, ahhoz, hogy valaki így feleljen, vagy impertinensnek kellett lennie, vagy pedig az kellett hozzá, hogy joga legyen megsértődnie a hideg fogadtatás miatt. A hölgynek eszébe jutott, hogy vendégét Wilk Garbowieckinek hívják, s most már hasonlíthatatlanul kedvesebb hangon szólt.

- Úgy van, de különben mi is csak nemrég jöttünk meg Varsóból.

- A hölgyek most, nyáridőben, a fővárosban tartózkodtak?

- *Oh, oui!*⁵⁶ Leányaim neveltetése végett.

Erre Lucy kisasszony egy lépést előre, a kis Bogunia pedig egyet hátrálépett.

- Ön ismeri Varsót? - kérdezte ismét Chlodno asszony.

- Mindössze három év óta vagyok falun.

- Mert nekünk ott lakik egy kuzénunk... W. gróf... ismeri?

- Igen.

- Hogyan?

- Gyakran voltam nála keddi fogadónapjain.

- W. grófnál? Ő a leggazdagabb mágnásaink egyike.

- Azt mondják.

- S ön járt hozzá a keddi fogadónapokon?

- Igen. Másokkal együtt.

- *C'est très bien, c'est très bien*,⁵⁷ hogy ön járt a fogadónapjaira. Hogy van a gróf a migrén-jével?

- Nem tudom.

- Mert nekünk gyakran írogat. Panaszkodik a migrénjére, de a legutóbbi levelében azt írja, hogy jobban van.

- Nagyon örülök.

⁵⁵ Kedvesem (francia).

⁵⁶ Ó, igen! (francia)

⁵⁷ Ó, nagyon jó, nagyon jó (francia).

E pillanatban lépett be Chlodno úr.

- *Imaginez!* - lelkendezett az asszony. - *M. Wilk Garbowiecki connaît notre cousin, le comte W...*⁵⁸ Sőt, mi több, járt is hozzájuk a keddi fogadónapjaikon.

Chlodno úr jóindulatúan mosolygott.

- Nagyon rendes, nagyon rendes ember ez a mi W. gróf kuzénunk! Nem találja, mennyire hasonlít egy lordhoz?

- Nem.

- Nagyszerű, nagyszerű! A klubban egyszer azt mondom neki: „Grófom, te olyan vagy, mint Palmerston.” - „*You are block-head*” - „buta vagy kedvesem” - feleli. És milyen nagyszerűen ejti ki: „*You are block-head.*”

Wilk elmosolyodott.

- Ért ön angolul? - kérdi Chlodno asszony mohón.

- Igen. Ismerem ezt a nyelvet.

- Beszél is?

- Beszélek.

- Ah, ez manapság annyira nélkülözhetetlen nyelv - vetette közbe Lucy kisasszony.

- Miért manapság? - kérdezte Wilk.

- Mert rendkívül, rendkívül divatos. Minden előkelőbb ház kisasszonyai angolul tanulnak.

- Mi célból?

- Mert divat.

- Nem lenne jobb németül tanulni?

- Ha az volna a divat...

- *Fi donc!*⁵⁹ Wilk úr, melyik jól nevelt ember beszél németül? Még a jól nevelt németek sem használják ezt a nyelvet.

- Hát a német irodalom?

- *Les romans allemands sont insupportables.*⁶⁰

- Az lehet, de a tudomány, a költészet?

- A komoly dolgok nem valók nekünk, nőknek, a költészet pedig...

- Csak felforgatja a fejeket - vágott közbe Chlodno úr. - Én mondom: csak felforgatja a fejeket. Fiatal koromban nekem is felforgatták a fejemet. Onowrócki elnök egyszer így szólt hozzám...

E pillanatban lépett be Mamzel Gilbert. Komoly, rokonszenves arcú fiatal leány volt. Megjelenése nem jelentett volna semmit, ha a beszélgetés e pillanatban franciára nem fordult volna, minek következtében Wilk igen sokat emelkedett a hölgyek szemében.

⁵⁸ Képzeld! Wilk Garbowiecki úr ismeri rokonunkat, W. grófot! (francia)

⁵⁹ Ugyan már! (francia)

⁶⁰ A német regények kibírhatatlanok (francia).

- Bámulatos! - jegyezte meg Madame Chlodno Wilk távozása után. - Ez az ember kitűnő kiejtéssel beszél franciául!

- Én pedig azt mondom, még raccsol is, istenbizony, raccsol!

- Lucynak igaza van. *Parole d'honneur*⁶¹ raccsol, „ehr... ehr...”, igen, igen!

Wilk általában tetszett a Chlodno-családnak, s bár Lucynak megmondták, hogy „teljes óvatossággal” viselkedjék vele szemben, mindazonáltal tovább is elég előzékenyen fogadták. Madame Chlodnónak megvolt ezzel a célja; fontos volt neki az angol nyelv. Wilk valóban nagyon jól beszélt angolul, s ő azt szerette volna, ha leányai is jól beszélnek ezen a nyelven. Később megkérték, hogy tanítsa a kisasszonyokat angolra, amire ő, némi habozás után, rá is állt: „Leckét adok Chlodnóéknál - írta barátjának. - Azért vállaltam el, hogy befolyásom legyen az ifjabb nemzedékre. Ezek az emberek felbőszítenek, de ugyanakkor nevetségesek is. Ostobaságuk határtalan, mint az Isten irgalma, s mégis vonz valami hozzájuk! Te most rám mordulsz, derék barátom, ha bevallom, hogy ez a valami Lucy kisasszony. Tudom, tudom, előre hallom intelmeidet, s igazad is van. De a férfiszív is erős befolyással lehet egy nőre. Félre nevelték szegényt, de különben sem vagyok még szerelmes belé, s ha mégis vonz, az azért van, mert van benne egy kevés kacérság, és most magam is ellenállhatatlan vágyat érzek, hogy végre szeressek már valakit. Bevallom, hogy mikor néhány nappal ezelőtt a könyv fölé hajolt, s hajfűrtjei halántékomat érték, tetőtől talpig végigszaladt rajtam a tűz. Ne felejtse el, huszonhét éves vagyok. A sokfelé felaprózott szerelem nem elégíti ki az embert. Még a legrosszabb esetben sem leszek ügyefogyott” stb.

Amint látjuk, Wilk kihajózott a kísértésekkel teljes nyílt tengerre, találkoznia kellett azzal az erővel, amellyel szemben a legacélozott férfiúi akaraterő sem ér semmit. S ez a kísértés még veszedelmesebb az olyanok számára, akik érzelmeiket nem aprózzák fel garasos tételekre.

Be kell ismerni, hogy Wilk igen erős kísértésbe ütközött, Lucyt nem tartották ugyan szépségnek, de volt benne valami eszményi: a szeme sötét és kifejező, gyönyörű hullámos haja volt, s ebben volt valami varázs, amit leghelyesebben női vonzóerőnek lehetne nevezni. A legutóbbi télen Varsóban igen nagy sikerei voltak.

Ez a kapcsolat tehát veszedelmes volt. Egy alkalommal Wilk vendégeket talált Chlodnóéknál. A két Hoszynski testvért, akiket általában azzal vádoltak, hogy túlzottan büszkék származásukra és vagyonukra - holott apjuk - a rossz nyelvek szerint - marhakereskedő volt. De hiszen az régen volt. Wilk így írta le ezt a látogatást:

„Ma megismerkedtem a két Hoszynskival - Wladyslawval és Jannel. Wladyslawot ismerned kell, velünk járt iskolába. Most azonban nem ismert meg. Úgy látom, Lucynak udvarol. Mind a ketten hidegek, előkelők, divatosak, de emellett meglehetősen korlátozottak.”

Wilk egy kicsit elfogult volt - s nem tudni, nem azért-e, mert Wladzio egy ideig valóban foglalkozott Lucyval. Egyébként mind a ketten rendes emberek voltak.

Ezen az estén Wilk még egy ismeretségre tett szert. Röviddel a Hoszynskiak után megérkezett elválaszthatatlan barátjuk, Straczek úr is, az „*attasé*”, ahogy barátom szokta őt nevezni. A Hoszynskiak folyton gúnyolták, mert úgy hazudott, mintha nyomtatásból olvasta volna, és mulattatta őket, amiért aztán gyakran vendégül is látták asztaluknál. Ötven év körüli, alacsony, gömbölyded, vörös képű férfiú volt, egyik szemén hályog. Szeretett jól enni, vagyonát

⁶¹ Becsületszavamra (francia).

eltékozolta, kártyázott, állítólag apróbb csalásokat is megengedett magának játék közben, különösen, ha be volt szeszelve, ami elég gyakori eset volt nála. Arcátlanak tartották, de azért mindenütt befogadták, mert a származása kifogástalan, s amint már említettem, tudott szórakoztatni.

- Hohó! Farkast emlegetnek, s íme, itt van - kiáltotta. - Az egész vidék önről beszél. Fiatal koromban ismertem Garbowieckieket. Istenemre, ismertem: gazdag emberek. Kik az ön szülei? Ismertem Garbowieckieket, az asszony családi neve Jazlowiecka.

- Az az én anyám.

- Na, nézzék!! Sose hittem volna. A Jazlowieckiek rokonságban voltak a Radziwillekkel.⁶²

Wladziu Hoszynskinak gyöngéje volt, hogy mindenkinek a származását firtatta, most hát felháborodva szólalt meg:

- Tévedsz, kedves Straczek barátom!

- Bocsáss meg, de...

- Tévedsz, ha mondom.

- Lehet. Igaz az, Wilk uram, hogy a béreseit latinra tanítja? Latinra?... Ha! ha!

Wilk már valami éles válaszra készülődött, de szerencsére Madame Chlodno közbeavatkozott.

- Garbowiecki úr angolul tanít, de nem a béreseit, hanem az én lányaimat. Az pedig egészen más, s ezt Straczek úr ne felejtse el.

- *Pardon!* Nem az én bűnöm. A przestanieki ezredesné asszony mondta, hogy latinra. De tetszik tudni, milyen esete volt?

- Straczek! Ajánlom, légy óvatos - vetette közbe a másik Hoszynski.

- Semmi rossz, semmi rossz! Erről már mindenki beszél. Különböztet hallgatok. Wilk úr, az ön kedélye kissé mélabús. Mért nem beszél semmit?

- Mert az ön ékesszólása nem hagy nekem teret.

Egymás szemébe néztek - Straczek retirált.

A beszélgetés kis időre megszakadt. Chlodno asszony kezdte meg újra:

- Az urak nemrég tértek vissza a fővárosból? Mi hír a mi Varsónkban?

A két Hoszynski egymás szájából kapkodva ki a szót, beszélte el a legfrissebb varsói híreket. Chlodno asszony a divat felől kérdezősködött, s a válaszokat Lucy kisasszony is érdeklődéssel hallgatta. A két hölgy megtudta, hogy az ék alakban szabott ruhát már nem viselik Varsóban, s hogy N. asszony L.-éknél általános megbotrántkozást keltett azzal, hogy a vacsoránál *beaucoup de pain*-t⁶³ evett, amit jól nevelt ember köztudomás szerint sohasem tesz. Azután arról is beszélnek, hogy az a *charmant mauvais sujet le prince Michel*⁶⁴ részegen érkezett az estélyre, amit más el nem vitt volna szárazon, de ő megúsza. Végül - s ezt már Hoszynski (Wladzio) mint a maga élményét mondta el - karonfogott engem...

- Nem, Wladzio, nem téged, engem fogott karon.

⁶² Egyik leghatalmasabb lengyel hercegi család.

⁶³ sok kenyér (francia).

⁶⁴ elbűvölő naplopó Mihály herceg (francia).

Szerencsére Wilk még varsói élete során hozzászokott az ilyen elbeszélésekhez, mert egyébként, amilyen heves vérmérséklete volt - még valami bolondságot követett volna el.

De hozzá volt szokva, mert *chez nous*⁶⁵ a szalonokban semmi másról nem beszéltek. A Hoszynskiakról el kell ismerni, hogy az ilyenfajta beszélgetéseket nagyon kedvesen és könnyedén irányították.

Mind a ketten úgy tettek, mintha Wilket nem is látnák. Ezt úgy hívják, hogy ignorálás. Rettegetes fegyver, s a magasabb rendhez tartozó emberek szokták alkalmazni, úgy, hogy az embereket tárgyaknak nézik. Higgyék el, kedves olvasóim, aki ért ennek a művészetnek a legmagasabb fokozatához, az valósággal legyőzhetetlen. A legostobább fráter is *parmi nous*⁶⁶ a legkétségbeesettebb dühbe tudja gurítani a másik táborhoz tartozó legokosabb embert is. A Hoszynskiak ki tudták használni Wilkkel szemben ezt az előnyt, amit társadalmi helyzetük biztosított számukra. Ha Wilk bármiről egy szót szolt, mind a ketten úgy pillantottak rá, ahogy az ember szomszédja kabátjának gombját nézi, s válasza sem méltatva, másfelé fordultak. Köztük és Wilk között mindjárt fellobbant az ellenszenv. S ámbár ő is úgy kezdett bánni velük, mint éretlen gyerekekkel, az előny mégis a Hoszynskiak részén maradt, mert Wilk elvei tiltották, hogy származásával hozakodjék elő, holott ezt a Hoszynskiakkal szemben teljes sikerrel megtehetné. Egyébként pedig a türelme is kevesebb volt, mint amazoknak. A Hoszynskiak nagyon hidegvérűek voltak. E tulajdonságukért Varsóban diplomatáknak nevezték őket. Termetük magas, arcuk sápadt, mindig igen nagy gonddal öltözködtek, úgyhogy valóban olyanok voltak, mint valami külföldi követségi titkárok, vagy akár maguk a nagykövetek. Wladyslawnak jobb volt a külső megjelenése, mint Jannak; „Wladzióban van sikk” - állapították meg róla családja körében. Különösen Wladzio és Wilk között volt nagy az ellenszenv, mégpedig egészen egyszerű okból: felismerték egymás titkát.

„Úgy látszik, ez az ostoba fráter Lucy iránt érdeklődik” - gondolta Wilk.

„Csodálom, hogy ennek a farmernek megengedik, hogy Lucyval beszélgessen” - vélte Wladzio.

„Az meg, úgy látszik, kacérkodik vele” - jegyezte meg Wilk.

„Az meg még mosolyog is rá” - suttogetta önmagának Wladzio.

S mind a kettőjüknek igazuk volt, mert a leány egyikre is, másikra is mosolygott, mint ahogy egy jól nevelt kisasszonyhoz illik. Hogy Wladzio komoly szándékkal udvarol neki, arról a leány jól tudott; hogy Wilk érez valamit iránta, azt is sejtette, csak azt nem tudta tisztán, hogy mi lehet az a *valami*.

Tea után, mikor az urak egyedül maradtak a dohányzóban, Wilk, céljaihoz híven, egészen feleslegesen előállt valami gazdasági tervvel. Arról volt szó, hogy utat kellene építeni a vasútállomáshoz. Wilk az induláshoz felajánlott egy bizonyos összeget, amit már összegyűjtött, sokat beszélt az olvasóteremről és az ott levő könyvekről is.

- Rendíthetetlen álláspontom - mondta - hogy az olvasókörök a vidéken - egy kis jóindulat mellett - megszüntethetnék az elmaradottságot, a kártyázást, a pletykálást, s emellett sokat lehetne tanulni is, különösen a gazdasági könyvekből. Éppen ezért hozattam ilyen könyveket is. Olyan dolgok ezek, amelyeket mindenkinek meg kell értenie. Kérem tehát az urakat, kapcsolódjanak be a megkezdett munkába.

Straczek úgy tett, mintha sírna.

⁶⁵ nálunk (francia).

⁶⁶ a mi köreinkben (francia).

- Ó, az apostol, az apostol! - kiáltotta. - Ön nélkül környékünk pusztá sivatag volna. Mit csinálnak a selyemhernyói, szorgalmasan ülnek a tojásaikon?

Wilk nem felelt.

- Mit szól ehhez ön, Chlodno úr - kérdezte aztán - mint a legidősebb közöttünk?

Chlodno arca némi zavart árult el; szívesen a pokolba küldte volna Wilket, de félt a feleségétől, akinek igen fontos volt az angol nyelv.

- Fiatal koromban magam is készítettem ilyen terveket. Emlékszem, W. gróf... *m'a dit une fois...*⁶⁷

- Eh, nem W. grófról van itt szó - vágott közbe Wilk türelmetlenül.

- Hanem arról, *il me semble*⁶⁸ - szólt közbe Wladzio a mennyezetet nézve - hogy a hasonló tervek kezdeményezésének valami komoly férfiútól kellene kiindulnia, akiben meg lehetne bízni. *Mais un homme qui a un nom et de la fortune*⁶⁹ nem állna elő ilyen tervekkel. Az útépítéshez például tőkére lenne szükség - kérdés, kinek a kezébe tegyük le ezt a tőkét? Egyébként, *ce sont des rêves*.⁷⁰ Nekünk, nagybirtokosoknak, mindnyájunknak elég gondunk van.

- Ó, de mennyi, de mennyi! - sóhajtott fel Straczek.

- Tudod mit, Straczek, a végén még te is ésszerűsíteni kívánsz valamit... de mit s milyen irányban?

Jan Hoszynski elmosolyodott.

- Tudod, mit? Gyárts rántott szeletet régi karókból. Nos - *Monsieur Wilk, n'est-ce pas possible?*⁷¹

- Éppen úgy, mint az, hogy az ökör emberré váljék - felelte komolyan a kérdező.

Hoszynskinak minden hidegvére ellenére arcába szökött a vér, szerencsére Straczek közbelépett:

- Nos, apostol uram, nem létesítene egy ilyen gyárat is?

- Ahhoz nincs elég tőkém, mert erre a célra óriási gyárra volna szükség. Ajánlom magamat, Chlodno úr!

- Hogyan juthatott be az önök házába ez a jöttment? - kérdezte Wladzio, Wilk távozása után. - Én az inasommal dobathám ki.

- Én is, *mais que voulez-vous?*⁷² A feleségem az angol nyelvoktatás kedvéért fogadja. Pedig veszedelmes fráter, ez képes az embert a lapokban is kiszerkeszteni.

- Majd borsot török én egyszer az orra alá - fogadkozott Straczek.

- Az bizony nem ártana. Szörnyen neveletlen ember - tette hozzá Jan Hoszynski.

- Ó, dehogy! - felelte Chlodno úr. - Jómodorú ember ő, csak nem szabad belekötni. Képzeldék, Varsóban a legjobb körökben forgott.

⁶⁷ egyszer azt mondta nekem (francia).

⁶⁸ úgy vélem (francia).

⁶⁹ De egy megfelelő névvel és vagyonnal rendelkező férfiú (francia).

⁷⁰ ezek álmok (francia).

⁷¹ Wilk úr, ez nem lehetséges? (francia).

⁷² de mit akarnak? (francia).

- Micsoda? Micsoda? - hangzott kórusban.

- *Je vous assure.*⁷³ Legutóbb, mikor Varsóban jártam, megkérdeztem W. grófot, hogy csak-ugyan eljárt-e az ő fogadónapjaira. „El - felelte a gróf - nagyon jófejű ember. Mit akartok - tette hozzá - remek koponya.”

- De az valóban igaz lenne, hogy az anyja Jazlowiecka leány volt? - érdeklődött Wladzio.

- Minden családban akadhat valamiféle szeplő - sóhajtott a Jas.

- Különben - tette hozzá - a Garbowieciek elvesztették vagyonukat, vagyon nélkül pedig a vér egymagában semmit sem ér.

- Példa rá Straczek - szellemeskedett Wladzio.

- Nono!

- Ismerd be, kedvesem, *que vous êtes un coquin.*⁷⁴

- De csak a barátság kedvéért.

Wilk azonban megkapta a jutalmát ennek az estének keserű izgalmaiért. Amikor a szalonba lépett, hogy a hölgyektől elbúcsúzzék, Lucyt nem találta ott; megtalálta azonban az előszobában - s ki tudja, nem szándékosan várt-e ott rá? Búcsúzásul kezét nyújtotta feléje:

- Ugye elég volt a Hoszynskiakból?

- Elég.

Lucy kisasszony keze enyhén megremegett Wilk tenyerében. Tekintete meleggé vált.

- Maga egészen más ember - suttopta még halkabban.

Egyszerű szavak, s Wilk mégis legszívesebben lábaihoz borult volna.

Nemsokára ezután írt levele a következőképpen hangzott:

„Nehéz volna tovább hazudnom saját szívemnek. Szeretem ezt a gyermeket, el nem tékoztok érzéseim minden erejével. Ha meg akarná osztani velem kis hajlékomat, nem törődném semmivel - ez csak tőle függ. Ó, milyen boldogan emelném ki a chlodnicai kastély rothadt légköréből! Tiszta gyermek ő még: a szíve becsületes, a lelke anyagi, értelme világos, ő maga is érzi, milyen űr veszi körül, ő maga is szívesen kilépne a kötelességekkel járó munkás életbe. Megremegek a gondolatra, hogy talán eljön az idő, amikor itt lesz az én kis házamban, amikor itt érzem magam mellett, a szívemhez közel ezt az én drága madárkám... Kétszeres erővel lángolt fel a szívem, a keserűség eltűnt, bensőmben fény és világosság van; így még soha nem dolgoztam. Tavasz! Odakint tavasz van! Langyos szél fújdogál, látástól vakulásig kint vagyok a földeken és nem érzek fáradtságot. Ó, Franek! Már maga a szerelem érzése is boldoggá tesz!”

S valóban, ezek voltak életének derűs órái, mert eddig nem sok boldogságban volt része. Igaz ugyan, hogy ő maga volt az oka. Az olvasókörré például ráfizetett, de azért egyre újabb könyveket vásárolt, ő maga is írt egy rövidebb értekezést a méhészetről, a szakemberek meg is dicsérték. Mzynekben több mint száz kaptáros méhese volt már, s Mzynek példájára az egyéb környékbeli falvak is kezdtek belekóstolni a méhészetbe. A parasztok közül is, a földbirtokosság köréből is minduntalan ellátogatott valaki Mzynekbe, hogy megnézzék a mintagazdaságot. Wilk előadta nekik elméleteit, magyarázott, rábeszél. Volt, aki hitt neki, volt, aki nem

⁷³ Biztosítom önöket! (francia)

⁷⁴ hogy naplopó vagy (francia).

hitt, de az élő példa sokat jelent. A környéken kezdtek megbékélni vele. Kezdték szívesen látott vendég lenni számos nemesi kúriában, ő maga is jobban megvolt a hétszilvafásokkal, mint a fertálmágnásokkal, ahogyan Chlodnoékat és egész klikkjüket nevezte.

„Ha nem uralkodnék az a sötét maradiság ennek az osztálynak a tagjai között - *írta* - sokkal többet lehetne itt tenni. Szörnyen műveletlenek; de azért jobb szeretem őket, mint a fertálmágnásokat, mert kevésbé külföldiesedtek el és egészségesebbek stb.”

De a következő leveleiben már egyre keményebb hangon nyilatkozik róluk:

„Menekülnek ezek minden új gondolat elől, mint a lidérc elől, ha az megzavarhatná boldog lelki kvietizmusukat⁷⁵ - *írta* - mindegy, akár a saját gondolataik azok, akár a másokéi. Felháborodtak azon, hogy néhány »nem vallásos« könyvet hoztattam. Uram Isten! Tudományos könyvekről van szó, amelyeknek semmi közük a hitetlenséghez. Legalább ő maguknak, akik így beszélnek, akik engem szabadkőművességgel vádolnak, azoknak volnának bizonyos szilárd elveik. De esküszöm, csupán lustaságból ragaszkodnak hozzájuk, meg azért, mert félnek a feleségüktől. Ezt bizonyítja az is, ahogyan az istentiszteleteken viselkednek, amelyeken egyébként rendszeresen megjelennek. Itt a templomban a nagy oltár mellett van egy kis kápolna; a hölgyek az oltár előtt ülnek, az urak pedig a kápolnában, hogy a parasztsággal össze ne keveredjenek. Hogy mi megy ott végbe a misék alatt, el sem hinnéd. Hangos társalgás folyik, némelyikük néha felkacag, hogy az egész templom hangzik tőle, összevissza röpködnek a *sui generis*⁷⁶ anekdoták. Minduntalan hallani egy-egy ilyenfajta kiáltást: »Lőjetez agyon, ha nem igaz!« »Pogány vagyok én, nem keresztény!« A múlt vasárnapon az egyik folyton ezt ismételgette: »Sifli, kedves barátom uram!« Máskor az egyik szenvedélyes vadász fesztelenül mesélgette vadászkalandjait s közben fogadkozott, hogy ha nem színigaz, amit mond, ennyi meg ennyi... s a puskalövéseket meg a kutyaugatást utánozta. Nos, Franek, ugye épületes dolog?! S látod, ezek neveznek engem szabadkőművesnek, ezek ismételgetik minden egyes alkalommal, hogy a vallástalan ember rosszabb a kutyanál.”

Látjuk, még a Lucy iránti szerelem sem tanította meg Wilket arra, hogy derűsebb szemmel nézze az embereket. Közben szerelme gyorsan növekedett, s egész lényét áthatotta. Ha a jómodorú emberek által általánosan elfogadott szokásokat egyszer levethette, mindenben zabolátlan természetének szavát követte. A két ifjú lélek között szövődő viszony egyre veszedelmesebbé vált. Chlodno asszony Lucy józanságára és jólneveltségére számítva, nem volt jelen az angol órákon, közben pedig a két ifjú szív közeledése rokonszenvvé, a rokonszenv barátsággá, mígnem a barátság Wilk részéről mélységes ragaszkodássá érlelődött.

Egyébként Wilk, aki más esetekben, valljuk be, elég erős volt, Lucyhoz való viszonyában sokkal gyengébbnek bizonyult. A gyakori édes kettesek alatt (mert a beteges Bogunia nem mindig volt jelen az órákon) olvadozott, akár a viasz. Közben pedig Lucy még személyes hiúságát is szította:

- *Dites-moi*⁷⁷ - szólt egyszer egy egzaltált pillanatában - *dites-moi*, honnan veszi az erőt ahhoz, hogy mindenki és minden ellen harcoljon?

Wilk ránézett: a leány hangja remegett, szüzi keble lázasan hullámozott, szemében mintha valami vágy, valami követelés és forró nyugtalanság tükröződött volna.

⁷⁵ A környező élethez való részvétlen, passzív viszony.

⁷⁶ az ő fajukból való, saját ízlésük szerinti (latin).

⁷⁷ Mondja csak (francia).

- Honnan ez a sok erő? - ismételte meg.
 - A kötelességérzetből, kisasszonyom.
 - Ah! Nagyra becsülöm önben ezt az erőt... irigylem! Ön biztosan megveti az embereket?
 - Soha.
 - Nem! Nem! Biztosan megveti... gyűlöli... *Mais* (itt Lucy előre hajolt s kezét Wilk kezére tette)... *mais vous n'êtes pas mon ennemi? Vous ne me méprisez pas?*⁷⁸
- Wilk szeme előtt elsötétült a világ; lehajtotta fejét s maga sem tudta, mikor forrasztotta ajkát a kezén nyugvó apró kezecskére.
- A szomszéd szobából áthallatszottak Chlodno asszony léptei.
- *I love, thou lovest, he loves*⁷⁹ - kezdett gyorsan ragozni Lucy.
 - Lucy! Hoszynski úrék vannak itt - szólt a mama.
 - *We love, you love, they love...*⁸⁰
 - *Mon Dieu! Comme elle fait d'énormes progrès*⁸¹ - örvendezett Chlodno asszony.
- Közben Wilk is magához tért előbbi hangulatából. Át kellett menniök a szalonba.
- Ott ültek már a Hoszynskiak. Straczek, amint Wilket meglátta, felkiáltott:
- Hej! Apostol és próféta uram! Kéznél vannak-e a villámok? Elveszik a kenyerét, készítse a villámokat!
- Wilk lenézően hallgatott; ma sokkal boldogabb volt, semhogy kedve lehetett volna Straczek arcátlan tréfáira felelni.
- Ah! - kiáltott Straczek a szellemesség álarca alatt rosszul leplezett haraggal. - Olyan magasra felkapaszkodott, hogy nem is kegyeskedik felelni az ilyen nyomorúságos féregnek, amilyen én vagyok! Jól van, tudja hát meg, hogy visszaküldheti a könyveit Varsóba.
 - Ha férfitársaságban volnánk, másképpen felelnék önnek, Straczek úr.
 - Hohó!
 - Valóban, Straczek úr, a jókedvnek is megvan a maga határa - jegyezte meg Chlodno asszony.
 - Straczek! - szólt rá a két Hoszynski is.
- A kötekedő simán lenyelte a figyelmeztetést és magyarázkodni kezdett.
- *Pardonnez-moi, madame!*⁸² Csak azt mondom, hogy Wilk úr visszaküldheti Varsóba a könyveit, hacsak könyvkereskedést nem akar nyitni N.-ben.
 - Miért?

⁷⁸ De nekem nem ellenségem? Engem nem vet meg?... (francia)

⁷⁹ Szeretek, szeretsz, szeret (angol).

⁸⁰ Szeretünk, szerettek, szeretnek (angol).

⁸¹ Istenem, milyen szépen halad (francia).

⁸² Bocsásson meg, asszonyom. (francia)

- Mondja el, Wladzio, a hölgyeknek.

Wladzio hidegen elmosolyodott és így kezdte:

- Mi, földbirtokosok, mindnyájan átérezzük, hogy szükség van az olvasásra, csak az a fő, hogy senki se tukmálja ránk magát vezetőül. A földbirtokosság el lesz az előttünk ismeretlen személyiségek gyámkodása nélkül is. Én tehát, e gondolatától indítva, tervezetet készítettem, amelyhez a földbirtokosság többsége hozzájárult és (itt Chlodno asszonyhoz fordult) *Monsieur votre mari aussi.*⁸³

Lucy kisasszony könnyedén legörbítette a száját; Hoszynski tekintete élesen felfogta ezt a kis torzképet, elmosolyodott és folytatta:

- Minden hónapban vásárolunk Varsóban tízegynéhány rubelért könyveket, azokat sorban elküldjük a társasághoz tartozó családoknak, azután szétszétjük, s kinek-kinek tulajdonába mennek át.

E szavak után jupiteri pillantást vetett Wilkre. Valóban nagyon ügyes sakkhúzás volt ez, mert ha Wilk nem akart olyan színben feltűnni, hogy nála az egész csak hiúsági kérdés - nem maradt számára más hátra, mint hogy ő is gratuláljon az új tervezethez.

Mi tagadás, nagyon fájdalmas csapás volt ez számára, legalábbis a Hoszynskiak így vélték. Straczek boldog volt. Chlodno asszony felöltötte édes-bús ábrázatát, Lucy kisasszony pedig búcsúzásul így szólt Wilkhez:

- Nagyon kellemetlen lehet ez önnek, nagyon kellemetlen.

- Dehogy. Hát csináltak volna a Hoszynskiak olvasókört, ha én nem kezdem?

- Ez igaz.

- Csak az a fő, hogy a könyvek összeválogatása helyes és hasznos legyen.

De Wilk részéről ez csak önámítás volt. Amint mondtam, nagyon fájdalmas csapás volt számára. Minden általánosabb természetű ügynél az egyéni kérdések szálainak tömege szövődik és keresztezi egymást. Senki sem tudja annyira megtagadni önmagát, hogy cselekedeteit legalább egy parányi önszeretettel ne színezné. Ha nem Hoszynski, hanem valaki más állt volna a vállalkozás élén, az kevésbé bántotta volna Wilket, de közte és Hoszynski között rejtett gyűlölet izzott. Wilk ebben a cselekedetben semmi egyebet nem látott, mint azt a szándékot, hogy őt bosszantsák. Egyébként, bár Hoszynskit a könyvek összeválogatásáért minden jól nevelt ember megdicsérte volna, Wilk valóságos villámokat szórt rá barátjának írt leveleiben:

„Eddigelé egyetlen lengyel könyvet sem hozattak - írta. - Értelmetlen és értéktelen francia regényeket, aztán bűnügyi történeteket meg különféle ponyvákat olvasnak. Az ilyen olvasás csak kárt okozhat. Nagyon naiv voltam, mikor segítségüket kértem. Az én könyveimet egyedül én olvasom, meg néhányan a hivatalnok urak lányai közül, akik - jobb szórakozás híján - belém szerelmesek s csakis ezért ásítoznak az én könyveim fölött” stb.

Wilk bajai valóban napról napra növekedtek. Csupán a Chlodnóéknál adott órák jelentettek vidámságot borús, munkás életében. Lucy bámulatra méltó előmenetelt tanúsított, olyan buzgón tanult, hogy arcára gyakran kiültek a lázrózsák.

⁸³ az ön férjeura szintén (francia).

- Lucy! Lucy! - intette az anyja. - Szerfölött nagy hévvel veted magad a munkába.

S e szavakban mélységes igazság volt.

Egyedül Wladzio Hoszynski sejtette igazán, hogy milyen viszony fejlődik a két fiatal teremtés között, őneki sem Lucy volt fontos - amint később elmondta - hanem a sértett hiúsága. Emlékezete könyvében ő is megjelölte a Wilkről szóló lapot, amely - amint a költő mondja - „vért kíván”, szerintünk pedig, ha nem is vért, legalább megfelelő elégtételt. Azt azonban nem tartotta volna elég biztonságos dolognak, hogy valamilyen nem diplomatikus lépéshez folyamodják Wilkkel szemben. Vetélytársának már maga a neve is kimondhatatlan gyűlöletet keltett benne. Straczek, akinek voltak bizonyos nyelvészeti képességei, egyszer így szólt hozzá:

- Tudod te, Wladzio, mit jelent ez a név: Wilk Garbowiecki?

- Mit?

- Wilk annyi, mint farkas, a Garbowiecki pedig a cserzésből származik.⁸⁴ Ősei valószínűleg bőrt csereztek.

- Ostobaság - felelte Wladzio.

Hogy a „bőrt cserezni” kifejezést másképpen értelmezte-e, mint ahogyan Straczek szánta - nehéz volna kitalálni.

Egyszóval, nem cselekedett meggondolatlanul, hanem diplomatikus lépésekhez folyamodott. „Az embernek diplomatának kell lennie. Ami engem illet, nekem ez a véremben van” - mondogatta.

S úgy segített magán, hogy aggályait kiteregette Chlodno úr előtt, az pedig feleségét interpellálta meg:

- Mért nem utasítod Gilbert kisasszonyt, hogy legyen jelen a nyelvórákon? - kérdezte.

- Ó, milyen rövidlátóak ezek az urak... Gilbert kisasszony?... Köszönöm... hogy még valami regény szövődjék a házamban! Te természetesen nem érted meg ezt, mert te általában igen keveset értesz.

- *Ma chère*, már megint kezded?...

- Ah, a tanítónők! Te természetesen nem érted meg, hogy ezek milyen regényes hajlamúak. Regény az én házamban... ó, ó, ó!

- Hát aztán, ha Wilk elvenné is?

- Az nekem nem ártana, de az efféle emberek kötelességüknek tartják, hogy egybekelésük előtt szeressék egymást, ami rossz példa lenne Lucy számára... Hiszen ő még olyan naiv!

- Hoszynski kissé duzzog a nyelvórák miatt.

- Nagyon jó! Nagyszerű! Bocsáss rendelkezésemre megfelelő összeget, akkor elutazom Varsóba, s ott Lucy majd a nyelvmestertől vesz órákat...

Chlodno úr a pénz említésére máris az ajtó felé igazodott.

- Egyébként - folytatta az asszony - Hoszynskire még mindig ráérünk. Jelenleg egyéb terveim vannak Lucyval.

⁸⁴ garbowac - cserezni (lengyel).

- Miről van szó?

- Majd kitudódik. Te csak adj pénzt, hogy Lucyt rendesen öltöztethessük...

Chlodno úr már a kilincset fogta.

- De addig is te magad légy jelen a nyelvórákon - vetette oda.

- Hát nem vagyok ott, amikor csak a migrénem engedi? Nincs mindig elég erőm hozzá, hiszen néha alig állok a lábamon... Te csak tanácsokat tudsz adni, de amint pénzről van szó...

Chlodno úr már bent sem volt a szobában.

Mindazonáltal Madame Chlodno ettől kezdve gyakrabban jelen volt a nyelvórákon, ami eléggé bosszantotta is Lucy kisasszonyt. Anyja jelenlétében nagyon hideg volt Wilkhez, sőt bizonyos büszkeséggel kezelte. Az anyai szív nagyon boldog volt, mert saját vérért látta Lucyban. Wilk azonban gyötrődött és egyre komorabbá vált.

Minden oldalról gondok szakadtak rá; az olvasókör sehogyan sem ment, mert most már fenntarthatna volna a város, de a várossal sem volt valami jó viszonyban. Wilk ennek a világnak a hiúságát is megsértette. Szerencsére nemcsak szégyellték őt, hanem kissé félték is tőle, de azért a kedvetlenség egyre nőtt vele szemben. Mikor egyszer Chlodnóéktól hazatért, Ludwik urat találta lakásán.

- Á! Ludwik úr! - üdvözölte. - Nos, mi újság?

- Nagyságos uram, ezt már tovább nem bírom.

- Mit?

- A könyvtárat. Történjék, aminek történnie kell, én többé nem lehetek a segítségére.

- De miért? Mit jelent ez?

- Nem hagynak békében.

- Kicsoda?

- Könyvtárosnak csúfolnak - sopánkodott Ludwik úr - tudósnek gúnyolnak!

- Nevesse ki őket, Ludwik úr!

- De mikor ők nevetnek ki engem!

- Ügyet sem kell vetnie az ilyen ostoba emberekre!

- Az ember megkergül itt, amíg rájön, kinek kell hinnie. Azok azt mondják, hogy én vagyok ostoba.

- És ön hogyan gondolja, Ludwik úr?

- S a földbirtokosság szemében is elvesztettem minden hiteletem!

- Ez pedig mindennek a teteje!

- Nagyon megörültem, mikor megtudtam, hogy Hoszynski úrék is olvasókört alakítanak, mert úgy gondoltam, jó dolog lehet az, ha az ilyen emberek is belevágnak, de aztán Straczek úr egyszer a templom előtt előkap és az egész világ füle hallatára nekem ront: „Ludwik fiam - rivall rám - te mindig bolond voltál és az is maradsz. Te - folytatja - ne mássz bele az ilyen dolgokba. Wilk is - mondja - kiröpül erről a vidékről, meg te is kiröpülsz, vagy ha nem, egyetlen tisztességes ember sem fog veled kezét.”

- Ludwik úr - felelte Wilk. - Straczek közönséges csirkefogó, a Hoszynskiak pedig francia könyveket hozatnak, hogy azokkal mérgezzék az embereket. Micsoda emberek - mondja ön - nahát, remek emberek, mondhatom, egy fabatkát sem érnek! Majd elbánok én Straczekkel is meg velük is, a vasat is megrágom én, ha kell.

- Nagyságos uram, a Hoszynskiak nagybirtokosok... komornyikot tartanak...

- Bár kiveszne a fajtájuk az ilyeneknek, ön pedig, Ludwik úr, csináljon, amit akar - de el ne felejtse, hogy Kamilla kisasszonynál van némi szavam. Ha ön otthagyja a könyvtárat, Jancsi legyen, ha a kisasszony még egyszer magára néz. Tegyen, amit akar, de nekem ez az utolsó szavam.

Ezután Wilk még sokáig beszélt, hogy milyen nagy érdemeket szerez Ludwik úr azzal, ha tovább vezeti a könyvtárat. Végül megmutatta neki az egyik varsói újságcikket, amely dicsérte a könyvtár ötletét és közölte, hogy a könyveket L. úrnál, az ismeretterjesztés nagy barátjánál, N. város tisztviselőjénél helyezték el.

Ez végleg meggyőzte a derék férfiút. Bizonyos büszkeséggel vitte el az újságot, hogy a legközelebbi estén megmutathassa Kamilla kisasszonynak.

S úgy is történt. A pénztárosok házánál, ahol rendszerint kártyázni szoktak és igen jól szórakoztak, Ludwik úr fellépett a székekből összeállított emelvényre s felolvasta az olvasókörrel írt cikket. Kis időre óriási lelkesedés támadt; az újságot egymás kezéből kapkodták ki és másolták le, s Wilk is meg Ludwik úr is olyan óriásokká nőttek a társaság szemében, hogy elhatározták: ezentúl, ha róluk lesz szó, mindig hozzáteszik, a mi Ludwikunk, a mi Garbowieckink, vagy a mi Garbowieckink a mi Ludwikunkkal. A Hoszynskiak olvasóköre ellen általános volt a felháborodás, mert abba nem vették be a hivatalnokokat. Ludwik úr - ámbár állítása szerint szintén nemesi származású volt - megtagadta a nemességet, mondván, hogy a nemesek adják az arisztokratákat és magasan hordják az orrukat; a pecsétgyűrűt is lehúzta az ujjáról és a zsebébe dugta. „Úgy kell nekik - mondotta, abban a biztos hitben, hogy e cselekedetével szörnyen elszomorítja őket - maguk főzték; ne akarjanak a tisztességes emberek fölé emelkedni.”

Nos, zajos volt a hangulat, s Wilk és olvasóköre számára a lehető legjobban alakultak a dolgok... egyszerre csak a végrehajtó, amint az újságot tovább olvasta, hirtelen felháborodva kiáltott fel.

- Mi az? Mit találtál? - kiáltották a többiek karban.

A végrehajtó nemesvonású arca lángba borult, egy pillanatra a hangja is elakadt, végül öklével az asztalra csapott.

- Áruló! Rágalmazó! Júdás Iskariótes! - kiáltotta teli torokból, hogy az ablak is remegett bele.

- Ki a rágalmazó? Ki a Júdás?

- Wilk! Wilk! Wilk! Olvassátok! Olvassátok!

Mohón estek neki az újságnak. Ludwik olvasni kezdte. A cikk a következőképpen hangzott:

„Lapunk mai számában közzétük az N. városban megalakult olvasókörrel szóló hírt; alant adjuk az e tárgyban ugyanonnan érkezett további értesülésünket:

Az olvasási kedv rendkívül lassan terjed nálunk. A helybeli társaság még mindig többre becsüli a kártyát, az italt és a pletykát - egyszóval bármít, csak nem a könyvet. A férfiak napok hosszat elüldögélnek a helybeli kocsmákban, a hölgyek pedig (nyugtalan mozgolódás a hölgyek között) szívesebben töltik az időt tükreik előtt, azzal, hogy kétes értékű bájaikat mentik ugyancsak kétes értékű pipereszerekkel (»Komizság! Aljas

hazugság!«) vagy pedig egymást szapulják. A kisasszonyok a legjobb szórakozásnak tartják, hogy naphosszat az ablakban ülnek (Ó!) és a kikent-kifent gavallérokat figyelik (»Pfuj! Pfuj!«), akik viszont érzélgős pillantásokat vetnek a kipúderezett arcok felé (»Erkölcstelenség!«). Alig néhány kivétel kedveli inkább a komolyabb szórakozást, mint az ilyenfajta könnyelmű és elítélendő időtöltést (felkiáltások, zűrzavar, láрма).”

Ha van is fogalmad róla, nyájas olvasóm, hogy mi történik jelenleg a francia képviselőházban, akkor is bajosan tudnád elképzelni, mi ment végbe azon az estén a pénztároséknál. Egyhangúlag elhatározták, hogy bosszút állnak; megszavazták, hogy az olvasókört felgyújtják vagy kidobják az utcára; Ludwik, Antos stb., stb. urak, egyszóval mindnyájan, akik becsületükben sértve érezték magukat s átérezték Wilk eljárásának nemtelenségét, elhatározták, hogy „akár karddal, akár pisztollyal”, de vérét ontják.

Wilk azonban nemcsak hogy meg nem ijedt a fenyegetésektől, amelyek soha nem is váltak valóra, hanem egy másik cikket is írt, a környékbeli földbirtokosságról. E cikket felolvasták egy népes összejövetel alkalmával Sztumnicki grófnál, akinek az volt a szokása, hogy nemesi vendégeit asztalra rakott lábakkal fogadta. Itt kevesebb volt a kiabálás, mert a gróf gerincvelőbántalmakban szenvedett és nem bírta a zajt - de itt is elhatározták, hogy bármi áron is túl kell adni Wilken. A földbirtokosság Straczeket delegálta, s ő meg is ígérte, olyan borsot tör Wilk orra alá („Elég volt, uraim, a türelemből!”), hogy vagy megszökik innen, vagy... („Uraim!... No! No!”)

Hősünk feje fölött tehát sűrű felhők tornyosultak, amíg ő nyugodtan szántogatta földjét Mzyneken, tanította béreseit és a Chlodno kisasszonyokat, s egyúttal szerelmes volt Lucyba. Ha az ember szerelmes, nagyon kedves dolog elvetnie magát egy kényelmes karszékekben, s kezét feje alá téve, elábrándozni szerelme tárgyáról - Wilk ehhez nem értett. Dolgozott. A mzyneki földek tavasszal üdén kiszökdültek, az almafák virágba borultak, az ösvények és utacskák fasorokká zsendültek a beültetett gyümölcs- és epercsemetéktől, új épületek épültek, mindenütt virult a rend és a bőség. Wilk férfiúi szíve örvendezett, mozgékony szelleme pedig egyre újabb terveket szőtt. Tervei kétfélék voltak: vagy általános érvényűek, vagy az ő saját személyét illették. Az előbbieken új vállalkozásokról, ésszerűsítésekről, olvasókörökről volt szó, az utóbbiakról Wilk így írt barátjának:

„Eddig még nem mertem megtenni, de meg kellene mondanom Lucynak, hogy szeretem. Csaknem biztos vagyok benne, hogy ő is szeret. Amint nyíltan megmondja ezt nekem, én is azonnal nyíltan fellépek, mert már fáj nekem ez a titkolózás, és szégyellem, hogy rejtegetjük egymáshoz való viszonyunkat. Tudom, hogy csak a gyermekek meg a rongyemberek cselekesznek titokban, viszont a jelenlegi életviszonyok között eleinte nem tehettem másképpen. Előre látom, mennyi bajom lesz Chlodno úrékkal és a Hoszynskiakkal, de ha Lucy igent mond, egy tapodtat sem engedek szándékomból. Ismétlem: minden Lucytól függ, s éppen ezért... jó reménységgel vagyok. Ma az oltárt látom magam előtt s azon túl a kis házat - mely egyelőre csendes, de csakhamar megtelik csacsogással - még távolabb a munkát, a fáradalmakat, a szélesebb körben való tevékenykedést, kifelé a férfias helytállást, befelé a békességet... haladást! Istenem, adj erőt hozzá!”

Az angol órák teljes pontossággal folytak tovább. Amennyire lehetséges volt, Wilk közben elmagyarázta Lucy kisasszonynak az életről és az élet kötelességeiről szóló elméleteit. Egyszer, mikor Chlodno mama migrénben szenvedett, s Wilk a rendesnél lelkesebben magyarázott, Lucy eléggé váratlanul megkérdezte:

- Mama azt mondja, hogy egzaltált vagyok. *Dites-moi...* Ah igaz, ön nem szereti, ha franciául beszélek, akkor hát: *dites-moi, est-ce que c'est vrai, que je suis tellement exaltée?*⁸⁵

- Ha az egzaltáltság azt jelenti, hogy mindent szeretünk, ami jó, akkor igaz.

- *Mon Dieu!*... ön nagyon jó ember lehet!

Wilk könnyedén elpirult, de a szíve olyan hevesen dobogott, hogy kabátja is hullámozott a mellén.

- Mért mondja ezt? - kérdezte fojtott hangon.

Lucy fürtjei olyan közel kerültek Wilk arcához, hogy hajának illata megütötte a férfi orrát. A leány lassan, nagyon lassan reá emelte tekintetét, aztán így szólt:

- Azért, mert... Hogy is van angolul, szerelem, Wilk úr?... Milyen furcsán ejti ki maga ezt a szót!

Lucy muszlinruhája szintén valami különös véletlen folytán körülfogta Wilk lábát.

- Jaj de egzaltált vagyok!... Igaz?

- Mi van magával? - kérdezte Wilk remegő hangon.

- Mi van velem?... Nem tudom... Valahogyan rosszul érzem magam! - suttogta Lucy. - Volt maga már szerelmes valakibe, Wilk úr?... Ó, de rosszul vagyok!... Istenem, mi van velem?!

S feje hirtelen Wilk mellére hanyatlott...

A férfi is aligha tudta volna megmondani, mi történik most vele.

Mikor végre erőt vett magán, s az előbb történetek jegyében szólni akart Lucyhoz, a lány már nem volt a szobában.

Helyette azonban ott volt Chlodno úr, aki óriási borostyán szopókájából füstöt eregetve, nyugodtan tette kezét Wilk vállára és szokása szerint *il le regarda tout-à-fait comme un vrai loup*.⁸⁶

- Hogy állunk azokkal a nyelvórákkal? *Comment cela va-t-il?*⁸⁷

- Ó, nagyon jól!

- Talán már eleget is tudnak?

- Még néhány lecke kellene.

- Nagyon jó. Nagyon hálás leszek neki⁸⁸ a nyelvoktatásért.

Wilk kissé elhúzta a száját.

- Nagyon lekötelez - felelte.

- Nem, nem, egyáltalán nem... hanem *à propos*,⁸⁹ van egy kérdésem önhöz. Ön írta azt a cikket az újságba?

⁸⁵ Mondja, igaz, hogy annyira egzaltált vagyok? (francia)

⁸⁶ úgy nézett rá, mint egy igazi farkasra (francia).

⁸⁷ hogy megy? (francia)

⁸⁸ A lengyeleknél a lenézés jele, ha valakivel szemtől szemben harmadik személyben beszélnek.

⁸⁹ igaz is (francia).

- Én.

- Ó! Az baj!

- Azt hiszi?

- Sztumnicki grófnak is ez a véleménye. Nagyon rossz dolog magunkra haragítani az ilyen embereket.

- Sztumnicki gróf úr véleménye egészen közömbös számomra.

- Még Sztumnicki grófé is? Egyébként az egész földbirtokosság rendkívül fel van háborodva, ön feleslegesen haragítja őket magára, Wilk úr. Minek kellett megírni ezt a cikket?

Wilk büszkén emelte föl a fejét.

- Vállalom érte a felelősséget - mondta.

- De itt egyáltalán nem arról van szó; azonban engedjen meg néhány megjegyzést. Én magam is sokra becsülöm az irodalmat. Ifjúkoromban még verseket is írtam, sőt, *parole d'honneur*, nem is rosszakat. Hanem arról van szó, hogy milyennek kell lennie az irodalomnak. Hogyne, ha a földbirtokosság erényeit csillogtatná, ha kölcsönösen eltakargatnánk hibáinkat, ha arra tanítanánk másokat, hogy kiket kell a társadalom vezetőinek tekinteniük... az ilyen irodalom az olvasó és az író számára egyaránt hasznos volna. Higgye el, van köztünk sok előkelő születésű úr, aki egyúttal igen haladó szellemű is. Az irodalomnak óvatosságnak kell lennie, nem igaz? Eltekintek már attól, hogy nem méltó dolog idősebb emberek hibáit kitergetni... De még ha igazat mondana is, mindenki megkérdi, honnan veszi a jogot, hogy ezt cselekedje?

- Tisztelt uram, eltérőek a véleményeink.

- Sztumnicki gróf rendkívül fel volt háborodva. „Hozattam - mondta - angol lovakat, Bécsben vettem egy hintót, Malcannál vettem egy kecskebakot, népszerű ember vagyok, mindenkinek fogadom a köszönését, járatok francia képeslapot, de erről, mondta, Wilk úr nem volt kegyes megemlékezni.”

Wilk elnevette magát.

- Ön nevet, de az egész földbirtokosság fel van háborodva a cikkei miatt. Mi mindnyájan a haladás nyomában járunk. Hoszynskinak például van egy bulldogja, amellyel németül beszél, s Boroszlóból hozatta, mert - amint mondja - Németországban mindenki ilyen kutyát tart. Ezt még ön sem cáfolhatja meg.

- Ó, nem, nem cáfolom.

- Ön elvégezte az egyetemet, s ha akarna, mindnyájunk számára szükségessé és hasznossá is válhatna, természetesen, csak ha akarna! Nagyon helyes, hogy a hivatalnokokat korholja, de rólunk másképpen kellene beszélni. Hátha egy másik cikkel elsimítaná a kellemetlen hatást és írna egy újat, amely a földbirtokosság tekintélyét emelné? Nos?

- Hogyan?

- Például így: „N. városból közlik, hogy az ottani földbirtokosság, nemesszívűségétől indítatva” stb. Vagy: „Egészen bizonyos, hogy a földbirtokosság értelmessége és a föld helyes megművelése folytán az ottani termés hozama” stb. ön tudna írni ilyet. Nem volna rossz megemlíteni, hogy az itteni földbirtokosság gazdálkodása azért ilyen eredményes, mert nemzedékeken át műveli ugyanazt a földet, így hát kitűnően ismeri. Nos, mit szól ehhez?

- Semmit, uram. Mostanáig tekintettel voltam arra, hogy egy családapával állok szemben.

Azzal felállt és távozott. A szalonban találkozott Chlodno asszonnyal, aki valahogy hűvösen búcsúzott tőle, de ő ügyet sem vetett erre.

Útközben vidáman hadonászott botjával, s az útszéli növényeket csapkodta le. A hold világított, a levegő csendes volt és derűs, mint nyári éjszakákon rendszeren. Egyszerre mintha fiatal fák recsegését hallaná. Megállt és hallgatózott. Úgy van. Valaki a gyümölcsfákat tördeli, amelyeket ő ültetett el az út mentén. Minden vére az agyába szökött.

- Ki az? - kiáltotta mennydörgő hangon.

Egy fehér alak lóhalálában menekült az országút felé. Wilk utána iramodott, mint a villám, s egy pillanat alatt mellette termett. Egy óriási paraszt, látván, hogy nem menekülhet, visszafordult s vészjóslóan tartotta kezében a baltát.

- Mi az, uracskám! Azt hiszed, fé...?

Felnyögött s nem tudta befejezni. Wilk acélos karjának egyetlen lendületével a földre sújtotta s a mellére térdelve rikoltotta: - Gazember!

- Ó, uram, könyörülj! Feleségem, gyereke van! Könyörülj!... Az Isten szerelmére! Megfizettek, hogy ezt tegyem!

Wilk elengedte s felemelte a gallérjánál fogva, mint egy gyermeket.

- Ki fizetett meg?

- Straczek úr, a ménkü váгна bele! Feleségem van meg gyerekeim. „Menj csak, Bartek - azt mondja - tördeld ki Wilk fáit, darabonként egy zloty üti a markod!” Én hát eljöttem. „Fiatál csemeték még - aszongya - könnyű kitördelni.” Pedig tessék elhinni, olyan kemény ez mind, hogy balta nélkül meg se mozdul.

- Ki a földesurad?

- Hoszynski.

- Te, Bartek, bántottalak én téged valaha?

- Nem.

- Akkor te mért bántasz engem?

- Darabonként egy zlotyért, nagyságos úr, kérem. Nem akart többet adni.

- Akkor hát a bíró elé állítalak, hadd büntessenek meg szigorúan. Ezen az Úristen sem segít, Straczek pedig majd megtéríti a káromat.

Erre megkezdődött a rimázkodás és könyörgés, hogy bocsásson meg, de hiába, Wilk nem tartozott a becsületes parasztokért rajongók idealista iskolájához, s talán szelídség is kevés volt benne - egy szó mint száz, szegény Bartek bíró elé állt.

Wilk másnap személyesen rohant Straczekhez meg Hoszynskiékhoz, és ki tudja, mi történt volna, de szerencsére senkit sem talált otthon. De ami késett, nem múlt. Az ügy a helybeli bíróság elé került, Wilk megnyerte, bár semmiképpen nem tudott kicsikarni olyan ítéletet, amilyent szeretett volna. Azt szerette volna, ha Straczeket becsukják, de csak pénzbírságra ítélték, s Wilk elhatározta, hogy a kártérítési összeget az olvasókörfelállítására fordítja.

Az ítéletet a felek kizárásával hozták, Straczek megtudván, mire ítélték, válaszul csak annyit üzent Wilknek:

- Rendben van.

Hősünknek azonban kellemetlen volt a dolog, annál is inkább, mert ettől a perctől fogva egyik csapás a másik után érte. Ismét néhány káreset történt a földeken, lelegeltették a lucernáját, a méheket lopkodták, s a városban is ezer különféle kellemetlenség történt vele. Emésztette-e magát emiatt vagy sem, nehéz lett volna megmondani, annyi azonban bizonyos, hogy minél nagyobb akadályokba ütközött, annál nagyobb lett ellenálló ereje.

„Helytállok én magamért - *írta barátjának*. - Mikor Mzyneket megvettem, sejtettem, mennyi nehézséget kell majd leküzdenem. Most azonban mégis lázadozik bennem a vér, s türelmem fogytán van. Túlságosan az utamban állnak, pedig drágábban fizethetnek meg érte, mintsem gondolnák. De nem is annyira maga az üldözés fáj nekem, mint inkább a dolog mélyén megbúvó aljasság. Rejtett harc dúl a sötétben, de én majd elő-rángatom a napvilágra. Kedvemet azonban nem veszítem el. Növeli erőmet, de egy-szersmind csillapít is a tudat, hogy a körülöttem terjengő sötét butaság közepette nekem is van egy szárnyakat viselő szövetségesem, valóságos őrangyalom. Lucyról akarok beszélni. Leveleidben ne illesd őt gúnnyal, sem odavetett félszavakkal. Szeretem és megbízom benne. Viszonyunk úgy alakult, hogy kötelességemnek tartom minél előbb megkérni a kezét. Eltűnik minden keserűségem, kész vagyok mindenkinek mindent elfeledni, ha ő meghallgat. S ebben a tekintetben egészen biztos vagyok a dologban. Talán ma vagy holnap eldől a sorsom.”

S nem is kellett sokáig várnia. Néhány nappal e levél után, egy újabb káreset miatt kiment a földekre, s az éppen arra sétáló Chlodnóékkal találkozott. A két szülő és a tanítónő a kis Boguniával gyalog sétált, Lucy kisasszony pedig lóháton nyargalt a földeken és utakon, mintegy fél versztnyivel megelőzve szüleit. Amint Wilket megpillantotta, lovaglópalcáját köszöntésül kalapjához emelte. Keze lesiklott lovaglórúhájára s Wilk kezét kereste.

- De jó, hogy találkozunk; gyerünk egy kicsit előre, mutassa meg nekem királyságát, *bon jour! bon jour!*⁹⁰

Wilk királysága valóban gyönyörű volt, amint a nap sugaraiban fürdött, s ő maga is annyira királynak érezte magát, mint még soha.

Lucy kisasszony keze nem engedte el Wilkét, sőt, titokzatos remegésekkel, hosszas szorításokkal mintha ezt mondta volna:

- Látod, ennél tovább nem mehetünk, mert néznek, de maradjunk így összefogózva.

„Most vagy soha!” - gondolta Wilk.

Valami különös, ismeretlen félnétség szorította össze szívét. S a pillanat valóban nagyon fontos volt számára - néhány szótól függött egész jövője.

Szeretett volna beszélni... de nem bírta, nem talált szavakat, mint az olyan ember, aki életében először kér kölcsön pénzt... Újonc volt!

- Miért olyan komoly ma, hogy szinte szomorú? - kérdezte Lucy.

- Csak boldog vagyok.

Egy újabb kézszorítás szolgált magyarázatul mindkettőjük számára.

- Talán páfrányvirágot talált vagy négylevelű lóherét?

- Ó, annál százszorta szebb az én virágom!

⁹⁰ Jónapot, jónapot! (francia)

- A hangja remeg... Hol a boldogsága?
- Itt mellettem.
- Nem hallja senki... beszéljen.
- Az én boldogságom magától függ.
- Tőlem?
- Magától.
- Szorítsa meg jobban a kezemet... tőlem?
- Szeretem.

Mint két kalász hajoltak egymáshoz, s a levegőben mintha egy csók halk cuppanása rezdült volna meg.

Wilk hirtelen elsápadt, egész magasságában kiegyenesedett és levette kalapját.

- Lucy! Nyújtsd a kezéd örökre, légy a feleségem.
- Micsoda?

Mintha a villám sújtott volna Wilkbe. Lucy négy lépésnyire állt előtte, arcán harag és csodálkozás izzott.

- Wilk úr!
- Kisasszony!
- Ne felejtse el, kivel beszél.
- Szent Isten, mit jelent ez?

Lucy kisasszony magánkívül volt felháborodásában.

- Azt, hogy nemtelenül, bectelenül, alávaló módon viselkedett velem szemben, azt, hogy visszaélt bizalmammal és megsértett!

Wilk arcát elöntötte a vér hulláma; felelet helyett megragadta Lucy lovának kantárszárát.

- Eresszen, mert hívom a papát!
- Hívjad! Követelem, hogy meghallgass! Mindenre és minden csókunk nevében még egyszer kérdek, mit jelentenek szavaid?

Wilk lázban reszketett, s szeme villámokat szórt. Lucy kisasszony most valóban megijedt a fenyegetéstől, hiszen nemrégén ő borult először Wilk mellére.

- Mit akar tőlem?
- Magyarázatot! Mit gondolt, mikor az öleléseket és csókokat tűrte, játszott velem? Nem tudta, mire vezet ez? S tudja-e ma, hogy ez kötelez? Szíve nincs önnek, kisasszony, vagy esze?
- Istenem!...
- Feleljen! Mert mindenki füle hallatára kérdezem meg!
- Tehetek én valamiről?... Annyira unatkoztam Chlodnicában...

Wilk nem kérdezett többet, mindent megértett. Szegényke unta magát Chlodnicában, így hát *pour passer le temps*⁹¹ játékot talált ki magának. Emellett húsz esztendő volt, így aztán az

⁹¹ időtöltésből (francia).

idegei talán a kelleténél melegebb színárnyalatot adtak a szórakozásnak. Ha nyolc éves lett volna, Wilk meg tíz, azt mondták volna rájuk, hogy papát-mamát játszanak. De az ő korukban már senki sem játszik papát-mamát. Ehelyett más (nagyon mulatságos) játékot, szeretősdit játszanak, amit néha *szerelemnek* is neveznek. De ez is csak játék és semmi más. Wilk azonban a kelleténél komolyabban vette. Hogy mit gondolt róla Lucy? Azt, hogy Wilk csinos fiú, s érezte, hogy a csókok kellemesen hatnak zilált idegeire. Aki bármivel is vádolni akarná, annak azt lehetne felelni, hogy jóhiszeműleg cselekedett; arra viszont nem is gondolt, hogy Wilk ezt drágán fizetheti meg. Hiszen saját szülőanyja is naivnak nevezte. De Chlodno asszony nem egészen tévedett, amikor leánya józanságára és jólneveltségére számított, Lucy kitért a rangján aluli házasság elől.

És most, nyájas olvasó, egy kis vallomás, szalonjaink javára. Hogy e termekben hány csók suhan végig a rizsporos arcocskákra - ahhoz semmi közünk, de rangon aluli házasságokat nem látunk. Egészen más azt mondani valakinek: „Szeressük egymást, amíg lehet.” Később aztán az idő elmúltával már így szólunk:

*Örökké foglak... emlegetni,
De a tied nem lehetek.*

A közvélemény fény; akinek a szeme fáj, az ellenzőről gondoskodik - férjhez megy. Milyen sok társasjáték nem volna, ha nem volnának idegeink... Azok a szerencsétlen idegek!

Mindez azonban nagyon jó nekünk; Wilknek legfeljebb arra volt jó, hogy

*..... vigasztalásul
Egy kedves dolog neki is maradt - a tapasztalat.*

Eleresztette Lucy lovát. Megmondhatta volna ugyan neki, hogy becsületesen járt el, hogy e megoldás nélkül, amellyel ő a dolgokat be akarta fejezni, kettőjük viszonya egyszerűen erkölcstelen lett volna, ő csak meg akarta nemesíteni stb. Mondhatott volna még sok mindent, de mit ért volna mindez? Elengedte Lucy lovát... s elindult hazafelé, búcsú nélkül, még a fejét sem biccentette meg.

Nagyon lassan lépkedett. Útközben csak annyit érzett, hogy valami rendkívüli dolog történt vele.

A gondolatai összevissza keringtek agyában, s ő e zűrzavarban minden erejével vadászott az öntudatnak csak egy szikrácskájára, arra, hogy a befejezett ténynek legalább a visszaverődését fogja fel tisztán.

Különös, de még fájdalmat sem érzett, nem esett kétségbe, egyszerűen kábult volt.

Csak hosszas munka után bírta felfogni az események bizonyos eredményét. Ez az eredmény a következő volt:

Először - elvesztette Lucyt; másodszor - csúfot üztek belőle; harmadszor pedig...

A harmadik gondolatot nehéz lett volna megfogalmazni. Ezt akkor érzi az ember, amikor így gondolkodik: „Igazságot kell szolgáltatnom azzal a megállapítással, hogy ostoba vagyok.” Nem túlságosan fájdalmas reflexió, de az ő mostani körülményei között talán fájdalmasabb volt számára, mint a két előző. Ebből a gyakorlatban az következett, hogy elvesztette az emberekbe, az emberek iránti szeretetbe vetett hitét, és azt a reményét, hogy majd valamikor lehet még jobban is.

Álmatlanul ült végig az egész éjszakát.

A fájdalom és merengés magányos óráiban érlelődött a sorsa. Az ilyen órák fordulatot jelentenek az életben. A reggelnek kellett megmutatnia, hogy Wilk e harcból megrokknanva kerül-e ki, vagy még jobban megedződik-e a tűzben.

Közben a csillagok elhalványultak. Az alakok egyre tisztábban kezdtek kiemelkedni a ködből és a félhomály szürkéségéből.

Nappalodott.

Wilk szobájában elaludt a lámpa, az ajtó megcsikordult; Wilk kiment, felébresztette a béreseket, s együtt indultak ki munkába.

Ez jó jel volt.

Mikor végre teljesen kivilágosodott, egy pillantás Wilk ábrázatára meggyőzhetett mindenkit arról, hogy meg volt mentve.

Arca elég sápadt volt ugyan (hiszen egész éjszaka nem aludt), de komoly és nagyon nyugodt. Talán volt benne valami nyersség is. De sem meg nem őszült, sem meg nem kopaszodott, nem is görnyedt meg, még szomorú sem volt. Egyórai munka után már senki nem tudta volna megkülönböztetni a tegnapi és a mindennapi Wilktól. Nyolc órakor hazatért és jóízűen evett.

A béresek azonban észrevették, hogy ezen a napon türelmetlen volt, de hiszen ő sohasem volt valami nagyon türelmes. Estefelé megint elment Straczekhez a kitördelt csemeték ügyében, de megint csak azt a feleletet kapta, hogy az úr nincs otthon. Wilk sejtette, hogy nem akarják fogadni, de másnap vasárnap volt, úgy vélte hát, hogy majd templom után megcsípi és beszél vele.

Sajnos, nem számított rá, hogy e beszélgetésből mi sül ki. Már a nagymise alatt észrevette, hogy az egybegyűlt földesurak a szokásos csevegés és a vadászkalandok mesélgetése helyett inkább őt nézik és titokzatosan suttoztak egymás között. Straczek később érkezett, és amennyire Wilk kivehette, részeg volt. Érkezése után a feléje-pillantgatások és a suttozások megélénkültek.

Amit Wilk sejtett, arra rövidesen világosság derült. Ahogy a templomból kijött, észrevette, hogy Sztumnicki, Chlodno, a két Hoszynski, Golibrodzki és Skomornicki urak elfoglalták az út két oldalát, amelyen végig kellett mennie, középen pedig Straczek állt arcátlanul, kihívó tekintettel.

Wilk szíve élénkebben dobbant meg: „Ó, Istenemre - gondolta - nem ajánlom, hogy most utamba kerüljenek!” Ez a „most” azt jelentette: a Lucyval való minapi szakítás után. Mint hajdanában Hamlet, most Wilk is megérezte, hogy van benne valami veszedelmes.

- Nos, hogy vagyunk, farmer úr! - kiáltotta Straczek. - Megnyerted a pert? Mivel tartozom?

Wilk elsápadt.

- Straczek úr! - kiáltotta, de hangjának hiába parancsolt nyugalmat. - Straczek úr, az ön szavai veszélyesebbek lehetnek az ön számára, mint számomra.

- Ha, ha, ha! - kacagott Straczek természetellenes hangon. - Azt kérde, mivel tartozom? Feljelentettél, hogy én tördeltem ki a csemetéket.

- Ha, ha, ha! - hangzott karban.

Wilk szeme megvillant, mint egy igazi farkasé.

- Straczek úr! Még egy pillanat s nem felelek magamért.

- Ah! *Cela devient curieux!*⁹² - jegyezte meg Sztumnicki gróf.

- Azt kérdem, mivel tartozom? Aztán csend!

- Te pedig, és mindenki, aki itt van, félre az utamból!

- Micsoda? Micsoda? Te mersz így beszélni? Ne, itt a fizetség! Ez a fákért! S még egy rubel borraaló! - rikoltotta Straczek, s egy marék pénzt vágott Wilk szemébe.

De a vér nem víz! Mintha villám csapott volna le, csattant a pofon... és Straczek végigzuhant a földön.

- Nyomorultak! - kiáltotta Wilk.

Nagy kavarodás támadt: Sztumnicki elvesztette orrcsíptetőjét, más urak összetörték kürtőkalapjukat, s a rossz nyelvek szerint a két Hoszynski olyan sietve ült be a csukott hintóba, hogy a kocsi belsejében összeütötték a fejüket. Este Skomornicki jelentkezett Wilknél, mint Straczek megbízottja. Állítólag a Hoszynskiak kitértek ez elől a baráti szolgálat elől. Wilk elfogadta a kihívást.

„Ez a párbaj - *írta barátjának* - váratlanul szakadt rám. Vannak kérdések, amelyekben a párbaj ellen felhozott minden érv ellenére sem találok más megoldást. De akárhogyan van is, nagy gond ez nekem. Nem fontos, hogy sohasem tudtam célba löni s ma még kevésbé tudok, mint valaha, de azt sem tudom, honnan vegyek segédeket. Nálad nem is kísérletezem, hiszen tudom, hogy elveid nem engedik meg az ilyesmit. Itt a környéken csak ellenségeim vannak, a béreseim közül pedig mégsem hívhatok valakit, hiszen nem deresről van szó. Segíts rajtam s küldj valakit Varsóból! Szeretném ezt az ügyet minél előbb lezárni. Azt hiszem, egyikünkre nézve rossz vége lesz a dolognak, de az már igazán nem volna igazság, ha kettőnk közül Straczek oldalára állna a győzelem. Mindenesetre azonban rendben akarok lenni, s ezért küldöm el neked végrendeletem másolatát. Ég veled, s könyörülj rajtam, küldj segédet, mert nem tudom, mit teszek.”

De a véletlen kisegítette Wilket a bajból. Még aznap levelet kapott Ludwik úrtól, melyben nevezett végérvényesen lemondott az olvasóköri vezetéséről, s avval fenyegetőzött, hogy a könyveket kidobja a sárba. Tudja ő, hogy Wilk áruló s Kamillát akarta tőle elragadni - de abból nem lesz semmi! Végül értésére adta, hogy ha Wilk úr fegyveres elégtételt kívánna „ezekért a szavakért”, akkor ő, vagyis Ludwik úr, „áll rendelkezésére”.

Ez csaknem egyértelmű volt a kihívással. Wilk elmosolyodott, a levelet tűzbe dobta, de csakhamar asztalhoz ült s a következő választ írta:

„Ön nagy gyerek, Ludwik úr! Egyáltalán nincs szándékomban önnel golyót váltani, s remélem, a könyvtárat sem dobja ki az utcára, ha hajlandó lesz ma elfáradni hozzám, amit nagyon, nagyon kérek, s számítok becsületességére és emberséges szívére.”

Néhány óra múlva Ludwik úr csakugyan Mzynekbe érkezett - Wilk nagyon barátságosan fogadta.

- Türelmetlenül vártam.

- Miről van szó?

- Mindenki közül, akit ezen a környéken megismertem, önt becsülöm a legtöbbre, Ludwik úr, ön legalább nem romlott a csontja velejéig. Nyújtsa kezét és hallgasson meg.

⁹² Ez kezd érdekes lenni (francia).

- Miről van szó, nagyságos uram?

Wilk elmondta a Straczekkel való ügyét, aztán így szólt:

- Számítok rá, hogy segédem lesz. Nincs itt a környéken senkim, mindenki gyűlöl és mindenki üldöz.

- Ó, hogy lehet az?!

- És mégis így van. Pedig kinek ártottam én? Dolgoztam, mint az igavonó állat, hogy fel-emeljem a gazdálkodás színvonalát a környéken, s azt a pénzt, amiből az olvasóköri alakult, a szájamtól vontam el. Hogy mit akartam én, Ludwik úr? Merrefelé tartottam? Mire törekedtem?

Ludwik úr helyénvalónak találta, hogy feleljen valamit, de ennyivel meg is elégedett.

- Nézze - folytatta Wilk. - Más vidékeken rend van, értelmes munka folyik, és minden virul, mindenütt bőség van; a mezőgazdaság és az ipar fejlődik, gyárakat építenek, az emberek dolgoznak, olvasnak, gondolkoznak, mindenki az értelmesre, a jóra törekszik, áldják a tudományt és a munkát. Nálunk pedig mi van?

Wilk egyre élénkebb lett, arca kipirult, s nagy hévvel folytatta:

- Nálunk zűrzavar, gonoszság, erkölcstelenség. Fent lustaság és gőg, lent pedig sötétség. Nézzon csak szét, ki gazdag itt nálunk? Ki boldog? Vagy legalább ki nyugodt? Egyesek garasonként költik el életüket, nyomorúságos, gyatra kedvtelésekre, másoknak - noha dolgoznak - fizetésük csak könny és verejték, mert nem dolgoznak okosan. Mit akartam hát én? Saját hasznomat kerestem? Megtaláltam itt maguk között a boldogságot? Mikor azt mondtam: dobjátok el a kártyát, a palackot, a biliárdot, a léhaságot, mikor az utolsó garasomat az olvasóköribe fektettem, mikor azt kiáltottam: dolgozzatok, dolgozzatok, a tudományé a jövő, a tudományban van a jövő jó sorsotok, mit gondol, Ludwik úr, a saját érdekemet hajhásztam? Nézzon csak szét itt - azzal kitérte az ablakot s a mzyneki földek felé mutatott. - Látja, hogy zöldellnek a mezők, hogy hullámszik a gabona! Nézzon, mindenütt meglátszik az acélos munka! Ön emlékszik rá, hogy ez a Mzynek romhalmaz volt, most pedig mondja meg, hol van másutt ilyen virágzó élt? Büszkén állítom: ez az én művem, s Istent hívom bizonyásául, hogy nem magamnak dolgoztam látástól vakulásig, nem a magam érdekében verejtékeztem, az eke szarvát tartva. Nekem, nyomorult embernek, elég lett volna egy csupor tej meg egy darab kenyér, de másoknak akartam megmutatni az eredményt a magam példáján. Ó, Ludwik úr, én csak ösztönözni, tanítani akartam. Ha segítettek volna, ahelyett hogy akadályoztak, ma már más lenne itt az egész környék. Folya a munka, virulna a jólét, a béke és a boldogság. Ezt akartam én - és mégis, mi lett?... Nem az a baj, hogy annyit sem mondtak: Isten fizesse meg és hogy a boldogságot nem találtam meg - dolgozni szomorúan is lehet. Semmi ilyesmivel nem törődöm. De holnap vagy holnapután, ha golyót kapok a fejembe, minden elpusztul, amit eddig tettem, önnek sem panaszkodni akarok, csak azt szeretném, ha legalább egy ember megértene, legalább egy ember világosodnék fel és válnék nemesebbé.

- Ó, nagyságos uram - kiáltotta könnyes szemmel a derék Ludwik úr - ha én ezt tudtam volna, ha én ezt megértettem volna!

- Nem dobja hát ki a könyveket az utcára? Fog dolgozni? Fog tanulni és másokat tanítani?

- Esküszöm! Esküszöm! Ó! Az utolsó garast is könyvekre! Esküszöm, más ember leszek!

- Akkor hát öleljen meg és legyen a segédem.

Ludwik úr Wilk karjaiba vetette magát, s mikor aztán fejét felemelte, mintha máris más ember lett volna. Szeme olyan lánggal égett, amilyennel azelőtt soha; remegett s a lelkesedés forró szikrái futkároztak benne fejétől a sarkáig.

A lélek felébredt s rohant a haladás, a világosság felé.

- Ó, mért nem beszélt velem így hamarabb! - kiáltotta megindultan. - A nagyságos úr néha olyan szigorú, olyan nyers volt!

Ludwik úr nem is sejtette, milyen súlya volt szavainak, melyekkel megmagyarázta azt az általános idegenkedést, amit Wilk keltett maga iránt. Igen! Igen! - Wilk gyakran nyers és kemény volt! Ahogy e szelíd szemrehányást hallotta, ő maga is lehorgasztotta fejét és hallgatott. Mindenkinek megvannak a maga hibái - igaz, de Wilk hallgatott, mert nem akart Ludwik úr előtt azzal magyarázkodni, hogy mindenkinek vannak hibái, más mentséget pedig nem talált.

Az életben néha nem volt megértő. Ezen el kell gondolkoznia. Wilk nem tudott az emberekkel bánni, nem volt benne elég mérséklet és szeretet. Wilk a haladás sovinizmusát képviselte.

Ludwik úr néhány órát töltött Wilknél, amíg Skomornickit, Straczek segédjét várta. Mikor az megérkezett, megállapították a feltételeket: húsz lépésnyi távolság, az ellenfelek egymáshoz közeledve, tetszésük szerint kezdhették a lövést - de nyolc lépésnyi távolságban már kötelező volt a lövés. Ezenfelül, hogy a párbaj után sem az ellenfeleknek, sem a segédeknek ne legyen kellemetlenségük, megállapodtak abban, hogy mindkét félnél levél lesz, melyben bejelenti öngyilkosságát.

Még néhány nap volt a végső időpontig. E néhány nap alatt Wilk végezte rendes munkáját kint a földeken, szabad óráiban gyakorolta a célbalövést, esténként pedig ügyeit rendezte és írt. Íme, néhány szó még abból a levélből, melyet a párbaj előestéjén írt barátjának:

„Noha nem tudok célózni, valami érthetetlen előérzet azt súgja nekem, hogy győzelmesen kerülök ki ebből a harcból. Holnap lesz a párbaj. Igyekszem nyugodt lenni, de nem tudok elhessegetni bizonyos gondolatokat, pedig azt hittem, hogy már végérvényesen leszámoltam velük. Beismerem, szeretném még egyszer látni Lucyt - igen... szeretnék legalább egy pillanatig valami rejtett szegletből ránézni. Isten tudja, mi mindent adnék azért, ha nem kellene őt megvetnem. Tudom, hogy ez gyengeség, de szégyellem beismerni, milyen nehéz nekem az ilyen gondolatok ellen küzdeni. Egyébként nyugodt vagyok és jó reménységben. Végrendeletem másolatát megkaptad? Az időpont holnap reggel, öt óra. A párbaj után azonnal Varsóba utazom. Isten veled, öreg barátom! Öllelek és az ismerősöket köszöntöm

W. GARBOWIECKI

Másnap alig hajnalodott még az erdő alján, Mzynek és a városka között, mikor Wilk és Ludwik úr már az ellenfelet várta. Wilk arca komoly volt, de tekintete derűs. Egész alakjából nyugalom, sőt bizonyos hűvösség áradt. Látszott rajta, hogy e pillanatot nem veszi könnyedén; vonásaiból törhetetlen akarat és bizonyos makacsság tükröződött.

Egy negyedórai várakozás után megérkezett Straczek Skomornickival és az orvossal.

Mindnyájan a szokásos módon, meghajtással köszöntötték egymást, ezután az ellenfelek egymás szemébe néztek.

Ez olyan párbaj előtti párbajféle volt. Straczek lesütötte szemét.

Ezt bizonyára rossz jelnek vette. Nem volt gyáva, de szemmel láthatólag nem is volt olyan nyugodt, mint Wilk. Mozdulataiban volt valami lázasság, az ajka mosolygott ugyan, de csakis az ajka. Isten tudja, mi ment végbe a lelkében, annyi azonban bizonyos, hogy ellenfelét minden erejéből gyűlölte.

Szivarozott. Olyan volt, mintha jó néhány üveggel megivott volna már. Kimérték a távolságot - az ellenfelek felálltak egymással szemben. Itt - amint a nyájas olvasó tudja - egy kis beszéd következik. Tárgya a felebaráti szeretet, a végén pedig felszólítják az ellenfeleket, hogy öleljék meg egymást.

Az ellenfelek elutasítják.

A beszéd lengyelül hangzik el. Rossz szokás, de ez már így van! Ha azonban a segédek a jobb körökhöz tartoznak, a következő szavak már franciául hangzanak:

- *Messieurs, commencez!*⁹³

Mivel pedig Skomornicki a jobb körökhöz tartozott, szemével intett Ludwik úrnak, aztán az ellenfelekhez fordulva, kiáltotta:

- *Messieurs, commencez!*

Wilk pisztolyát vállmagasságig emelte s ellenfeléhez közeledve, nyugodtan célzott. Fegyverét mintha vasfogó szorította volna, meg sem rezdült kezében. Közben csendes szellő fújdogált, a levelek zizegtek, s a nyírfa levélkéiről gyémántesőként permeteztek alá a harmatcseppek.

Az ellenfelek kölcsönösen meg-megálltak; már nem voltak távolabb egymástól nyolc lépésnél.

A segédek nyugtalanul tekingettek egymásra.

Egyszerre lövés dördült... A segédek hirtelen előrerohantak.

Wilk megtántorodott, véres szájjal felhördült s szélesen kitárt karokkal bukott arcra.

Straczek golyója a koponyáját zúzta szét.

Ezzel még nincs vége a történetnek. Sztumnicki gróf, Chlodnoék és a Hoszynskiak közbenjárása elvette a Wilk halála után megindult eljárás életét. Általánosságban elfogadták, hogy a halál oka öngyilkosság, az öngyilkosság oka pedig... Az önkéntes tanúk, akik jól ismerték Wilket, eskü alatt, írásban vallották a következőket:

1. Mivel a boldogult élete folyamán mind szavaiban, mind cselekedeteiben eredeti és különcödő elvekről tett bizonyosságot;
2. Mivel bizonyos olvasókört létesített és olyan könyveket hozatott, amelyeket senki sem akart olvasni;
3. Mivel rendkívül erőszakosan támadt az emberekre, hogy őket határozott ellenállásuk ellenére tanulásra ösztönözze;
4. Mivel béreseit olvasni tanította;
5. Mivel a gazdaságában furcsa és ismeretlen újításokat honosított meg, mint például a selyemhernyótenyésztést, a méhészetet, az utaknak gyümölcsfákkal szegélyezését, ami nélkül - köztudomás szerint - minden rendes ember ellehet;

⁹³ Kezdjék, uraim! (francia)

6. Mivel annak ellenére, hogy állítólag nemesember volt, sajátkezűleg szántott és gazdaságában gyakran a legdurvább munkák elvégzésére vetemedett;

7. Mivel az ilyen viselkedés az ép, józan ésszel nem egyeztethető össze...

Ennélfogva ők - alulírott tanúk - egyértelműen megállapítják, „hogya a boldogult bizonyos fajtájú mániában szenvedett”, amit minden józan eszű ember látott, s amely néha valóságos tébollyá fokozva, végül öngyilkosságra vezetett.

Wilket mint öngyilkost a temető kerítésén kívül helyezték nyugalomra. Sírján sűrűn burjánzik az üröm.

A GRAVELOTTE-I HŐS⁹⁴

I

Hősömet Bartek Slowiknak hívták, de mivel az volt a szokása, hogy mikor szóltak hozzá, kimeresztette a szemét, a szomszédok csak dülledt szeműnek nevezték. A slowikhoz⁹⁵ valóban kevés köze volt, ezzel szemben szellemi tulajdonságai és valóban homéri együgyűsége a Bolond Bartek nevet is megszerezte neki. Ez utóbbi neve volt a legnépszerűbb, s bizonyára egyedül ez kerül be a történelembe, noha Barteknek volt még egy negyedik neve is, s ez volt a hivatalos neve. Mivel a német fül számára *czlowik*⁹⁶ és a *slowik* nem jelent különbséget, s a németek a civilizáció nevében szeretik a barbár szláv neveket átalakítani kulturálisabb hangzásúra, ennél fogva annak idején, a katonai összeírások alkalmával, a következő párbeszédre került sor:

- Hogy hívnak? - kérdezte a tiszt Bartektől.

- Slowik.

- Czlowik?... *Ah, ja. Gut.*⁹⁷

S a tiszt beírta: „*Mensch*”.⁹⁸

Bartek Béklyós községből származott, s ilyen nevű falu nagyon sok van a Poznani Hercegség területén, de a volt Lengyel Köztársaság egyéb vidékein is. A földjét, házat és néhány tehenét nem számítva, egy tarka lónak és Magda nevű feleségének boldog tulajdonosa volt. Hála a körülmények illetően alakulásának, nagy békességben élhetett az alanti versikébe foglalt bölcsesség szerint:

*Tarka ló - és Magda asszony,
Tudj' az Úr - kinek mit adjon.*

Az ő élete valóban úgy is alakult, amint az Isten adta, s mikor aztán az Isten háborút adott, Bartek nem csekély gondokba merült. Jött az értesítés, hogy be kell vonulni, ott kell hagyma a házat, a földet, s mindent az asszony oltalmára bízni. A béklyósiak általában szegény emberek voltak. Bartek télen át olykor a gyárba járt dolgozni s így segített gazdaságán. De most mi lesz? Ki tudja, mikor lesz vége a franciák elleni háborúnak? Magda, amint végigolvasta a behívót, nagyot káromkodott:

- Ó, hogy jönne rájuk a...! Hogy vakulnának meg... Akármilyen buta vagy... mégiscsak sajnállak. A franciáktól el nem viszed szárazon: levágják a fejedet vagy mit!...

Bartek érezte, hogy az asszonynak igaza van. Félt a franciáktól, mint a tűztől, s emellett neki is fájt, hogy el kell menni. Mit ártottak neki a franciák? Minek menjen ő oda, abba a rettenetes

⁹⁴ Gravelotte (ejtsd: gravlot) - francia falu a lotharingiai Moselle kerületben. 1870. augusztus 18-án nagy ütközet színhelye a francia-porosz háborúban.

⁹⁵ fülemüle (lengyel).

⁹⁶ Helyesen: *czlowiek* - ember (lengyel).

⁹⁷ Ó, igen, helyes (német).

⁹⁸ Ember (német).

idegenbe, ahol nincs egy jótét lélek? Ha az ember Béklyóson él, úgy érzi, hogy sehogyan sincs ez jól, csak éppen szokásból van otthon Béklyóson, de ha parancsszóra menni kell, mindjárt látja, hogy itthon mégiscsak jobb, mint másutt. De hát ezen már nem segít semmi - ilyen az ő sorsuk - menni kell! Bartek megölelte az asszonyt, aztán a tízéves Franeket, aztán köpött egyet, keresztet vetett magára s kilépett a házból, Magda meg utána. Nem búcsúzkodtak valami érzelmesen. Az asszony meg a gyerek sírdogált, ő meg csak csitíttgatta őket: „Ne sírj, no! Ne sírj!” s így jutottak ki az útra. Csak itt látták, hogy az egész Béklyóson mindenütt ugyanaz történt, ami náluk. Mindenki kitódult: az út tele volt behívottakkal. Mennek az állomás felé, s az asszonyok, gyerekek, öregek meg a kutyák kísérik. A behívottaknak nehéz a szívük, csak egy-két fiatalabbnak lóg a pipa a szájában; néhányan, akik már előre berúgtak, rekedten éneklnek:

*Jó Skrzynecki marka
Aranygyűrűk rajta,
Nem vagdalkozik már
A csatában kardja.*

A Béklyósra betelepült németek közül egyik-másik ijedtében a „Wacht am Rhein”-t⁹⁹ énekl. A sokszínű, tarkabarka tömegben fel-felvillannak a csendőrszuronyok, s az egész a kerítések sorfala között nagy kiabálással, zajjal, óbégatással vonul a falu vége felé. Az asszonyok átölelik „katonájuk” nyakát és sopánkodnak, egy vénasszony, sárga fogát mutogatva, öklével fenyegetőzik valahova a messzeség felé. Egy másik káromkodik: „Az Isten rója fel nektek a mi könnyeinket!” Hangzanak a kiáltások: „Franek! Franek! Kaska! Józek! Isten áldjon!” A kutyák ugatnak. A templomtoronyban kong a harang. A plébános úr személyesen mondja el a haldoklókért való imádságot, hiszen akik most az állomás felé mennek, azok közül nem egy bizony soha vissza nem tér. A háború valamennyit elviszi, de vissza nem adja. Az ekevas megrozsdásodik a földeken, mert Béklyós háborút üzent Franciaországnak. Béklyós nem vehette tudomásul III. Napóleon fölényét és nagyon szíven viselte a spanyol trón ügyét. A harangzúgás kíséri őket, pedig már kijutottak a kerítések közül. Mikor az útszéli feszület előtt haladnak el, a sapkák és pickelhaubék¹⁰⁰ lekerülnek a fejeikről. Az úton aranyszínű porfelhő emelkedik, mert az idő száraz és derűs. Az út két oldalán az érfélben levő gabona súlyos kalásza zizeg és hajladozik a szelíden meg-meglendülő szellőben. A kék ég alatt pacsirták röpködnek, önfeledten csicseregve.

Itt az állomás!... A tömeg most még nagyobb. Itt vannak már a felső- és alsósérelmesi, a koldusfai, az ínségesi és az ösztövéri behívottak. Mozgás, zaj, zűrzavar. Az állomáson a falak teleragasztva kiáltványokkal. Itt a háború „Istenért és Hazáért”. A népfelkelők mennek, hogy megvédjék fenyegetett családjukat, feleségüket és gyermekeiket, házukat és földjüket. Úgy látszik, a franciák különösképpen Béklyósra, Alsó- és Felsősérelmesre, Koldusfára, Ínségesre és Ösztövérrre fenik a fogukat. Legalábbis így képzelik, akik a falragaszokat olvassák. Egyre újabb tömegek érkeznek az állomás elé. A teremben pipafüst tölti meg a levegőt s elhomályosítja a kiáltványokat. A nagy zajban nehéz megérteni egymást: mindenki jön-megy, beszél, kiabál. A peronon német vezényszó hangzik. Röviden, keményen, határozottan pattognak a szavak.

Felhangzik a csengő, a fütty! A távolból hallani a mozdony lázas lihegését. Egyre közelebbről, egyre tisztábban. Mintha a háború közelednék.

⁹⁹ Die Wacht am, Rhein - Rajnai őrség (német nacionalista induló).

¹⁰⁰ Pickelhaube - a csúcsos tetejű német katonai sisak népszerű neve.

Második csengetés! Remegés fut át minden mellen. Egy asszony kiabálni kezd: „Adam! Adam!” Nyilván férjét hívja, de az asszonyok ezt a nagy zajban úgy értik, hogy: „*jadam!*” ami azt jelenti „jönnek!”. Egy ijedt hang, a többit túlharsogva, már ezt rikoltja: „Jönnek a franciák!” - s egy szempillantás alatt a pánik már nemcsak az asszonyokat fogja el, hanem Szedán jövődő hőseit is. A tömeg meglódul, közben a vonat befut az állomásra. Minden ablakban vörös paszományos sapkákat és egyenruhákat látni. Rengeteg itt a katona. A nyitott teherkocsikban az ágyúk komor, hosszúkás teste feketéllik; más nyitott kocsikból a szuronyok erdeje mered felfelé. Úgy látszik, a katonáknak megparancsolták, hogy énekeljenek, mert az egész vonat szinte remeg az erős férfihangoktól. Valami erő, valami hatalom árad ebből a végeláthatatlan vonatból.

A peronon sorba állítják a bevonulókat; aki teheti, még búcsúzkodik. Bartek meglendíti mancsát, mint a szélmalom szárnyát, s szeme kidülled.

- Na, Magda, Isten áldjon!
- Hej! Én szegény emberem!
- Engem már nem látol többet!
- Nem látlak én már többet!
- Nem használ itt már semmi!
- A Szűzanya védelmezzen és oltalmazzon...
- Isten áldjon; vigyázz a házra.

Az asszony sírva borult a nyakába.

- Isten vezéreljen.

Itt az utolsó pillanat. Az asszonyok sikongása, sírása és sopánkodása néhány percre minden más zajt elnyom: „Isten veletek! Isten veletek!” De íme, a katonák már elszakadtak a rendetlen tömegtől: már tömör, fekete oszlopot alkotnak, mely átalakul hosszúkás négyszögekké és négyzetekké, aztán már egy gép kimért, pontos mozdulataival kezd mozogni. „Beszállni!” - harsan a vezényszó, s a négyzetek és négyszögek középütt megtörnek, keskeny sávokká húzódnak széjjel a vasúti kocsik felé s azok belsejében eltűnnek. A távolban a mozdony füttyül és szürke füstgomolyagokat ont. Most liheg, mint egy sárkány, és sugarakban gyúri maga alá a gőzt. Az asszonyok siráncozása a legmagasabb fokra hág. Némelyek kötényükkel takarják el szemüket, mások kinyújtják kezüket a vasúti kocsik felé. Az elcsukló hangok a férjek és fiak nevét ismételtetik.

- Isten veled, Bartek!... - kiáltja Magda letről. - S ne mássz, ahova nem küldenek! A Szűzanya... Isten áldjon! Ó, Istenem!
- Vigyázz a házra! - kiáltja vissza Bartek.

A vasúti kocsik sora hirtelen megrendül; a kocsik egymáshoz ütődnek és megmozdulnak.

- El ne feledd, hogy feleséged meg gyereked van! - kiáltja Magda a vonat után lépkedve. - Isten áldjon, az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében! Isten veled!

A vonat egyre gyorsabban mozog s viszi a béklyósi, mind a két sérelmesi, ínségési és ösztövéri harcosokat.

II

Itt Magda indul vissza sírva Béklyós felé az asszonyok tömegével, amott a szuronyokkal megtűzdelt vonat rohan a szürkés távolba és viszi Barteket. A ködös messzeségnek nem látni végét. Béklyós is alig látszik. Csak a hársfa szürkéllik és a templom tornya aranylik, mert a napsugár játszadozik rajta. Csakhamar a hársfa is szétfoszlik, s az arany kereszt is csak csillogó pontnak látszik. Amíg az a pont fénylett, Bartek rámeredt, de mikor az is eltűnt, a szegény paraszt bánata mérhetetlenné nehezült. Nagy erőtlenség fogta el s érezte, hogy vége. Nézegetni kezdte az altisztet, mert az Istenen kívül már senki mást nem érzett maga fölött. Hogy most mi lesz vele, az már a káplár gondja; ő maga már semmit sem tud, semmit sem ért. A káplár ott ül a padon s puskáját a térde közé fogva pipázik. Minduntalan egész füstfelhő takarja el komoly, borús ábrázatát. Nemcsak Bartek mered erre az arcra; ezt nézi minden szem a kocsi minden zugából. Béklyóson meg Sérelmesen minden Bartek vagy Wojtek a maga ura, mindegyiknek magának kell önmagáért gondolkoznia, de most arravaló a káplár. Ha azt mondja, jobbra nézz, jobbra néznek, ha balra, hát balra. Minden tekintet azt kérdezi: „No? Mi lesz velünk?” A káplár pedig éppen annyit tud, mint ők, s maga is örülne, ha ebben a tekintetben valami magasabb rangú ember parancsot vagy felvilágosítást adna neki. Egyébként az emberek félnek nyíltan kérdezősködni, mert most háború van, amivel együtt jár a hadbíróság egész gépezete. Nem tudni, mit szabad, mit nem. Legalábbis ők nem tudják s félelemmel tölti el őket az ilyen szavak recsegése, mint *Kriegsgericht*,¹⁰¹ amit nem értenek ugyan jól, de annál jobban félnek tőle.

De ugyanakkor érzik, hogy erre a káplárra most nagyobb szükségük van, mint a Poznan vidékén tartott fegyvergyakorlaton, mert ő az egyetlen, aki mindent tud, ő gondolkodik helyettük, s nélküle meg sem mozdulhatnak. Közben azonban, úgy látszik, a káplár nehéznek találta a puskát, mert odalökte Barteknek, hogy tartsa. Bartek mohón kap a fegyver után, lélegzetét visszafojtva, szemét kidüllesztve mered a káplárra, mint a szivárványra, de ebben sincs sok öröme.

Úgy látszik, valami rossz hír járja, mert ez a káplár is olyan, mintha most vették volna le a keresztről. Az állomásokon énekszó és kiabálás, a káplár vezényel, sűrög-forog, szitkozódik, hogy kitegyen magáért a felsőbbség előtt, de csak induljon el a vonat, mindenki elcsendesül, még ő is. Az ő számára is két arca van most a világnak: az egyik világos és érthető - a háza, a felesége, a dunyhája; a másik sötét, de úgy istenigazában - ez Franciaország meg a háború. Lelkesedése, de az egész hadseregé is, szívesen venné kölcsön a rák járását. A béklyósi harcosokat valóban annyival is láthatóbb szellem fűtötte, mert nem a belsejükben lakozott, hanem mindegyiknek a vállát nyomta, s mivel minden katona borjút, köpenyt és sok egyéb katonai felszerelést viselt a vállán, így hát mindegyiknek nagy volt a maga terhe.

Közben pedig a vonat prüszkölt, lihegett és rohant a messzeségbe. Minden állomáson újabb kocsikat és mozdonyokat kapcsoltak hozzá. Minden állomáson csak *pickelhaubékat*, ágyúkat, lovakat, a gyalogság szuronyait és a dzsidások zászlócskáit lehetett látni. Lassan beállt a derűs este. A nap széles, vörös alkonypírba folyt szét az égen, magasan, apró könnyű felhőcskék úsztak, de szélüket már vörösre festette az alkonyat. Végre a vonat már nem szedett fel újabb embereket és kocsikat az állomásokon, csak reszketve rohant előre az előtte terjengő vörös fénybe, mint valami vértengerbe. A nyitott kocsiból, melyben Bartek ült a béklyósi emberekkel, láttak falvakat, településeket, városkákat, templomtornyokat, kampók módjára meghajladozott gólyákat, amint féllábon álltak fészkükben, különálló házakat és meggyeskerteket.

¹⁰¹ Haditörvényszék (német).

Mindez hirtelen villant el a szemük előtt, s minden vörös színben úszott... A katonák egyre bátrabban kezdtek suttogni egymás között, mert az altiszt, poggyászáat feje alá téve, fogai között a porcelán pipával, elaludt. Wojciech Gwizdala béklyósi paraszt, könyökével meglökte a mellette ülő Barteket:

- Hallod-e, Bartek?

Bartek feléje fordította arcát és gondolatokba mélyedt, kimeredt szemét.

- Mit bámulsz, mint a borjú, mikor a mészárszékre viszik? - suttogta Gwizdala. - Igaz ugyan, hogy téged, jóember, csakugyan odavisznek...

- Hej, hej... - sóhajtotta Bartek.

- Félsz-e? - kérdezte Gwizdala.

- Mért ne félnék?...

Az alkonypír még vörösebbé vált, Gwizdala feléje nyújtotta hát kezét s tovább suttogott:

- Látod ott azt a világosságot? S tudod-e, vén bolond, mi az? Vér. Ez itt Lengyelország, már-mint a mi országunk, érted-e? Amaz meg ott messze, amék úgy világít - az Franciaország...

- S hamar odaérünk?

- Ejnye, de sietős. Azt mondják, kegyetlenül messze van az. De ne félj semmit, a franciák majd elébünk jönnek...

Bartek béklyósi agya erősen nekifeszült, míg megszólalt:

- Wojtek?

- Mi a'?

- Aztán micsoda népség az a francia?

Wojtek műveltsége e kérdésre olyan szakadék elé került, amelybe könnyebb volt fejest ugrania, mintsem kimásznia. Ő is csak annyit tudott, hogy a franciák - franciák. Valamit hallott is róluk, az öregektől, akik azt mesélték, hogy a franciák mindig, mindenkit legyőztek; végül még azt is tudta, hogy irtózatosan idegenek. De hogyan magyarázza meg Barteknek, hogy ő is megértse, milyen rettenetes idegenek?

Mindenekelőtt megismételte a kérdést:

- Hogy micsoda népség?

- Hát igen.

Wojtek háromféle népet ismert: középen a „lengyelek”, egyik felől a „muszkák”, a másik felől a „németek”. De a német is különféle volt. Mivel pedig inkább arra törekedett, hogy megértse, mintsem arra, hogy pontos legyen, így folytatta:

- Hogy miféle nép a francia? Hogy is mondjam hát? Az is csak amolyan német, csak még annál is rosszabb...

Bartek rámondta:

- Ó, a dögök!

Eddigelé a franciákkal szemben csak egyetlenegy érzése volt, mégpedig a leírhatatlan félelem. Most azonban mint „porosz népfelkelő” már valami világosabb, hazafias idegenkedést is kezdett érezni velük szemben. De még nem mindent értett egészen, így hát újra megkérdezte:

- Akkor hát a németek németekkel fognak hadakozni?

Wojtek, mint valami újkori Szókratész, elhatározta, hogy a hasonlatok útjára lép, s így felelt:

- A te Lysek kutyád tán nem horgol össze az én Burekemmél?

Bartek eltátotta a száját s egy darabig így bámult mesterére.

- Az igaz...

- Az osztrák is csak német - folytatta Wojtek - aztán a mieink mégis háborúskodtak velük! Az öreg Swierszez mesélte, hogy mikor abban a háborúban járt, Steinmetz így biztatta őket: „Üsd, fiam, a németet!” Csakhogy a franciákkal nem olyan könnyű a dolog!

- Szent Atyám!

- A franciák még soha egy háborút sem veszítettek el. Ha az ilyen ember egyszer beléd akad, azt le nem rázod, ne félj semmit! Mindegyikük kétszer vagy háromszor is akkora, mint mi, aztán olyan szakállt viselnek, mint a zsidók. A másik meg fekete, mint az ördög. Ha egy ilyet meglátol, már akár az Istennek ajánlhatod magad!

- Akkor hát minek megyünk oda? - kérdezte Bartek, elszontyolodva.

Ez a filozofikus megjegyzés talán nem is volt olyan ostoba, amilyennek Wojtek vélte, s talán a hivatalos ihlet hatása alatt sietett rá válaszolni:

- Én is jobb szeretném, ha nem mennénk. De ha mi nem megyünk, ők jönnek hozzánk. Nincs itt segítség. Láttad az írást. Ezek legjobban a mi paraszt népünkre fenik a fogukat. Azt mondják, azért kívánják annyira a mi földünket, mert pálinkát akartak csempészni a Királyságból, de a kormány nem hagyta, s ezért van a háború: érted-e már?

- Mért ne érteném? - felelte Bartek lemondóan.

Wojtek folytatta:

- Az asszonyfélére is úgy ráéheznek, akár a kutya a szalonnára...

- Még tán Magdát se hagynák békén?

- Nem nyughatnak azok még a vénasszonyoktól se!

- Nohát! - kiáltotta Bartek olyan hangon, mintha azt mondaná, „ha így van, akkor én is odavágok!”

S valóban úgy érezte, hogy ez már a soknál is több. A pálinkát még hadd csempésszék a Királyságból, de Magdától coki nekik! Ettől kezdve Bartek az egész háborút már a saját szempontjából nézte, s valami biztonságot érzett magában arra a gondolatra, hogy íme, ennyi katonaság és ágyú vonul ki a franciák legyeskedése által veszélyeztetett Magda védelmében. Keze önkéntelenül ökölbe szorult, s lelkében a franciáktól való félelemhez valami gyűlölet vegyült. Arra a meggyőződésre jutott, hogy itt már nincs más mód, menni kell. Közben az égi fény kialudt. Egészen besötétedett. A kocsi az egyenetlen pályán ringani kezdett, amitől ütemesen himbálództak jobbra-balra a pickelhaubék és a szuronyok is...

Eltelt egy óra, utána a másik is. A mozdony ezrével ontotta a szikrát, amelyek mint megannyi hosszú, aranyos vonal kígyózva szeldelték egymást keresztül-kasul a sötétségben. Bartek sokáig nem bírt elaludni. Mint ama szikrák a levegőben, úgy cikáztak agyában a gondolatok a háborúról, Magdáról és Béklyósról, a franciákról és a németekről. Úgy érezte, hogy ha akarna, sem bírna felemelkedni a padról. Végre elaludt, de álma egészségtelen félálom volt. Azonnal

jöttek is a látomások: mindenekelőtt azt látta, hogy a Lysek kutya úgy összemaragodott Wojtek Burekjével, hogy csak úgy röpködött róluk a szőr. Erre ő botot ragad, hogy a két kuvaszt szétválassza, de máris valami mást lát: Magda mellett ül egy francia, a képe fekete, akár a szent anyaföld, Magda pedig olyan elégedetten mosolyog, hogy még a foga is elővillog. Más franciák Barteket gúnyolják s ujjal mutogatnak rá... Bizonyára a mozdony zakatol, de ő úgy hallja, mintha a franciák kiáltoznák: „Magda! Magda! Magda! Magda!” Bartek nagyot ordít: „Elhallgassatok, zsványok, és coki attól az asszonytól...” Azok meg csak mondják tovább: „Magda! Magda! Magda! Magda!” A Lysek meg a Burek ugat, az egész Béklyós őt biztatja: „Ne hagyd az asszonyt!” ő pedig, mintha meg volna kötözve, vagy mi, de nem, nekirugaszkodik, nagyot ránt magán, a kötél elszakad, ő elkapja a francia fejét - s ekkor...

Egyszerre éles fájdalmat érez, mintha hirtelen ütés érte volna. Bartek felébred és talpra szökik. Az egész vagon ébren van, mindenki azt kérdi, mi történt? Kiderül, hogy a szegény Bartek álmában az altiszt szakállát kapta el. Most ott áll előtte egyenesen, mint a cövek, két ujjá halántéka mellett, az altiszt meg hadonászik és veszettül kiáltozza:

- *Ach, Sie dummes Vieh, aus der Polakei! Hau' ich den Lümmel in die Fresse, dass ihm die Zähne sektionenweise aus dem Maul herausfliegen werden!*¹⁰²

Az altiszt egészen berekedt a dühös ordítózástól, Bartek meg csak áll előtte, két ujját a halántékánál tartva. A katonák ajkukat rágják, hogy a nevetést elfojtsák, de azért félnek is, mert az altiszt szájából még mindig röpködnek az utolsó lövedékek: *Ein polnischer Ochse! Ochse aus Podolien!*¹⁰³ Végre elcsendesül. Bartek visszaül régi helyére. Csak azt érzi, hogy arca dagadozni kezd, a mozdony meg, mintha csak őt akarná bosszantani, folyton fújja a magáét:

- Magda! Magda! Magda!

Bartek nagy sérelmet érzett szívében.

III

Hajnal! A terjengő világosság álmatlanságtól fáradt, kábult arcokat világít meg. A padokon, összevevissza, katonák fekszenek: némelyik a fejét mellére lógatja, a másik hátrafelé veti. A hajnalpír felbukkan s az egész világot rózsaszínbe öltözteti. A levegő friss és üde. A katonák ébredeznek. A hajnali napsugár ismeretlen országot bontogat ki eléjük az árnyékból és a ködből. Hej, hol van most Béklyós!? Hol van Alsó- és Felsősérelmes és hol van Ösztövér? Ez már idegen világ, itt minden más. Körös-körül tölgyerdő borította hegyek, a völgyekben vörös cseréptetős házak, fekete keresztvasakkal a fehér falakban, a házak szépek, akár a kastélyok, mind be vannak futtatva szőlővel. Itt-ott egy-egy csúcsos templomtorony, másutt gyári kémény, rózsaszín füstbokrétával a tetején. Csak valahogyan szűk itt a hely, nincsen síkság, nincsenek nagy gabonátlák. De annál több az ember. Egymás után villannak el szemük előtt a falvak és városok. A vonat nem áll meg, csak úgy elvillan sok kisebb állomás mellett. Úgy látszik, történt valami, mert mindenütt tömegeket látni. A nap lassan felbukkan a hegyek mögül, így hát a lengyel legények közül egyik-másik hangosan rákezd a reggeli imádságra. Példájukat követik a többiek is, s az első sugarak a komoly, imádkozó paraszti arcokra esnek.

¹⁰² Ó, hülye lengyel állat! Úgy vágom pofon ezt a melákot, hogy a fogai szakaszonként repülnek ki a pofájából! (német)

¹⁰³ Lengyel ökör! Podolei ökör! (német)

Egyszerre a vonat megáll egy nagy állomáson. Azonnal embertömeg veszi körül: ide már elérkeztek a harctéri hírek. Győzelem! Győzelem! Néhány órája jöttek a táviratok. Mindenki vereséget várt, mikor tehát örömhírrrel költötték fel őket, az ujjongásnak nem volt határa. Az emberek féligöltözötten ugrottak ki az ágyból, hagyták el házukat és rohantak az állomásra. Némelyik ház tetején már zászló leng, s minden kézben kendők lobognak. Sört, dohányt, szivart adogatnak be a vasúti kocsiba. A lelkesedés leírhatatlan, az arcok sugároznak. Zúg a *Wacht am Rhein*, mint a vihar. Egyesek sírnak, mások egymás ölelő karjaiba borulnak. *Unser Fritz*¹⁰⁴ alaposan elpáholta őket! Agyúkat meg zászlókat is zsákmányoltunk. A tömeg nemes hevületében mindenét a katonáknak adja, amiye csak van. A katonák szívébe is jóreménység száll, s ők is énekelni kezdenek. A vagonok remegnek az erős férfihangoktól, s a tömeg bámulva hallgatja az ismeretlen nótá szövegét. A béklyósiak a „Bartosz, Bartosz! ne veszítsd el reményedet!” kezdetű harci dalt éneklük - *Die Polen! Die Polen!*¹⁰⁵ - hangzik mindenfelől a magyarázat, és a tömeg a vasúti kocsik köré tódul, hogy megbámulja a katonákat, s egyúttal a lengyel ezredek rettenthetetlen bátorságáról szóló történetekkel szítják még magasabbra nagy örömeiket.

Bartek dagadt arca ijesztővé teszi külsejét, amit még fokoz sárga bajusza, kimeredő szeme és óriási csontos alakja... Meg is bámulják, mint valami különleges állatot. Íme micsoda védelmezői vannak Németországnak! Ez majd ellátja a franciák baját! Bartek meglegedetten mosolyog, mert ő is örül, hogy a franciákat megverték. Most már legalább nem jönnek el Béklyósra, hogy Magda fejét elcsavarják, s nem rabolják el földjét. Mosolyog is, de mivel az arca nagyon fáj, fintort vág hozzá, amitől valóban ijesztővé válik. De azért egy homéroszi hős étvágyával eszik. A borsóshurka meg a korsó sörök egymás után tűnnek el szája feneketlen mélységében. Szivart, pénzt nyújtanak neki: mindent elvesz.

- Jó nép lehet ez a német - mondja Wojteknek s kis idő múlva hozzáteszi: - No látod, hogy megverték a franciát!

De a tamáskodó Wojtek árnyat vet Bartek vidámságára, mert Kasszandra-módra¹⁰⁶ jósolja: - A francia az elején mindig meg hagyja magát verni, csak hogy lóvá tegye a másikat, de aztán úgy nekilát, hogy csak úgy porzik.

Wojtek nem is sejti, hogy Európa túlnyomó része egy véleményen van vele, s még kevésbé tudja, hogy az egész Európa vele együtt téved.

Tovább indulnak. Ameddig a szem ellát, minden ház lobogódíszben van. Némelyik állomáson hosszabb ideig tartózkodnak, mert mindenütt rengeteg a vonat. A katonaság Németország minden részéből siet győzelmes testvérei erősítésére. A vonatokat zöld koszorúk díszítik. A dzsidások lándzsájuk hegyére tűzik az útközben kapott csokrokat. A dzsidások többsége szintén lengyel. Gyakran hallani, amint egyik kocsiból a másikba átbeszélgetnek és kiabálnak:

- Hogy vagytok, fiúk! Merre visz az Úristen?

Néha a szomszédos vágánypáron haladó vonatból áthangzik az ismert nóta:

*Sandomierzi városszélen
Beszél a lány a legénnyel,*

¹⁰⁴ A mi Fritzünk (német).

¹⁰⁵ Lengyelek! Lengyelek! (német)

¹⁰⁶ Priamosz trójai király leánya, akinek a hitrege szerint jóstehetsége volt, de jövődölését senki sem hitte el.

Bartek és bajtársai röptében kapják el a szöveget és folytatják:

Jer, ölelj meg, jó vitézem!

Isten fizess. Még nem ettem.

Béklyósról még mindnyájan szomorúan indultak el, most azonban már tele vannak lelkesedéssel és jóreménységgel. De Franciaország felől befut az első sebesülteket szállító vonat, s ez kissé lerontja a jó hangulatot. Deutzban megáll és sokáig ott vesztegel, hogy előreengedje a harctér felé igyekvő szerelvényeket. De néhány óra is beletelik, míg valamennyi átfut a kölni hídon. Bartek a többiekkel együtt siet, hogy megnézze a betegeket és sebesülteket. Egyesek zárt kocsikban, mások a helyszűke miatt nyitott vagonokban fekszenek, s ezeket jól lehet látni. Barteknek első pillanatra ismét inába száll a bátorsága.

- Gyere csak, Wojtek! - kiáltja rémülten. - Nézd a', mennyi népet megrontottak ezek a franciák!

És van is mit nézni! Halvány, elgyötört arcok; némelyik egészen fekete a portól és fájdalomtól, maszatos a vértől. Ezek csak nyögéssel felelnek az általános ujjongás hangjaira. Egyesek átkozzák a háborút, a franciákat és a németeket. A megfeketedett, cserepes ajkak minduntalan vízárt kiáltanak; a szemek révetegen bámulnak. A sebesültek között itt is, ott is feltűnik egy-egy haldokló megmerevedő arca ez az arc néha nyugodt, a szem körül kékes folttal; máskor a haláltusától eltorzult szeme rémült, s fogait viczorítja. Bartek most látja először a háború véres gyümölcsét. Fejében ismét zűrzavar támad, úgy néz, mintha fejbekólintották volna, tátott szájjal áll a szorongó tömegben; jobbra-balra taszigálják; egy csendőr a puskatussal tarkón vágja, ő szemével Wojteket keresi, s mikor megtalálja, így szól:

- Wojtek, az Isten szerelmére! Ni csak!

- Veled is így lesz.

- Jézus Máriám! Az embereket gyilkolják így! Hiszen ha egy legény a másikat helybenhagyja, a csendőr azon módon viszi a bíróhoz és becsukják.

- No látod, most meg annál jobb valaki, minél több népet elpusztít. Hát te, bolond, mit gondoltál, hogy csak puskaporral lödözöl, mint a gyakorlaton, vagy talán céltáblára, nem emberekre?

Itt derült ki a szemmel látható különbség az elmélet és a gyakorlat között. Bartekünk katona volt, járt fegyvergyakorlatokra meg mustrákra, lövöldözött, tudta, hogy a háború arra való, hogy öljenek, de most, mikor meglátta a sebesültek vérét, a háború nyomorúságát, egyszerre olyan rosszul lett, hogy alig bírta a lábán megállni. Megint nagy tisztelet ébredt benne a franciák iránt, ami csak akkor hagyott ismét alább, amikor Deutzból Kölnbe érkeztek. A központi pályaudvaron láttak először hadifoglyokat. Rengeteg katona és nép vette őket körül, büszkén tekingettek rájuk, de nézésükben még nem volt gyűlölet. Bartek könyökével taszigálva törte át magát a tömegen, felpillantott a vasúti kocsikra és elcsodálkozott.

Egy csomó francia gyalogos, rongyos köpenyben, mind aprók, piszkosak, elcsigázottak, úgy szorongtak a kocsiban, mint a hering a hordóban. Sokan kezüket nyújtogatták a szerény almizsnáért, amellyel a tömeg szánta meg őket, már amennyiben az örök meg nem akadályozták. Bartek aszerint, amit Wojtektől hallott, egészen másfélének képzelte a franciákat. Bátorsága ismét visszatért. Szétnézett, nincs-e ott Wojtek, s meglátta, hogy ott áll mellette.

- Mit beszéltél? - kérdezte Bartek. - Hiszen ez csupa vakarcs! Ha egyet kupánvágnék, négyen is felbuknának.

- Úgy nézem, valahogy elnyomorodtak - felelte Wojtek, szintén kiábrándulva.

- Micsoda nyelven vartyognak ezek?

- Lengyelül nem, annyi szent.

Bartek e tekintetben megnyugodva, továbbment a vasúti kocsik mentén.

- Rongyos népség ez - jegyezte meg, a sorkatonaság szemléljét befejezve.

De a következő kocsikban zuávok¹⁰⁷ ültek. Ezek már inkább gondolkodóba ejtették Barteket. Zárt kocsikban ültek, s így nem lehetett megállapítani, hogy mindegyik kétszer vagy háromszor akkora-e, mint a rendes ember, de az ablakon át látni lehetett hosszú szakállukat s az öreg katonák szigorú vonású, sötét arcát meg fenyegetően csillogó szemét. Bartek bátorsága megint elpárolgófélben volt.

- Ezek már inkább - suttogta halkan, mintha attól félt volna, hogy meghallják.

- De azokat még nem láttad, akik nem hagyták magukat elfogni - vetette oda Wojtek.

- Szent Isten...

- Majd meglátod!

Jól megnézték a zuávokat, aztán továbbmentek, de Bartek már a következő vagonnál úgy hátrahőkölt, mintha leforrázták volna.

- Jaj, emberek! Wojtek, segíts!

Egy nyitott ablakban egy turco¹⁰⁸ sötét, csaknem fekete arca és fehérjével felfelé fordult szeme látszott. Nyilván sebesült lehetett, mert arca a fájdalomtól eltorzult.

- No? - kérdi Wojtek.

- Ez nem is katona, hanem maga a sátán... Isten légy irgalmas nekem, bűnösnek!

- Nézd csak, micsoda fogai vannak!

- A fene ott jöjjön rá! Nem nézem én.

Bartek elhallgatott, de csakhamar megszólalt:

- Wojtek!

- Mi a'?

- Hátha keresztet vetnénk rá, nem használna?

- A pogány nép nem érti a szent hitet, te!

Beszállásra szól a jel. Kis idő múlva elindult a vonat. Ahogy besötétedett, Bartek folyton a turco fekete arcát s ijesztő szemefehérjét látta maga előtt. E béklyósi harcos lelkében e pillanatban támadó érzelmekből nemigen lehetett volna jövődő hőstetteire következtetni.

IV

A gravelotte-i ütközetben történt közelebbi részvétel Barteket csak arról győzte meg, hogy a csatában van ugyan mit bámulni, de nincs mit tenni. Eleinte ugyanis öneki meg ezredének is azt parancsolták, hogy lábhoz tett fegyverrel álljon és várakozzék a szőlőhegy lábánál. A

¹⁰⁷ Algériai gyarmati katonaság.

¹⁰⁸ Algériai bennszülött lövész.

távolban szóltak az ágyúk, a közelben lovasezredek száguldoztak nagy dobogással, melytől az egész föld remegett, s hol az apró zászlócskák lobogtak, hol meg a kürasszirok¹⁰⁹ kardjai villogtak. A domb fölött, a kéklő ég alatt, sisteregve röpködtek a gránátok, mint megannyi fehér felhőske, azután füst töltötte meg a levegőt és borította el a láthatárt. Úgy látszott, hogy az ütközet, mint a vihar, oldalvást vonul el, de ez nem sokáig tartott.

Bizonyos idő múlva furcsa mozgás támad Bartek ezrede körül. Egyéb ezredek kezdtek mellettük felsorakozni, s a felsorakozás időközeiben lóhalálában vágatva száguldottak az ágyúk, melyek elől villámgyorsan kifogták a lovakat s torkukkal a domb felé fordították. Az egész völgy megtelt katonasággal. Most minden irányban harsognak a vezényszavak, száguldoznak a segédtsztek, közlegényeink pedig egymás fülébe sugdossák: „Hej! Lesz itt nemulass, lesz!” - vagy nyugtalanul kérdi egyik a másikatól: „Kezdődik már?” - „Biztosan kezdődik.” Íme, közeledik a bizonytalanság, a rejtvény, talán a halál... A hegyet elborító füstben rettenetesen forrong, buzog valami. Egyre közelebből hallatszik az ágyúk mély dörgése és a puskák ropogása. A távolból valami homályosan kivehető recsegés hallik: ezek már a kartácsvetők. Egyszerre megdördülnek az imént felállított ágyúk, hogy a föld és a levegő is megremeg. Bartek ezrede előtt rettenetes süvöltés. Odanéznek: egy fényes rózsza vagy valami felhőske repül s benne sistereg, kacag, csikorog, nyerít és üvölt valami. A legények kiáltoznak: „Gránát! Gránát!” Közben pedig a háború madara repül, mint a vihar, közeledik, lecsap és robban! Rettenetes dörrenés szaggatja a fület, recsegés, ropogás, mintha az egész világ összedőlne, aztán mintha hirtelen szél támadna. Az ágyúk közelében álló sorokban zűrzavar támad, kiáltva hangzik a vezényszó: „Zárkózz!” Bartek az első sorban áll, karján puska, fejét feltartja, álla alatt a rohamszíj, így hát a foga nem vacoghat. Nem szabad mozdulni, nem szabad lőni. Csak állni, és várni! S íme, repül már a második gránát, azután a harmadik, a negyedik, a tizedik!... A vihar elfújja a füstöt a hegyről. A franciák már elűzték róla a porosz útegeket, már felállították a sajátjaikat, s most tüzet okádnak a völgyre. A szőlők sűrűjéből minduntalan hosszú, fehér füstcsíkok törnek előre. A gyalogság az ágyúk védelme alatt nyomul egyre lejjebb, hogy megnyissa a kézfegyverek tüzet. Már a lejtő közepén járnak. Most kitűnően látni lehet őket, mert a szél elfújja a füstöt. Mi az? A szőlő között kivirított a pipacs? Dehogy, a gyalogság vörös sapkái azok. Egyszerre eltűnnek a magas szőlővesszők között, s nem látni őket, csak itt-ott lobog egy-egy háromszínű zászló. Gyors, lázas, szabálytalan puskatűz kezdődik, s minduntalan másfelől robban ki. A puska golyók fölött folytonosan vijjognak a gránátok s egymás pályáját keresztezik a levegőben. A hegyen itt-ott kiáltás hangzik, amelyre letről a németek „hurra”-ja felel. A völgyben szakadatlan bömböléssel dörögnek az ágyúk. Az ezred rendületlenül áll.

De a tűz köre lassanként kezd rá is kiterjedni. A golyók zümmögnek, mint a legyek, mint a távoli dongók, vagy ijesztő süvöltéssel roppennek el a közelben. Egyre sűrűbben: most már a fejek, orrok, szemek, karok körül fütyölnek ezrével, milliójával. Csodák csodája, hogy valaki még a saját lábán áll. Egyszerre közvetlenül Bartek mögött kiáltás hangzik: „Jézusom!”, azután: „Zárkózz!”, majd megint: „Jézusom!” - „Zárkózz!” Végül a jajgatás már szakadatlanul hangzik, a vezényszó egyre lázasabb, a sorok összeszorulnak, egyre gyakrabban hallatszik, már szüntelenül szól a borzalmas fütty. A halottakat lábuknál fogva húzgálják ki. Istenítélet!

- Félsz-e? - kérdi Wojtek.

- Hogyne félnék!... - feleli hősünk fogvacogva.

¹⁰⁹ cuirassier (ejtsd: küirasszié) - vértess, eltorzított franciasággal.

De mégis ott állnak mind a ketten, Bartek is, Wojtek is, s eszükbe se jut, hogy el is lehetne szökni. Azt parancsolták, hogy álljanak - hát állnak. Bartek hazudik. Nem fél ő annyira, mint ahogy ezer más ember félne az ő helyén. A fegyelem uralkodik képzeletén, de képzelete sem festi olyan borzalmasnak a helyzetet, amilyen valóban. Mindazonáltal úgy érzi, hogy megölik, s ezt a sejtelmét közli Wojtekkal.

- Egy bolonddal kevesebb, attól még nem lyukad ki az ég! - feleli Wojtek indulatosan.

Szavai lényegesen megnyugtatók Barteket. Azt lehetne hinni, mintha legfőbb gondja az lett volna, hogy vajon kilyukad-e az ég. E tekintetben megnyugtató most már türelmesen áll, csak nagyon melege van, egész arca verejtékben úszik. Közben a tűz olyan rettenetesen erősödik, hogy a sorok szemlátomást olvadoznak. Már nincs, ki félrehúzgálja a halottakat és sebesülteket. A haldoklók hörgése összekeveredik a golyófüttel és a lövések dörejével. A háromszínű zászlók mozgásából látszik, hogy a szőlőkben elrejtőzött gyalogság egyre közelebb nyomul. A kartácsok rajai tizedelik a sorokat, amelyeken kezd erőt venni a kétségbeesés.

De a kétségbeesés visszhangjából kihallatszik a türelmetlenség és veszett düh morgása. Ha most azt parancsolnák, hogy induljanak előre, száguldanának, mint a vihar. Csak egy helyben állni nem bírnak. Egy katona hirtelen letépi fejéről a sapkát, teljes erejéből a földhöz vágja és felkiált:

- Eb, aki fél!

Bartek e szavakra olyan jóleső megkönnyebbülést érez, hogy most már szinte egy cseppet sem fél. Mert ha eb, aki fél, akkor nyilván nem lehet itt valami nagy dologról szó. Ez a paraszti filozófia nyilván jobb minden másnál, ha ilyen hatása van. Azt egyébként Bartek is tudta, hogy eb, aki fél, de jólesett hallania és biztonságot szereznie felőle, már csak azért is, mert az ütközet kezdett mindinkább mészárlássá fajulni. Íme, az ezredük egyetlen lövést le nem adott, s máris a fele elpusztult. Más, szétszórt ezredékből a katonák tömegei rohannak el mellette rendetlenül, csak a béklyósi, alsó- és felsősérelmesi és ösztövéri legények állnak még a porosz vasfegyelem béklyóiban. De az ő soraikban is érezni már bizonyos ingadozást. Egy pillanat és szétpattan a fegyelem vasgyűrűje. Talpuk alatt a föld már lágy és iszamos a vértől, melynek nyers szaga összekeveredik a füst bűzével. Egyes helyeken a sorok nem tudnak felzárkózni, mert a hullák meg-megszaggatják őket. A még lábon álló emberek körül vérükben fetrengve jajgatnak, görcsös vonaglásban haldokolva, vagy a halálban megnémulva fekszenek a többiek. A légzésre nincs elég levegő. A sorok között nesz támad.

- Mészárszékre hurcoltak ide bennünket!

- Senki sem menekül!

- *Still! Polnisches Vieh!*¹¹⁰ - kiáltja a tiszt.

- Neked jó az én hátam mögött...

- *Steht der Kerl da!*¹¹¹

Egy hang hirtelen megszólal:

- „A Te oltalmad alá...”

¹¹⁰ Csend! Lengyel csürhe! (német)

¹¹¹ Itt áll ez a fickó! (német)

Bartek azonnal elkapja a szót:

- „...futunk, Istennek Szent Anyja!”

S a lengyel hangok kórusa csakhamar felhangzik a pusztulásnak ezen a mezején és kiált Czenstochowa védőasszonyához: „Ne vesd el kérésünket!” S a lábak alól nyögve szól a kíséret: „Ó, Mária, Mária...” S nyilván meghallgatta kérésüket, mert íme, tajtékos lovon érkezik a segédtsízt, s hangzik a vezényszó: „Szuronyt szegezz! Hurrá, előre!” A szuronyerdő egyszerre lehajlik, a sor hosszú vonallá húzódik szét s tör előre a hegyre, hogy megkeresse szuronyával az ellenséget, melyet szeme nem láthatott. A hegy lábától kezdve azonban még vagy kétszáz lépésnyi tér választja el legényeinket, s ezt az utat gyilkos tűzben kell megtenniök... Vajon nem pusztulnak-e el egy szálíg? Vagy nem hátrálnak meg? Elpusztulni elpusztulhatnak, de meg nem hátrálnak, mert a porosz vezérek tudják, hogyan kell beszélni a rohamban ezekkel a lengyel legényekkel. Az ágyúk dörgése, a kézpuska tüze, a füst, a zűrzavar és a nyögések közepette mindennél hangosabban rikoltanak a kürtök egetverő himnuszukban, amelytől minden csepp vérük felforr ereikben. „Hurrá!” kiáltják a legények. „Amíg mi élünk!”¹¹² Elfogja őket a lelkesedés, arcukról tűz sugárzik! Viharként törnek át a kidőlt emberi testeken, a lóhullákon és az ágyúroncsokon. Pusztulnak ők is, de a többi ordítva, énekelve tör előre. Már a szőlőskert széléhez közelednek s eltűnnek a bozótban. Csak az ének hangzik s néha-néha egy-egy szurony villan. Odafönt egyre rettenetesebb tűz tombol. Lent szakadatlanul harsog a trombita. A francia lövészek sortűzei egyre gyorsabbak, egyre lázasabbak s egyszerre...

Egyszerre csend.

Lent Steinmetz, a harcok vén ordasa, rágyújt porcelán pipájára s elégedetten mondja:

- Ezeknek csak muzsikálni kell! Feljutottak, derék legények!

S valóban, a büszkén lengő háromszínű zászlók egyike fel-felszökken, meghajlik, aztán eltűnik...

- Ezek nem tréfálnak! - jegyzi meg Steinmetz.

A trombiták ismét ugyanazt a himnuszt fújják. A második poznani ezred az elsőnek segítségére siet.

A sűrűben szuronyharc dúl.

Most pedig, Múzsám, zengj nekem Bartekről, hadd tudja meg az utókor, mit művelt. A félelem, a türelmetlenség és a kétségbeesés az ő szívében is egyetlen érzéssé, veszett dühvé olvadt össze, mikor pedig meghallotta azt a zenét, minden idege megfeszült, mint az acél-sodrony. Haja az égnek meredt, szeme szikrát szórt. Megfeledkezett a világról, meg arról is, hogy „eb, aki fél”, s a puskát hatalmas markába kapva, előreiramodott a többiekkel. Míg felért a dombra, tízszer is felhempergett, betörte az orrát, földdel és az orrából folyó vérrel összemaszatolta magát, de rohant előre, veszettül lihegve, nyitott szájával kapkodva a levegőt. Szemét kimeresztette, hogy a sűrűben minél előbb megpillantson egy franciát, s egyszerre hármat is meglátott a zászló mellett. Turcók voltak. De azt hiszitek, Bartek megtorpant? Dehogy! Ő most magát Lucifert is a szarvánál fogva ragadta volna meg! Már hozzájuk ért, s amazok is üvöltve tódultak feléje; két szurony, mint két fullánk, már-már a mellét érte, de az én Bartekem most a puskát a boldogabb végénél ragadja meg, mint egy löcsöt, egyet suhint

¹¹² A lengyel himnusz egyik sora.

vele, aztán megtetézi... Csak borzalmas üvöltés, majd nyögés felel... - s két fekete test máris görcsökben vonaglik a földön.

E pillanatban a harmadiknak, aki a zászlót tartotta, tíz társa is segítségére sietett. Bartek mint egy fúria vetette magát valamennyiükre. Azok tüzeltek - villant, dörrent - s ugyanakkor a füstfelhőben felharsant Bartek rekedt kiáltása:

- Nem talált!

S kezében a fegyver ismét borzalmas ívbe lendült. Ismét nyögés felelt az ütésre. A feketék az őrjöngő, veszett óriás láttára rémülten hátráltak, s vagy Bartek képzelődött, vagy valóban kiáltoztak valamit arabul, elég az hozzá, ő világosan úgy értette, hogy vastag ajkuk közül ez a kiáltás hangzik:

- „Magda! Magda!”

- Magda kell nektek?! - üvöltötte Bartek s egyetlen szökéssel az ellenség közé ugrott.

Szerencsére e pillanatban segítségére sietett a többi Maciek, Wojtek és Bartek. A szőlő sűrűjében rettenetes kézítása indult, amelyben a fegyverek recsegése, az orrcimpák fújtatása és a lázas lihegés kísérte egymást. Bartek őrjöngött, mint a vihar. Füsttől szennyesen, vértől elöntve, inkább hasonlított vadállathoz, mint emberhez, nem gondolt semmire, s minden ütése embert döntött, puskát tört, fejeket szaggatott be. Keze ijesztő gyorsasággal mozgott, mint egy pusztítást hintő gép. Elért a zászlótartóhoz s acélujjaival torkon ragadta. A zászlótartó szeme kidülledt, arca felduzzadt, nagyot hördült s keze elengedte a zászlórudat.

- Hurrá! - rikoltotta Bartek s a zászlót felemelve, meglendítette a levegőben.

Ezt a felemelkedő, majd aláhulló zászlót látta lentről Steinmetz tábornok.

De csak egy szempillantásig láthatta, mert a másikban Bartek ugyanezzel a zászlóval már egy aransujtásos tiszt sapkát viselő fejet vert széjjel.

Bajtársai közben már előrerohantak.

Bartek egy darabig egyedül maradt. Letépte a zászlót, eldugta zubbonya alá, s a zászlórudat kétkézre fogva, rohant bajtársai után.

A turcók állati üvöltéssel iramodtak a hegy tetején álló ágyúk felé, nyomukban pedig a Maciek ordítva kergették s csépeltek őket puskatussal és szuronnyal.

Az ágyúk mellett álló zuávok ezeket is, amazokat is puskatúzzal fogadták:

- Hurrá! - kiáltotta Bartek.

A legények elérték az ágyúkat. Most új kézítása kezdődött. E pillanatban érkezett a második poznani ezred az első segítségére. A zászlórúd Bartek hatalmas mancsában most valami pokoli cséphadaróvá változott. Minden ütése szabad utat nyitott az összetömörült franciák soraiban. A kétségbeesés kezdett átterjedni a zuávokra és turcókra is. Ahol Bartek harcolt, onnan szétrebbentek. Kis idő múlva Bartek elsőként ült fel az egyik ágyúra, mint valami béklyósi kancára.

De mielőtt ezt a katonák észrevehették, ő már a második ágyún ült, s ott szintén leütötte a zászlótartót a zászlóval együtt.

- Hurrá! Bartek! - kiáltozták a katonák.

Teljes volt a győzelem. Elfoglaltak minden kartácsvetőt. A szétrebbenő gyalogság a hegy túlsó lejtőjén egy porosz ezredbe ütközött s letette a fegyvert.

Bartek az üldözés során még egy harmadik zászlót is zsákmányolt.

Látni kellett volna, amint fáradtan, verejtékében és vérében úszva szuszogott, mint egy kovácsfűjtató, míg a többiekkel együtt lefelé haladt a lejtőn a három zászlóval a vállán. A franciák! Hej, törődött is ő most már velük! Mellette haladt az összevissza karmolt és vagdalt Wojtek. Bartek azonnal rátámadt:

- No, mit beszéltél? Férges ezek csak: semmi erő nincs a csontjukban, összekarmoltak ugyan mind a kettőnket, akár a macskakölykök, de améket én megsuhintottam, azon módon elterült!...

- Ki tudta, hogy ilyen fene mérges ember vagy! - felelte Wojtek, mert Bartek cselekedeteit látva, most már egészen más szemmel kezdett rátekingetni.

De ki ne látta volna ezeket a harci tetteket? Látta a történelem, az egész ezred és a tisztek javarésze is. Most mindnyájan csodálkozva bámulták ezt az óriási parasztleányt, ritka, fakó bajuszával és kidülledt szemével. - *Ah! Sie verfluchter Polacke!*¹¹³ - dicsérte meg maga az őrnagy s meghúzta a fülét. Barteknek örömeiben még a zápfoga is kivillant. Mikor az ezred ismét lent állt a hegy lábánál, az őrnagy megmutatta őt az ezredesnek, az ezredes pedig magának Steinmetznek.

Ez megszemlélte a zászlókat és elvitette, azután Barteket vette szemügyre. Az én Bartekem megint kihúzza magát, megfeszül mint a húr, tiszteleg a fegyverrel, a vén tábornok meg csak nézi és fejét csóválja nagy meglepődéssel. Végül valamit mondott az ezredesnek. Tisztán hallatszott a szó: *Unteroffizier*.¹¹⁴

- *Zu dumm, Excellenz!*¹¹⁵ - feleli az ezredes.

- Mindjárt meglátjuk - mondja őexcellenciája s lovát megfordítva, Bartek felé léptet.

Bartek már maga sem tudja, mi történik vele. Hallatlan dolog a porosz haderőnél, hogy egy tábornok egy közkatónával szóba álljon! Őexcellenciájának ez annál is könnyebb, mert tud lengyelül. Egyébként pedig ez a közkatona három zászlót és két ágyút zsákmányolt.

- Hová való vagy? - kérdi a tábornok.

- Béklyósra - feleli Bartek.

- Helyes. Hogy hívnak?

- Bartek Slowik.

- Mensch... - magyarázza az őrnagy.

- Mens! - ismétli meg Bartek.

- Tudod, miért harcolsz a franciák ellen?

- Jelentem alássan, tudom!

- No, halljuk!

Bartek dadogni kezd: „Mert... mert...” de szerencsére eszébe jutnak Wojtek szavai, gyorsan kirobban hát, hogy valahogyan el ne ferdítse.

¹¹³ Átkozott lengyelje! (német)

¹¹⁴ altiszt (német).

¹¹⁵ Ahhoz túl ostoba, kegyelmes uram! (német)

- Mert azok is németek, csak még komiszabb dögök!

A vén kegyelmes arcizmai reszketnek, mintha igen nagy kedve volna felkacagni. Kis idő múlva azonban az őrnagyhoz fordul:

- Igaza van - mormogta.

Az én Bartekem nagy önelégültséggel tovább is úgy áll, mint a cövek.

- Ki nyerte meg ma az ütközetet? - kérdi ismét a tábornok.

- Jelentem alássan, én! - feleli Bartek habozás nélkül.

Őexcellenciája arcizmai ismét remegni kezdenek.

- Úgy van, úgy van, te! Nesze, itt a jutalmad...

Azzal a vén harcos saját melléről veszi le a vaskeresztet, lehajlik és Bartek mellére tűzi. A tábornok jókedve természetes úton átkel az ezredesre, az őrnagyra és a századosokra, egészen az altisztekig. A tábornok távozása után az ezredes saját részéről tíz tallért ad Barteknek, az őrnagy ötöt és így tovább. Mindenki nevetve ismétli meg neki, hogy megnyerte az ütközetet, amitől Bartek a hetedik mennyországban érzi magát.

S különös dolog - egyedül Wojtek az, aki nincsen valami nagyon megelégedve hősünkkel.

Estefelé, mikor mind a ketten letelepedtek a tábornok mellé, s mikor Bartek nemes ábrázatát jól kitömté borsóshurkával, pontosan olyan keményre, ahogy a hurkát is kitömték borsóval, Wojtek lemondó hangon szólalt meg:

- Hej, de nagy ökör is vagy te, Bartek...

- Aztán mér? - kérdi Bartek a hurkán keresztül.

- Mit meséltél te a tábornoknak a franciákról, hogy azok németek?

- Nem te mondtad?...

- De eszedbe vehetted volna, hogy a tábornok meg a tisztek is németek...

- Hát aztán?

Wojtek dadogni kezdett.

- Mert igaz, hogy németek, de azért nemigen kell előttük emlegetni, mert az nem valami szép dolog...

- Hászén a franciákra mondtam én, nem rájuk...

- Ej, de hát...

Wojtek hirtelen abbahagyta, nyilván ő maga is valami mást akart mondani. Meg akarta magyarázni, hogy a németek előtt nem kell a németekről rosszat beszélni, de valahogy elbotladozott a nyelve...

V

Nem sokkal ezután a porosz királyi posta a következő tartalmú levelet kézbesítette Béklyóson:

„Dicsértessék a Jézus Krisztus és az ő Szent Szülőanyja. Szeretett, kedves Magdám! Mi újság nálatok? Jó neked otthon a dunya alatt, amíg én itt rettenetesen csatázok. Ott

voltunk Metz váránál, kegyetlen nagy csata volt, s úgy elvertem a franciákat, hogy az egész gyalogság meg tűzérés engem bámolt. Még a tábornok is csodálkozott s azt mondta, én nyertem meg a csatát, és egy keresztet is adott. Most a tisztek is meg az altisztek is nagyon megbecsülnek, már alig pofoznak. Azután tovább masíroztunk és volt egy másik csata is, csak már elfelejtettem a város nevét. Ott is ütöttem, akit láttam s egy negyedik zászlót is zsákmányoltam, és a kürasszirok legfőbb óbesterét ledöntöttem a lováról és elfogtam. Az altisztem azt tanácsolta, hogy ha majd a mi ezredeinket hazaküldik, írjak »reklamációt« és maradjak itt, mert itt a háborúban csak aludni nincs hol, de enivaló néha annyi van, amennyit az ember megbír, bor is van itt mindenütt, mert gazdag nép ez. Mikor az egyik falut felgyújtottuk, még az asszony népnek meg a gyerekeknek se kegyelmeztünk, én se. A templom is porig leégett, mert ezek is katolikusok, a népből is elég sokan megégtek. Most már egyenest a császárra megyünk, aztán vége is lesz a háborúnak, hát jól vigyázz a házra meg Franekre, hogy össze ne törjem a csontodat és meg ne tudd, miféle vagyok én. Na, Isten áldjon meg.

BARTLOMEJ SLOWIK

Úgy látszik, Bartek ráérezett a háború ízére, s kezdte most már úgy tekinteni, mint egy nekivaló mesterséget. Nagy önbizalma támadt s most már úgy ment az ütközetekbe, mintha Béklyóson indulna valami munkába. Mellén minden ütközet után több lett az érem és a kereszt, s bár altisztté nem léptették elő, általában az ezred első közvitézének tekintették. Mindig fegyelmezett volt, mint régebben s bátor, mint aki nincs tisztában a veszéllyel. Bátorsága azonban most már nem a veszett dühből fakadt, mint az első pillanatban. Most már a katonai gyakorlat és az önbizalom volt a forrása. Emellett óriási testi ereje minden fáradalmat, menetelést, álmatlanságot kibírt. Mások kidőltek mellőle, ő azonban kitartott rendületlenül, csak egyre jobban elvadult s egyre valódibb kegyetlen porosz zsebrákká vált. Most már nemcsak verte a franciákat, hanem gyűlölte is őket. Egyéb fogalmai is megváltoztak. Hazafias katonává lett és vakon tisztelte vezéreit. Következő levelében ezt írta Magdának:

„Wojteket kettészakította egy golyó, de hát háború van. Érted-e? Bolond volt szegény feje, mert azt mondta, hogy a franciák németek. Pedig nem németek, hanem franciák, mert a német jó barát.”

Magda mindkét levélre egyszerre válaszolt s alaposan lehordta:

„Kedves egy Bartekem - írta - aki a szent oltár előtt esküdtél nekem! Nem félsz az Isten-től? Te vagy a bolond meg a pogány, ha a svábnak segítel a keresztény népet gyilkolni. Nem tudod tán, hogy a svábok luteránusok, s te keresztény létedre őket segéled! Tetszik a háború, ugye naplopó, mert bűdös neked a munka! Ott pedig nem kell egyéb, mint verekedni, inni, másokat gyalázni, nem böjtölni meg templomokat gyújtogatni! Sütögetnének a pokolban, amért még kérkedel is vele, és sem öreget, sem gyereket nem kímélsz. El ne feledd, te birkafejű, ami a Szentírásban aranybetűkkel van megírva a lengyel népnek a világ kezdetétől fogva a végítélet napjáig, amikor majd a magasságos Isten nem kegyelmez az ilyen birkafejűeknek - és fűkezd magad, pogány törökje, hogy be ne verjem azt a kemény fejedet. Itt küldök öt tallért, ámbár nagy itt a nyomor, mert nem győzőm a munkát, s a gazdaság is pusztul, öllelek, csókollak, édes egy uram.

MAGDA

A levélbe foglalt erkölcsi prédikáció vajmi kevés hatással volt Bartekre: „Nem ért a szolgálat-hoz, aztán mégis beleüti az orrát” - gondolta magában s csak hadakozott tovább a maga mód-ján. Csaknem minden ütközetben kitüntette magát, úgyhogy végül a Steinmetznél magasabb vezérek szeme is megakadt rajta. Mikor aztán a megtizedelt poznani ezredeket elküldték

messze Németországba, ő - altisztje tanácsára - beadta a „reklamációt” és ottmaradt. Így került Párizs alá.

Levelei most már tele voltak a franciák fitymálásával. „Minden ütközetből futnak, akár a nyulak” - írta Magdának, és igaza volt. De az ostrom nem nagyon ízlett neki. Párizs alatt napok hosszat a lövészárokból kellett feküdni s hallgatni az ágyúdörgést, gyakran sáncot ásni és ázni. Emellett régi ezredét is sajnálta. Abban az ezredben, ahova most mint önkéntest áthelyezték, jobbára németek között volt. Tudott ugyan valamit németül, mert még a gyárban ráragadt egy és más, de csak éppen egy-két szó. Most azonban gyorsan kezdett beletanulni. Az ezredben mégiscsak az volt a neve: *ein polnischer Ochs*, s csak az érdekkesztek és rettenetes öklei védték meg a bántó tréfáktól. Néhány ütközet után azonban új társai szemében is tekintélyt szerzett magának, s lassanként kezdett velük összeszokni. Végül már maguk közé tartozónak tekintették, hiszen az egész ezredre dicsőséget hozott. Bartek mindenkor sértésnek vette volna, ha valaki németnek nevezi, de önmagát a franciákkal szemben *ein Deutscher*-nek nevezte. Azt hitte, hogy ez egészen más, de nem is akart rosszabbnak látszani másoknál. Közben azonban történt valami, ami sok gondolkozásra adott volna neki alkalmat, ha a gondolkozás nem esett volna annyira nehezebbre ennek a hősi koponyának. Ezredének néhány századát kivezényelték a franktirőrök¹¹⁶ ellen. Csapdát állítottak nekik, s azok bele is estek. De ezúttal Bartek nem látott az első lövésre széjjelrebbenő vörös sapkákat, mert az osztag az idegenlégió valamelyik szétszórta ezredének maradványaiból, csupa régi katonából állt. A körülfogott csapat makacsul védekezett, végül előretört, hogy szuronnyal vágjon magának utat a porosz csapat alkotta gyűrűn keresztül. Olyan ádázul rohamoztak, hogy egy részüknek sikerült áttörnie magát a gyűrűn, de különösen arra vigyáztak, hogy élve fogságba ne kerüljenek, mert tudták, milyen sors vár az elfogott franktirőrökre. A Bartek százada is mindössze két foglyot ejtett, akiket estefelé az erdőszlak egyik szobájában helyeztek el, hogy másnap agyonlőjék őket. Néhány katonából álló őrséget állítottak az ajtó elé, Bartek pedig bent a szobában, a kitört ablak mellett állva őrizte a megkötözött foglyokat.

Az egyik már nem volt fiatal, bajusza ősz, arca minden iránt közömbösnek látszott, a másik alig lehetett húszegynéhány éves, szőke bajusza alig ütközött az ajkán, arca inkább leányos volt, mint katonás.

- Itt a vég - szólt kis idő múlva a fiatalabb. - Egy golyó a fejünkbe és kész!

Bartek összerezsent, hogy a fegyver szinte megcsörrent a kezében. Az ifjú lengyelül beszélt...

- Nekem már mindegy - felelte kedvetlenül a másik. - Isten úgyse, mindegy. Annyit hanyódtam már, hogy torkig vagyok vele...

Bartek szíve egyre erősebben dobogott zubbonya alatt...

- Idehallgass - mondta az öregebb. - Itt már nincs mentség. Ha félsz, gondold valami másra, vagy fekjüdd le aludni. Alávaló élet ez! Istenemre, nekem már mindegy.

- Az anyámat sajnálom! - felelte a fiatalabb tompán, s nyilván, hogy megindultságát elfojtsa, vagy saját magát becsapja, füttyölni kezdett. De hirtelen abbahagyta s mélységes kétségbeeséssel szólt:

- Ütne belém a mennykő! Még el sem búcsúztam!

- Hát úgy szöktél hazulról?

¹¹⁶ Az 1870-71-es francia-porosz háborúban az ellenség háta mögött működő francia partizánok.

- Szöktem. Azt hittem: megverik a németet, s akkor a poznaniaknak jobb lesz.

- Én is azt hittem, és most...

Az öreg legyintett és befejezésül még mondott valamit halkán, de szavát elnyomta a szél zúgása. Hideg éjszaka volt. Az apró eső hullámokban vagdosta a világot, a közeli erdő fekete volt, akár a gyászlepel. A szoba szegleteiben füttyült a szél s üvöltött a kéményben, mint a kutya. A lámpa, mely magasan az ablak fölött volt felfüggesztve, hogy a szél el ne oltsa, bőségesen ontotta a szobára nyugtalan fényét, de a közvetlenül alatta, az ablaknál álló Bartek teljes sötétbe merült.

S talán jobb is, hogy a foglyok nem látták az arcát. Furcsa dolgok történtek vele. Eleinte szemét csodálkozva meresztette a foglyokra s igyekezett megérteni, mit beszélnek. Hiszen ezek a németet jöttek verni, hogy a poznaniaknak jobb legyen, ő meg a franciákat veri azért, hogy a poznaniaknak jobb legyen. S ezt a kettőt holnap agyonlövik. Mi ez? Mit gondoljon erről szegény feje? Hátha megszólítaná őket? Ha megmondaná nekik, hogy ő is lengyel és sajnálja őket. Egyszerre valami hirtelen torkon ragadta. Mit is mondhatna nekik? Megmentheti őket? Akkor őt is agyonlövik! Hej, segítség! Mi van vele! A fájdalom úgy fojtogatja, hogy alig tud a lábán megállni.

Valami rettenetes honvágy szállt felé a messze Béklyósból. A durva zsebrák szív ismeretlen vendége, a szájalom sikoltja a fülébe: „Bartek, mentsd meg őket, hiszen testvéreid!” - A szíve pedig rohanna haza, Magdához, Béklyósra, de úgy, mint eddig még soha. Torkig van már Franciaországgal, a háborúval és az ütközetekkel! Egyre világosabban hallja a hangot: „Bartek, mentsd meg testvéreidet!” Nyelné el a föld ezt a háborút! A tört ablakon át idefeketellik az erdő és úgy zúg, mint a béklyósi fenyves, s e zúgásban ismét azt kiáltja valami:

„Bartek, mentsd meg testvéreidet!”

Mit tegyen?

Elszökhet velük az erdőbe, vagy hogyan? Minden, amit a porosz fegyelem beleoltott, egyszerre megremeg erre a gondolatra... Az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevében! Keresztet kell vetni előtte, ő a katona, szökevény legyen? Soha!

Közben az erdő egyre erősebben zúg, s a vihar egyre bánatosabban füttyöl.

Egyszerre megszólal az idősebb fogoly:

- Olyan ez a szél, mint otthon, ősszel...

- Hagyj békén... - feleli a fiatalabb lemondóan.

De kis idő múlva többször is megismétli:

- Otthon, otthon, otthon! Ó Istenem! Istenem!

A mély sóhaj összeolvad a vihar süvöltésével, s a foglyok ismét elcsendesednek.

Barteket a hideg rázza.

A legrosszabb, ha az ember nem tudja, mi baja. Bartek nem lopott semmit s mégis úgy érzi, mintha valamit ellopt volna s most félne, hogy megfogják. Semmi sem fenyegeti, s mégis rettenetesen fél valamitől. A lába inog alatta, a puskát alig bírja, s a torkát valami szörnyű zokogás fojtogatja. Magda vagy Béklyós után? Mind a kettő után, de ezt a fiatalabb foglyot is annyira sajnálja, hogy alig bír magával.

Néha azt hiszi, hogy a fogoly alszik. Közben a vihar odakint még erősödik. A szél süvöltésében megszorodnak a furcsa kiáltások és hangok.

Bartek haja hirtelen égnek mered a pickelhaube alatt.

Úgy hallja, mintha odakint a fenyves sötét, nedves mélyében valaki nyögve ismételné: „Otthon, otthon, otthon!”

Bartek megremeg s a puskatust a padlóhoz koppantja, hogy felébredjen.

S csakugyan magához tér... Körültekint: a foglyok ott fekszenek a sarokban, a lámpa lángja lobog, a szél süvölt, minden rendben van.

Most bőséges fénykéve hull a fiatalabb fogoly arcára. Valóban gyermek vagy leány arc az. De szeme le van hunyva, feje alatt szalma, s ő maga olyan, mintha már nem is élne.

Barteket, mióta az eszét tudja, sohasem emésztette ilyen fájdalom. Világosan a torkát szorongatja valami, egészen tisztán zokogás rázza a mellét.

Az idősebb fogoly nehézkesen oldalvást fordul fekvőhelyén és megszólal:

- Jóéjszakát, Wladek...

Aztán csend. Elmúlik egy óra. Bartekkel valóban valami baj van. A vihar zúg, mint a béklyósi orgona. A foglyok csendben fekszenek, egyszerre a fiatalabb nagy ügyel-bajjal felkönyököl és megszólal:

- Karol?

- Mi az?

- Alszol?

- Nem...

- Hallod-e! Én félek... Mondj, amit akarsz, de én imádkozom...

- Csak imádkozz!

- Miatyánk, ki vagy a mennyekben, szenteltessék meg a Te neved, jöjjön el a Te országod...

Felcsukló sírás szaggatja meg a fiatal fogoly szavait, de azért még hallani a szakadozó hangot:

- Legyen... meg... a Te... akaratod!...

- Ó, Jézusom! - sikolt valami Bartek mellében. - Ó, Jézusom!...

Nem, ezt nem bírja tovább! Még egy pillanat s felordít: „Urfi, én is lengyel vagyok!...” Aztán ki az ablakon... az erdőbe... S történjék, aminek történnie kell!...

Egyszerre a pitvar felől ütemes lépések zaja hallik. Ez a járőr s vele az altiszt, őrségváltás!

Másnap Bartek már reggel óta részeg volt. A következő napon szintén.

De a későbbi napokon új járőrszolgálatok, csetepaték, menetelések következtek... s örömmel közlöm, hogy hősünk visszanyerte lelki egyensúlyát. Ama bizonyos éjszaka után csak annyi maradt meg benne, hogy egy kicsit megszerette a butykost, mert abban mindig lehet találni valami ízt, sőt néha feledést is. Egyébként a harcban még kegyetlenebb volt, mint eddig, s a győzelem hűségesen hozzásegődött.

VI

Megint elmúlt néhány hónap. Már jól belenyúlt az idő a tavaszba. Béklyósban már virágzott és sűrű lombokba borult a meggyfa, s a földeken szelíden hullámozott a dús zöld vetés. Egy napon Magda, a ház tövében ülve, nyomorúságos, csíras burgonyát hámozott ebédre. Bizony már inkább disznónak való volt az, mint embernek. De hát aratás előtti idő volt, s a nyomor egy kicsit be-benézegetett Béklyósra. Meglátszott ez Magda napégette, gondterhelt arcán is. Talán éppen, hogy gondjait elűzze, kezdett vékonyka hangját nekieresztve, lehunyt szemmel énekelni:

Hej, az én Jasienkom a háborúban, hej, levelet ír nekem!

Hej, én is nekije - hej, mert a felesége vagyok!

A verebek csiripeltek a cseresznyefán, mintha az asszony énekét akarnák elnyomni, ő meg csak dalolt mély gondolataiba merülve, s hol a napsütésben szundikáló kutyát, hol a ház előtt elhaladó utat, hol meg az országúttól a földeken és kerten át vezető ösvényt nézegette. Talán azért tekingetett az ösvényre, mert az állomáshoz is az vezetett a földeken át. S az Isten megadta, hogy ezúttal nem nézegetett hiába arrafelé. A távolban feltűnt egy emberalak, az asszony ellenzőt formált kezéből a szeme fölé, de semmit sem tudott kivenni, mert elkápráztatta a fény. Csak a Lysek kutya ébredt fel, felkapta fejét, egy rövidet vakkantott, fülét hegyezte s fejét jobbra-balra forgatva kezdett szimatolni. Ugyanakkor Magda fülét egy nóta elmosódó szavai ütötték meg. A Lysek hirtelen felugrott s teljes erejéből a közeledő ember felé iramodott. Magda kissé elsápadt.

- Bartek vagy nem Bartek?

Hirtelen felugrott, hogy a krumplis lábos az öléből a földre gurult. Most már nem volt semmi kétség. A Lysek a melléig ugrált az érkezőnek. Az asszony is rohanni kezdett s teljes erejéből, ujjongva kiáltotta:

- Bartek! Bartek!

- Magda te! Én vagyok! - kiáltotta Bartek, tenyerét szájához emelve és meggyorsította lépteit.

Kinyitotta a kaput, a kitámasztóban megbotlott, hogy majdnem elesett, meg is tántorodott, azután egymás karjába borultak. Az asszony hadarva újságolta:

- Én meg már azt hittem, soha meg nem jössz... Azt hittem, megöltek... Mi van veled? Hadd látlak... Hadd nézzelek meg jól! Hej, de nagyon lesoványkodtál! Ó, Jézusom! Hej, de nyavalyás lettél!... Ó, én drágám... Visszajött, visszajött!...

Egyszer-egyszer lefejtette karját férje nyakáról, ránézett, azután megint csak megölelte.

- Hazajött! Hála Istennek... Ó, kedves egy Bartekem! Nocsak!... kerülj hát beljebb... Franek iskolában van... A német egy kicsit meg-megpiszkálja a gyerekeket. Egészséges a gyerek, csak éppen a szeme olyan düledt, akár a tiéd. Hej, ideje is, hogy megjöttél, mert már nem győztem. Nagy itt a szegénység. Hej, de nagy!... A ház is romlik. A csűr teteje becsurog. No hát. Hej, Bartek, Bartek! Hogy én még megláthattam ezt a te porhüvelyedet! Hát a szénával mennyi bajom volt!... A Czemiernickiek segítettek, de mi az?... Hát te? Egészséges vagy? Hej, de örülök is neked! Megóvott az Isten! Gyere hát beljebb! Ó, Istenem, Bartek ez, vagy tán nem is Bartek? No! Mi van veled? Istenem!

Magda csak most vette észre a Bartek arcán bal halántékától az álláig húzódó sebhelyet.

- Ej, semmi az... a kirazir megnoszogatót egy kicsit, de én se maradtam adósa. Kórházban voltam.

- Ó, Jézusom!

- Eh, csigavér.

- De olyan keszeg vagy, akár a halál.

- *Ruhig*¹¹⁷ - mordult rá Bartek.

Csakugyan sovány volt, arca rezes, ruházata rongyos Igazi győzedelmes hős! S még tántorgott is.

- Mi van veled, részeg vagy?

- Eh... csak gyenge vagyok még.

S valóban, gyenge is volt, de részeg is, mert kimerültsége mellett egy fertály pálinka is elég volt neki, márpedig az állomáson legalább négyet megivott. De kurázsija és ábrázata valóban méltó volt egy győzedelmes hőshöz. Azelőtt sohasem volt ilyen az arca.

- *Ruhig!* - ismételte. - Vége a *Kriegnek*!¹¹⁸ Most úr vagyok, érted-e? Idenézz! - s kezével kitüntetéseiére mutatott. - Tudod-e, ki vagyok én? he? *Links! Rechts! Heu! Stroh!* Széna, szalma! Szalma, széna! *Halt!*¹¹⁹

Az utolsó *halt*-ot olyan fenyegetően kiáltotta, hogy az asszony néhány lépést hátrált.

- Megvesztél?

- Hogy vagy, Magda!... Ha azt kérdelem, hogy vagy, hát hogy vagy? Hát franciául tudsz-e, te mafla?... *Mosjő, mosjő,*¹²⁰ ki a mosjő? Én vagyok a *mosjő*, tudod?

- Mi van veled, jó ember?

- Mi közöd hozzá! *Was? done dine?*¹²¹

Magda homlokán már gyülekeztek a viharfelhők.

- Miféle nyelven vartyogsz, te? Nem tudsz lengyelül? Micsoda ronda sváb lettél, szent Atyám! Mit tettek veled!

- Adj ennem!

- Indulj befelé.

Bartekre minden vezényszónak olyan hatása volt, hogy semmiképpen nem tudott ellene szegülni. Most is, hogy azt hallotta: „indulj”, kihúzta magát, kezét csípője mellett leeresztette s egy félfordulat után megindult a megadott irányban. Csak a küszöbön csillapodott le s csodálkozva bámult Magdára.

- No, mi az, Magda, mi az?...

- Indulj! Mars!

¹¹⁷ Csend! (német)

¹¹⁸ háborúnak (német),

¹¹⁹ Bal, jobb! Széna, szalma! Állj! (német)

¹²⁰ monsieur (ejtsd: mösjő) - úr (francia).

¹²¹ Mi? (német); done dine - add az ebédet (eltorzított francia).

Bement a házba, de mindjárt a küszöbnél elvágódott. A pálinka csak most kezdett igazán a fejébe szállni. Énekelni kezdett s körül nézett a házban, Franek után. Még köszönt is neki: *Morgen, Kerl!*¹²² - bár a fiú ott sem volt. Aztán elmosolyodott, egy hosszút meg két rövidet lépett: „hurra!” kiáltotta s teljes hosszában végigzuhan a priccsen. Este józanon, pihenten ébredt, Franeket üdvözölte s Magdától kikönyörögve néhány pfenniget, elindult diadalútjára - a kocsmá felé. Hőstetteinek híre megelőzte Béklyóson, mert ezredének más századainál szolgáló bajtársai már korábban hazatértek s elmesélték, milyen hőstetteket hajtott végre Gravelotte és Szedán alatt. Most hát, amint híre ment, hogy a győzedelmes hős a kocsmában van, minden volt bajtársa sietett találkozni vele.

Ott ült hát Bartekünk az asztalnál, de senki sem ismert volna rá. A hajdan mindig szelíd Bartek most öklével döngeti az asztalt, felfújja magát, akár a pulyka és gurgulázik, akár a pulyka.

- Emlékeztek-e, fiúk, hogy mikor a franciákat helybenhagytam, mit mondott Steinmetz?

- Hogyne emlékeznénk!

- Hogy beszéltek a franciákról, ijesztgettek velük, pedig csak olyan aljanép az, *was?* Salátával élnek azok, akár a nyulak, de futnak is tőle, mint a nyulak. A sert meg nem isszák, csak mindig bort.

- Az már igaz.

- Amikor egy-egy falut felgyújtottunk, azon módon összetették a kezüket s úgy könyörögtek: „*pitié! pityié!*”, mert ez azt jelenti, hogy adnak inni,¹²³ csak hagyjuk békében. De mi, oda se neki.

- Hát meg lehet érteni, amit azok vartyognak? - érdeklődött egy fiatal legény.

- Te meg nem érted, mert buta vagy, de én igen! *Done ipen*, érted?¹²⁴

- Mit beszél kend?

- Hát Párizst láttátok-e? Ott volt csak nagy csata, egyik a másik után. De mindegyikben mink győztünk. Nincs azoknak jó vezérük. Mondták is az emberek, hogy aszongya, a kerítés jó náluk, de a karók hitványak. A tisztek is hitványak meg a tábornokok is, a mieink meg jók.

Maciej Kierz, egy okos béklyósi gazda, megcsóválta a fejét:

- Hej, megnyerték a németek a szörnyű háborút, megnyerték és mi segítettünk nekik; de hogy mi hasznunk lesz belőle, azt csak az egy Isten tudja.

Bartek rámeresztette szemét.

- Mit beszél kend?

- Azt, hogy a német eddig sem vett semmibe minket, most meg úgy fennhordja az orrát, mintha már Isten sem volna az égben. Most majd még jobban fognak gyaláznunk, vagy tán már gyaláznak is.

- Nem igaz a'! - vágott közbe Bartek.

¹²² Jóreggelt, fickó! (német)

¹²³ pityé (ejtsd: pityié) - könyörület (francia), míg pié (ejtsd: pics) a. m. inni (lengyel).

¹²⁴ Adj kenyeret (torzított franciasággal).

Az öreg Kierznek olyan tekintélye volt Béklyóson, hogy az egész falu az ő feje szerint gondolkozott, s vakmerőség lett volna ellene mondani, de Bartek most győzedelmes hős és önmaga is tekintély volt.

Mindazonáltal a többiek csodálkozva, sőt némi háborgással néztek rá.

- Mi az, te tán Maciej bácsival is ellenkezel?... Mi vagy te?...

- Mit nékem Maciej! Nem ilyenekkel beszéltem már én, értitek-e? No, fiúk, nem beszéltem Steinmetzcel? *Was?* Ezt Maciej csak úgy kitalálta. Most majd jobb dolgunk lesz.

Maciej egy pillantást vetett a győzedelmes hősre.

- Ó, te buta! - vetette oda.

Bartek öklével az asztalra vágott, hogy a poharak és korsók táncoltak tőle.

- *Still, der Kerl da! Heu, Stroh!...*¹²⁵

- Csend, ne ordíts! Kérdezd meg, te bolond, a főtisztelendő urat vagy a nagyságos urat.

- Mert a főtisztelendő úr vagy a nagyságos úr tán volt a háborúban? Én meg voltam. Ne higgyétek, fiúk. Most majd megbecsülnek bennünket. Ki nyerte meg a csatát? Mink! Én. Most majd, amit csak kérek, megadják. Ha földesúr akarnék lenni Franciaországban, az is lehetek. A kormány jól tudja, ki verte a legjobban a franciákat. A mi ezredeink voltak a legjobbak. A parancsban is így írták. Most a lengyelek vannak felül - értitek-e?

Kierz legyintett, felállt és otthagya őket. Bartek hát a politikai küzdőtéren is győzelmet aratott. A fiatalok, akik vele maradtak, úgy nézték, akár a szivárványt! Ő pedig folytatta:

- Én pedig, akármit kívánnék, megadnák. Mert ha én nem lettem volna, no! A vén Kierz bolond: értitek? A kormány azt mondja: ütni, hát ütni! Ki fog itt engem gyalázni, a német? Hát ez mi?

Itt megint a kitüntetéseire mutatott.

- Kiért vertem én a franciákat? Nem a németért, mi? Én most jobb vagyok, mint a német, mert nekik egyikőjüknek sincsen ennyi micsodája! Sört ide! Beszéltem én Steinmetzcel meg Podbielskivel is. Sört ide!

Lassan kezdett korhelykedésre fordulni a dolog, Bartek rágyújtott egy nótára:

Trink, trink, trink!

Wenn in meiner Tasche

*Noch ein Thaler klingt!...*¹²⁶

Egyszerre kivett a zsebéből egy marék pfenniget.

- Netek! Én most úr vagyok!... Nem kell? Hej, nem ilyen pénzt szedtünk mi össze Franciaországban, de hát elment. Hej, mennyit gyűjtogattunk, mennyi népet elpusztítottunk... Isten tudja, ki mindenkit... frantiréreket...¹²⁷

¹²⁵ Csendben legyen ez a fickó itt! Széna, szalma! (német)

¹²⁶ Igyál, igyál, igyál, amíg a zsebemben még csörög egy tallér.

¹²⁷ franktirőröket.

A részeg ember kedélyállapota hirtelen változik. Bartek egyszerre leseperte a pénzt az asztalról és siralmasan jajgatta:

- Uram, légy irgalmas nekem, bűnösnek!

Majd fejét két könyökére támasztotta, arcát tenyerébe temette és hallgatott.

- Mi bajod? - kérdezte az egyik részeg ember.

- Mit ártottam én nekik? - mormogta Bartek komoran. - Ők maguk másztak bele! Csak éppen sajnáltam, mert mind a kettő a mi fajtánk volt. Uram, légy irgalmas! Az egyiknek olyan piros arca volt, akár a hajnal, másnap meg már fehér, mint a fal. Aztán meg úgy kaparták el, hogy még volt bennük élet... Pálinkát!...

Egy pillanatnyi komor csend állt be. A legények csodálkozva bámultak egymásra.

- Mit beszél ez? - kérdezte az egyik.

- A lelkiismeretével beszél valamiről.

- A háború miatt iszik az ember - morogta Bartek.

Jót ivott a pálinkából, aztán megint egyet. Egy darabig szótlanul ült, köpött egyet, s egyszerre ismét visszatért a jókedve.

- Beszéltetek-e tik Steinmetzcel?... Mert én igen. Hurrá! Igyatok! Ki fizet? Én la!

- Te hát, részeg disznó, te hát! - csattant fel Magda hangja. - De én is megfizetek neked, megállj!

Bartek üveges szemmel bámult a belépő asszonyra.

- Beszéltél te Steinmetzcel? Miféle vagy?

Magda felelet helyett az érzelmes hallgatósághoz fordult és sopánkodva mondta:

- Ó, emberek, emberek, látják-e az én gyalázatomat, keserű sorsomat! Hazajött, örültem is neki, mint valami nagy szerencsének, ő meg részegen jött. Elfeledkezett ez az Istenről is, meg még a nyelvünkről is. Lefeküdt aludni, ki is józanodott és most megint iszik, és az én munkámmal, az én verejtékemmel fizet. Hol vetted azt a pénzt, te? Nem az én keresményem, nem az én véres verejtékem? Ó, emberek, emberek, nem keresztény ez már, de nem is ember, hanem afféle megszállott német, aki németül vartyog s azt lesi, hogyan károsíthatna meg másokat. Váltott ember ez, meg...

Azzal könnyekben tört ki, majd még egy oktávval magasabbra emelte hangját:

- Mert ha bolond volt is, jó ember volt, most meg mit csináltak belőle? Vártam rá este, vártam reggel is, és itt van ni. Nincs itt vigasztalás, nincs itt könyörület. Ó, erős Isten! Ó, jószágos Isten... Ó, hogy bolondulnál meg egészen, bár változnál egészen németté!

Ez utóbbi szavakat olyan keservesen mondta ki, hogy már csaknem énekelte. De Bartek ráfordult:

- Csend, mert odavágok.

- Vágj no, vágd le a fejem, de mindjárt, ölj meg, gyilkolj! - kiáltozta az asszony makacsul, s nyakát kinyújtva, a parasztokhoz fordult:

- Idenézzenek, emberek!

De a parasztok kezdtek elszállingózni. A kocsma rövidesen kiürült; csak Bartek maradt ott meg az asszony, kinyújtott nyakkal.

- Mit nyújtogatod a nyeldekklődet, mint a liba - mordult rá Bartek. - Gyere haza.
- Vágd le! - ismételte meg Magda.
- Azért se vágom - felelte Bartek, kezét zsebébe süllyesztve.

A hold világánál két alak látszott, amint a kocsmából hazafelé mentek. Az egyik elől haladt s hangosan sopánkodott: ez Magda volt; utána lehorgasztott fővel, elég alázatosan lépkedett a gravelotte-i és szedáni hős.

VII

Bartek azonban olyan legyengült állapotban tért haza, hogy néhány napig nem tudott dolgozni. Nagy szerencsétlenség volt ez az egész gazdaságra nézve, mert ott már igen elkelt volna a férfikéz. Magda úgy segített magán, ahogy tudott. Látástól vakulásig dolgozott, Czemiernicki szomszédék segítettek is neki, ahogy tudtak, de ez természetesen mind nem volt elég, s a gazdaság lassanként haladt a pusztulás felé. Már némi kölcsönt is vett fel Justtól, a német telepestől, aki Béklyóson annak idején tízegynéhány hold parlagot vásárolt az uradalomtól, s most a faluban neki volt a legjobb gazdasága és készpénze is, amit elég magas kamatra adogatott kölcsön. Mindenekelőtt Jarzynski urat, a földbirtokost látta el kölcsönökkel, akinek neve az előkelő világ aranykönyvében csillogott, de - éppen ezért - kénytelen volt megfelelő fényben tartani házáát. De ki-kisegítette a parasztokat is. Magda már egy fél éve negyven-ötven tallérral tartozott neki, amit részben a gazdaságba fektetett, részben a háború alatt Barteknek küldözgetett el. Ez azonban még nem lett volna baj. Jó termést adott az Isten, az adósságot tehát aratás után le lehetett volna fizetni, csak munkás kéz és szorgalom kellett hozzá. Sajnos azonban Bartek nem bírt dolgozni. Magda nemigen hitt neki, eljárta a plébánoshoz tanácskozni, hogy mi módon mozgathatná meg az urát, pedig az valóban nem bírt. Amint kissé elfáradt, elakadt a lélegzete és fájt a dereka. Napokon át a ház előtt üldögélt s pőfékelt porcelán pipájából, melyet Bismarck képe díszített fehér egyenruhában és kürasszir sisakkal a fején, s fáradt, álmatag tekintettel bámult a világba, mint akinek csontjaiból még nem állt ki a fáradtság. Közben a háborúról, a győzelmekről, Magdáról meg minden egyébről gondolkozott egy kicsit, meg semmire sem gondolt.

Egyszer, amint így ült, messziről Franek sírását hallotta.

A fiú az iskolából jövet, torkaszakadtából bömbölt.

Bartek kivette szájából a pipát.

- No, Franc! Mi bajod?
- Hogy mi bajom?... - ismételte meg Franek elcsukló sírással.
- Mit bőgsz?
- Hogyne bőgnék, mikor pofonvágtak...
- Ki vágott pofon?
- Ki más, mint Boege úr!

Boege úr a tanító tisztét töltötte be Béklyóson.

- Milyen jusson pofoz ő téged?

- Azon, hogy pofoz.

Magda éppen a kertben kapált, most hát átmászott a kerítésen, s kapával a kezében indult a gyerekek felé.

- Mit csináltál? - kérdezte.

- Mit csináltam volna? Boege szidott, meg lengyel disznónak gyalázott és pofonütött, s azt is mondta, hogy ők legyőzték a franciákat és most már meg is rugdoshatnak, mert ők a leg-erősebbek. Én semmit nem csináltam, csak mikor azt kérdezte, hogy ki a legnagyobb ember a világon, én azt mondtam, hogy a Szentatya, erre ő pofonvágott, én ordítottam, ő meg rám ripakodott, hogy lengyel disznó vagyok, meg azt mondta, hogy ők legyőzték a franciákat és most már...

Franek körbe-körbe hajtogatta a magáét: „Ő azt mondta, én meg azt mondtam”; végül Magda, tenyerével befogta a száját, s Bartekhez fordulva kiáltotta:

- Hallod! Hallod!... Te menj, üsd a franciát, hogy aztán a német a te fiadat gyalázza és verje, mint a kutyát...! Menj, menj, hadakozz... hogy aztán a sváb a te gyerekedet gyilkolja: ez a jutalmad... hogy a...

Magda saját ékesszólásától megindulva, Franek nyomában maga is elsírta magát, Bartek pedig kimeresztette szemét, eltátotta a száját, elcsodálkozott, de úgy, hogy egy szót sem tudott szólni, s mindenekelőtt nem tudta megérteni, mi történt. Hogyan? Hát az ő győzelmei?... Egy darabig még szótlanul ült, egyszerre csak megvillant a szeme, s vére az arcába szökött. Az egyszerű embernél a csodálkozás, csakúgy, mint az ijedelem, gyakran veszett dühbe csap át. Bartek hirtelen felugrott s összeszorított fogán keresztül sziszegte:

- No, majd beszélek én vele!

És elment. Nem kellett messzire mennie. Az iskola közvetlenül a templom mögött volt. Boege úr éppen a tornác előtt állt, körülötte egy csomó malac, s ő kenyérdarabkákat dobált nekik.

Jól megtermett, ötven év körüli ember volt s még erős, akár a tölgy. Nem volt szerfölött kövér, csak az arca zsíros, s abból meredtek elő bátorságot és erélyt sugárzó, jókora halszemei.

Bartek egészen közel lépett hozzá.

- Hallod-e, német, mit vered te az én gyerekeimet? *Was?*

Boege úr néhány lépést hátrált, de minden félelem nélkül nézte végig Barteket, és egykedvűen szólt rá:

- Takarotty, lentyel parom!

- Mért verted meg a gyereket? - ismételte meg Bartek.

- Majt mék téged is verem, pütös lentyel paraszt! Most majt mekmutatjug, ki itt asz úr! Menj pokolba! Menj a píróság... takarotty!

Bartek megragadta a tanító karját, erősen megrázta s rekedten ordította:

- Tudod te, ki vagyok én? Tudod, ki verte meg a franciákat? Tudod, ki beszélt Steinmetzeel? Mért vered a gyereket, te sváb fattyú?

Boege úr halszemei kimeredtek, akárcsak a Bartekéi, de erős ember lévén, elhatározta, hogy egyetlen lendülettel megszabadul támadójától.

E lendület hatalmas csattanással zárult a gravelotte-i és szedáni hős arcán. Bartek agyát elborította a vér. Boege feje ingamozdulattal kétszer meglódult, csak annyiban tért el ez az ingától, hogy a mozdulatok ijesztően gyorsak voltak. Bartekben ismét felébredt a rettenthetetlen turco- és zuáv-verő. Hiába rohant apja segítségére a húszéves Oszkár, az öreghez hasonlóan erős, jól megtermett legény. Rövid, de borzalmas harc kezdődött, melyben a fiú a földre zuhant, az apa pedig egyszerre a levegőben érezte magát. Bartek a magasba emelve vitte, de maga sem tudta, hova. Szerencsétlenségére a ház előtt állt egy hordó, melybe Boegéné asszony nagy szorgalommal gyűjtögette a moslékot a disznók számára. Egyszerre nagy loccsanás hallatszott, s egy pillanat múlva Boege gyorsan kalimpáló lába látszott a hordóból. Boegéné asszony kirohant a házból.

- Segítség! Segítség!

Az asszonynak helyén volt a feje, azonnal felborította a hordót, s férjét a moslékkal együtt kidöntötte a földre.

A közeli házakból rohantak a telepések a szomszéd segítségére. Tízegynéhány német rohant Bartekre, s bottal, ököllel kezdték ütlegetni. Általános zűrzavar támadt, melyben nehéz lett volna megkülönböztetni Barteket ellenségeitől. Tizenegynéhány test egyetlen görcsösen rángatózó tömeggé olvadt össze.

A verekedők tömegéből egyszerre, mint egy őrült ugrott elő Bartek s lélekszakadva rohant a kerítés felé.

A németek utána eredtek, de ugyanakkor vészesen megreccsent a kerítés, s máris egy hatalmas karó lendült meg Bartek vasmancsában.

Tajtékozva, dühösen fordult vissza s magasra emelte a karót. Mindnyájan széjjelrebbentek.

Bartek utánuk iramodott.

Szerencsére nem ért utol senkit. Közben lecsillapodott s kezdett hazafelé hátrálni. Hej, ha franciák lettek volna előtte! Ezt a visszavonulást megörökítette volna a történelem.

A dolog így történt: a támadók, mintegy húszan, összeszedelőzködtek s ismét Bartekre rohantak, ő lassan hátrált, mint a gulyából kivert birka, mikor a kutyák megszorítják. Időnként megmegfordult és megállt, de ugyanakkor megálltak üldözői is. A karó nagy tiszteletet parancsolt rájuk.

De kövel dobálták, s az egyik kő Bartek homlokát érte és megsebezte. A vér előntötte a szemét. Érezte, hogy gyengül. Megbotlott, megtántorodott, kiengedte kezéből a karót és összeesett.

- Hurrá! - ordították a telepések.

De mielőtt odaértek volna, Bartek ismét talpra állt. Ez visszariasztotta a támadókat. Ez a sebesült farkas még veszélyes lehetett. Különb is már közel voltak az első házak, s a távolból látszott is néhány legény, amint lélekszakadva rohannak a verekedés színhelye felé. A telepések elődalogtak.

- Mi történt? - kérdezték az odaérkező legények.

- Egy kicsit megtapogattam a németeket - felelte Bartek.

És ájultan rogyott össze.

VIII

Az ügy fenyegetővé vált. A német újságok szívhez szóló cikkeket közöltek arról, hogy milyen bántalmazásokat kell elszenvednie a békés német lakosságnak az államellenes agitáció és a vallási fanatizmus által felizgatott sötét, barbár tömegtől. Boegéből hőst csináltak. Ő, a csendes, szelíd tanító, aki az állam távoli peremén terjeszti a világosságot, s a kultúra igazi misszionáriusa a barbárok között, ő volt az első áldozata a zavargásnak. Szerencsére százmillió német áll mögötte, akik nem engedik meg, hogy - stb.

Bartek nem tudta, micsoda viharfelhők tornyosulnak feje fölött. Sőt, igen jó reménység töltötte el. Bizonyos volt felőle, hogy a bíróságon ő lesz a nyertes. Hiszen Boege megverte a gyermekét, s őt is ő ütötte meg először, azután annyian támadtak rá. Csak kellett védekeznie! Még a fejét is beszakították egy kővel. És kinek a fejét? Az övét, akinek nevét a napiparancsok is emlegették, aki „megnyerte” a gravelotte-i csatát, aki magával Steinmetzcel beszélt, s akinek annyi érdemkeresztje van! Az igazat megvallva, sehogyan som fért a fejébe, hogyan nem tudtak mindezekről a németek, s hogyan bántalmazhatták őt ilyen igazságtalanul, aminthogy azt sem értette, hogyan fenyegethette Boege a béklyósiakat azzal, hogy most lábbal fogják őket rugdosni azért, mert ők, a béklyósiak, olyan derekasan verték a franciát, ahányszor csak alkalom kínálkozott rá. De ami az ő személyét illeti, bizonyos volt benne, hogy a kormány és a bíróság pártfogásába veszi. Ott már csak tudni fogják, kicsoda ő, és mi mindent vitt véghez a háborúban. Ha más nem is, Steinmetz biztosan mellé áll. Hiszen Bartek a háború miatt szegényedett el, a házáat is megterhelte adóssággal, csak nem forgatják hát el az igazát?

Közben csendőrök érkeztek Béklyósra, Bartekért. Nyilván nagy ellenállásra számítottak, mert nem kevesebben, mint öten jöttek, töltött fegyverekkel. De tévedtek. Barteknek eszébe se jutott, hogy ellenálljon. Azt mondták, üljön fel a kocsiba, hát felült. Csak Magda jajgatott s makacsul ismételte:

- Kellett ez neked? Mért verted úgy a franciákat? Nesze most neked, szegény emberem, nesze neked!

- Csend, te bolond! - mordult rá Bartek s útközben elég vidáman mosolygott a járókelőkre.

- Majd megmutatom én nekik, kit bántottak! - kiabált le a kocsiból.

S mellén az érdemkeresztekkel, mint egy diadalmas hadvezér vonult a bíróság elé.

A bíróság valóban kegyesnek bizonyult iránta. Figyelembe vette az enyhítő körülményeket, úgy hogy Bartek mindössze háromhavi börtönt kapott.

Ezenfelül százötven márka kártérítés megfizetésére ítélték a Boege-család és a többi „testi sérülést szenvedett telepes” javára.

„A gonosztevő azonban - írta a »Posener Zeitung«, törvénykezési rovatában - nemcsak hogy az ítélet felolvasásakor semmiféle megbánást nem mutatott, hanem olyan durva szavakkal és oly arcátlanul kezdte felhánytorgatni az államnak állítólagos érdemeit, hogy csodálkozni kell azon, hogy a jelenlevő ügyész nem emelt új vádat ellene a bíróság megsértése és az egész német nemzet gyalázása címén...”

Közben Bartek a börtönben nyugodtan eltűnődhetett Gravelotte, Szedán és Párizs alatti haditetteiről.

De vétenénk az igazság ellen, ha azt állítanók, hogy Boege cselekedete nem keltett semmiféle nyilvános ellenhatást. Hogyne, hogyne. Egy esős reggelen valamelyik lengyel képviselő nagy ékesszólással fejtegette, hogy Poznan vidékén mennyire megváltozott a lengyelekkel való

bánásmód, s hogy a poznani ezrednek a háború idején tanúsított bátorságáért és áldozataiért kissé többet kellene törődni a poznani tartomány lakosságának jogaival; végül, hogy Boege úr Béklyóson mennyire visszaélt tanítói állásával azáltal, hogy a lengyel gyerekeket verte és lengyel disznóknak nevezte, ígérvén, hogy a háború után a beszüremelő lakosság lábbal fogja rugdosni az őslakosságot.

S míg a képviselő így beszélt, az eső csendesen szitált, s mivel az ilyen napokon az embereket elfogja az álom, tehát ásítottak a konzervatívok, ásítottak a nemzeti liberálisok és szocialisták is, ásított a centrum is, mert hiszen ez még a kultúrharc¹²⁸ előtt történt.

Végül is a képviselőház napirendre tért a „lengyel paraszt” fölött.

Közben Bartek a börtönben ült, jobban mondva a börtön kórházában feküdt, mert a ködöstől kiújult a háborúban szerzett sebe.

Mikor nem volt láza, gondolkozott, gondolkozott, mint ama mesebeli pulyka, amely megdöglött a sok gondolkozástól. Bartek azonban nem döglött meg, csak éppen nem süttött ki semmit.

Azokban a pillanataiban azonban, amelyeket a tudomány „lucidum intervallum”-nak¹²⁹ nevez, Barteknek eszébe villant, hogy talán mégis kár volt a franciákat annyira „csépelnie”.

Magdára azonban nehéz órák következtek. Meg kellett fizetni a bírságot, s nem volt miből. A béklyósi plébános segíteni akart rajta, de kiderült, hogy a pénztárban nem volt több negyven márkánál. Szegény volt a béklyósi eklézsia, különben is az öregúr sohasem tudta, hogyan és mire megy el a pénze. Jarzynski uraság meg nem volt odahaza. Azt beszéltek, hogy háztűznézőbe ment a Királyságba valami gazdag kisasszony családjához.

Magda nem tudta, mihez fogjon.

Halasztásra gondolni sem lehetett. Akkor hát mi lesz? Eladja a lovakat meg a teheneket? Hisz így is új előtt álltak, s ez a legnehezebb idő. Közeledett az aratás, a gazdaság pénzt kívánt, s már minden pénzük elfogyott. Szegény asszony kezét tördelte kétségbeesésében. Benyújtott néhány kérvényt a bírósághoz s Bartek érdemeire hivatkozva, irgalomért esedezett. Még választ sem kapott. Közeledett a fizetési határidő, s utána a végrehajtás.

Csak imádkozott és imádkozott, keserűen emlegetve a háború előtti régi időket, mikor tehetősek voltak, s Bartek télen át még a gyárban is keresett. Végigjárta a komákat kölcsönért, de nem tudtak adni. A háború mindenkivel éreztette hatását. Justhoz nem mert menni, mert már úgyis tartozott neki, s még a kamatokat sem fizette. Just azonban váratlanul, magától jött el hozzá.

Egy délután tétlenül ült a ház küszöbén, nem csinált semmit, mert a kétségbeeséstől minden ereje elhagyta. Maga elé bámulva nézte a levegőben kergetőző aranylegyecskéket és elgondolkodott: „Micsoda szerencsések ezek a kis bogarak; csak röpködnek itt és nem fizetnek stb.” Néha nagyokat sóhajtott, s vértelen ajkáról fel-feltört a kiáltás: „Ó, Istenem, Istenem!” Egyszer csak a kapu előtt feltűnt Just hosszú orra, alatta látszott a hosszú szárú pipa. Az asszony elsápadt. Just beköszönt: - *Morgen!*¹³⁰

¹²⁸ Bismarck az 1870-es években megkezdte a Poznan vidéki lengyel lakosság elnémetesítését. A lengyelek titkos iskolák és olvasóköri alapításával védekeztek.

¹²⁹ Világos időköz (latin).

¹³⁰ (Jó) reggelt! (német)

- Hogy van, Just úr?
 - Hát az én kis pénzecském?
 - Ó, aranyos Just úr, legyen egy kis türelemmel. Mit tegyek, én szegény asszony? Az embere-
met elvitték, a bírságot meg kell érte fizetnem, sehogyan sem győzöm. Inkább meghalnék már,
mint hogy itt kínlódjam napról napra. Várjon egy kicsit, aranyos, kedves Just úr!
 - Elsírta magát, lehajolt s alázatosan megcsókolta Just úr kövér, vörös kezét.
 - Ha az uraság megjön, tőle kérek kölcsön s magának megadom.
 - No és a bírságot miből fizeti meg?
 - Tudom is én? Hacsak a tehénkét el nem adom.
 - No, adok én még kölcsön.
 - Isten fizesse meg, aranyos Just úr. Mert maga hiába luteránus, azért csak jó ember! Úgy van,
amint mondom! Ha a többi német is ilyen volna, mint maga, áldaná őket az emberfia.
 - De kamat nélkül nem adok.
 - Tudom, tudom.
 - Akkor hát írjon nyugtát az egészről.
 - Jól van, kedves Just úr, Isten fizesse meg ezt is.
 - Majd ha bemegyek a városba, megcsináljuk az írást.
- Be is ment, el is készítette az írást, de még előtte Magda elment a plébános úrhoz, hogy tanácsot kérjen. De mit lehetett itt tanácsolni? A pap azt mondta, hogy a határidő rövid, a kamat meg magas, s azon sopánkodott, hogy Jarzynski úr nincs itthon, mert ha itthon volna, talán segítene. Magda azonban nem várhatott, míg a fogatát eladják, el kellett hát fogadni Just feltételeit. Háromszáz márka kölcsönt vett fel, vagyis a bírságnál kétszerte nagyobb összeget, mert hiszen odahaza a gazdasághoz is kellett valami pénz. Az írás érvényességéhez Bartek aláírása is kellett, de alá is írta. Magda e célból külön bement hozzá a börtönbe. A győzedel-
mes hőst nagyon letörve, betegen találta. Bartek még panaszt akart írni s előadni sérelmeit, de nem fogadták el. A „Posener Zeitung” cikkei erősen ellene hangolták az irányadó köröket. Avagy e hatóságok nem voltak kötelesek oltalmukba venni a békés német lakosságot, „amely a legutóbbi háborúban annyi tanújelét adta hazaszeretetének és áldozatkészségének”? Helyes volt tehát, hogy Bartek panaszát elutasították. De azon sem lehet csodálkozni, hogy ez őt végleg letörte.
- No, nekünk most már mindenestül végünk - mondta feleségének.
 - Mindenestül - hagyta helyben az asszony.
- Bartek valamin erősen tűnődni kezdett.
- Rettenetes sérelem ez nekem - mondta.
 - Boege üldözi a gyereket - tódította Magda. - Elmentem hozzá, kérleltem, de még össze-
szidott. Hej, Béklyóson most a németek vannak felül. Nem félnek ők most senkitől.
 - Persze hogy ők a legerősebbek - jegyezte meg Bartek szomorúan.
 - Én egyszerű asszony vagyok, de azt mondom, az Isten még erősebb.
 - Benne a mi menekvésünk - tette hozzá Bartek.
- Egy darabig mind a ketten hallgattak, aztán Bartek megkérdezte.

- Justtal mi van?

- Ha a magasságos Isten jó termést ad, valahogy talán csak kifizetjük. Meg talán az uraság is segít rajtunk, ámbár neki is van adóssága a németeknél. Már a háború előtt is beszéltek, hogy el kell adnia Béklyóst. Hacsak valami gazdag lányt nem talál.

- S megjön hamarosan?

- Ki tudná? A kastélyban azt beszélik, hogy nemsokára megjön asszonyostul. De a német majd megnyomja, ha megjön. Mert hát azért német! Úgy szaporodik az, akár a féreg! Ahová fordulsz, ahova nézel, akár falun, akár a városban, mindenütt csak német. Alighanem vétkeink büntetése! Menekülés meg sehol!

- Hátha kitalálsz valamit, hiszen okos asszony vagy!

- Mit találhatnék ki? Talán jókedvemből vettem fel a kölcsönt Justtól? Ha jól meggondolom, már a ház is, amelyikben lakunk, meg a föld is, mind az övé. Just jobb ugyan, mint más német, de azért ő is csak a maga hasznát nézi, nem a másét. Nem enged az se, mint ahogy a másik se engedett. Olyan bolond vagyok én, hogy ne tudnám, miért dugdossa a pénzt a markomba? De mit tegyek, mit tegyek! - ismételte kezét tördelve. - Adj hát tanácsot, ha okos vagy. A franciákat tudtad ütni, de mihez fogsz, ha nem lesz tető a fejed fölött, vagy egy falás étel, amit megehetnél?

A gravelotte-i hős a fejéhez kapott.

- Ó, Jézusom, Jézusom!

Magdának jó szíve volt, megindította Bartek fájdalma, vigasztalni kezdte hát:

- Csend, csak csend, ne kapkodj a fejedhez, ha még be se gyógyult. Csak az Úristen adjon jó termést! A rozs olyan gyönyörű, hogy az ember a földet csókolgatná, meg a búza is. A föld nem német, az nem a mi kárunkat keresi. Ámbár a te híres háborúd miatt csak alig-alig műveltük meg, azért mégis úgy terem, hogy no!

A derék Magda könnyein át elmosolyodott.

- A föld nem német... - ismételte meg még egyszer.

- Magda! - szólalt meg Bartek, kimeredt szemével az asszonyra tekintve. - Magda!

- No?

- Mert látod, te olyan... hogy is...

Bartek nagy hálát érzett felesége iránt, de nem tudta kifejezni.

IX

Magda valóban megért annyit, amennyit tíz nálánál rosszabb asszony! Kicsit röviden fogta Barteket, de őszintén ragaszkodott hozzá. Bosszúsága pillanataiban, mint akkor is, ott a kocsmában, szemébe mondta, hogy ostoba, de egyébként jobb szerette, ha az emberek más véleményekkel vannak róla: „Az én Bartekem, csak úgy tesz, mintha bolond volna, pedig ravasz ember az!” - mondogatta nemegyszer. Pedig Bartek csak olyan ravasz volt, mint a lova, s Magda nélkül sem a gazdaságban, sem másban nem tudott volna helytállni. És most minden teher a derék asszony vállára nehezedett, de ahogy nekilátott, sürgött-forgott, járt-kelt és kért, ki is könyörögte a segítséget. A börtön kórházában történt látogatásához egy hétre, lihegve rohant ismét Bartekhez, s arca sugárzott a boldogságtól.

- No, tahó Bartek? - kiáltotta vidáman. - Megjött az uraság! Megházasodott a Királyságban, a fiatalasszony, akár a cseresznye. Kapott is vele rengeteg jószágot, hó, hó!...

A béklyósi földesúr valóban megnősült, haza is hozta feleségét, s csakugyan igen sok „mindenféle jószágot” kapott vele.

- Hát aztán? - kérdezte Bartek.

- Csend, mafla! - vágott vissza Magda. - Huh, hogy kifulladtam! Jézusom!... Elmentem én köszönni a fiatal nagyságának, nézem: úgy jött ki hozzám, mint valami királykisasszony, fiatalka, akár az idei virágszál, és olyan gyönyörűséges, mint a hajnalpír... Huh, milyen meleg van! Hogy kifulladtam!...

Felemelte köténytét s verejtékes arcát törölgette. Kis idő múlva megint rákezdett, meg-megszakadozó hangon.

- A ruhája olyan kék volt, akár a búzavirág... Megöleltem a térdét, azt a kis kezét is felém nyújtotta... megcsókoltam. Olyan szagos a keze és olyan kicsi, mint egy gyereké!... Szakasztott olyan ő, mint egy szentkép, és jó is és meg is érti az emberi nyomorúságot. Kértem, hogy segítsen rajtunk... Az Isten adjon neki jó egészséget!... Azt mondja: „Ami tőlem telik, megteszem.” A hangocskája meg olyan, hogy ha megszólal, egyszerre édesség csurran a szájadba. Erre aztán elmondtam én is, milyen boldogtalan ez a nép itt Béklyóson, ő meg így felel: „Hej, nem is csak Béklyóson!”... de erre már elbődültem, aztán ő is. De jött a nagyságos úr, meglátta, hogy sír, elkezdte csókogatni a száját, a szemét. Mert az urak nem olyanok, mint ti! Végül az asszony azt mondja: „Tedd meg, amit tudsz, ennek az asszonynak.” „Meg én, mindent, térted!...” A Szűzanya áldja meg azt a gyönyörűséges virágszálat. Áldja meg gyermekeiben és az egészségében. A nagyságos úr meg így szól: „Nagy hibát követtetek el, hogy a német kezébe adtátok magatokat, de - aszongya - segíték rajtatok, hogy Justnak megfizethess.”

Bartek a nyakát kezdte vakarni.

- Hiszen ő is a németek kezében volt.

- Hát aztán, de a nagysága gazdag. Az uraság most minden németet megvehetne Béklyóson, hát a nagyságos úr beszélhet is. Azt mondja: „Nemsokára itt a választás: az emberek hát vigyázzanak, hogy németre ne szavazzanak, én meg adok pénzt, hogy Justot kifizesd és Boegét is megfogdosom egy kicsit.” A nagysága erre a nyakába esett, a nagyságos úr meg rólad is kérdezősködött s azt mondta: „Ha beteg, majd beszélek az orvossal, írjon neki bizonyítványt, hogy most nem ülhet. Ha egészen ki nem engedik is - aszongya - majd leüli télen, de most itthon van rá szükség, az aratásnál.” Hallod? Tegnap a nagyságos úr a városban járt, ma meg már a doktor jött ki Béklyósra látogatóba, mert a nagyságos úr meghívta. Ez aztán nem német. Ír bizonyítványt. Télen majd ülhetel a börtönben, mint valami király, itt meleg lesz, meg falni is ingyen adnak, most pedig jössz haza dolgozni, Justot is kifizetjük, a nagyságos úr meg talán még kamatot se akar, s ha ősszel nem fizetjük is vissza az egészet, majd szépen megkérem a nagyságos asszonyt. Az a jó Szűzanya áldja meg!... Hallod?...

- Jó nagysága. Az már igaz! - jegyezte meg Bartek vidáman.

- Majd te is a lábához hajolsz, úgy bizony, mert ha nem, kitekerem azt a sárga nyakadat! Csak az Isten adjon jó termést! Na látod-e, honnan a segítség? A némettől? Kaptál csak egy garast is tőlük azért a sok buta medáliáért, mi? Kaptál ám a fejedre, hogy attól kódulsz. Mondom, lehajolsz te a mi nagyságánk lábához.

- Mért ne hajolnék? - kiáltotta Bartek határozottan.

A sors mintha megint rámosolygott volna hősünkre. Néhány nappal később értesítették, hogy egészségi állapota miatt egyelőre elbocsátják a börtönből, egészen télig. De megelőzőleg a *Landrat*¹³¹ maga elé hívatta. Bartek remegő lélekkel állt meg előtte. Ez a paraszt, aki szuronnyal a kezében zászlókat és ágyúkat zsákmányolt, most minden egyenruhától félt, mint a tüztől, szívében öntudatlanul valami tompa érzést hordozott, hogy üldözik, hogy azt tehetik vele, amit akarnak, hogy valami borzalmas, gonosz, ellenséges erő uralkodik fölötté, s ha ellene szegülne, az menten elpusztítaná. Ott állt hát a *Landrat* előtt, mint annak idején Steinmetz előtt, egyenesen, hasát behúзва, mellét kidüllesztve, lélegzetét visszafojtva. Volt ott néhány tiszt is: a háború és a háborús fegyelem testet öltött Bartek szeme előtt. A tisztek arany orrcsíptetőjükön át néztek rá büszkén és megvetően, mert ez dukál az egyszerű katonának és lengyel parasztnak a porosz tiszt részéről; ő lélegzetvisszafojtva állt, a *Landrat* pedig parancsoló hangon beszélt valamit. Nem kért, nem magyarázott, hanem parancsolt, fenyegetőzött. Berlinben meghalt a képviselő, kiírták az új választást.

- *Du polnisches Vieh!*¹³² Azt adja neked az Isten, hogy Jarzynski úrra szavazz. Csak próbáld meg!

A tisztek szemöldöke egyszerre baljós, oroszlanos redőkbe rándult össze. Az egyik, szivarja végét leharapva, ismételte meg a *Landrat* szavait: „Próbáld meg!” s a gravelotte-i hős lélegzete is elakadt. Amikor aztán meghallotta a várva várt: „Mars ki!” vezényszót, félfordulatot tett balra s megkönnyebbülve távozott. Parancsot kapott, hogy a felsősérelmesi Schulberg úrra szavazzon. A parancson nem gondolkozott, csak fellélegzett, mert hát Béklyós felé ballag és aratásra otthon lehet, s mert a nagyságos úr megígérte, hogy Justot kifizeti. Kiért a városból. A nehéz kalászkokat egymáshoz verdeste a szél, ami a parasztfül számára kedves, zizegő neszt adott. Bartek még gyenge volt, de a nap megmelegítette. „Hej! De szép is ez a világ! - gondolta magában az elgyötört katona. - S Béklyós már nincs is messze!”

X

Választás! Választás! Maria Jarzynska asszony fejecskéje tele van vele, semmi másra nem gondol, semmi másról nem beszél, semmi másról nem ábrándozik.

- A nagyságos asszony nagy politikus - bókol neki a szomszéd földesúr, s mint valami sárkány csókolja meg az apró kezét, a „nagy politikus” pedig elpirul, mint a meggy, s bájos mosollyal feleli:

- Ó, mi agítálunk, ahogy csak tudunk!

- József úr meglesz...! - bizonygatja a földesúr meggyőzően. A „nagy politikus” pedig így felel:

- Magam is nagyon szeretném, s nem is csak József úrról van szó (s a „nagy politikus” egyáltalán nem politikushoz illő bíborba borul), mert ez közügy...

- Valóságos Bismarck! Isten bizony! - kiáltja a földesúr s ismét megcsókolja a piciny kezét, azután tanácskozni kezdenek az agitáció módjain.

A vendég földesúr vállalja Alsósérelmest és Ösztövért (Felsősérelmes el van veszve, mert annak Schulberg úr a földesura), Maria asszonynak pedig mindenekelőtt Béklyóssal kell foglalkoznia. Szörnyen fő a fejecskéje, hogy ilyen fontos szerepet kell betöltenie, de nem is vesztegeti az időt. Mindennap ott látni a széles úton, a házak között: egyik keze szoknyáját

¹³¹ Tartományi tanácsos (német).

¹³² Te lengyel állat! (német)

fogja fel, a másikban a napernyő, a szoknya alól pedig kikandikál apró lába, amint lelkesen lépked a nagy politikai célok érdekében. Bemegy a házakba, útközben a dolgozó embernek odaköszön: „Jó munkát!” Betegeket látogat, magához édesgeti a lakosságot, segít mindenütt, ahogy tud. Megtenné ő ezt politika nélkül is, mert jó szíve van, de a politikáért még inkább. Mit meg nem tenne ezért a politikáért?! Férjének nem is meri bevallani, hogy igen-igen nagy kedve volna elmenni egy paraszt népgyűlésre; fejében már el is készítette a beszédet, amit a népgyűlésen el kellene mondania. Micsoda beszéd! Micsoda beszéd! Igaz ugyan, hogy nem-igen merné elmondani, de ha elmondaná, akkor...! Mikor azonban eljutott a hír Béklyósra, hogy a hatóság szétszavartatta a népgyűlést, a „nagy politikus”, szobájába vonulva, sírva fakadt mérgében, egy zsebkendőt széjjel is szaggatott, s egész nap vörös volt a szeme. Hiába kérlelte a férje, hogy ne izgassa fel magát ennyire. Másnap Béklyóson még nagyobb lendülettel folytatták az agitációt. Maria asszony most már semmitől sem riad vissza. Naponta tucatjával járja végig a házakat s olyan hangosan szidja a németeket, hogy a férjének kell őt fékeznie. De itt nincs semmi veszély. Az emberek nagy örömmel fogadják, a kezét csókolgatják és mosolyognak rá, mert olyan szép, olyan rózsaszínű, hogy ahova belép, egyszerre minden kiderül körülötte. Sorba-sorba eljut Bartekék házába is. Lysek kutya útját állja, de Magda nagy lelkesedésében egy hasáb fával fejbe hajítja.

- Ó, a méltóságos asszony! Ó, aranyosom, gyönyörűségem, virágszálam! - lelkenedezik s már hajlik is a kezére.

Bartek, elhatározásukhoz híven, a lába elé veti magát, a kis Franek előbb kezét csókol, aztán ujját a szájára teszi s határtalan bámolatba merül.

- Remélem - mondja üdvözlés után a fiatal hölgy - remélem, Bartek gazda, hogy a férjemre szavaz, nem pedig Schulberg úrra?

- Ó, hajnalcsillagom! - kiáltja Magda. - Ki szavazna itt Schulbergre! Ott jöjjön rá a nehézség! - S megint kezét csókol. - Ne tesszen haragudni, méltóságos asszony, de az ember, ha a németről beszél, nem tudja fékentartani a nyelvét.

- A férjem éppen mondta, hogy kifizeti Justot.

- A jó Isten áldja meg érte! - hálálkodik Magda és Bartekhez fordul. - No, mit állsz itt, mint egy karó? Nagyon szükséavú az én emberem.

- Az uramra szavaz? - kérdezi az úrasszony. - Ugye rá? Hiszen maguk is lengyelek, meg mi is azok vagyunk! Össze kell fognunk!

- Ki is tekerném a nyakát, ha nem rá szavazna! - erősködik Magda. - No, mit állsz itt, mint egy faszent? Nagyon szükséavú ember ez. Mozogj hát!

Bartek megint megcsókolja az úrasszony kezét, de csak hallgat és komor, mint az éjszaka. A *Landrat* jár az eszében.

Közeledik, egyre közeledik a választás napja. Jarzynski úr biztos a győzelmében. Az egész szomszédság Béklyóson gyülekezik. Az urak a városból jönnek, ők már leadták a szavazatukat s most Béklyóson várják a hírt, amit a papnak kell hoznia. Azután ebéd lesz, estére pedig a földbirtokosék Poznanba, utána pedig majd Berlinbe utaznak. A választóközvet egyes falui már tegnap szavaztak. Az eredményt ma hirdetik ki. Az összegyűlt vendégek mind jó reménységgel vannak. A fiatalasszony kissé nyugtalan, de ő is reménykedik és mosolyog, olyan elragadó háziasszony, hogy minden vélemény megegyezik abban, hogy Józef úr valóságos igazgyöngyre tett szert a Királyságban. Ez az igazgyöngy azonban e pillanatban nem tud nyugodtan megülni a helyén, egyik vendégtől a másikhoz siet s mindegyiktől azt a biztatást

várja, hogy „Józio” biztosan meglesz... Nem becsvágyó ő, nem is hiúságból akar képviselőné lenni, de fiatal feje kifőzte, hogy ő is meg a férje is igazi küldetés teljesítésére vannak hivatva. Szíve tehát olyan hevesen dobog, mint esküvőjükön, s szép arcocskájáról öröm sugárzik. A vendégek között ügyesen bujkálva közelíti meg férjét, megrántja kabátja ujját, s mint mikor a gyerek csúfol valakit, súgja a fülébe: „Képviselő úr!” A férfi mosolyog, s mind a ketten ki-mondhatatlanul boldogok. Nagy kedvük volna összevissza csókolni egymást, de a vendégek előtt nem illik. Különben mindenki folyton ki-kinéz az ablakon, mert valóban fontos ügyről van szó. A régi, az elhunyt képviselő lengyel ember volt, s a németek most először állítottak jelöltet ebben a körzetben. Úgy látszik, a győzelmes háború megnövelte bátorságukat, de a béklyósi kastélyban összegyülekezett társaságnak éppen ezért fontos, hogy az ő jelöltjük győzzön. Még ebéd előtt is bőven akad hazafias szónoklat, melyek különösen a fiatal háziasszonyt indítják meg, mert ő még nincsen hozzájuk szokva. Időnként azonban félelem szállja meg. Mert hátha valami visszaélést követnek el a szavazatok összeszámlálásánál? De hiszen a bizottságban nem csupa német van! Az idősebb urak éppen azt magyarázzák a háziasszonynak, hogy miként történik a szavazatok összeszámlálása. Hallotta ő ezt már százszor is, de mindig hallani akarja. Ó, hiszen arról van itt szó, hogy az itteni lakosságnak védője lesz-e a képviselőházban, vagy ellensége. Nemsokára, de most már igazán egy röpke pillanat múlva eldől a dolog, mert íme az országúton hirtelen porfelhő emelkedik. „Jön a plébános! jön a plébános!” - hangzik a kiáltás mindenfelől. A háziasszony elsápad. Az arcokra kiül az izgalom. Biztosak a győzelemben, az utolsó pillanat azonban mégis meggyorsítja szívverésüket. De ez nem is a plébános, az ispán jött meg a városból. Hátha tud valamit? Lovát egy cövekhez köti és a kastélyba siet.

A vendégek, élükön a háziasszonnyal, a tornácra tódulnak.

- Van hír? Van? Győzünk? Mi? Gyere csak! Biztosan tudod? Kihirdették?

Egymást keresztezik a kérdések, és mint a rakéták hullanak az érkezőre, az meg sapkáját magasra feldobja.

- Győztünk!

A háziasszony hirtelen leül a padra s tenyerét hullámzó keblére szorítja.

- Éljen! Éljen! - kiabálják a szomszédok. - Éljen!

A cselédség is kirohan a konyhából. - Éljen! Megvertük a németet! Éljen az új követ! Meg a képviselőné asszony!

- Hol a plébános? - kérdi valaki.

- Mindjárt itt lesz - feleli az ispán - még az utolsó szavazatokat számolják...

- Adjátok az ebédet! - kiáltja a képviselő úr.

- Éljen! - mondják rá a többiek.

A tornacról mindenki megint a terembe tódul. A gratulációk és jókívánságok most már nyugodtabban folynak, csak a háziasszony nem tudja fékezni örömét s a jelenlevőkkel mit sem törődve, átöleli férje nyakát. De nem veszik tőle rossz néven, hiszen mindenkin erőt vesz a megindultság.

- Hát mégis élünk! - mondja az ösztövéri szomszéd.

De a tornác előtt kocsizörgés hallik, s a terembe lép a plébános, utána pedig a béklyósi vén Maciej.

- Isten hozta! Isten hozta! - kiáltja a vendégsereg. - Na, milyen a többség?

A pap egy pillanatig hallgat, de aztán az általános örömben úszó társaságnak szinte arcába vágja a két rövid szót:

- Schulberg... győzött!

Pillanatnyi megdöbbenés, jégesőként hullnak a gyors, ijedt kérdések, s a pap megismétli:

- Schulberg győzött!

- Hogyan? Mi történt? Milyen módon? Az ispán azt mondta, hogy nem! Mi történt?

Jarzynski úr kivezeti szegény Maria asszonyt, aki zsebkendőjét harapdálja, hogy sírva ne fakadjon vagy el ne ájuljon.

- Ó, milyen szerencsétlenség! Milyen szerencsétlenség! - mondogatják.

E pillanatban a falu felől zavaros hangok, mintegy örvendező kiáltások hallatszanak. A béklyósi németek ünneplik győzelmüket ilyen nagy örömmel.

Jarzynski úr, feleségével, visszatér a terembe. Hallani, amint az ajtóban a férfi odasúgja a fiatalasszonynak: „*Il faut faire bonne mine!*”¹³³ S a fiatalasszony már valóban nem sír. A szeme száraz, arcán sötét pír.

- Mondják el most már, hogyan történt ez? - kérdezi a házigazda nyugodtan.

- Hogyne lett volna így, méltóságos uram - feleli a vén Maciej - mikor még az itteni, a béklyósi parasztok is Schulbergre szavaztak.

- Kicsoda?

- Hogyan? Az itteniek?

- Azok hát. Én magam láttam, de mindenki láthatta, hogy Bartek Slowik is Schulbergre szavazott.

- Bartek Slowik? - ismétli meg a fiatalasszony.

- Ó hát. Most szidják érte a többiek. Az ember a földön fetreng és bög, a felesége meg szidja. De én saját szememmel láttam, mikor szavazott.

- Ki kell verni az ilyet a faluból! - jegyzi meg az ösztövéri szomszéd.

- De hát - folytatja Maciej - a többiek, akik a háborúban voltak, mind úgy szavaztak, mint ő. Azt mondják, megparancsolták nekik...

- Csalás, tisztára csalás, érvénytelen a választás, kényszer, visszaélés! - hangzott mindenünnen.

Bizony nem valami vidám hangulatban folyt le az ebéd ezen a napon a béklyósi kastélyban.

Este a földesúrék elutaztak, csak éppen nem Berlinbe, hanem Drezdába.

A nyomorult, az elátkozott, a meggyalázott és gyűlölt Bartek közben ott ült a házában, még a felesége szemében is idegenként, mert még az se szólt hozzá egész nap egy szót sem.

Ősszel adott az Úristen jó termést, s Just úr, aki éppen, most vette birtokába Bartek gazdaságát, örült, hogy ilyen jó üzletet csinált.

Egy napon három ember bandukolt Béklyósról a város felé: egy paraszt, egy asszony meg egy gyerek. A férfi erősen meggörnyedt, inkább hasonlított koldushoz, mintsem egészséges emberhez. Mentek a városba, mert Béklyóson nem kaptak munkát. Az eső esett, az asszony

¹³³ Jó arcot kell vágni! (francia)

keservesen sirákozott a nagy fájdalomtól, az elvesztett házacska meg az egész falu után. A férfi hallgatott. Az úton végig nem volt senki: se szekér, se ember; csak a kereszt nyújtotta fölője esőtől ázott karjait. Az eső egyre jobban, egyre sűrűbben esett, s a világ elsötétült.

Bartek, Magda és Franek a városba mentek, mert a gravelotte-i és szedáni hősnek a télen még le kellett ülnie a Boege-féle ügyben kirótt büntetés hátralevő részét.

Jarzynski úrék még mindig Drezdában szórakoztak.

EGY POZNANI TANÍTÓ NAPLÓJÁBÓL

A lámpa fénye felébresztett, hiába tompítottam le, és gyakran éjfél után két vagy három órákor is láttam, hogy Michas még dolgozik. Apró, vézna testén csak fehérenemű volt, így hajolt a könyv fölé, s álmos, fáradt hangja az éj csendjében gépiesen ismételte a latin vagy görög igeragozást, azzal az egyhangúsággal, ahogyan a templomban mormolják a litánia szavait. Ha rászóltam, hogy menjen aludni, azt felelte: „Még nem tudom a leckét, Wawrzynkiewicz úr.” Pedig vele együtt vettem át a feladatokat négytől nyolcig, majd kilenctől tizenkettőig, s addig magam sem feküdtem le, amíg meg nem győződtem róla, hogy mindent tud; de ez már igazán sok volt. Mire a lecke végére ért, az elejét már elfelejtette, s a görög, latin és német igeragozás meg a különböző járáások nevei szegény kis fejében olyan zűrzavart keltettek, hogy nem bírt elaludni. Ilyenkor kibújt takarója alól, meggyújtotta a lámpát s újra az asztalhoz ült. Ha szidtam, könyörgött és sírt. Később annyira megszoktam ezeket az éjszakai tanulásokat, a lámpafényt, a mormogó igeragozást, hogy ha nem hallottam, már magam sem tudtam elaludni. Talán nem lett volna szabad megengednem, hogy a gyermek így túlerőltesse magát, de mit tehettem? Legalább úgy-ahogy mindennapra el kellett készülnie, mert különben eltávolították volna az iskolából, s csak az Úristen tudja, milyen csapás lett volna ez Maria asszony számára, aki férje halála után a két árvával maradt, s minden reménye Michas volt. A helyzet kilátástalan volt, mert másfelől láttam, hogy a szerfölött való szellemi erőfeszítés aláássa a fiúcska egészségét, s még életét is veszélyeztetheti. Legalább fizikailag kellett volna őt edzeni, tornáztatni, sokat sétáltatni vagy lovagoltatni, de erre nem volt idő. Annyi dolga volt, annyit kellett könyv nélkül megtanulnia és naponta írnia, hogy - tiszta lelkiismerettel mondhatom - nem volt rá idő. Minden percet, amit a fiúcskának szórakozásra, egészségére és élete fenntartására kellett volna fordítania, elvett a latin, a görög és... a német. Reggelenként, mikor könyveit beraktam a táskájába, és láttam, sovány válla hogyan görnyedezik a bizánci méretű kötetek súlya alatt, szinte összeszorult a szívem. Néha kértem tanárait, hogy legyenek megértéssel iránta, de a német tanárok azt felelték, hogy a gyereket rontom és elkényeztetem, s Michas nyilván nem tanul eleget, a kiejtése lengyeles s minden aprócseprő dolog miatt bőg. Magam is tüdőbeteg vagyok, magányos, mogorva ember, ezek a kifogások tehát sok percemet megmérgezték. Én tudtam a legjobban, eleget tanul-e Michas. Közepes tehetségű gyermek volt, de olyan kitartó a munkában, s minden kedvessége mellett olyan erős jellem, amilyennel egyetlen más fiúban sem találkoztam. Szegény Michas szenvedélyes, vak szeretettel csüggött anyján, s mivel azt mondták neki, hogy anyja nagyon boldogtalan, beteg, s ha ő rosszul tanul, az megölheti - a fiú reszketett e gondolattól, egész éjszakákat töltött a könyvei mellett, csak hogy anyját meg ne szomorítsa. Ha rossz jegyet kapott, sírva fakadt, de arra senki sem gondolt, hogy miért sír, s milyen borzalmas felelősséget érez ilyenkor. Törődött is valaki az ilyesmivel! Lengyeles kiejtése volt és punctum! Nem rontottam én őt, sem nem kényeztettem, csak éppen jobban megértettem, mint mások; s hogy a balsikerekért szidás helyett inkább vigasztalgttam, az az én dolgom. Magam is eleget megdolgoztam és kínlódtam életemben, szenvedtem éhséget, nyomort, nem voltam s nem is leszek boldog és - vigye el az ördög, már a fogamat sem szorítom össze, ha erre gondolok: nem hiszem, hogy érdemes lenne élni, de talán éppen ezért érzek őszinte részvétet minden nyomorúság iránt.

Én Michas korában legalább a galambokat kergettem az utcán vagy a városháza tövében bigéztem, élveztem az egészség és vidámság időszakát. Akkor még nem kínozta a köhögés; ha elraktak: amíg vertek, bőgtem, egyébként pedig szabad voltam, mint a madár és nem törődtem semmivel. Michasnak még ez az élvezete sem volt meg. Az élet őt is az üllőre fektette és pöröllyel verte volna; tehát csak annyi öröme lett volna, amennyit mint gyermek kacagott

mindenen, ami a gyermekeket mulattatja, amennyi csínyt tett és szaladgált a szabad ég alatt a napsütésben. De amit én itt láttam, abban nem lehetett megtalálni a gyermekkorok és a munkának ezt a békés összhangját. Ellenkezőleg: azt láttam, hogy a gyermek a könyvek súlya alatt görnyedve, erőlködve, szája szegletében ráncokkal, borúsan megy az iskolába és tér onnan vissza, s mintha mindig azon erőlködne, hogy a sírást visszafojtsa - ezért aztán részvéttel voltam iránta s szerettem volna menedéke lenni.

Magam is pedagógus vagyok, bár magántanító, s nem tudom, mit művelnék a világon, ha a tudomány értékébe és hasznosságába vetett hitemet is elveszteném. Én azonban azt hiszem, hogy a tudomány nem lehet tragédia a gyermekek számára, hogy a latin nem helyettesíti a levegőt és az egészséget, s hogy a jó vagy rossz kiejtés nem döntheti el ezeknek az apró teremtéseknek a sorsát és életét.

Azt is hiszem, a pedagógia jobban teljesíti hivatását, ha a gyermek a szelíden vezető kezét, nem pedig a mellére taposó lábát érzi, amely mindenén végigtipor, amiről otthon azt tanulta, hogy tisztelni és szeretni kell... Én már olyan maradi vagyok, hogy ezt a kialakult véleményemet bizonyára meg nem változtatom, mert egyre jobban megerősödöm benne, ha a kis Michasra gondolok, akit olyan őszintén szerettem. Hat évig voltam a tanítója, eleinte mint nevelő, azután, mikor második osztályba került mint korrepetitor, volt tehát időm, hogy megszeressem. Egyébként mért titkolnám önmagam előtt - kedves volt nekem, mert a szívemnek mindennél drágább lény gyermeke volt... aki azonban sohasem tudott erről és soha meg nem tudja. Soha el nem felejtettem, hogy én csak egyszerűen Wawrzynkiewicz úr vagyok, a magántanító, s tetejébe még beteg is, ő pedig gazdag, nemesi ház szülötte, igazi úrnő, akire sohasem mertem volna szemet emelni. De mivel az élettől hányatott magányos szívnek egyszer csak bele kellett kapaszkodnia valamibe, mint ahogy megkapaszkodik a hullámtól dobált kagyló, az én szívem tehát öbelé kapaszkodott. Mit tehetek én erről? S elvégre mit árt ez neki? Tőle sem kívánok én több fényt, mint a naptól, amely tavasszal beteg mellemet melegíti. Hat évig voltam a házánál, ott voltam férje halálánál, láttam őt boldogtalannak, magárahagyottnak, de mindenkor angyali jónak. Szerette a gyerekeit, özvegységében csaknem szent életet élt, így aztán... meg kellett lennie. De ez nem is szerelem énnálam, hanem inkább - a vallásom.

Michas nagyon hasonlított anyjára. Gyakran, mikor tekintetét rám emelte, mintha anyját láttam volna. Ugyanazok a finom vonások, ugyanaz a dús hajjal árnyékolt homlok, ugyanaz a szelíd rajzú szemöldök, de különösen a hangjuk csaknem egyforma volt. Anya és fia kedélyében is volt valami közös vonás, bizonyos mértékig mindketten hajlottak az érzések és felfogások egzaltáltságára. Mindketten az olyanfajta ideges, érzékeny, nemes és szerető lények közé tartoztak, akik arra születnek, hogy a legnagyobb áldozatokat hozzák, de akik az élettel és annak valóságával kapcsolatos érintkezésben kevés boldogságot találnak, mert már előre többet adtak, mint amennyit kaphatnak. Az embereknek ez a fajtája pusztulófélben van, s azt hiszem, valami mai naturalista bátran megállapíthatná róluk, hogy eleve halálra vannak ítélve, mert születésüktől fogva szívbajosok - túlságosan sokat szeretnek.

Michas családja valamikor nagyon gazdag volt - de túlságosan sokat szerettek... Így hát a különféle viharok szertefoszlatták a vagyont s ami maradt, nem nyomor ugyan, még csak nem is szegénység, de a régi időkkel összehasonlítva - szerény középszerűség. Michas volt a család utolsó sarja, így aztán Maria asszony nemcsak mint saját gyermekét szerette, hanem mint a jövőben minden reménységét is. Szerencsétlenségre, szokásos anyai elvakultsággal, rendkívüli képességeket látott benne. A fiú valóban nem volt korlátolt, de az olyanfajta gyermekek közé tartozott, akiknek eleinte közepes képességeik csak később, fizikai erejükkel és egészségükkel együtt bontakozik ki. Más viszonyok között végigjárhatta volna iskoláit és az egyetemet s

bármely téren hasznos munkát végezhetett volna. De a fennforgó körülmények között csak kínlódott, s ismervé anyjának fölöle táplált túlzott véleményét, csak hasztalanul feszítette túl erőit.

Sok mindent láttam életemben s elhatároztam, hogy semmin sem fogok csodálkozni, de bevallom, nehéz volt elhinnem, hogy jöhessen egy olyan kavarodás, amelyben a kitartás, a jellemeszilárdság és a munka a gyermek kárára üt ki. Van ebben valami egészségtelen dolog, s ha a szavak kárpótolni tudnának a sok sérelemért és keserűségért, akkor Hamlettel együtt valóban azt mondanám: „Több dolgok vannak földön és egen, Horáció, mintsem bölcselmetek álmodni képes...” Annyit dolgoztam Michassal, mintha az ő osztályzataitól függött volna saját sorsom is. Mert az én kedves kis barátomnak és nekem közös célunk volt, hogy fájdalmat ne okozzunk a mamának, jó bizonyítványt hozzunk haza, s csaljuk ki ajkára a boldog mosolyt.

Mikor sikerült jó osztályzatot kapnia, sugárzó arccal, boldogan jött haza az iskolából. Az ilyen pillanatokban mintha hirtelen megnőtt volna, görnyedt háta kiegyenesedett, máskor borús szeme ilyenkor mosolygott, azzal az igazi, őszinte, gyermeki mosolygással s izzott, mint a parázs. Szűk válláról azonnal ledobta könyvekkel telt táskáját s boldogan hunyorgatva, már a küszöbről kiáltotta:

- Wawrzyńkiewicz úr, mama örülni fog, ma földrajzból... találja ki, mit kaptam?

S mikor színleltem, hogy nem tudom kitalálni, hozzám szaladt s nyakamat átölelve, büszke arccal mondta, mintha sügná, de nagyon hangosan:

- Ötöst! Igazán ötöst!

Boldog pillanatok voltak ezek mindkettőnk számára. Az ilyen napokon Michas esténként elábrándozott, elképzelte, hogy mi lesz, ha csupa kitűnőt hoz haza, s beszélt félig nekem, félig önmagának:

- Karácsonyra hazamegyünk Zalesinbe: esni fog a hó - mint télen rendesen - így hát szánkón megyünk. Éjszaka érkezünk meg, de mama várni fog rám, megölel, megcsókol, azután megkérdezi, milyen a bizonyítvány. Én szándékosan borús képet vágok, mama pedig olvassa: hit-tan - kitűnő; német nyelv - kitűnő; latin nyelv - kitűnő... csupa kitűnő! Ó, Wawrzyńkiewicz úr!

A szegény gyermeknek könnybe lábadt a szeme, én pedig ahelyett, hogy fékeztem volna, magam is vele száguldottam fáradt képzeletemmel, magam előtt láttam a zalesini házat, annak egész komolyságát, békességét s az emelkedett lelkű nemes lényt, a ház úrnőjét, és boldogságát, amit fia hazaérkezése és kitűnő bizonyítványa szerez neki.

Az ilyen pillanokat felhasználva, oktattattam Michast, megmagyarázgattam, hogy a mama számára nagyon fontos az ő előmenetele, de az egészsége is, tehát nem szabad sírnia, ha sétálni viszem, aludnia kell mindig, ha mondom és nem szabad makacskodnia az éjszakai tanulással. A gyermek érzékenyedve ölelte nyakamat s csak ezt ismételte:

- Jól van, aranyos Wawrzyńkiewicz úr, olyan egészséges leszek, hogy csoda és olyan nagy, hogy sem mama, sem a kis Lola meg nem ismer.

Gyakran kaptam levelet Maria asszonytól. Lelkemre kötötte, hogy vigyázzak a gyermek egészségére, de szinte napról napra kétségbeesve győződtem meg róla, hogy a tanulást és az egészséget összeegyeztetni úgyszólván lehetetlen dolog. Ha az lett volna a hiba, hogy a tantárgyak túlságosan nehezek neki, azon úgy segítettem volna, hogy Michast visszatétem a második osztályból az elsőbe. De ő még az elvont tárgyakat is kitűnően megértette, tehát nem a tanulással volt baj, hanem az idő volt kevés, meg aztán ott volt a szerencsétlen német nyelv, amelyet a gyermek sehogyan sem tudott elég jól elsajátítani. Ezen már semmiképpen nem

segíthettem, csak arra számítottam, hogy a karácsonyi szünet és a pihenés kiköszörüli a gyermek egészségén a túlzott munka ütötte csorbákat.

Ha Michas közömbösebb gyermek lett volna, kevesebb gondot okozott volna nekem; de ő a kudarcokat szinte élénkebben átérezte, mint a sikereket. Sajnos, az ötösök feletti öröm pillanatai ritkák voltak.

Úgy megtanultam olvasni arcáról, hogy amint belépett, az első szempillantásra észrevettem, hogy baj van.

- Rossz jegyet kaptál? - kérdeztem.

- Igen!

- Nem tudtál?

Néha bevallotta:

- Nem.

De gyakrabban ez volt a válasz:

- Tudtam, csak nem bírtam megmondani.

Néha szándékosan azért hívtam el a kis Owickit, az osztály legjobb tanulóját, hogy Michassal együtt tanuljon, s ő szintén azt mondta, hogy Michas főleg azért kap rossz jegyeket, mert nem tudja magát kifejezni.

S ahogy a fiú szellemileg és fizikailag mindjobban kifáradt, olyan mértékben egyre gyakrabban ismétlődtek a kudarcok. Észrevettem, hogy mikor jól kisírta magát és leült a leckéjéhez, mintha megnyugodott volna, de abban a kettőzött energiában, amellyel tanuláshoz látott, volt valami kétségbeesés és lázas izgalom egyaránt. Néha a sarokba állt, két keze közé szorította fejét és hallgatott. Az egzaltált gyermek elképzelte, hogy ő most szeretett édesanyja sírját ássa, s nem tudta, hogyan segítsen a dolgon, egyszerűen útvesztőben érezte magát, amelyből nincsen menekülés.

Virrasztásai egyre gyakrabban ismétlődtek, s mivel félt, hogy ha felébredek, aludni küldöm, nesztelenül kelt fel, a sötétben kivitte a lámpát az előszobába, csak ott gyújtotta meg s ott ült le munkájához. Amíg rajtakaptam, már néhány éjszakát eltöltött így a fűtetlen helyiség falai között. Nem tehettem mást, felkeltem, behívtam a szobába s minden leckéjét újra átvettem vele, hogy meggyőzzem, mindent tud és feleslegesen kockáztatta egészségét. De a végén már ő maga sem tudta, mit tud és mit nem. A gyermek fogyott, ereje mindjobban megcsappant, egyre sárgább és egyre komorabb lett. Néha olyasvalami történt, ami meggyőzött arról, hogy nem egyedül a munka volt az, ami erőit felőrölte. Egyszer, amint a történelmet magyaráztam úgy, ahogy „a nagybácsi mesélte a gyerekeknek”, mert ezt Maria asszony kívánságára mindennap megtettem, Michas szikrázó szemmel ugrott fel, én pedig szinte megijedtem arcának nyers, kémlelő kifejezésétől, mikor így kiáltott:

- Szóval, ez csakugyan nem mese, Wawrzynkiewicz úr? Mert...

- Mi az, Michas? - kérdeztem csodálkozva.

Felelet helyett összeszorította fogát, azután olyan keserves sírásra fakadt, hogy sokáig nem bírtam megnyugtadni.

Owickit is kikérdeztem e kitörés oka felől: de nem akarta vagy nem tudta megmondani, én azonban magamtól rájöttem. Semmi kétség, a lengyel gyermek sok mindent hallhatott a német iskolában, ami legmélyebb érzelmeit sértette, s egyenesen cáfolata és megvető kigúnyolása

volt az országnak, az anyanyelvnek és az ősi hagyományoknak, egyszóval mindennek, amiről otthon azt tanulták, hogy tisztelni és szeretni kell. Ezek a beszédek a többi fiúról lepattogtak, semmi mást nem hagyva hátra, mint gyűlöletet a tanítók és egész fajtájuk iránt, de az olyan becsületes fiúcska, mint Michas, fájdalmasan érezte mindezt, megcáfolni nem merte, bár talán nemegyszer kiáltani szeretett volna a fájdalomtól, bensőleg azonban háborgott, fogait összeszorította, emésztette és gyötörte magát. Így aztán a balsikerek és rossz osztályzatok okozta gyötrelmeit leírhatatlan keserőséggel tetézte a folytonos erkölcsi vívódás. Az a kétféle erő és kétféle hang, amelyeknek a gyermek engedelmeskedni tartozik, de éppen ezért egyezniök kellene egymással, Michast két ellentétes irányba ráncigálta. Amit az egyik tekintély fehérnek, tisztának, kedvesnek mondott, azt a másik megrögzöttségnek és nevetségesnek bélyegezte, amit az egyik erénynek minősített, a másik gonosztettnak mondta. Ebben a kettősségben a fiúcska azt a tekintélyt követte, amelyik felé a szíve húzta, de színlelnie kellett, hogy azt az ellentétes hangot hallgatja meg és fogadja szívébe. Színlelnie kellett reggeltől estig és ebben a kínzó kényszerben kellett élnie napokon, heteken, hónapokon át... Micsoda helyzet... egy gyermek számára!

Különös volt Michas sorsa. Az életdrámák rendszerint később kezdődnek, amikor az ifjúság fájáról már hullani kezdenek az első levelek; de az ő számára mindaz, ami a boldogtalanságot jelenti: az erkölcsi kényszer, a titkolt gyötrelme, a nyugtalanság, a hiábavaló erőfeszítés, a nehézségek közötti vergődés, a remény fokozatos elvesztése, mindez már élete tizenegyedik esztendejében elkezdődött. Sem vézna teste, sem esendő erői nem bírtak megküzdeni ezzel a teherrel. Múltak a napok, a hetek; szegény gyermek megkettőzte az erőfeszítést, de az eredmény mindig kisebb, mindig siralmasabb volt. Maria asszony levelei, bármilyen kedvesek voltak is, még növelték ezt a terhet.

„Az Isten rendkívüli képességekkel áldott meg, kisfiam - írta az anya - bízom hát benne, hogy nem csalódom reményeimben, s hogy hazádnak támasza, nekem pedig örömöm leszel.”

Mikor a fiú először kapott ilyen levelet, görcsösen megragadta kezemet s keserves sírás közben ismételtegette:

- Mit tehetek én, Wawrznkiewicz úr, mit tehetek róla?

S valóban, mit is tehetett volna? Mit tehetett ő arról, hogy nem volt vele született nyelvtelhetség, s németül nem tudta magát kifejezni?

Így érkezett el Mindenszentekkor az iskolai szünet. A negyedévi osztályzat nem volt valami jó: a három legfontosabb tantárgyból elégségest kapott. A fiúcska könyörgésére és rimánkodására nem küldtem el a bizonyítványt Maria asszonynak.

- Drága Wawrznkiewicz úr! - könyörgött összetett kézzel. - Mama nem tudja, hogy Mindenszentekre is osztályoznak, s karácsonyig tán az Úristen megkönyörül rajtam.

Szegény gyermek azzal áltatta magát, hogy a rossz jegyeket még kijavítja, de bevallom, magam is reménykedtem benne. Azt hittem, belezökken az iskolai munkába, hozzászokik a dolgokhoz, beletanul a német nyelvbe és elsajátítja a jó kiejtést. Mindenekelőtt azonban abban reménykedtem, hogy mindig kevesebb és kevesebb időre lesz szüksége leckéje megtanulásához. Ha nem így hittem volna, már régen írtam volna Maria asszonynak s feltártam volna előtte a való helyzetet. S valóban úgy látszott, hogy reményem nem alaptalan. Közvetlenül Mindenszentek után Michas három tárgyból, közöttük latinból is, kitűnőt kapott. Az egész osztályban egyedül ő tudta megmondani, hogy a *gaudeo* ige múlt ideje *gavisus sum*. Ezt pedig azért tudta, mert amikor előzőleg a két kitűnőt megkapta, megkérdezte, hogy van latinul „örülök”. Azt hittem, megőrül a boldogságtól. Azonnal írt anyjának s így kezdte:

„Édes drága anyuskám! Tudja-e az én drágám, hogyan van a *gaudeo ige perfectuma*? Biztosan sem mama, sem a kis Lola nem tudja, mert az egész osztályunkban egyedül én tudtam.”

Michas valósággal bálványozta anyját. Ettől kezdve folytonosan a különböző *perfectumok* és *participiumok*¹³⁴ felől faggatott. Most azt tartotta élete feladatának, hogy kitűnő jegyeit megtartsa. De ez a boldogságnak csak rövid villanása volt. Végzetes lengyeles kiejtése rövidesen lerombolta azt, amit az erőfeszítés felépített, s a sok tantárgy miatt lehetetlen volt mindegyiknek annyi időt szentelnie, amennyit kimerült értelme megkívánt volna. A véletlen is hozzájárult a kudarcok növeléséhez. Michas is meg Owicki is elfelejtette nekem megmondani az egyik írásbeli feladatot, és nem készítették el. Owicki megúsza, mert mint legjobb tanulót meg sem kérdezték, de Michast nyilvánosan megdorgálták és megfenyegették, hogy kitiltják az iskolából.

Persze feltételezték, hogy szándékosan titkolta el előttem a feladatot, mert lusta volt megcsinálni, a fiú pedig, aki képtelen volt a legkisebb hazugságra, semmiképpen nem talált módot rá, hogy ártatlanságát bebizonyítsa. Védelmére felhozhatta volna ugyan, hogy Owicki is megfélemedezett erről a leckéről, de ezt tiltotta a diákbecsület. Az én kezeskedésemre a németek azzal feleltek, hogy a gyermeket lustaságra ösztönzöm. Sok fájdalmas gondot okozott ez nekem, de még jobban nyugtalanított Michas állapota. Aznap este láttam, hogy fejét két tenyere közé szorította s - abban a hitben, hogy nem hallom - suttogva ismételte: „Fáj! fáj! fáj!” Anyja levele, mely másnap reggel érkezett, s melyben Maria asszony dédelgető dicséretekkel árasztotta el Michast a kitűnőkért, újabb csapás volt számára.

- No, én szép örömet szerzek édesanyának! - mondta, arcát tenyerével eltakarva.

Másnap, mikor vállára tettem a könyvekkel megrakott táskát, megtántorodott s csaknem elesett. Otthon akartam tartani, de azt mondta, nincs semmi baja, csak arra kért, kísérjem el, mert fél, hogy elszédül. Délben újabb elégségest hozott haza. Olyan tárgyból kapta, amit kitűnően tudott, de - ahogy Owicki mondja - úgy megijedt, hogy egy szó sem jött ki a száján. Az a szilárd vélemény alakult ki róla, hogy át van hatva „maradi elvekkkel és ösztönökkel”, s amellet korlátolt és lusta.

E két utóbbi kifogásról tudott s küzdött is velük, mint fuldokló a hullámokkal - kétségbeesetten, de hiába.

Végül is elvesztette minden önbizalmát, már nem bízott saját erőiben; arra a meggyőződésre jutott, hogy minden erőfeszítése és munkája hiábavaló, hogy sohasem lesz jó német kiejtése, mindig rossz tanuló marad, s ugyanakkor elképzelte, mit fog szólni erre az anyja, milyen fájdalmat okoz neki vele, s ezzel mennyire aláássa anyja gyenge egészségét.

A zalesini pap, egy nagyon jóindulatú, de tapintatlan ember, írogatott neki néha, s minden levelét ezekkel a szavakkal fejezte be:

„El ne felejtsd, Michas, hogy anyádnak nemcsak öröme, hanem egészsége is a te iskolai és erkölcsi előmeneteledtől függ.”

Nem is felejtette el, nagyon is jól eszében tartotta, hiszen még álmában is siránkozva ismételte: „Mama! Mama!” - mintha bocsánatáért könyörögne.

De a valóságban egyre rosszabb jegyeket kapott. Közben pedig a karácsony gyorsan közeledett, s a bizonyítvány tekintetében már nem áltathattuk magunkat. Írtam Maria asszonynak, hogy előkészítsem. Nyíltan és határozottan feltártam, hogy a gyermek gyenge és túl van

¹³⁴ Igealakok latin neve.

terhelve, hogy megfeszített munkával sem tud megbirkózni a feladatokkal, s hogy az ünnepek után valószínűleg ki kell venni az iskolából és otthon tartani, mindenekelőtt pedig az egészségét megalapozni. Bár a válaszból kiéreztem, hogy anyai szeretetét kissé megsebeztem, mindazonáltal úgy írt, ahogyan egy okos és szerető anya írhat. Michasnak nem szóltam a levélről, meg arról a szándékról, hogy kiveszik az iskolából, mert féltettem minden erősebb megrendüléstől, csupán annyit említettem neki, hogy bármi történjék is, anyja tudja, milyen szorgalmasan dolgozik s meg tudja érteni kudarcait. Ez szemmel láthatóan megnyugtatta kissé, mert hosszasan és őszintén kisírta magát, ami pedig már régóta nem fordult elő. Sírás közben is azt ismételgette: „Mennyi bánatot okozok én Mamának!” De azért könnyein át is elmosolyodott a gondolatra, hogy hamarosan hazamegy s meglátja anyját, a kis Lolát, Zalesint és Maszynski főtisztelendő urat. Engem is sürgetett a hazatérés, mert már alig bírtam nézni a gyermek állapotát. Ott az anyai szív, az emberi jóindulat, a csend és a nyugalom várt rá. Ott a tudomány arca atyafiságos és jóindulatú volt, nem pedig idegen és eltaszító: ott az egész légkör otthonos és tiszta volt, benne a gyermek szabadon lélegezhetett.

Úgy vártam hát az ünnepeket, akár a megváltást, s ujjaimon számlálgattam a percek, amelyek még elválasztottak tőlük, és Michas számára mind újabb és újabb gyötrelmeket tartogattak. Mintha minden összeesküdött volna ellene. A gyermekek azt az utasítást kapták, hogy az előadási nyelv minél jobb elsajátítása végett az egymás közötti beszélgetésben se használjanak más nyelvet. Michas egyszer megfélemedezett magáról s ezért mint *demoralizáló* elem, ismét nyilvános megrovásban részesült. Ez már közvetlenül a szünidő előtt volt, tehát annál is súlyosabban esett a latba. Meg sem kíséreltem leírni, miként fogta fel ez a törekvő és nagyon érzékeny gyermek. Micsoda zűrzavar támadhatott agyában! Minden szakadozott a gyermeki lélekben, s szeme előtt világosság helyett sötétséget látott. Hajladozott is, mint a kalász a szélben. Végül a tizenegy éves gyermek arca már valósággal tragikus kifejezést öltött, olyan volt, mintha a sírás állandóan a torkát fojtogatná s ő csak erővel tartaná vissza a zokogást; a tekintete olyan volt néha, mint a szenvedő madaré; majd valami különös merengés és álmatagság vett rajta erőt; mozdulatai mintha öntudatlanokká váltak volna, hangja furcsán vontatottá lett. Rendkívül megcsendesedett, nyugodt és gépiesen engedelmes volt. Ha figyelmeztettem, hogy ideje kisétálnunk, nem ellenkezett, mint régebben, hanem vette a sapkáját és szóltanul követett. Én már örültem volna ennek a látszólagos közömbösségnek, de tudtam, hogy ez alatt az álca alatt egzaltált, fájdalmas lemondás rejlik. Elüldögélt könyvei mellett, megcsinálta a feladatokat, mint régebben, de már csak inkább szokásból. Látszott, hogy míg az igeragozást gépiesen ismételgette, másutt járt az esze, vagy inkább semmire sem gondolt. Mikor egyszer megkérdeztem, hogy mindent megtanult-e már, vontatott hangján s mintegy álmatagon felelt: „Azt hiszem, Wawrzynekiewicz úr, nem ér ez semmit.” Anyját már nem is mertem előtte emlegetni, hogy túl ne csordítsam a keserűség poharát, amelyből állandóan szürcsölgettek az ő gyermeki ajkai.

Egyre jobban nyugtalankodtam egészsége miatt, mert folyton fogyott s végül már szinte átetszővé vált. A finom erecskék hálózata régebben csak akkor jelent meg halántékán, ha nagyon felindult, most azonban már mindig látszott. Úgy megszépült, olyan lett, mint egy kép. Fájdalom volt látni ezt a félig angyali gyermekfejet, mely leginkább egy hervadó virághoz hasonlított. Látszólag semmi baja sem volt, de folyton sorvadt és ereje hanyatlott. Az összes könyveit már nem bírta el a táskában, így hát csak némelyiket tettem be, a többi magam vittem, mert mostanában már mindennap elkísértem az iskolába és elmentem érte.

Végül elérkezett a karácsonyi szünet. A zalesini fogat már két nap óta itt várt ránk. A kocsis levelet is hozott Maria asszonytól. Azt írta, hogy mindnyájan nagyon türelmetlenül várnak. „Hallottam, kisfiam, hogy nehezen megy a tanulás - fejezte be Maria asszony a levelet - én már nem számítok kitűnőkre, csak azt szeretném, ha tanítód is úgy gondolkoznának, mint én,

hogy mindent megtettél, ami tőled tellett, s hogy jó viseleteddel akartad jóvá tenni gyenge előmeneteledet.”

De a tanítók minden tekintetben másképp gondolkoztak, a bizonyítvány tehát ebben az irányban is csalódást okozott. A legutóbbi nyilvános megrovás egyenesen a fiú viselkedését illette, amelyről Maria asszonynak szintén egészen más fogalma volt. A német tanárok véleménye szerint csak az volt jó magaviseletű gyermek, aki elismerő nevetéssel kísérte a tanárok csúfolódó élceit, a „lengyel elmaradottság”, a lengyel nyelv és hagyományok kigúnyolását. E sajátos erkölcsi felfogás következtében Michast, mint aki semmi reményt nem nyújtott arra, hogy a jövőben sikeresen hallgathatná az előadásokat, s csak hiába foglalja el mások helyét - eltávolították az iskolából. Estefelé hozta haza ezt a határozatot. A lakásunkban már csaknem teljesen sötét volt, mert odakint sűrűn esett a hó, így hát arcát nem láthattam. Csak azt láttam, hogy az ablakhoz ment, ott megállt s lélektelenül, szótlánul bámulta a levegőben szállongó hópelyheket. Nem irigyeltem szegénytől a gondolatokat, amelyek úgy keringhettek agyában, mint odakint azok a hópelyhek, de úgy láttam, jobb, ha most nem beszélek vele sem a bizonyítványról, sem a határozatról. Ily módon egy negyedóra múlt el kínos csendben, s közben csaknem teljesen besötétedett. Hozzáfogtam a csomagoláshoz, de látva, hogy Michas még mindig az ablak mellett áll, végül megszólaltam:

- Mit csinálsz ott, Michas?

- Igaz - felelte remegő hangon s minden szótagnál megakadt - igaz, hogy mama most Lolával a zöld szobában ül a tűz mellett és rám gondol?

- Az lehet. De mért remeg úgy a hangod? Beteg vagy?

- Nem. Nincs semmi bajom, csak nagyon fázom.

Levetkőztettem és azonnal ágyba fektettem. Vetkőztetés közben szánakozva néztem lesóványodott térdét és nádszálvékony karjait. Teát főztem neki s betakargattam mindennel, amivel csak lehetett.

- Most már nem fázol?

- Ó, nem! Egy kicsit fáj a fejem.

Szegény fejecskéjének volt mitől megfájdulnia. A kimerült gyermek hamarosan elaludt, s szűk melle kapkodva lélegzett álmában, én pedig befejeztem mindkettőnk holmijának becsomagolását, s mivel magam sem voltam jól, azonnal lefeküdtem. Elfűjtam a gyertyát s csakhamar elaludtam.

Éjfél után három óra felé, világosság és a jól ismert egyhangú mormogás ébresztett fel. Kinyitottam a szememet, s szívem nyugtalanul megdobbant. Az asztalon égett a lámpa, mellette pedig a könyv fölé hajolva ült Michas egy szál ingben, arca tüzelt, szemét lehunyta, mintha ezzel is jobban meg akarná feszíteni emlékezetét, fejét kissé hátrahajtotta s álmatag hangján egyre ismételte:

- *Conjunctivus: amem, ames, amet, amemus, ametis...*

- Michas!

- *Conjunctivus: amem, ames...*

Megragadtam a karját:

- Michas!

Felébredt és csodálkozva, hunyorgatva nézett rám, mintha nem ismerne meg.

- Mit csinálsz? Mi van veled?

- Elismételek mindent előről, Wawrzyńkiewicz úr; holnap kitűnőt kell kapnom... - felelte mosolyogva.

Ölembe kaptam s visszavittem az ágyba; a teste égetett, mint a tűz. Szerencsére a házban lakott egy orvos, azonnal elhívtam. Nem kellett sokáig gondolkoznia. Kis ideig tapogatta a gyermek ütőerét, azután tenyerét Michas homlokára tette:

- Agyvelőgyulladás - állapította meg.

Ó, bizonyára igen-igen sok minden nem fért a fejébe.

A betegség gyorsan ijesztő méreteket öltött. Táviratoztam Maria asszonynak, s másnap az előszoba idegesen megrántott csengője jelentette érkezését. S mikor az ajtót kinyitottam, valóban az ő halvány arcát pillantottam meg a fekete fátyol alatt. Fehér volt, mint a fal, ujjai rendkívüli erővel kapaszkodtak karomba, s egész lelke a szeméből sugárzott, mikor rám tekintett s röviden megkérdezte:

- Él?

- Él. Az orvos azt mondja, hogy jobban van.

Hátrahajtotta a lélegzés derétől belepett fátyolát s besietett a gyermek szobájába. Hazudtam. Michas élt ugyan, de nem volt jobban. Anyját sem ismerte meg, mikor leült melléje, és megfogta kezét. Csak mikor friss jeget tettem a homlokára, hunyorította össze szemét s érdeklődve meredt a föléje hajló arcra. Értelmét láthatólag megfeszítve, küzdött a lázzal és az önkívülettel, ajka remegett, egyszer, majd másodszor is elmosolyodott s végül ajkáról elröppent a suttogó szó:

- Mama!...

Az asszony megragadta mindkét kezét s néhány óra hosszat ült így mellette, még útiruháját sem tette le. Csak mikor figyelmeztettem, szólalt meg:

- Igaz, elfelejtettem letenni a kalapot.

Mikor aztán levette, szívemet különös érzés szorította össze: a fiatal, szép fejét díszítő szőke fürtök között sűrűn villogtak ezüstös szálak. Három nappal ezelőtt talán még egy ősz hajszála sem volt.

Most már ő maga váltogatta a borogatást és adta be a gyermeknek az orvosságot. Bármerre mozdult, Michas tekintetével követte, de megint nem ismerte meg. Estefelé a láz még fokozódott. Lázálmában Niemcewicz „*Dalaiból*” szavalta a Zólkiewskiről szóló éneket, néha németül beszélt, azután meg különféle latin szavakat ragozott. Minduntalan kimentem a szobából, mert nem bírtam hallgatni. Még betegsége előtt titokban tanulgatta a minisztrálást, mert meg akarta lepni vele anyját; s most végigborzongtam, mikor az esti csendben hallottam, hogy ez a tizenegy éves gyermek, halála előtt, elhaló hangon, mormogva ismételte: *Deus meus, Deus meus, quare me repulisti et quare tristis incedo, dum affligit me inimicus?*¹³⁵

El nem mondhatom, mily tragikus hatást keltettek e szavak. Karácsony estéje volt. Az utcáról beszűrődött az emberek lármája és a szánok csengőinek csilingelése. A város örvendező, ünnepi mezbe öltözött. Ahogy teljesen besötétedett, az ablakon át a szemben levő házban

¹³⁵ Istenem, Istenem, miért vetsz el engem, miért kell szomorúan járnom-kelnem, mért sanyargat engem ellenségem? (latin)

látszott a karácsonyfa, a csillogó gyertyákkal, teleaggatva fényes arany és ezüst dióval, s körülötte szőke és barna gyermekfejek, meglebbenő fürtökkel, ugrándozva, mintha rugóra jártak volna. Az ablakok lángoltak a fénytől, s a lakás belseje reszketett az ujjongó és csodálkozó kiáltásoktól. Az utcáról csupa örvendező hang szűrődött be, az öröm általánossá vált, egyedül csak a mi kis betegünk ismételte kiérezhető fájdalommal: *Deus meus, Deus meus, quare me repulisti?*... A kapu előtt megálltak a betlehemes gyerekek s csakhamar felhangzott az énekük: „Siessetek a jászolhoz...” Közeledett az Úr születésének éjszakája, de mi remegtünk, hogy ez az éj ne a halál éjszakája legyen.

Kis ideig még azt hittük, hogy a fiú eszméletre tér, mert Lolát és anyját hívta, de ez csak rövid ideig tartott. Ziháló lélegzése néha egészen elakadt. Többé nem áltathattuk magunkat! Ez a kis lélek már csak félig volt közöttünk. Értelme már elszállt, s íme, most már ő maga is elkészülődött valami végtelen, sötét távolba, nem látott már senkit, nem érzett semmit, még anyja fejét sem, amely szinte élettelenül nyugodott a gyermek lábain. Közömbössé vált és már nem is nézett ránk. Mellének minden lélegzete eltávolította s mintegy továbbtaszította tőlünk a homályba. A betegség egymás után oltogatta el élete szikrácskáit. Kicsiny keze az élettelen tárgyak tehetetlen súlyával rajzolódt ki a paplanon, orra kiélesedett, s arcán valami hűvös komolyság ömlött el. Csak lélegzése vált egyre gyorsabbá, s lassanként olyan lett, mint az óra ketyegése. Még egy pillanat, egyetlen sóhaj s íme, a homokóra utolsó homokszeme is aláhull, aztán: vége.

Éjfél tájt határozottan azt hittük, hogy haldoklik, mert hörgött és nyögött, mint akinek száját előnti a víz, aztán hirtelen elcsendesült. De a tükör, melyet az orvos a szájához tartott, még elhomályosult a lélegzés ködétől. Egy órával később a láz hirtelen leesett, mire mindnyájan azt hittük, hogy most már túl van a veszélyen. Még a doktorban is felvillant némi remény. Szegény Maria asszony rosszul lett.

Két óra hosszat folytonosan tartott a javulás. Már négy éjszakát töltöttem el álmatlanul a gyermek mellett, s egyre jobban kínozta a köhögés is, így aztán reggel felé kimentem az előszobába, lefeküdtem a szalmazsákra és elaludtam. Maria asszony hangja ébresztett fel. Azt hittem, engem hív, de az éjszaka csendjében tisztán hallottam a szót: „Michas! Michas!” Hajam az égnek meredt, mikor megértettem, mit jelent ez a borzalmas hangsúly, ahogyan gyermekét hívta. Mielőtt azonban talpra szökhettem volna, ő maga sietett ki az előszobába, kezében gyertyával, s remegő ajka ezt suttogta:

- Michas... meghalt!

Lélekszakadva rohantam a gyermek ágyához. Igaz. A párnába mélyedt fej, a nyitott száj, mozdulatlanul egy pontra meredő szeme s megmerevedett vonásai semmi kétséget nem hagytak: Michas meghalt.

Betakartam a paplannal, melyet anyja, mikor felugrott az ágyról, lesodort a vézna kis holttestről. Lefogtam a szemét, azután sokáig kellett élesztgetnem Maria asszonyt. Az ünnep első napját a temetési előkészületekkel töltöttem el. Rettenetes volt ez nekem, mert Maria asszony nem akart elszakadni a holttesttől, pedig minduntalan elhagyta az ereje. Elájult, amikor az emberek jöttek, hogy mértéket vegyenek a koporsóra, azután, mikor öltöztetni kezdték a holttestet, s végül, mikor felállították a ravatalt. Kétségbeesése folytonosan találkozott az ilyen látványokhoz hozzászokott temetési személyzet közömbösségével s már csaknem tébolyba csapott át. Ő maga rakta be a gyaluforgácsot a koporsóba az atlaszterítő alá, s mintegy lázálomban motyogta, hogy túl alacsony lesz a feje alja. Michas eközben ott feküdt az ágyon, de már új iskolai egyenruhájában, fehér kesztyűben, mereven, közömbösen, derűsen. Végül a testet betettük a koporsóba s elhelyeztük a ravatalon, köréje pedig két sor gyertyát állítottunk.

A szoba, amelyben a szegény gyermek annyi latin szót ragozott és annyi feladatot készített el, szinte kápolnává változott, mert a bezárt ablaktábla nem engedte be a világosságot s a falak a gyertyák lobogó, sárgás fényétől ünnepélyes, templomi színt öltöttek. Az utolsó kitűnő osztályzatok óta sosem láttam Michas arcát ilyen derűsnek. A mennyezet felé fordított finom arcéle szelíden mosolygott, mintha a halálnak ebben az örök testetöltésében kedvét lelné, és boldognak érezné magát. Mosolyának a gyertyák lobogó fénye azt a színezetet adta, mintha élne és aludnék. Lassanként gyülekezni kezdtek iskolatársai, akik nem utaztak el a szünidőre.

A gyerekek szeme tágra nyílt a csodálkozástól a gyertyák, a ravatal és a koporsó láttára. Lehet, hogy kis diáktársuk komolysága és szerepe ejtette csodálatba a kis egyenruhásokat. Hiszen még nemrég közöttük volt, ő is velük együtt görnyedezett a német könyvekkel megtömött táská súlya alatt, velük együtt szedte a rossz jegyeket, a szidalmakat és a nyilvános megrovásokat, rossz volt a német kiejtése; mindegyikük meghúzhatta a haját vagy a fülét; s most itt fekszik ünnepélyesen, nyugodtan, sokkal fontosabb, mint ők, gyertyafény veszi körül. Tisztelettel és bizonyos félelemmel közeledtek hozzá, sőt, Owicki, a legjobb tanuló sem sokat jelentett őmellelte. A fiúk, könyökükkel lökdösve egymást, suttogták hogy Michas már nem törődik semmivel, s még ha maga a „Herr Inspektor” jönne is, ő már nem ugrana fel, nem ijedne meg, hanem ugyanilyen nyugodtan mosolyogna; s hogy ő most már mindenben egészen azt teheti, amit akar, lármázhat, ahogy akar, még lengyelül is beszélhet a kis angyalkákkal, akiknek szárnyuk van a vállukon.

Így suttogva közeledtek a gyertyasorokhoz és mormogták el Michasnak az „örök nyugalmat”.

Másnap a koporsóra rátették a födelet és leszögezték, aztán kocsin kivitték a temetőbe, ahol a hóval kevert homokrögöcskék hamarosan örökre eltakarták a szemem elől...

Ma, mikor e sorokat írom, már csaknem egy év eltelt azóta, de emlékszem rád és sajnállak, Michas, te korán elhervadt kis virág! A kiejtésed rossz volt, de a szíved becsületes. Nem tudom, hol vagy és hallod-e, amit mondok, csak azt tudom, hogy volt tanítód egyre jobban köhög, egyre nehezebb és magányosabb az élete, s talán hamarosan ő is elmegy, mint ahogy te is elmentél...

MUZSIKÁS JANKÓ

Bizony hitvány kis jószág volt, mikor a világra jött. A gyermekágyas körül összesereglett komaasszonyok csóválták is a fejüket, nemcsak a gyermek, hanem az anya fölött is. Szymon-né asszony, a kovács felesége - mindnyájuk között a legokosabb - vigasztalgatta a beteget:

- Nocsak, kedves komámasszony - mondta jóságosan - hadd gyújtom meg azt a viaszgyertyát a feje mellett, magából már úgysem igen lesz valami. Jobb is, ha lassanként felkészül a túlvilági útra, mi meg addig elszalajtunk valakit a főtisztelendő úrért, hogy legalább a bűneitől oldozza fel, amíg nem késő.

- Abizony jó lesz - tódította a másik - a gyereket meg tüstént meg kell keresztelni, mert emmán a főtisztelendő úr érkezését sem igen éri meg. Ó, csak lidérccé ne váljék a lelkem...

Szymonné siránkozva meggyújtotta a halotti gyertyát, fogta a gyereket, az arcába freccsentett egy kis vizet, hogy a szegény kicsi féreg csak úgy hunyorgott tőle, azután még elmondta a keresztelési ígét:

- Én téged megkeresztellek az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevében, és a szent kereszt-ségben a Jan nevet adom neked. Most pedig, „keresztény” lélek, térj vissza oda, ahonnan jöttél. Ámen!

De a keresztény léleknek semmi kedve sem volt visszatérni oda, ahonnan jött, s elhagyni ezt a hitvány kis porhüvelyét, sőt lábacskaival kalimpálni kezdett, amennyire tudott, és sírt is egy kicsit, de olyan vékonyan eresztette, hogy a komaasszonyok csodálkozva néztek körül, hogy „hol nyávog itt valami macska”!

Elküldtek a papért. Meg is jött nemsokára, elvégezte a dolgát illendőképpen, aztán ment is mindjárt haza. A beteg meg jobban lett. Egy hét múlva már napszámba is állt. A gyerek bizony alig szuszogott szegény, de azért csak szuszogott, s mikor négyéves korában tavasszal megszólta a kakukk, valami kis erőre is kapott s olyan-amilyen egészben meg is érte a tizedik évét.

A teste vézna, a bőre naptól cserzett, a hasa puffadt, az arcocskája beesett, a haja csepűszínű, majdnem fehér, s egy tincse mindig belelógott kidülledt, világos szemébe, amellyel révetegen bámult a világba, a távoli semmiségbe.

Télen rendszeren a kemence mögött heverészett és bizony gyakran sírdogált a hidegtől, de néha talán az éhségtől is, mert gyakran fordult úgy, hogy édesanyjának sem a tűzre, sem a serpenyőbe nem volt mit tennie. Nyáron egy ingecskében szaladgált, melyet tarkahímes szalaggal kötöttek át a hasán. Szalmakalapja leszakadt karimája alól bámult a magasba, fejét felvetve és kissé oldalt hajtva, mint a csibe. Anyja szegény zselléresszony volt s idegen fedél alatt lakott, akár a fecske az idegen eresz alatt. Talán szerette is gyermekét a maga módján, de annyi bizonyos, hogy sokszor megverte, s csúfondárosan csak váltott gyereknek nevezte. Nyolcéves korában már bojtárgyerek volt és a csorda után járt, vagy ha a házban nem volt mit enni, elkószált az erdőbe gombát szedni. Isten csodája, hogy a farkasok szét nem tépték.

Satnya, félszeg gyerek volt ez a Jankó. Ha emberekkel beszélt, az ujját a szájába dugta zavarában. Bizony nem nagyon hitték, hogy felcseperedik, de azt még kevésbé, hogy az anyjának valaha öröme is lesz belőle, mert a munkához sem igen füllött a foga. Nem tudni honnan, honnan nem, de volt valami, ami után valósággal bomlott: a muzsika! Mindenütt muzsikát hallott s amikor egy kicsit megnőtt, másról már nem is igen akart beszélni. Volt úgy,

hogy a jószág után küldték, vagy az ikercsuporral az erdőbe szederért, de rendesen üres edénnyel jött haza s nagy lelkesedéssel mesélte az anyjának:

- Édesanyám, az erdőben valami olyan szépen muzsikál! De olyan gyönyörűségesen!...

De anyja csak ráförmed:

- Majd muzsikálok én neked mindjárt! Megállj csak, megállj!

S néha végig is hegedül rajta a nagy főzőkanállal. A gyerek ordít, ahogy a torkán kifér, s ígéri, hogy „többet nem fog...” De azért bizony tovább is csak arra gondol, hogy mi az, ami az erdőben olyan gyönyörűségesen muzsikál?... Ugyan mi? Muzsikál a fenyő is, a bükk is, a nyírfa is meg a rigó is... Egyszóval - minden! Muzsikál az egész erdő!...

A visszhang meg a mezőn az öröm... A ház mögött, a kis gyümölcsösben, a verebek csiripelnek, hogy csak úgy reszket bele a cseresznyefa! Esténként is ábrándozva hallgatja a falu sokféle zenéjét s érzi, élvezi, hogy a falu is - muzsikál. Ha munkába küldték trágyát teregetni, még a trágyahányó villa fogán a szél is muzsikált neki.

Így kapta rajta egyszer az ispán, hogy borzas üstökkel áll a trágya mellett, s hallgatja, hogyan susog a szél a favilla fagai között... Ahogy meglátta, azon módon le is oldotta nadrágszíját s jól elfenekelte. De ez sem használt semmit! Az emberek már csak „muzsikás Jankó”-nak hívták... Tavasszal elszökött hazulról a patak partjára, hogy a fűzfa friss hajtásából furulyát faragjon. Éjszakánként, ha a békák brekegtek, a mezőn a pásztormadár csacsogott vagy a bölömbika bögött, és a kakasok kukorékoltak a szemétdombon, ő már nem tudott aludni, hallgatta, hallgatta... s csak a mindenható Isten a tudója, milyen muzsikát hallott ezekben a hangokban... Az anyja nem merte elvinni a templomba, mert ha megszólalt az orgona, vagy a hívek ájtatosan rázendítettek az énekekre, a gyerek szemét azonnal elfutotta a könny, s olyan áhítat sugárzott belőle, mintha már nem is ebből a világból nézne...

A bakter, amint éjszaka a falut járta, s hogy közben el ne álmosodjék, a csillagokat számlálta vagy halkán beszélgetett a kutyájával, gyakran látta Jankót, amint fehér ingében a kocsmába ment. Pedig a gyerek nem a kocsmába járt, csak mellé, s a falhoz lapulva hallgatózott. A mulatozó legények járták bent az obertast s közben nagyokat kurjongattak: „U-ha, u-ha!” Kihallatszott a csizmák kopogása, néha meg egy-egy lány sivalkodása: „Coki, te!” A hegedű vékonyan eresztette a hangot: „Van ételünk, italunk, vígan élünk, vigadunk” - amire a bőgő mély dörmögéssel felelt: „Adja az Úr, úgy legyen, adja az Úr, úgy legyen!” Az ablakból kiszűrődik a világosság, úgy látszik, hogy bent minden gerenda reszket, énekel és muzsikál... Jankó meg csak hallgatja!...

Mit nem adott volna érte, ha neki is lett volna hegedűje, amelyik ilyen szép vékonyan tudja muzsikálni: „Van ételünk, italunk, vígan élünk, vigadunk!” Milyen érdekes éneklő kis deszkák!? Az ám, de honnan vegye? Hol csinálnak ilyent? Legalább azt engednék meg neki, hogy egy ilyen hegedűt egyszer a kezébe foghasson... Jaj, dehogyis engedik! Neki csak hallgatni szabad. Hallgatta hát nagy áhítattal, egészen addig, amíg a bakter hangja meg nem szólalt mögötte:

- Még mindjárt haza, te anyádgondja!?

Ilyenkor aztán rohant hazafelé, ahogy csak mezítelen lábai bírták, de futtában is elkísérte a hegedű hangja: „Van ételünk, italunk, vígan élünk, vigadunk!”, és a bőgő mély, komoly dörmögése: „Adja az Úr, úgy legyen, adja az Úr, úgy legyen!” Ha az aratóünnepen vagy lakodalomban hegedűszót hallhatott, az már neki nagy ünnep volt. Utána aztán bebújt a kemence mögé és nem szólt egy szót sem, csak csillogó szemmel bámult kifelé, mint a macska. Aztán csinált ő magának hegedűt zsindegyéből és lószőrből, de ez nem akart olyan szépen

szólni, mint amaz, ott a kocsmában, csak csendesen, nagyon csendesen zümmögött, mint a légy vagy a szúnyog. Ő azért mégis reggeltől estig muzsikált rajta, nyaggatta fáradhatatlanul, bár annyit lökdösték, taszigálták miatta, hogy a végén már olyan volt, mint az ütődött, éretlen alma. De mit is lehetett tenni, ha egyszer ilyen volt a természete? Szegény kis vakarcs, mindig soványabb és soványabb lett, csak a hasa volt nagy. A haja egyre sűrűbb, a szeme egyre tágabbra nyílt, bár legtöbbször könnyben úszott; az arca és a melle pedig mindig jobban és jobban beesett...

Nem is hasonlított a többi falusi gyerekhez, talán inkább a hegedűjéhez, amely olyan halkan, olyan félénken nyöszörgött. A tavasz beállta előtt pedig már majdhogya éhen nem halt. Ilyenkor jóformán csak nyers sárgarépan élt, de eltette az igazi hegedű utáni sóvárgás is.

Pedig ez a sóvár vágyakozás nem vált hasznára.

A kastélyban az inas úrnak volt hegedűje. Szabad idejében ezen szokott játszani, hogy a szobalánynak tetszelegjen. Jankó néha a lapubokrok között hason csúszott a kastélyhoz, egészen a tálaló nyitott ajtajáig, hogy a hegedűt bámulhassa. Ott lógott a tálaló falán, az ajtóval szemben. A gyerek az egész lelkét küldte felé szemén keresztül, mert úgy érezte, hogy az valami elérhetetlen szentség - ábrándjai között a legdrágább - s ő még csak arra sem méltó, hogy ujjával érintse. És mégis megkívánta... Csak egyszer, egyetlen egyszer a kezébe vehetné, vagy akár csak közről megnézhetné...

Szegény, kicsiny parasztszíve szinte megremegett a boldogságtól erre a gondolatra.

Egy éjszaka senki sem volt a tálalóban. Az uraság már régóta külföldön szórakozott, a lakás üres volt, így hát az inas úr is szívesebben üldögélt a másik szárnyban, a szobalány szoknyáján... Jankó a lapulevelek közt kuporogva, a széles, nyitott ajtón át már régóta bámulja vágyainak legszentebb tárgyát, a hegedűt. Az égen telihold világít, ferdén szórja sugarait a tálalóba, s az ablak árnyékát nagy, világos négyszögben vetíti a szemközti falra... A fényes négyszög folyton közeledik a hegedűhöz s végül teljesen megvilágítja, de a sötétség mélyéből úgy látszik, mintha a hegedű árasztaná azt a nagy fényességet. Különösen azok a domború hajlások ragyogtak, hogy Jankó szeme káprázott bele. Minden vonala pontosan látszott a nagy ragyogásban: oldalán a szép, kanyargós öblök, a húrok, a hajlított nyak, melyben a kulcsok úgy csillogtak, mint a szentjánosbogarak. S mellette lógott a vonó, mint valami fényes ezüstpálca... ó, Istenem! Milyen szép, milyen varázslatosan gyönyörű!... Jankó csak nézte... nézte... egyre sóvárabban. Ott guggolt a lapu között, könyökét sovány térdéhez támasztotta és csak nézte és nézte! Hol a földhöz szegezte a félelem, hol meg valami leküzdhetetlen erő lökte előre. Mi ez, boszorkányság, varázslat?!... Mintha onnan, abból a fényes foltból a hegedű is magától közelednék feléje... Néha kissé elhomályosodik, de csak azért, hogy a következő pillanatban annál nagyobb fényárban ússzék. Varázslat, tiszta szín varázslat! Egyszerre szellő lebben, megzizegteti a fák lombjait, meglobogtatja a lapu leveleit, s Jankó mintha tisztán hallaná:

- Menj, Jankó, nincs senki a tálalóban... No, menj hát!...

Tiszta, világos éjszaka volt. A kastély parkjában, a tó partján, megszólalt a csalogány. Hol halkan, hol hangosabban csattogta, dalolta: „Indulj, menj, vedd el hát!” De a derék kecskefejő lassan, lebegve fordult egyet a feje fölött s lekiáltotta: „Ne menj, Jankó, ne tedd, Jankó, nem a tied!” De a kecskefejő elrepült, a csalogány pedig ottmaradt, s a lapulevelek is egyre tisztábban lobogtatták: „Nincs ott senki, nincs ott senki!” A hegedű ismét teljes fényében ragyogott a falon...

A szegény összekuporodott, csenevész test lassan, óvatosan csúszva indult előre, s közben a csalogány csendesen pityegte: „Menj, menj, vedd el!”

A fehér ingecske meg-megvillant s egyre közelebb ért a tálaló ajtajához. Most már nem takarták el a fekete lapulevelek. A küszöbön hallatszott a gyermek beteg mellének lázas lihegése. Még egy pillanat. A fehér ingecske eltűnt, már csak egy mezítelen lábacska látszik a küszöb fölött.

Jó öreg kecskefejő! Hiába repültél vissza, hogy még egyszer figyelmeztess: „Ne menj, ne tedd!” - Jankó már benn van a tálalóban.

A park tavából hirtelen felhangzik a békák brekegése, mintha valamitől megijedtek volna - de azután mindjárt elhallgattak. A csalogány már nem dalol, a lapulevelek sem lobognak. Jankó nesztelenül, óvatosan kúszik tovább, de egyszerre elfogja a félelem... A lapulevelek között otthon és biztonságban volt, mint az erdők apró vadja a bozótban, de most úgy érzi magát, mint az erdők apró vadja a csapdában. Mozdulatai meggyorsulnak, hirtelenek, lélegzete izgatott, ziháló, s szemét elborítja a sötétség. Csendes, nyári villámlás hasítja keresztül az eget kelettől nyugatig s még egyszer élesen megvilágítja a tálaló belsejét és a négykézláb kuporgó Jankót, amint fejét feltartva a hegedűt bámulja. De a villámlás elenyészik, a holdat is eltakarja egy felhő, s most már semmit sem látni, semmit sem hallani.

Kisvártatva a sötétségből gyenge hangocska hallik, mintha valaki vigyázatlanságból megérintette volna a húrokat.

Erre egy álmos, mély hang kiáltja haragosan a tálaló mélyéből:

- Ki az ott?!

Szegény Jankó lélegzetét is visszafojtja, de a mély, öblös hang újra szól:

- Ki az ott?!

Ó, Istenem!... Gyufa fénye villan a falon, egyszerre világos lesz, azután... Káromkodás, ütések, gyereksírás, kiabálás: „Ó, Istenem!” A kutyák ugatnak, az ablakokban kigyullad a fény. Zaj, lárma az egész kastélyban...

Másnap a szegény Jankó már a községházán, a bíró előtt áll.

Talán tolvajnak nézik s úgy ítélkeznek felette?... Hát persze... A bíró és az esküdtek csak nézik, ahogy a kicsiny, vézna, ütődött test ott áll előttük, ujj a szájában, ijedt szeme kimeresztve, s azt sem tudja, hol van és mit akarnak tőle... De hogyan ítélkezzenek egy ilyen szegény, nyomorult gyerek felett, aki tízéves létére alig tud a lábán megállni? Börtönbe zárják, vagy hogy?... Egy kis könyörület csak kijár egy ilyen szegény gyereknek. Vigye a kisbíró, fenekelje el, hogy máskor ne lopjon és kész.

- Hát igaz is!

Behívták Stachot, mert ő volt a kisbíró:

- Hallod-e?! Vidd ezt a gyereket és lásd el egy kis útravalóval...

Stach bólintott avval a nagy busa fejével, hóna alá kapta Jankót, mint valami macskakölyköt, s már vitte is a csűr felé. A gyerek vagy nem értette, miről van szó, vagy megijedt, elég az hozzá, hogy nem szólt egy szót sem, csak nézett, mint egy ijedt madár. Tudja is ő, mit csinálnak vele... Csak mikor Stach a csűrben megragadta, lenyomta a földre, felhajtotta az ingét és egy jót suhintott rá a vesszővel, akkor visított fel:

- Édesanyám!

S ahányszor lecsapott a kisbíró vesszeje, annyszor hangzott a gyerek fájdalmas kiáltása: „Édesanyám! Édesanyám!” - De hangja egyre halkult, csendesebb lett, egy ütés után aztán már nem hívta az édesanyját...

Szegény kis összetört hegedű...

- Ó, bolond, gonosz Stach! Hogy lehet egy gyereket így megverni! Kicsi ez még és gyengécske is, egész életében alig lézengett...

Jött az anyja, elvitte a gyereket, de bizony ölében kellett vinnie... Másnap Jankó már nem kelt fel az ágyból, harmadnap meg már csendesen haldoklott a vackán, a rongyos, kopott pokróc alatt.

A pitvar előtt a cseresznyefán vígan csicseregnek a fecskék, az ablakon át behatol a napsugár és aranyfénnel árasztja el a gyermek borzas fejét és keskeny, beesett, vértelen arcát, mintegy utat készítve kicsiny lelkének, amelyen felmehet az égbe. Milyen jó, hogy ez a szegény kis lélek legalább a halál pillanatában járhat ilyen széles és fényes úton, mert életében bizony csak tövises úton járt. A gyermek beesett melle még fel-felemelkedik a lélegzéstől, s arca elárulja, hogy figyelemmel hallgatja a falu neszét, amely a nyitott ablakon át beszűrődik a szobába. Este van. A lányok énekelve jönnek hazafelé a szénagyűjtésből: „Sarjú zöldül a réten, a réten!” A patak felől furulyaszó hallatszik. Jankó utoljára hallgatja a falu muzsikáját... Mellette a kopott pokrócon hever a zsindeyből faragott hegedű.

A haldokló gyermek arca hirtelen felderül, s fehérlő ajkai közül kibuggyan az alig hallható suttogás:

- Édesanyám?

- Mi az, kisfiam? - kérdezi az anyja, könnyeit visszafojtva...

- Édesanyám, a jó Isten ad nekem az égben igazi hegedűt?

- Persze hogy ad, kisfiam, hogyan adna?! - feleli az anyja, de tovább nem mondhatja, mert kemény melléből felszakad a meggyülemlett fájdalom. Csak felnyög: „Ó, édes Jézusom!” - s azzal ráborul a nagy ládára és sír, keservesen, mintha esztét vesztené volna, mintha látná, hogy az ő egyetlenét nem bírja kiszakítani a halál karjából...

S nem is szakította ki, mert mikor felocsúdott és megint a fiára nézett, a kis muzsikuszeme nyitva volt ugyan, de már megtört, megüvegesedett, arca pedig komoly, borús és mozdulatlan lett. A napsugár is elmenekült innen...

Isten nyugalomra bocsásson, Jankó!

Másnap az uraság a leányával visszaérkezett Olaszországból. Velük együtt érkezett a kisasszony gavallérja is.

A fiatalúr unottan sóhajtott:

- *Quel beau pays que l'Italie!*¹³⁶

- És micsoda művésznép az! *On est heureux de chercher, la-bas talents et de les protéger...*¹³⁷

- tette hozzá a kisasszony.

Jankó sírja fölött pedig szomorúan susogott a nyírfa.

¹³⁶ Milyen szép is az az Olaszország! (francia)

¹³⁷ Milyen boldogság ott tehetségeket felfedezni és támogatni (francia).

AZ ÓRANGYAL

Falusi kép

Szipolyka városkában, Kalikstowa asszony temetése után vecsernye volt, de tízegynéhány asszony még utána is bennmaradt a templomban, hogy az énekeket végigénekelje. Délután négy óra volt, de mivel télen négy órakor már alkonyodik, a templomban sötétség uralkodott. Különösen a nagy oltár merült már el a mély homályban. Csak két gyertya égett még az oltárszekrény mellett, de lobogó lángjuk csak alig csillogtatta meg a szekrényke ajtajának aranyozását s a fölötte függő megfeszített Jézus hatalmas szöggel átütött lábát. A szög feje olyan volt, mint egy óriási csillogó pont az oltáron. A többi gyertyát csak az imént oltották el, s azokból most füstcsíkok kígyóztak fölfelé. Az oratóriumi padok terét megtöltötte a viasz sajátos templomi illata.

Egy öregember meg egy kisfiú jött-ment az oltár lépcsőin. Az egyik sepet, a másik a szőnyeget húzta lefelé a lépcsőről. Mikor az asszonyok abbahagyták az éneket, hallani lehetett a vénember haragos suttogását, amint a gyereket szidta, vagy az udvaron fagyoskodó éhes verebek kopogását a hóval lepett ablaküvegeken.

Az asszonyok a padokban ültek a bejáratí ajtó közelében. Itt még sötétebb lett volna, ha nem égett volna az a néhány faggyúgyertya, amelyekkel az imakönyvek tulajdonosai igyekeztek megkönnyíteni maguknak az olvasást. Az egyik gyertya elég tisztán megvilágította a következő padhoz erősített zászlót s rajta a szentképen az ördögök között, lángokban égő bűnösöket. A többi zászló képeit nem lehetett látni.

A parasztasszonyok nem is énekelték, hanem inkább fáradt, álmatag hangon mormolták az éneket, melyben folyton ezek a szavak ismétlődtek:

*S ha eljön halálunk órája,
Könyörögd ki nekünk Fiadnál...*

Ez az árnyékba borult templom, a padok szélén fölfelé meredő zászlók, a sárga arcú öregasszonyok, a homálytól elnyomott, lobogó lángocskák - mindez kimondhatatlanul borús, sőt egyenesen ijesztő látványt nyújtott. Igen megfelelő háttér volt ez a halálról szóló komor szavakhoz.

Olykor abba is hagyták az éneket; ilyenkor az egyik parasztasszony felállt a padban s reszkető hangon kezdte az imát: „Üdvözlégy Mária, malasztal teljes...” A többiek belevágtak: „Az Úr van Teveled...” stb., de mivel Kalikstowa temetésének napja volt, minden „Üdvözlégy” e szavakkal fejeződött be: „Adj, Uram, örök nyugodalmat neki, és az örök világosság fényeskedjék neki.”

Marysia, Kalikstowa asszony leánya, az egyik öregasszony mellett ült a padban. Anyja sírjára most csendes, lágy pelyhekben hullott a hó, de az alig tíz esztendő leányka mintha egyáltalán nem fogta volna fel sem saját veszteségét, sem azt a könyörületet, amit másokban kelthetett. Arcocskáján és nagy kék szemében gyermeki békeség, sőt valami közönyös derű ült. Volt benne valami kis kíváncsiság is, de egyéb semmi. Száját eltátva, nagy figyelemmel szemlélte a zászlót, amelyen a pokol volt lefestve a bűnösökkel, aztán belebámult a templom mélyébe, majd meg az ablakokra, ahol a verebek kopogtak.

Tekintete továbbra is kifejezéstelen maradt. Közben az asszonyok már tizedszer kezdték álmatagon mormolni:

S ha eljön halálunk órája...

A leányka két egérfarknyi fonadékban lelógó, fakó fűrtjeit csavargatta. Nyilván unta magát. Később azonban az öregember vont a magára figyelmét.

Az öreg a templom közepére lépkedett s rángatni kezdte a mennyezetről lelógó hurkos kötelet. Kalikstowa asszony lelke üdvéért harangozott, de egészen gépiesen csinálta, nyilván másutt járt az esze.

A harangozás azt is jelentette, hogy a litániának vége. Az asszonyok még egyszer elmondták a könnyű halálért szóló könyörgést, aztán kimentek a piacra. Egyikük kézen fogva vezette Marysiát.

- No, Kulikowa asszony - kérdezte a másik - mit kezd azzal a kislánnyal?

- Mit kezdjek? Wojtek Margula, akit a postáért küldtek, Leszczyncébe megy, az majd magával viszi a szekeren, de miért kérdi?

- Aztán mit fog csinálni Leszczyncében?

- Mit csinálna? Amit itt. Menjen oda, ahova való. Az árvát csak befogadják, akár a kastélyban is s megengedik, hogy valamelyik zugban elháljon.

Így beszélgetve lépkedtek a piactéren át a kocsmá felé. Egyre jobban alkonyodott. Csendes, téli idő volt, az ég felhőkbe burkolózott, a levegő telítve nedvességgel és lágy hóval. A tetőről csöpögött a víz, a piacteret hóval és szalmával elegy sár borította. Az ütött-kopott házacskákból álló kisváros éppen olyan komor volt, mint a temploma. Némelyik ablakban világ fénylett; a forgalom már kezdett elülni, csak a kocsmában játszott egy kintorna vidám obereket.¹³⁸

Csalogatónak muzsikált, mert odabent nem volt senki. Az asszonyok bementek, ittak egy-egy pohárka pálinkát, Kulikowa Marysiának is adott egy fél pohárkával, így biztatva:

- Ne, igyál, hiszen árva vagy. Nem sok jóban lesz részed.

Az „árva” szó az asszonyok emlékezetébe idézte Kalikstowa halálát. Kapuscinska megjegyezte:

- Isten éltesse, Kulikowa! No, koccintson hát velem! Ó, jóasszonyok, mikor a nyavalya rájött, meg se nyikkant többé. Mire a főúr megérkezett, hogy meggyóntassa, már hideg volt a lelkem.

Kulikowa megjegyezte:

- Régen mondtam én, hogy igen vékonyan ereszti. A múlt vasárnap, hogy eljött hozzám, mondom neki: ej, Kalikstowa, Kalikstowa, jobban tenné, ha Marysiát beszerezné a kastélyba. De megkötötte magát, hogy egy lányom van, nem adom. Igen elszomorodott, el is sírt magát, azután ment a község házára a bíróhoz, hogy az írásai meg minden számadása rendben legyen. Fizetett is négy zlotyt meg hat garast. De azt mondta: a kislányomtól nem sajnálom. Látták-e, jóasszonyok! a szeme hogy kidülledt? S a halála után még jobban kidüllesztette. Hiába akarták lefogni, nem lehetett. Azt mondták, még a halála után is a lányát keresi.

- Na, egy féldecit erre a nagy szomorúságra.

¹³⁸ Gyors ütemű, tüzes lengyel tánc.

A kintorna csak fújta az obereket. Az asszonyok kezdtek kissé felengedni. Kulikowa panaszos hangon ismételte: „Szegénykém! Szegénykém!” Kapuscinskának meg most már boldogult férje halála jutott eszébe.

- Amikor halódott - mondta - akkorákat nyögött, de akkorákat... - s hangját egyre jobban elhúzva, akaratlanul is énekbe csapott át, az énekből a kintorna ütemébe, a végén pedig kezét csípőjére vágta, s most már az oberek dallamára kezdte énekelni:

Olyan nagyokat nyögött!

Hajahaj - de nyögött!

Egyszerre keserves sírásra fakadt, hat garast adott a kintornásnak és megivott még egy pálinkát. Kulikowát is elfogta az érzelem, de ezt most Marysia felé irányította:

- El ne felejtsd, kis árvám - kezdte - mit mondott a főtisztelendő úr, mikor édesanyádat eltemették s rászórták a havas hantot. Azt mondta, hogy terád az őrangyal vigyáz.

Itt hirtelen abbahagyta, körülnézett, mintha csodálkoznék, aztán erélyesen tette hozzá:

- Ha azt mondom, őrangyal, hát őrangyal.

Senki sem ellenkezett vele. Marysia szegény, bamba szemét hunyorgatva, figyelemmel bámulta a vénasszonyt. Kulikowa folytatta:

- Te árva vagy, a gonosznak hát coki tőled! Az árvák fölött angyal öröklik. Az angyal pedig jó. Nesze, itt van tíz garas. Még ha gyalog mennél is Leszczyncébe, eltalálsz oda, mert az angyal odavezet. Kapuscinska énekbe kezdett:

Szárnya árnyékában örökre megtart,

Tollai alatt biztonságban pihensz.

- Csend, asszonyok! - kiáltotta Kulikowa. Aztán megint a kislányhoz fordult:

- No, te kis bolond, ki vigyáz hát rád?

- Az őrangyal - felelte a leányka vékony hangon.

- Ó, szegény árvám, kis virágszálam, Isten bogárkája, te! Szárnyas angyal - folytatta Kulikowa, már szinte olvadozva. Azzal felkapta a leánykát s úgy szorongatta becsületes, de bizony részeges melléhez.

A kislány most már elsírta magát. Talán az ő sötét fejcskájában és szívében, mely eddig még semmit fel nem ismert, e pillanatban már valami felismerésféle kezdett derengeni.

A kocsmáros jóízűen aludt a rács mögött, a faggyúgyertyák szélein valóságos gombákká torlódott a faggyú; a kintornás abbahagyta a játékot, mert szórakoztatta, amit látott.

Csend lett, amit egyszerre az ajtón kívül a sárban járó lovak patáinak cuppogása tört meg, és egy hang kiáltott a lovakra:

- Hóóóó!

Wojtek Margula lépett a kocsmába, kezében égő lámpással. A lámpást letette s kezét oldalaihoz verdeste, hogy felmelegítse, aztán rászólt a kocsmárosra:

- Adjon csak egy féldecit!

- Hallod-e, te mafla - szólt rá Kulikowa - ezt a kislányt elviszed Leszczyncébe!

- El hát, mert meghagyták - felelte Margula.

Aztán jól végignézett a két asszonyon s hozzátette:

- Na, maguk ugyan jól eláztak...

- Ó, hogy a görcs jöjjön rád! - vágott vissza Kulikowa. - Ha azt mondom, vigyázz a gyerekre, hát jól vigyázz! Árva szegény. Tudod-e, ebadta, ki örködik fölötte?

Wojtek nem tartotta helyénvalónak, hogy a kérdésre feleljen, nyilván elhatározta, hogy más tárgyra tér át, mert mindenekelőtt fogta a féldecit és így szólt:

- No, a belük...

De nem fejezte be, mert mikor a pálinkát megitta, csúnya fintort vágott, egyet köpött s az üres poharat elégedetlenül letéve, így szólt:

- Olyan ez, akár a víz. Adjon csak még egy féldecit, de abból a másikból.

A kocsmáros töltött a másik üvegből. Wojtek még jobban elfintorította a száját.

- Ej no, rum nincs?

Margulát nyilván ugyanaz a veszedelem fenyegette, ami az asszonyokat, de mivel ugyanebben az időben a szipolykai kastélyban a földesúr éppen egy kimerítő cikket írt: „A földbirtokosok kocsmajoga mint a társadalmi rend alapja” címen, ennél fogva Wojtek nem tett mást, mint akaratlanul is hozzájárult a társadalmi rend alapjainak megszilárdításához, annyiival is inkább, mert a kocsmajog, még itt a mezővárosban is, az uradalomé volt.

Mikor már egymás után vagy ötször hozzájárult a társadalmi rend alapjainak megszilárdításához, a lámpásról, melyben a gyertya már elaludt, megfélemedezett ugyan, de a félig alvó leányt kézen fogta és így szólt:

- Na gyere, te lidérc!

Az asszonyok is elbóbiskoltak a szegletben, így hát senki sem búcsúzott el Marysiától. Az anyja ottmaradt a szipolykai temetőben, ő meg egyszerűen elindult Lészczyncébe.

Kimentek, felültek, Margula rászólt a lovakra: gyí! és elindultak. A szán eleinte elég nehezen csúszott a városka sarában, de nemsokára kijutottak a széles, fehér mezőre. Itt már könnyű volt hajtani, a hó meg sem csikordult a szántalpak alatt; csak néha prüsszöltek egyet-egyet a lovak; néha meg messziről, nagyon messziről kutyaugatás hallatszott.

Mentek, mentek. Wojtek nógatta a lovakat s orra alatt dúdolta: „Emlékszel-e, ebadta, mit ígértél nékem.” De hamarosan elcsendesedett s bóbiskolni kezdett az ülésen. Hol jobbra, hol balra lódult. Azt álmodta, hogy Lészczyncében kupán verték, mert elvesztette a leveles kosarat, erre egyszer-egyszer felrettent és félálomban ismételgette: „hogy a görcs...!” Marysia nem aludt, mert fázott. Tágra nyitott szemmel bámulta a fehér mezőt, de azt is minduntalan eltakarta előle Margula sötét háta. Közben arra is gondolt, hogy „édesanyja meghalt”, s ily gondolatok közt tisztán maga elé képzelte anyja sápadt, sovány arcát, kimeredt szemét, s félőntudattal érezte, mennyire kedves volt neki az az arc, s hogy most már nincs, és Lészczyncében soha többé nem is látja. Hiszen saját szemével látta, hogy Szipolykán eltemették. Mikor ez eszébe jutott, fájdalmában is elsírta volna magát, de lába és térdé nagyon fázott, így hát inkább a hideg miatt sírt.

Nem fagyott ugyan, de a levegő átható volt, mint olvadás idején rendszeren. Wojteknek legalább volt a gyomrában egy jó adag meleg, amit a szipolykai kocsmában szedett magába. A szipolykai földesúr mégiscsak helyesen jegyezte meg, hogy „a pálinka télen melegít, s mivel népünknek ez az egyetlen vigasztalója, ha a nagybirtokosoktól elvonjuk azt a lehetőséget, hogy kizárólagos vigasztalói legyenek a népnek, egyúttal megfosztjuk attól is, hogy a népre be-

folyást gyakorolhassanak”. Wojtek e pillanatban olyan megvigasztalt állapotban leledzett, hogy a világon semmi meg nem szomoríthatta.

Még az sem szomoríthatta el, hogy a lovak az erdőt elérve, először is alaposan lassították az iramot, bár az út az erdőben jobb volt, majd oldalvást fordulva, az útmenti árokba borították a szánt. Erre felébredt ugyan, de nem fogta fel teljesen, hogy mi történt.

Marysia lökdösni kezdte.

- Wojtek!

- Mit nyekeregsz?

- Felborult a...!

Wojtek közbevágott: „a pohár?” Azzal már aludt is, mint a bunda.

A kislány leült a szán mellé, összekuporodott, ahogyan csak tudott, és ült. De az arca csakhamar egészen megfagyott, lökdösni kezdte hát az alvó legényt:

- Wojtek!

Semmi válasz.

- Wojtek! Haza akarok menni!

Aztán megint:

- Wojtek, én elmegyek gyalog...

S el is ment. Azt hitte, Leszczyńce nagyon közel van. Különben is ismerte az utat, mert anyjával minden vasárnap eljárt a templomba. De most egyedül kellett mennie. Az erdőben az olvadás ellenére magasan állt a hó, de legalább az éj világos volt. A hó és a felhők fehér visszfénye egyesült, az út tehát olyan tisztán látszott, mint nappal. Marysia, tekintetét a sötét erdőbe mélyesztve, messzire láthatta a fehér háttér előtt feketén és nyugodtan kirajzolódó fatörzseket. Láta a törzseken is az egész magasságukban rájuk tapadó hófoltokat. Valami mélységes nyugalom uralkodott az erdőben, ami erőt adott a gyermeknek. Az ágakat bőséges jégpáncél borította, amiből cseppekben hullott le a víz, gyenge neszsel freccsenve szét a kisebb-nagyobb ágakon. De ez volt az egyetlen nesz. Egyébként körös-körül csend, csend, minden fehér, szótlán, süket!

A szél nem fűjt. A hóval borított ágak meg sem mozdultak. Minden téli álmát aludta. Mintha a földet borító fehér terítő, az egész hallgatólagos erdő meg a halvány felhők az égen, mind, mind, valami élettelen, fehér egységbe olvadna. Így szokott ez lenni olvadás idején. Az egyetlen élőlény Marysia volt, amint apró, fekete pontként mozgott e néma óriások között. Ó, kedves, jó erdő! Azok a cseppek, amelyeket az olvadó jég ereget le, talán az árvát sirató könnyek. Milyen nagyok a fák és milyen könyöröletesek a kicsiny gyermek iránt. Lám, ő, a szegény, gyenge kis teremtes, szívében bizalommal, egyedül botorkál előre a hó, az éjszaka és az erdő közepette, mintha semmi sem volna az egész. Mintha gondját viselné a világos éjszaka. Van abban valami hallatlan báj, ha valami, ami kicsi és erőtelen, ilyen maradéktalanul átadja magát egy rettenetes erőnek. Ily módon minden ráhagyatkozhat Isten akaratára. A kislány már elég hosszú ideig gyalogolt s végül elfáradt. Akadályozta a nagy, nehéz cipő, mert apró lába folyton csúszkált benne. Nehéz volt az óriási cipőket kiemelgetni a hóból. Emellett a kezét sem mozgathatta szabadon, mert az egyiket mereven kinyújtva tartotta, s teljes erejével szorongatta benne a Kulikowától kapott tűzgarasost. Félt, hogy a hóba ejti. Néha hangosan sírdogált, majd hirtelen abbahagyta, mintha meg akart volna győződni róla, nem hallja-e valaki. Hogyne, hallotta az erdő. Az olvadó jégcsapok egyhangú, szomorkás neszt hallattak.

De talán ezenkívül is hallotta még valaki. A gyermek egyre lassabban lépkedett. Talán eltévedt? Dehogynem! Az út, mint a vége felé keskenyedő széles, fehér szalag, egészen világosan húzódik a sötét fák alkotta két fal között. A leánykán kezdett erőt venni a leküzdhetetlen álmoság.

Lelépett az útról és leült egy fa alá. Szeme lekoppant. Egy darabig azt hitte, hogy a hó fehérségén át anyja jön feléje a temető felől. Pedig nem jött senki. A gyermek azonban biztos volt benne, hogy valakinek jönnie kell. Hogy kinek? - Az őrangyalnak. Hiszen a vén Kulikowa megmondta, hogy angyal őrködik fölötte. Marysia ismerte is. Odahaza, édesanyjánál is volt egy a képen, a kezében liliomot tartott, a vállán meg szárny volt. Eljön, biztosan eljön. A jégcsapok nesze mintha erősödnék. Talán az angyal szárnya sodor le több vízcseppet. Csend! Valaki csakugyan jön; a hó, bár puha, tisztán, hallhatóan ropog, a léptek egyre közelednek, halkán, de gyorsan. A gyermek bizalommal nyitja ki álmos szemét.

Mi az?

Egy háromszögletű, szürke fej, felálló fülekkel. Fürkészve vizsgálja a gyermeket... Borzalmas, félelmetes...

DARVAK

A nosztalgia, vagyis honvágy leginkább az olyan embereket gyötri, akik bármely oknál fogva nem térhetnek vissza hazájukba; mindazonáltal néha olyanokat is meglep, akiknél a hazatérés csak akarat kérdése. Honvágyat kelthetnek a legkülönbözőbb okok, az otthoni hajnalhasadásra vagy alkonypírra emlékeztető napfelkelte vagy napnyugta, valami idegen nóta dallama, melyben honi ütem lüktet fel, egy-egy facsoport, mely a távoli szülőfalura emlékeztet - ez mind elég! Ilyenkor az ember szívét valami óriási, leküzdhetetlen vágyakozás tölti el, s hirtelen olyan érzése támad, mintha egy távoli, kedves fáról leszakadt levél volna. Ilyenkor az ember vagy kénytelen hazatérni, vagy - ha van némi képzelőtehetsége - alkotni.

Valamikor - már jó néhány éve - a Csendes-óceán partján tartózkodtam, egy Anaheim Landing nevű helységben. Társaságom néhány, jobbára norvég halászmátróz volt meg egy német, aki a halászoknak főzött. Nappal kint voltak a tengeren, esténként pedig pókereztek, mert ez a játék - mielőtt az európai divathölgyek felkapták volna, már réges-régen kedvelt szórakozása volt valamennyi amerikai kocsmá közönségének. Teljesen egyedül voltam, s időmet azzal töltöttem, hogy puskával a vállamon kóboroltam a pusztá préríken vagy az óceán partján. Megnéztem a homokzátonyokat, melyeket a folyó hordott össze, ahol széles árterületen a tengerbe torkollott, begázoltam a sekély vízbe s megbámultam az ismeretlen halakat, a rákféléket, az óriási oroszlánfókákat, amint a torkolatnál levő sziklák tövében sütkéreztek. Szemben volt egy kicsiny homoksziget, tele sirállyal, pelikánnal, albatrosszal és lilével, szóval valóságos nyüzsgő, lármázó, zajos madárköztársaság. Néha, nyugodt napokon, mikor a nagy csendben a víz csaknem aranyban játszó lila színt öltött, beültem a csónakba s a kis sziget felé eveztem, ahonnan az emberhez nem szokott pelikánok nem is annyira ijedten, mint inkább csodálkozva tekingettek felém, mintha azt akarnák kérdezni: micsoda fóká ez? Ilyent még sohasem láttunk. A kis szigetről gyakran megcsodáltam a mesébe illő naplementét, amint az egész látóhatárt az opálszínű, lángoló aranyfények tengerévé varázsolta, melyek később pompás bíborszínbe csaptak át, majd lassanként elhamvadtak, míg az ametiszt színű égboltozaton ki nem gyulladt a holdvilág, s a csodálatos egyenlítő menti éjszaka birtokába nem vette az eget és a földet.

A pusztá vidék, a végtelen tenger és a színek tömkelege kissé titokzatos hangulatba ringatott. Panteizmusba¹³⁹ estem s az volt az érzésem, hogy mindaz, ami körülvesz, egyetlen nagy lélek, amely az óceán, az ég, a préri képében jelenik meg, avagy az élet olyan apró jelenségeiben tömörül össze, mint a madárhad, a halak, a kagylók és a parti hangafű. Néha arra is gondoltam, hogy ezeken a futóhomokos területeken és kopár zátonyokon valami láthatatlan lények laknak, amilyenek a régi görög faunok, nimfák vagy najádok voltak. Az ember az ilyenekben nem szokott hinni, ha józan ésszel vizsgálja őket, de ha csak a természettel él teljes egyedüllétben, önkéntelenül is lehetőknek tartja létezésüket. Az élet ilyenkor mintha szunnyadássá válna, amelyben több a látomás, mint a gondolat. Ami engem illet, csupán az engem körülvevő végtelen nyugalom vált bennem tudatossá, s éreztem, hogy itt jó nekem. Néha eltűnődtem a jövőben megjelenendő „Úti leveleim”-en, máskor mint fiatal fiú, valami ismeretlen leányról álmodoztam, akit majd valamikor meg kell ismernem és megszeretnem - és értelmem szabad csapongásában ezen a fényekben úszó pusztá tengerparton, e ki nem mondott gondolatok és meg nem nevezett vágyak között félig ébren, félig álmodva olyan boldog voltam, mint még soha.

¹³⁹ Vallásbölcseleti tanítás, hit, mely az Istent a természettel azonosítja.

Egy este azonban sokáig elüldögéltem a kis szigeten, s már éjszaka volt, mikor visszaindultam a partra. A dagály önmagától vitt, úgyhogy szinte nem is kellett eveznem.

Másutt a dagályok viharosak szoktak lenni, de itt, az örök derű hazájában a víz szelíden árasztja el a homokot, s a hullám nem verdesi harsogva a partokat. Olyan csend vett körül, hogy a parttól egy hajításnyira meghallottam volna az emberi szót. De a part üres volt. Csak a lapáttal csapkodott víz halk csobogását és az evező zaját hallottam, amint a csónak oldalát súrolta.

Egyszerre a magasból jól hallható hangok ütötték meg a fületem. Felkaptam a fejemet, de semmit sem láttam az ég sötét boltozata alatt. Mikor azonban a hangok ismét, most már pontosan a fejem fölött szólaltak meg, megismertem a darvak krúgatását.

Úgy látszik, egész lánc húzott el a fejem fölött, valamerre a Santa Catalina sziget felé. De nekem az jutott eszembe, hogy nemegyszer hallgattam már ilyen hangokat, amikor még iskolásfiú koromban hazajártam szünidőre - s egyszerre elfogott a rettenetes honvágy. Hazatértem lakásomba, egy német ember kicsiny házában bérelt szobácskámba, de nem bírtam elaludni. Gondolatban hazai képek vonultak el szemem előtt; hol egy fenyőerdő, hol a terjedelmes mezők, Macko körtefáival a mezsgyéken, majd parasztházak, falusi templomok, majd meg a gyümölcsösök sűrűjében meghúzódó fehér házak. Egész éjszaka az ilyen képek után vágyakoztam. Mikor másnap rendes szokásom szerint kimentem a zátonyokra, megéreztem, hogy ez az óceán, ez az ég, a préri, a parti futóhomok, a sziklák, a rajtuk sütkérező fókákkal, mind merőben idegen dolog számomra, és semmi közük hozzám, mint ahogy nekem sincs hozzájuk. Tegnap még bekapcsolódtam ebbe a környezetbe, s úgy éreztem, hogy vérem együtt lüktet ezzel az óriási természettel; ma pedig már feltettem magamnak a kérdést, mit keresek én itt, s mért nem megyek haza? A nyugalom és az élet varázsának élvezése nyomtalanul eltűnt. Az időt régebben olyan zsongítóan mérték ki számomra a dagályok és apályok, most pedig egyszerre kibírhatatlan hosszúra nyúlt. Kezdtém hazagondolni, arra, amit otthon hagytam, s ami az idők folyamán megváltozott. Amerika és az utazás már egy cseppet sem érdekelt, ellenben agyamban az emlékeimből fakadó látomások egyre sűrűbb tömege kavargott. S nem bírtam tőlük elszakadni, holott semmi örömöm nem telt bennük. Ellenkezőleg! Sok szomorúsággal, sőt elkeseredéssel töltöttek el, ha a mi falvaink lomha, tanácstalan életét összehasonlítottam a száguldó amerikai élettel. De minél tanácstalanabbnak és lomhábbnak láttam a mi életünket, annál erősebben szállta meg a lelkemet, annál drágább volt nekem és annál jobban vágytam utána. A következő napokban látomásaim egyre világosabbak lettek s végül képzeletem kezdte őket kialakítani, elrendezni, megvilágítani s egy egységes művészi gondolattá összeállítani. Alkotni kezdtem a magam világát.

Egy héttel később pedig, mikor a norvégok egy éjszaka kivitorláztak a tengerre, megültem szobácskámban, s tollam alól papírra vetődtek a szavak: „A birkafői községházán a bíró irodájában olyan csend van, hogy a légy zümmögését is hallani...”

S így történt, hogy a darvak hatására, a Csendes-óceán partján megszületett a „Szénrajz”.

SZÉNNRAJZ

Első fejezet

*melyben megismerkedünk hőseinkkel s kezdünk reménykedni,
hogy valami más is történik*

A birkaírói község házában a bíró irodájában olyan csend van, hogy a légy zümmögését is hallani. Franciszek Burak bíró úr már nem éppen fiatal ember, az asztalnál ül és valamit ír egy papírlapra. Az írnok, az ifjú és szépreményű Zolzikiewicz úr az ablakban áll és a legyeket hajtja magáról.

Annyi itt a légy, akár az istállóban. A falak olyan pettyesek tőlük, hogy az eredeti színük alig látszik. Ugyanez az állapot a falon függő kép üvegjének, a papírnak, a bélyegzőnek, a feszületnek és a bíró hivatalos könyveinek is.

A legyek bíró uramat sem kímélik, úgy mászkálnak rajta, mint egy közönséges esküdtön, de a legjobban csalogatja őket Zolzikiewicz írnok úr agyonpomádézott fejének szegfűillata... E fénylő fej fölött egész rajokban keringenek; haja választékára telepednek olyan sűrűen, hogy terjedelmes, mozgékony fekete foltoknak látszanak. Az írnok úr ilyenkor óvatosan felemeli kezét, aztán hirtelen lecsap; hallani, hogy tenyere a fején csattan, s a legyek raja zümmögve rebben a levegőbe, az írnok úr pedig fejét lehajtva, ujjával szedegeti ki haja közül a tetemeiket és potyogtatja a földre.

Délután négy óra van. A faluban mindenütt teljes a csend, mert az emberek kint dolgoznak a földeken. A község háza udvarán egy jámbor tehén dörgölődzik a falhoz, néha megjelenik az ablakban rózsaszínű orra és nyálat csorgató szája. Nehéz fejét néha hátracsapja, így védekezik a legyek ellen, s közben szarvát jól belevagdossa a falba. Ilyenkor Zolzikiewicz írnok úr kihajol az ablakon és nagyot kiált:

- Hej! Hogy a...

Azután bepillant az ajtó mellett lógó tükörbe és megigazítja haját.

A csendet a bíró törte meg.

- Zolzikiewicz úr - szólt mazuri tájszólással - írja már meg ezt a *raportot*, mert nekem sehogy se megy. Maga az írnok.

De Zolzikiewicz urat nem találta jókedvében, pedig ha nem volt jókedve, a bírónak mindent magának kellett elvégeznie.

- Hát aztán, ha én vagyok is? - felelte foghegyről. - Az írnok arra való, hogy a járási főnöknek meg a komiszárosnak írjon, de mindenféle falusi bíró, amilyen kend is, csak írjon maga.

Aztán méltóságteljes megvetéssel hozzátette:

- Mert mi nekem egy falusi bíró? Közönséges paraszt. Csinálhatnak a parasztból bírót, meg amit akarnak... az mindig csak paraszt marad.

Megigazította haját és megint a tükörbe nézett.

De a bírót megbökte ez a beszéd; visszavágott:

- Ne te, ne!... Úgy nézzen rám, hogy teáztam én már a komiszáros úrral is.

- Na hiszen, az is valami?! Teázott! - vetette oda hanyagul Zolzikiewicz. - Aztán legalább rum volt benne?

- Már hogya lett volna.

- Nem bánom én, mégsem írom meg.

A bíró felfortyant:

- Ha olyan nagy úr, mi a fenének kapaszkodott az írnokság után?

- Én kapaszkodtam? Még tán kendnél? Csak a járási főnök kedvéért fogadtam el, mert jó ismerősöm...

- Na iszen, jó ismerőse!... Még tán barátja is, mi? De azért, ha idejön vizsgálatra, maga püssenni sem mer...

- Ej, Burak bácsi, Burak bácsi! Figyelmeztetem, hogy igen sokat megenged magának. Nagyon is szabadjára engedi a nyelvét. Én már torkig vagyok az itteni parasztokkal meg az írnoksággal is. A művelt ember itt maguk között csak elkanászosodik. Ha megharagszom, felrúgom az egészset, itthagynak csapat-papot.

- Ejha! Aztán miből él meg?

- Miből? Azt hiszi, más állás nincs a világon? A művelt ember mindenütt megállja a helyét. Ne féltsen maga minket. Éppen tegnap mondta Stolbicki revizor úr: „Ej, Zolzikiewicz, de remek alrevizor lenne belőled... Látom, tudod te, mitől döglök a légy!” Ne féltsen maga engem. Füttyölök a maguk írnokságára!... A művelt ember...

- Nahát, azért még a művelt ember sem a világ.

- Nem a világ, de ha nem lennék, maga legfeljebb a meszelőt nyomkodná a vödörbe és azzal mázolná a betűket. A verejték is kivenné a homlokát kinyájában.

A bíró a fejét vakarta.

- Mi a fenének mindjárt berzenkedni, mint az a mérges kutya.

- Hát akkor tartsa pórázon a nyelvét...

- Persze, hogy persze.

Ismét csend lett, csak a bíró tolla percegett lassan a papíron.

Végre kiegyenesedett, a tollat szukmanájába¹⁴⁰ törölte, aztán így szólt:

- Na, ezt Isten segítségével megírtuk.

- Olvassa csak el, mit kapart össze?

- Mit kapartam volna? Akkurátusan megírtam mindent, ahogy kell.

- Mondom, hogy olvassa fel!

A bíró két kezébe fogta a papírt és olvasta:

Wrzeczadz község bírójának. Az Atyának, Fiúnak és Szentlélek-Istennek nevében, ámen. A főnök úr kiadta a parancsot, hogy a sorozási összeírás Boldogasszony napjára megtegyék. Az anyakönyvek ott vannak Wrzeczadzban a plébánián meg a legények is

¹⁴⁰ Fehér vagy színes házivászonból készült, térdig érő köpeny; parasztviselet.

odajárnak sommás munkára. Érti-e hát kend, hogy a keresztleveleket ki kell írni és a legényeket is hazaküldeni Boldogasszony napjára, már amék a tizenennyolc évet betöltötte, mert ha meg nem lesz, még kend is kihúzhatja a lutrit, amit szívemből kívánok. Ámen.

A derék bíró minden vasárnap hallotta, hogy a plébános ezzel fejezi be a szentbeszédet, úgy tartotta hát illendőnek, hogy ő is ezzel zárja le hivatalos levelét, mert véleménye szerint ez csak így felelhetett meg az összes hivatali követelményeknek. Zolzikiewicz azonban hangosan felkacagott.

- Ezt írta? - kérdezte.

- Ha nem tetszik, írja meg jobban.

- Meg is írom, mert szégyelleném magam, kisülne a szemem Birkafő miatt.

Leült az asztalhoz, kezébe vette a tollat, jó néhány kerek mozdulatot tett, mintha neki akarna lendülni a nehéz munkának, aztán gyorsan írni kezdett.

Az értesítés hamarosan elkészült, s a szerző megigazgatta haját és felolvasta:

Birkafő község bírása, Wrzeczadz község bírásának: Miután a katonai összeírásnak, a felsőbb hatóságok rendeletére, ennek és ennek az évnek erre és erre a napjára el kell készülnie, Wrzeczadz község bírása tehát értesítettik, hogy Birkafő község lakosainak az ottani plébániahivatalban található anyakönyvi adatait a nevezett hivatalból emelje ki, és Birkafő községnek idejében küldje meg. Birkafő község azon lakosait pedig, akik Wrzeczadz községben dolgoznak, az említett napra Birkafő községhez állítsa elő.

A bíró mohón hallgatta a szép, hivatalos szavakat, s arcán nagy figyelem és csaknem vallásos áhítat tükröződött. Ó, milyen szép volt, milyen gyönyörű, és milyen - hivatalos! Például mindjárt az eleje is: „Miután a katonai összeírásnak” stb. A bíró nagyon szerette ezt a szót: „miután”, de sohasem tudta megtanulni. Elkezdni talán el tudta volna, de a folytatás sehogy sem ment! Zolzikiewicznek pedig megy, mint a karikacsapás, hogy tán a járási irodában sem írnak jobban. Most már csak a bélyegzőt kell bekormozni, ráütni a papírra, hogy az asztal is megreccsenjen, és kész!

- A fej, csak fej - az már igaz - jegyezte meg elismerően.

- Hogyne - tódította Zolzikiewicz kibékülve. - Hiszen az írnokok írják a könyveket is.

- Maga könyveket is ír?

- Ejnye, kend is úgy kérdi, mintha ma született volna. Hát az irodai könyveket ki írja?

- Az igaz - ismerte el a bíró.

Kis idő múlva még hozzátette:

- Az összeírás egy-kettőre készen lesz.

- Aztán legyen rá gondja, hogy megszabaduljunk a naplopóktól.

- Majd csak megszabadulunk valahogy!

- Figyelmeztetem, a főnök úr már múltkor mondta, hogy Birkafőn nagyon rossz nép lakik. Folyton részegeskednek, aszongya, ez a Burak nem vigyáz a községre, aszongya, de majd ellátom én a baját.

- Hej! Tudom én - dohogott a bíró - hogy mindenért nekem látják el a bajomat. Mikor a Kowalich Rozalkája leadta magát, aztán a községi bíróság huszonötöt csapott rá, hogy

tanuljon tisztességet, akkor is mindjárt jöttek, hogy ki csapatta meg? Persze a bíró. Pedig nem is a bíró, hanem a képviselőtestület. Mer mi közöm nekem hozzá? Felőlem mind ott fetreng-het, ahol akar. A képviselőtestület ítél, de én ittam meg a levét.

E pillanatban a tehén szarva akkora döngéssel vágódott a falba, hogy az iroda beleremegett. A bíró dühösen felkiáltott:

- Hej te! A mindenségedet!

Az írnok az asztalnál ült s a tükörben nézegette magát.

- Úgy kell kendnek - szólt - mért nem vigyáz magára. Meglátja, a korhelykedéssel ugyanígy lesz. Egy rühes bárány az egész nyáját megfertőzi. Egy korhely viszi magával az egész falut.

- Persze, hogy persze, de azért úgy van az, hogy ha valaki kint a földeken jól megdolgozott, igen megkívánja azt a kis italt.

- Nana... csak mondom, de azért azon a Rzepán jó lesz túladni, mert addig nem lesz itt békesség.

- Mit csináljak vele? Kitekerjem a nyakát?

- Azt nem, de mire való a sorozás? Fel kell venni a listára, hadd cipelje egy kicsit a borjút.

- De hát házas ember, éves gyereke is van.

- Ki tudja azt? Nem megy az panaszra, meg ha megy is, ki hallgatja meg? Újoncozáskor ki ér rá ilyesmivel bajlódni?

- Ej, írnok úr, írnok úr, magának tán nem is a korhelykedés jár a fejében, hanem a menyecske. Pedig ammán nagy istenkáromlás volna!

- Kendnek meg mi köze hozzá? Arra legyen gondja, hogy a maga fia is tizenkilenc éves, az is sor alá kerül.

- Azt én oda nem adom. Ha másképp nem megy, kiváltom.

- Hát! Ha olyan gazdag ember!...

- Mit tagadjam, adott az Isten egy kis aprópénzt, nem sokat ugyan, de csak elég lesz tán.

- Nyolcszáz rubel kell ahhoz, bíró uram.

- Mondom, hogy megfizetem. Meg én, ha rézpénzzel is! Aztán csak az Úristen tartson meg tovább a bíróságban, az ő nagy kegyelméből egy-két év múlva csak megtérül.

- Vagy megtérül, vagy sem. Nekem is kell valami, mindent nem hagyhatok kendnek. A művelt embernek mindig több a kiadása, mint az ilyen parasztnak. De ha Rzepát íránk be a fia helyett, azon kend is szép pénzt megtakaríthatna... Nyolcszáz rubel nem jár gyalog!

A bíró elgondolkozott. Nagyon csiklandozta a reménység, hogy nyolcszáz rubelt megtakarít-hat, s a szíve körül máris valami kellemes melegséget érzett.

- Hm! - szólalt meg végre. - Azért az ilyesmi nem nagyon biztonságos dolog.

- Attól már kendnek ne fájjon a feje.

- Mert attól félek én a legjobban, hogy a maga feje süti ki, aztán majd az enyém fájlalja.

- Ej, bánom is én, ha mindenáron ki akarja dobni azt a nyolcszáz rubelt...

- Akarni éppen nem akarom...

- Ha azt hiszi, hogy megtérül, akkor meg minek sajnálja? De azt megmondom, a bíróságra ne igen számítsen, mert most még nem tudnak mindent kendről, de ha azt tudnák, amit én...

- Micsodát? Maga sokkal többet szed ki, mint én.

- Nem arról van szó. Sokkal régiebb dolgokra gondolok...

- Ej, nem félek én! Én csak azt csináltam, amit parancsoltak.

- Nana, majd másutt magyarázkodjék - torkolta le az írnok, azzal fogta kockás zöld sapkáját és elhagyta az irodát.

A nap már aláhanyatlott, az emberek jöttek hazafelé a földekről. Először öt parasztember jött vele szembe, kaszával a vállán, illedelmesen kalapot emeltek s egy „dicsértesség”-kel is megtisztelték. Az írnok úr csak könnyedén bólintott, de a „mindörökké”-t már nem volt hajlandó kimondani. Úgy vélte, hogy művelt emberhez nem illik az ilyesmi. Mert hogy Zolzikiewicz írnok úr művelt ember volt, azt mindenki tudta, s csak a rosszhiszemű és rosszindulatú, gonosz emberek kételkedhettek benne, akiket nem hagy aludni a sárga irigység, ha valaki fejével kimagaslik a többi közül.

A művelt államok minden kiválóságuk életrajzát gondosan összegyűjtik. Ha ez a dicséretes rendszer nálunk is fennállana - e nem mindennapi férfiú életrajzából megtudnánk, hogy alapfokú tanulmányait Osłowice járási székvárosban végezte, ugyanabban a járásban, amelyhez Birkafő község tartozik. A reménydús ifjú alig tizenhét esztendőskorában már a második osztályt járta, s ugyanilyen gyorsasággal haladt volna tovább, ha hirtelen viharos idők nem következnek, melyek miatt kifejezetten tudományos életpályáját kénytelen volt abbahagyni. Az ifjú Zolzikiewicz tanárai természetesen állandóan üldözték, nem csoda hát, ha fiatalos lelkesedésében öntudatosabb és érzékenyebb lelkületű iskolatársainak élére állt, macskazenét adott üldözőinek, könyveit cafatokra tépte, vonalzóját és tollat összetörte, azzal hátat fordított Minerva¹⁴¹ istenasszonynak és más pályára lépett. Az új utakon haladva, eljutott egészen a falusi írnokságig, de amint éppen az imént hallottuk, máris az alrevizori állásról ábrándozott.

Pedig ebben az állásban sem volt éppen rossz dolga. Az alapos tudás mindig tiszteletet kelt az ember iránt, mivel pedig - amint említettem - rokonszenves hősünk az osłowicei járás csaknem minden lakosáról tudott valamit - természetesen mindenki megfelelő tisztelettel övezte. Ebbe a tiszteletbe ugyan némi óvatosság is vegyült, mert e nem mindennapi személyiség ellenszenvét senki sem akarta kihívni maga ellen. Az értelmiség köréből is sokan megsüvegették, a parasztok meg már jó messziről levették előtte kalapjukat, s hangos „dicsértesség”-kel üdvözölték. Azt hiszem azonban, jó lesz érthetőbben megmagyarázni a nyájas olvasónak, hogy Zolzikiewicz írnok úr az áhítatos „dicsértesség” köszöntéseket miért nem viszonzta a szokásos „mindörökké”-vel.

Amint említettem, az volt a felfogása, hogy művelt ember ilyesmit nem tehet; de volt ennek más oka is. A minden téren önálló elmék általában igen bátrak és radikálisak. Nos, Zolzikiewicz írnok úr mint minden téren önálló elme, arra a meggyőződésre jutott, hogy a „lélek semmi egyéb, mint pára”... Ettől függetlenül, az írnok úr jelenleg éppen a regényirodalom egyik értékes gyöngyszemét olvasta, mely Breslauer uram varsói kiadványállalatánál, folytatásos füzetsorozatban jelent meg, s a címe: „Spanyolországi Izabella, avagy a madridi udvar titkai”. E minden tekintetben kiváló irodalmi mű nemcsak tetszett neki, hanem valóssággal lenyűgözte. Néha már azon a ponton volt, hogy itthagya csapot-papot és megy Spanyol-

¹⁴¹ A római hitregében a tudományok istenasszonya.

országba. Ha Marfornak sikerült - gondolta magában - miért ne sikerülne nekem is? S bizonyára el is utazott volna, mert egyébként is az volt a nézete, hogy „ebben a sötét országban az ember végleg elbutul”, de szerencsére visszatartották egyéb okok, s éppen ezekről kívánok megemlékezni jelen hőskölteményem folytatásában.

Nos, tehát Zolzikiewicz írnok úr a Breslauer uram kiadásában, irodalmunk nagyobb dicsőségére megjelenő „Spanyolországi Izabella...” című folytatásos regény hatása alatt nagyon is szkeptikusan gondolkozott a klérusról, s ezzel együtt minden olyan dolgról, amely a klérussal közvetve vagy közvetlenül összefügg. Ezért nem viszonzta a kaszások köszöntését a szokásos „mindörökké”-vel, hanem szótlanul haladt kitűzött célja felé... Amint így ment, mendegélt, parasztleányzókkal is találkozott, akik sarlóval a karjukon jöttek hazafelé az aratásból. Éppen egy nagy tócsához értek, tehát lassan, libasorban haladtak el mellette, rokolyájukat marokra fogva, óvatosan felemelték s vörös lábikrájukat mutogatták. E látványra Zolzikiewicz írnok úrnak egyszerre megjött a jókedve, oda is szólt nekik: - „Hogy vagytok, tubicáim?!” - Meg is állt a keskeny ösvényen, s amelyik leányzó elhaladt mellette, derékon kapta, csókot cuppantott az arcára, aztán be a tócsába, de csak úgy tréfából. A lányok visítotak, meg kacagtak, de olyan jóízűen, hogy még a zápfoguk is kilátszott. Mikor aztán elhaladtak mellette, az írnok úr, nem kis meglepődésére, ilyen megjegyzéseket hallott: - Helyre legény ez a mi írnokunk! - Az arca meg, akár a piros alma! - Az egyik meg éppen így szólt: - A feje olyan illatos, mint a rózsa, s ha derékon kap, azon módon beleszédülsz! - Az írnok úr szívében kellemes érzésekkel ment tovább, de amint kissé távolabb egy ház mellett elhaladt, hallotta, hogy ott is róla beszélnek. Meg is állt a kerítés mellett. A túlsó oldalon sűrű gyümölcsös volt, benne méhes, s a kaptároktól nem messze két parasztasszony tereferélt. Az egyiknek burgonya volt a kötényében, azt hámozta egy bugylibicskával, a másik meg szóval tartotta:

- Nagyon félek, szomszédasszony, hogy szegény Franekemet elviszik katonának. A hátam is borsószik, ha rágondolok.

A másik így felelt:

- Legjobb, ha elmegy az írnok úrhoz. Ha ő nem segít, akkor mán minden hiába.

- Mivel menjek hozzá? Mit vihetek én neki? Üres kézzel csak nem mehetek? A bíró, még inkább, annak az ember vihet néhány rákot vagy egy szilke vaját, vagy egy tyúkot, vagy akár egy csomócska lent a hóna alatt; elfogad az mindent, nem válogatós, de az írnok rá se néz az ilyesmire. Gőgös fattyú az! Ha vele akar az ember beszélni, ki kell oldozni a zsebkendő sarkát, aztán elő azzal a rubellel!

- Ott még nem tartunk - mormogta az írnok - hogy tojást vagy tyúkot elfogadjak. Mi vagyok én, gazember, hogy meg lehessen vesztegetni? Vigye a nyavalyás tyúkját a bírónak, az elfogadja.

Így gondolkozva, széjjelhúzta a meggyfa ágait, s már-már odakiáltott az asszonynak, mikor hátulról hirtelen kocsizörgés ütötte meg a fülét. Megfordult és szétnézett. Kis parádés kocsin fiatal diák ült félrecsapott sapkával, szájában cigarettával, a bakon meg éppen az a Franek, akiről a komaasszonyok az imént beszéltek.

A diák, amint Zolzikiewiczet meglátta, kihajolt a kocsiból, kezével intett és odakiáltott:

- Hogy mint, Zolzikiewicz úr? Mi újság? Futja még a pomádéból?

- Alázatos szolgája, nagyságos úrfi! - felelte lelkendezve az írnok, kalapját mélyen lengetve, de mikor a kocsi tovagördült, halkan hozzátette:

- Törnéd ki a nyakad, mielőtt hazaérsz!

Zolzikiewicz írnok úr gyűlölte ezt a diákot. Skorabiewski nagyságos úr unokaöccse volt, s a nyarat rendszerint itt töltötte rokonainál. De nemcsak gyűlölte, hanem félt is tőle, mint a tűztől, mert a diák tréfakedvelő nagy kópé volt, s különösen Zolzikiewiczre vetette ki a hálóját. Különben is ez volt az egyetlen ember a járásban, aki fittyet hányt az írnok úr hatalmának. Egyszer annyira vetemedett, hogy éppen akkor toppant be a községházára, mikor folyt a tanácskozás, s szemébe mondta Zolzikiewicznek, hogy ostoba, a parasztokat meg biztatta, hogy ne hallgassanak rá. Az írnok úr szívesen bosszút állt volna rajta, de hát... mit tehetett? Másokról legalább tudott valamit, de erről a diákról semmit a világon.

A találkozás tehát nem volt számára kellemes, nem örült neki, hogy a fiatalember ismét megérkezett. Borús gondolatokba merülve, összeráncolt homlokkal ment tovább. Nem is állt meg sehol, csak egy kicsiny parasztháznál, mely az úttól kissé beljebb épült. Mikor a házat megpillantotta, arca egyszerre felderült. Pedig ez a kis ház talán még szegényesebb volt, mint a többi, de azért rendes és tiszta. Előtte az út szépen felseperve, bent az udvarban zöldellt a kálmus, a kerítés mellett néhány hasábfá, s a legfelsőbe belevágva a fejsze. Kissé távolabb látszott a csűr, kapui tárva-nyitva, mellette a pajta, mely egyszersmind sertésöl és tehénistálló is volt. Még távolabb a szérűskertben egy lovacska harapdálta a friss fűvet s közben békésen lépegetett tovább. Az ől előtt hatalmas trágyadomb, s rajta két malac sütkérezett a napon. A kacsák mélyen gázoltak a trágyalében, a hasábfák mellett a forgács között egy kakas kapargált s ha magot vagy férget talált, hangos kukorékolással hívogatta a tyúkokat. Néhány tyúk össze is szaladt a hívó szóra s egymás csőréből kapkodta ki az ingyencfalatot.

A ház ajtaja előtt egy menyecske éppen kendert gerebenez s dalolja hozzá a taktust: „tralla-lalla, tralla-lalla!” Előtte egy kutya hever, mellső lábát messze maga elé nyújtja s nagyokat cuppantva kapkod a tépett füle körül zümmögő legyek után.

A menyecske alig húsz esztendősen lehet és rendkívül szép. Fején közönséges vászon főkötő, testén fehér ing, nyakánál piros szalaggal összefűzve. Arca szinte kicsattan az egészségtől, válla, csípője széles, dereka karcsú és hajlékony, egyszóval - gyönyörű...

Arcvonásai finomak, feje kicsiny, arca talán egy kicsit halvány is, csak éppen a napsugár lehelt rá finom barna árnyékot. Szeme nagy és fekete, szemöldökét mintha vékony írónnal rajzolták volna, orra finom, egyenes, ajka, mint az eper. Szép barna haja itt is, ott is kikandikál a főkötő alól.

Mikor az írnok úr közelebb ér, a gereben mellett heverő kutya felugrik, farkát maga alá húzza, morogni kezd s néha megvillantja hófehér agyará, mintha nevetne.

- Kruczek! - szól rá a menyecske kellemes, csengő hangon. - Kruczek, nem hallgatsz?! Hogy a!...

- Jó estét, Rzepáné! - köszön az írnok.

- Adjon Isten, írnok úr! - feleli a menyecske anélkül, hogy munkáját abbahagyná.

- Az ura itthon van?

- Kint van az erdőn.

- Az baj... hivatalos ügyben jöttem...

A községháza meg a hivatalos ügy a szegény embernek mindig bajt jelent. Rzepáné abbahagyja a gerebenezést s nyugtalanul, ijedten néz az írnokra.

- Mi lehet az?

Közben az írnok belépett az udvarba és már ott állt az asszony mellett.

- Egy csókért megmondom.

- Hogyisne! - vág vissza a menyecske.

De az írnok már át is ölelte és magához vonta.

- Eresszen, mert kiáltok! - sziszegte Rzepáné s minden erejét összeszedve, igyekezett kiszabadulni a férfi öleléséből.

- Marys, szépséges galambom...

- De írnok úr! Istenkáromlás, amit csinál! Hagyjon!...

Kézzel-lábbal igyekezett szabadulni, de Zolzikiewicz erős ember volt, nem engedte.

Kruczek azonban segítségére sietett. Nyakán felborzolódott a szőr, s veszett csaholással vetette magát az írnokra. Zolzikiewicz rövid kabátot viselt. Kruczek tehát a kabát által nem védett testrészébe harapott, átharapta a nadrágot, át az alsót is meg a bőrét is, s mikor érezte, hogy a szája tele van, dühösen cibálni kezdte.

- Jézus Mária! - rikoltotta az írnok, nyilván megfélemedkezve arról, hogy az *esprits-forts*¹⁴² közé tartozik.

De Kruczek nem volt hajlandó kiengedni fogai közül, csak akkor, mikor az írnok úr kétségbeesésében felkapott egy husángot s vaktában csapkodott vele hátrafelé. Az egyik ütés szegény Kruczek derekát érte, mire elengedte áldozatát s fájdalmas vonítással elrohant.

De kis idő múlva ismét előkerült, és szemlátomást újabb támadásra készült.

- Kergesse el innen ezt a dögöt! - kiáltotta az írnok, eszeveszetten csapkodva a hasábal.

Az asszony a kutyára kiáltott, kikergette az udvarból és bezárta a kaput.

Egy darabig szóltanul néztek egymásra.

- Mit vétettem én szegény árva, hogy az írnok úr rám vetette a szemét? - szólalt meg végre Rzepáné, mert láthatóan megijedt az ügy illetén fordulatától.

- Megállj, ezt megkeserülitek! Megállj, elvitetem katonának! Ki akartam húzni a bajból... de most már... jöttök ti még az én utcámba... de megkeserülitek!...

Szegény asszony úgy elsápadt, mintha taglóval vágták volna fejbe. Kezét széttárta, száját kinyitotta, mintha valamit mondani akarna, de az írnok úr felvette a földről zöldkockás sapkáját, s a fával még mindig hadonászva, másik kezével a csúfosan megtépázott nanking nadrágját szorongatva, gyorsan visszavonult.

Második fejezet

Néhány újabb ember és kellemetlen dolgok

Egy órával később már jött is Rzepa az erdőből, Lukasz áccsal együtt egy uradalmi szekéren. Magas, erős, tagbaszakadt paraszt volt, sudár termetű, mint a jegenye, jól illett a fejsze a kezébe. Mostanában naponta kijárt dolgozni, mert az uraság az erdőnek azt a részét, amelyen nem volt szolgálat, eladta a zsidóknak, s azok irtatták a fenyvest. Rzepa jól keresett, mert serény munkás volt. Ha nekigyürkőzött, markába köpött, megragadta a fejsze nyelét, egyet

¹⁴² Erős szellemek.

sóhajtott, egyet nyögött, aztán odasuhintott, a legvastagabb fenyőfa is megrendült bele, s a forgács csak úgy röpködött körülötte. A rönkök felrakásánál is ő volt az első. A zsidók mértékkel a kezükben folyton járták az erdőt s bámultak felfelé a fák koronájára, mintha varjűfészket keresnének, ők is nemegyszer megcsodálták Rzepa bivalyerejét. Drysla, az oslowicei gazdag kereskedő, meg is dicsérte:

- Nü, Rzepa, itt van neked hat garas pálinkára... Te vagy egy derék paraszt!... Na, nesze az öt garas...

De Rzepa egy szót sem szólt, csak meglendítette a fejszét, odavágott, hogy csak úgy döngött, néha meg széles jókedvében nagyokat kurjantott az erdőben:

- Hopp hoó!

A hang messze szállt a fák között, aztán visszaverődött.

Sokáig megint nem hallatszott semmi, csak Rzepa fejszéjének csattogása. Meg néha a fenyőfák ágai zúgtak, suhogtak, mintha beszélgetnének, mint rendszeren az erdőn...

A favágók olykor énekbe kezdtek, de itt is Rzepa vitte a szót. Fel-felhangzott a nóta, ő tanította rá a többieket, s most már együtt énekelték:

Az erdőn dördül egy hang,

buuu!

Iszonyatosat koppan

buuu!

Szúnyog zuhant a földre

buuu!

Vállcsontját összetörte

buuu!

De egy derék legyecske

buuu!

Odaröppent sietve

buuu!

És kérdi a szúnyogtól

buuu!

Nem kell-e néki doktor,

buuu!

Doktor, patika késő,

buuu!

Kapa kell ide s ásó,

buuu!

A kocsmában is Rzepa vezetett. Csak az volt a baj, hogy nagyon szerette a pálinkát, s ha felöntött a garatra, nem állta meg verekedés nélkül. Egyszer egy uradalmi béreslegénynek olyan lyukat ütött a koponyáján, hogy Józwáné, a tanyasi gazdasszony égre-földre esküdözött, hogy a lelke is kilátszott rajta. Máskor meg - még alig tizenhét éves suhanc korában - szabadságos katonákkal akaszkodott össze a kocsmában. Skorabiewski nagyságos úr - mert akkor még a földesúr volt a község bírása - be is citálta a község házára, kétszer jól pofonvágta - de csak a tekintély kedvéért, aztán megbékélve kérdezte:

- Mondd csak, Rzepa fiam, hogy a fenébe birkóztál meg velük, hiszen heten voltak?

Rzepa meg így felelt:

- Olyanok is azok, nagyságos úr, kérem, a lábuk pókos a sok masérozástól. Alig böktém meg egyet, máris a földön hempergett.

A nagyságos úr el is simította a dolgot, mert akkoriban még nagyon kegyes volt Rzepához. A parasztasszonyok nyelvükre is vették és olyasmit suttoztak, hogy Rzepa az ő fia: „Csak a vak nem látja, hogy milyen »úri« pofája van az ebadtának.”

Pedig hát nem volt igaz, ámbár Rzepának csak az anyját ismerte mindenki, de az apját senki. Mint afféle zsellérembernek, csak háromholdas gazdasága volt, ebben érte a jobbágyfelszabadítás is. Ettől kezdve már a sajátjában gazdálkodott, s mert jó gazda volt, meg is élt valahogyan. Aztán megházasodott, s olyan asszonyt kapott, hogy hét határban sem akadt volna párja. Így hát nem is ment volna rosszul a dolga, csak a pálinkát ne szerette volna olyan kegyetlenül.

De ez ellen mit lehetett tenni? Ha valaki szóvá tette, mindjárt visszavágott:

- Ha iszom is, kinek mi köze hozzá, a magaméból iszom.

A faluban senkitől sem félt, csak az egy írnoknak volt előtte tekintélye. Ha messziről meglátta a zöld sapkát, a tursi orrot, és a kis kecskeszakállt meg a hosszú lábait, amint lassan jött az úton, már nyúlt is a süvege után. Az írnok úr Rzepáról is tudott egyet-mást. Annak idején, még a nagy zűrzavarban, gyakran bíztak Rzepára írásokat, hogy vigye el ide vagy amoda, ő hát vitte. Miért ne vitte volna? Különben is alig tizenöt éves kölyök volt, másra még nemigen való, mint hogy hol libát, hol disznót legeltessenek vele. Később mégiscsak elhitte, hogy azokért a papírokért még valamikor felelni is kell, így hát nem csoda, ha igen tartott az írnok úrtól.

Ez volt hát Rzepa.

Mikor aznap az erdőből hazatért, az asszony csak ráborul nagy sírással és így panaszkodik:

- Már téged, lelkem, jó uram, nem sokáig lát az én szemem, nem sokáig ölel az én gyenge karom. A ruhádat se mosom, ételt se főzök neked. Elmegy te, szegény árvám, elvisznek a világ végére.

Rzepa elcsodálkozott...

- Te tán nadragulyát ettél, vagy a bögöly csípett meg? - förmedt rá.

- Nem ettem én, lelkem jó uram, se nadragulyát, se a bögöly meg nem csípett, hanem az írnok úr járt itt, ő mondta, hogy téged már hat ökör se húz ki a katonaságból... Ó, Istenem, elvisznek tőlem a világ végére!

Erre aztán alaposan kikérdezte az asszonyt, hogy és mint, az még elmondott mindent, csak éppen az írnok úr próbálkozásait hallgatta el. Félt szegény, hogy Rzepa nagy haragjában még meg találja sérteni, vagy - Uram bocsá' - valami rosszat is tesz vele, s azzal csak még jobban elrontja a dolgát.

- Bolond vagy te, asszony! - állapította meg a végén Rzepa. - Mit bögsz? Nem vihetnek engem katonának, mert ahhoz én már öreg vagyok; van házam, földem, feleségem, meg itt ez a gyerek is, ni!...

A bölcsőre mutatott, ott feküdt a gyerek, alig egyéves fiúcska, sebesen kalimpált a lábával s úgy ordított, hogy az ember füle majd beleszakadt.

De az asszony köténye sarkával a szemét törölgette és siránkozva folytatta:

- Mit használ, akármid van is? Tudja az írnok úr a te dolgodat, tudja, hogy hordtad azt a bűdös papírt egyik erdőből a másikba.

Most már Rzepa kezdte a fejét vakarni.

- Igaz, hogy azt tudja...

Aztán hozzátette:

- Elmegyek, szót váltok vele. Hátha elsimítja valahogy.

- Menj, menj! - biztatta az asszony. - Vigyél magaddal egy rubelt. Rubel nélkül be se menj hozzá.

Rzepa előkotort a ládafiából egy rubelt és indult az írnok úrhoz.

Zolzikiewicz legényember volt, nem is a saját házában lakott, hanem az uradalmi cselédházban, a tó partján. Úgy hívták ezt az épületet, hogy „a kőház”. Itt külön előszobából két szoba nyílt, csupán az ő használatára.

Az első szobában nem volt semmi, csak egy halom szalma meg egy pár cipő, a másik pedig szalon és egyúttal hálószoba is volt. Ott állt az ágy, amelyet úgyszólván sohasem ágyaztak be, rajta két párna, huzat nélkül, s mind a kettőből szállt a toll. Az ágy mellett az asztal, rajta a tintatartó, a toll, két-három irodai könyv és a „Spanyolországi Izabella...” néhány folytatásos füzet, Breslauer uram kiadásában. Ezenkívül két szennyes gallér, egy üveg pomádé, egy dobozban cigarettahüvely, végül bádogtartóban egy gyertya, vöröslő kanóccal, mely körül négy-öt légy teteme feketéllett az olvadt faggyúban.

Az ablak mellett a falon jó nagy tükör függött, az ablakkal szemben állt a komód, abban az írnok úr gazdag ruhatára: különböző színű nadrágok, csodás, tarka mellények, nyakkendők, kesztyűk, lakkcipő, sőt cylinder is, melyet akkor szokott viselni, ha a járási székhelyre kellett bemennie.

Ezenkívül az adott pillanatban az ágy melletti széken nyugszik az írnok úr nadrágja és alsónadrágja, ő maga az ágyban fekszik és a Breslauer uram kiadásában folytatásosan megjelenő „Spanyolországi Izabella” egyik füzetét olvassa.

Helyzete - mármint az írnok úré - rettenetes. Annyira rettenetes, hogy szemléltető leírásához legalábbis Viktor Hugo tollára volna szükség.

Mindenekelőtt a sebe erősen sajgott. Az olvasás - Izabella történetének olvasása - máskor legkedvesebb foglalkozása és szórakozása volt, de most nemcsak sajgó fájdalmát súlyosbította, hanem a Kruczek kutyával kapcsolatos kínos esemény miatt, a szívében forrongó haragot is.

Némi kis láza is lehetett, s gondolatait csak nehezen tudta összeszedni. Néha rettenetes rémképek tolultak a szeme elé. Éppen azt olvasta, hogy a fiatal Serrano megérkezik az Eszkuriálba. A fiatal lovag testét a karlisták feletti győzelmes harcokból származó, súlyos sebekek borítják. Izabella meghatottan, sápadt arccal fogadja, s a leheletnyi vékony muszlinruha erősen hullámszik pihegő keblén.

- Ön megsebesült, tábornokom? - kérdi remegő hangon.

A szerencsétlen Zolzikiewicz most valóban úgy érzi, hogy ő Serrano.

- Ó, jaj, megsebesültem! - nyögi kínosan. - Bocsáss meg, királynőm! Hogy az a mennydörgős mennykő!...

- Pihenjen meg, tábornokom! Foglaljon helyet! Beszéljen hőstetteiről!

- Beszélni tudok, de leülni sajnos semmi szín alatt! - kiáltja Serrano kétségbeesetten. - Jaj... Bocsáss meg, királynőm! Az az átkozott Kruczek!!! Akarom mondani, Don José... Ó, jaj!

A fájdalom egyszerre elriasztja az ábrándképet. Serrano szétnéz, az asztalon ég, serceg a gyertya, mert a láng most éppen egy légy faggyúval átitatott hullájához ér, a falon is legyek közlekednek... Ja úgy! Ez a cselédház, nem az Eszkuriál! Izabella királynő sincs itt? Az írnok úr csak most tér teljesen magához, most ébred a valóságra, felül az ágyban, a kendőt bemártja a kancsóba, mely ott áll az ágya mellett, s friss borogatást tesz sebére.

A fal felé fordul, elalszik, vagyis inkább félig ébren, félig alva ismét ábrándképeibe merül, s természetesen újra gyorspostán száguld az Eszkuriál felé.

- Drága Serranóm! Én szerelmesem! Saját kezemmel kötöm be sebeidet - suttogja a királynő.

Serrano haja az égnek áll, tisztán látja helyzete szörnyű voltát; a királynőnek engedelmeskednie kell, de hogyan vesse alá magát ennek a kínos kötözésnek? Homlokát előnti a hideg verejték, s ekkor hirtelen...

A királynő eltűnik, az ajtó csikorogva kinyílik, és megjelenik benne - ki más, mint Don José, Serrano esküdt ellensége.

- Mit akarsz itt? Ki vagy? - kiáltja Serrano.

- Rzepa! - feleli Don José komoran.

Zolzikiewicz úr másodszor is felébred, az Eszkuriál ismét átváltozik cselédházzá, a gyertya ég - a légy serceg a kanóc mellett - s kékes cseppeket freccsent szerteszéjjel. Előtte áll Rzepa, s kissé távolabb - ó jaj, a toll kihull a kezemből - a nyitott ajtóban bozontos fejét előrenyújtva - Kruczek.

A szörnyeteg szemét Zolzikiewicz úrra mereszti és mintha mosolyogna.

Hideg verejtékcseppek ülnek ki az írnok úr homlokára s agyán átvillan a gondolat: Rzepa azért jött, hogy összetörje a csontját, Kruczek pedig most a másik... felét...

- Mit akartok itt? - kiáltja rémülten.

De Rzepa az asztalra teszi a rubelt és alázatosan szól:

- Írnok úr, kérem! Én a sorozás miatt... Tetszik tudni...

- Kifelé! Kifelé! Mars! - kiabál Zolzikiewicz úr, önértetét visszanyerve.

Veszett dühbe gurul, ugrani készül, hogy Rzepára vesse magát, de e pillanatban szörnyű nyilallást érez a karlistáktól kapott sebében, visszazuhan párnáira s csak tompa kiáltása hallatszik.

- Ó, jaj!

Harmadik fejezet *Töprengések és - „heuréka”*

A seb gyulladásban volt.

Már látom, hogy nyájas olvasóim, a bájos hölgyek, keserű könnyeket hullatnak hősöm felett, éppen ezért, mielőtt bármelyikük elájulna a részvevő fájdalomtól, sietek bejelenteni, hogy hősünk e sebesülésébe nem hal bele. A sors még hosszú életet rendelt számára. Hiszen ha meghalt volna, összetörném tollamat és abbahagynám az írást, de mert nem halt meg - folytatom.

A seb tehát sajgott és gyulladásban volt, de az előjelek ellenére mégis javára volt Birkafő tiszteletreméltó írnokának, mégpedig egészen egyszerű okból: kissé lecsillapította az ereiben lüktető vérmes indulatokat, tehát józanabbul kezdett gondolkozni s rájött, hogy amit eddig csinált, csupa ostobaság volt. Mert tessék csak meghallgatni: az írnok úr - ahogy mondani szokták - szemet vetett Rzepánéra, amin nem is lehet csodálkozni, mert a menyecske szép és kíváncsú, hiába is keresnéd párját az egész járásban. Az írnok úr tehát szépszerével túl akart adni a férjén. Ha Rzepát elviszik katonának, ő vígan énekelhette volna: „Szabad a madárka.” Az ám, de nem olyan egyszerű feladat a bíró fia helyett Rzepát becsempészni a lajstromba. Mert igaz ugyan, hogy az írnok hatalmasság: Zolzikiewicz pedig még az írnokok között is hatalmasság volt, csak az a baj, hogy újoncászati kérdésekben nem ő volt a legfelsőbb *instancia*. Itt az embernek a térparancsnoksággal, a sorozóbizottsággal, a járási főnökséggel meg a helyőrség parancsnokával is dolga akadhatott, akik közül személy szerint egyiknek sem volt érdeke, hogy a Burak fiú helyett Rzepával ajándékozzák meg a hadsereget. Mert ha sikerül is Rzepát beírni a névjegyzékbe? Hát aztán? - morfondírozott magában rokonszenves hősünk. - A lajstromot megvizsgálják, a keresztleveleket mellékelni kell, és Rzepának is nehéz lenne betömni a száját, így aztán komolyan megszimatozhatnak valamit, s esetleg ki is teszik az írnokságból. Akkor aztán - vége.

A legnagyobb emberekkel is előfordul, hogy szenvedélyeik hatása alatt ostobaságokat követnek el, de éppen abban nyilvánul meg a nagyságuk, hogy hibájukat még idejekorán felismerik. Zolzikiewicz számot vetett magával s megállapította, hogy az első ostobaságot akkor követte el, mikor a bírónak megígérte, hogy a fia helyett Rzepát veszi fel az állításkötelesek lajstromába. A második ostobaság az volt, hogy elment Rzepánéhoz s az asszonyt gerebenezés közben megtámadta. Ugyanott történt a harmadik ostobaság is, mikor a szegény megrémült menyecskét még azzal is megfenyegette, hogy a férjét elviteti katonának. Ó, mily magasztos pillanat, mikor a valóban nagy férfiú így szól önmagához: Szamár! Ó, fennkölt pillanat, be-köszöntöttél hát Birkafőre is, madárszárnyakon szálltál alá abból a nemesebb világból, ahol a magasztosság és a fennköltség egymást támogatja!... Mert Zolzikiewicz írnok úr valóban így szólt önmagához: Szamár!

De mit tegyen? Elvesse a tervet, melyet immár tulajdon vérével áztatott?... (Nagy felindulásában már majdnem azt mondta: hogy keble vérével.) Elvesse a tervet, amikor azt már vadonatúj nadrágja épségével is megpecsételte (pedig még ki sem fizette Srulnak), s mikor egy alsónadrágja is bánja, pedig alig kétszer, volt rajta? Soha!

Ellenkezőleg. Most, hogy Rzepáné iránti szenvedélyéhez még az a vágy is járult, hogy mindkettőjükön, a menyecskén meg a férjén, sőt velük együtt Kruczeken is kegyetlen bosszút álljon, megesküdt, hogy akármi legyen, ha Rzepát ki nem ugratja a bőréből.

A módozatokon gondolkozott már az első napon, mikor a borogatást váltogatta, a másodikon is, mikor tovább rakta sebére a vizes ruhát, sőt a harmadikon is, mert égő sebet még mindig borogatni kellett. És mit sütött ki? Semmit.

A negyedik napon azután a kisbíró hozott neki az oslowicei patikából diákflastromot, azt szétkente egy darab vászonra, rátette a sebre és - ó, csodálatos balzsam! Csaknem ugyanebben a pillanatban felkiáltott: „Heuréka! - megtaláltam!”¹⁴³ És valóban megtalálta!...

¹⁴³ Archimedes görög tudós kiáltott fel így, mikor híres törvényét felfedezte.

Negyedik fejezet

melynek ez is lehetne a címe: csapdában a vad

Néhány nappal ezután, nem is tudom, öttel-e vagy hattal, a birkafői kocsmá oldalszobájában együtt látjuk Burak bíró urat Gomula esküdttel és a fiatal Rzepával. A bíró pohara után nyúlt.

- Hagyjátok már abba, nincs itt min veszekedni! - szólt a vitatkozókra.

- Én már csak azt mondom, a francia nem ijed meg a némettől - erősködött Gomula, öklével nagyot csapva az asztalra.

- De azért csak huncut a német - vélte Rzepa.

- Hát aztán, ha huncut is? A török együtt megy a franciával, az pedig a legerősebb.

- Mit tudtok ti ahhoz? A legerősebb Harubanda.¹⁴⁴

- Csak nem evett kend kefé? ... Honnan veszi egyszerre azt a Harubandát?

- Honnan venném? Eleget hallottam róla. Itt nálunk is járt, hajóval utazott a Visztulán, fene nagy parádéval. De nem ízlett neki a varsói ser, mert hogy odahaza jobbhöz szokott, hát haza is ment hamar.

- Alighanem csak olyan bolond beszéd ez is. Én csak annyit mondok, minden sváb - zsidó.

- De Harubanda nem sváb.

- Hát mi a fene?

- Mi lenne? Császár! Nem tudod?

- De fene okos ember kend!

- Te sem vagy okosabb.

- Hát ha olyan okosak, mondják meg, hogy hívták az első embert?

- Hogy hívták volna, Ádám.

- Az ám, a keresztneve, de a vezetéke?

- Tudja a ménkü.

- Na látja, én meg tudom. Olta...

- Csak nem ette meg a fene?

- Ha nem hiszi, idehallgasson:

*Fényes csillag, ki Urunkkal
Menekültél számár hátán;
Megtörted a bűn fullánkját,
Amit belénk olta Ádám.*

- Na ugye, hogy Olta?

- Az a.

- Igyatok inkább - szólt a bíró.

¹⁴⁴ Garibaldit nevezte így a nép.

- Egészségére, koma!

- Meg a tiedre is!

- Haim!

- Sulim!

- Adjon Isten minden jót!...

Kiürítették a poharukat, de mivel éppen akkor folyt a francia-német háború, Gomula esküdt megint csak visszatért a politikára.

- Na, sose iszunk? - vetette közbe a bíró.

- Adjon Isten minden jót!

- Adjon Isten!

- Egészségére, bíró uram!

Ittak, s mivel rumot ittak, Rzepa a poharát az asztalra csapta és felkiáltott:

- Fene jó ital ez!

- Na még egyet! - kínálta a bíró.

- Ide vele!

Rzepa arca egyre vörösebb lett, a bíró meg folyton töltött és kínálgatta.

- Te is csak olyan legény vagy - ingerkedett vele -, hogy itthon egy zsák borsót feldobsz a válladra, de háborúba nem mernél elmenni.

- Mért ne mernék? Ha csak ütni kell, ütök én szívesen!

Erre Gomula:

- Van, aki alig látszik ki a földből, de bátor, a másik meg nagy mélák, mint a bivaly, aztán mégis fél.

- Nem igaz a! - erősködött Rzepa. - Én ugyan nem félek.

Gomula ütötte a vasat:

- Nem tudom én!

- Én pedig azt mondom - kiáltott Rzepa, cipónyi öklét összeszorítva - ha ezzel a kis öklömmel oldalba legyinteném kendet, úgy esne széjjel, mint a hordó, ha az abroncsot leütik róla!

- Hátha nem?

- Megpróbáljuk?

- Ne bomoljatok! - vágott közbe a bíró. - Verekedni akartok? Inkább igyunk.

Megint ittak, de a bíró és az esküdt csak éppen a bajuszukat itatták, ellenben Rzepa az egész pohár rumot felhajtotta, hogy a szeme is szikrázott bele.

- Csókoljátok meg egymást, no! - javasolta a bíró.

Összeölelkeztek, összecsókolóztak. Rzepa majd elsírta magát a nagy érzelemtől. Ebből is látszott, hogy már alaposan felöntött a garatra. Azután csaknem sírva emlegette a kis tarka borjút, amely - talán két hete lehet - hogy egy éjjel megdőglött az istállóban.

- Micsoda borjú volt szegény, s az Úristen mégis elvette! - sopánkodott siránkozva.

- Ne búsulj, fiam! - vigasztalta a bíró. - Azt mondják, az írnok már megkapta a hivatalos írást, hogy az uradalmi erdőt szétosztják a gazdák között.

Rzepa mindjárt készen volt a válasszal:

- Mert ez is az igazság! Mért legyen az uraságé? Ő ültette?

De megint csak visszatért a borjúra:

- Hej, micsoda derék kis jószág volt, nem volt itt olyan egy sem. Mikor szopott, az anyját úgy megbökte, hogy a fara majd a mennyezetig lódult.

- Az írnok maga mondta...

- Mit nekem az írnok!... - vágott szavába Rzepa haragosan:

*Írnok nékem annyi mint
pálinkának lyukas pint...*

- Na, csak ne rezonérozz olyan nagyon! Inkább igyunk. Megint ittak. Rzepa valahogy megvigasztalódott, most már nyugodtan ült a háromlábú kisszéken, mikor egyszerre kinyílt az ajtó, s feltűnt benne az írnok zöld sapkája, tureci orra és hegyes szakállja.

Rzepa tarkójára csúsztatott süvegéhez kapott, ledobta a földre, felállt és úgy dadogta:

- Dicsértessék...

- Itt a bíró? - kérdezte az írnok.

- Itt! - felelték mind a hárman.

Az írnok közelebb lépett, azonnal odasietett Smul, az árendás is, egy pohár rummal a kezében. Zolzikiewicz megszagolta, csúf fintort vágott és leült az asztalhoz.

Egy darabig csend volt, végre is Gomula megszólalt:

- Írnok úr!

- Na?

- Igaz az azzal az erdővel?

- Igaz hát. Csak az a fontos, hogy mindnyájan együtt írják alá a kérvényt.

- Én alá nem írom - szólalt meg Rzepa, mert mint afféle paraszt, irtózott attól, hogy nevét papírra vesse.

- Téged senki sem kért, ha nem írod alá, nem kapsz erdőt. Ha neked így jó...

Rzepa már vakarta a fejét, az írnok meg a többiekhez fordulva, hivatalos hangon folytatta:

- Minden szent igaz, de mindenkinek be kell kerítenie a saját részét, hogy perpatvar ne legyen.

- Akkor a kerítés többre fog kerülni, mint amennyit az egész erdő megér - jegyezte meg Rzepa.

Az írnok ügyet sem vetett rá.

- A kerítés költségére - magyarázta a bírónak és az esküdtnak - a kormány már ki is utalta a pénzt. Még mindenki kereshet is rajta, mert fejenként ötven rubelt kapnak.

A részeg Rzepának erre már felcsillant a szeme.

- Ha így állunk, akkor én is aláírom. Hol az a pénz?

- Nálam - felelte az írnok. - Itt az írás is...

Elővett a zsebéből egy négyrét hajtott papírt, valamit felolvasott róla, amit a parasztok nem értettek ugyan, de nagyon örültek neki. Pedig ha Rzepa kicsit józanabb, észrevehette volna, hogy a bíró meg az esküdt összekacsintanak.

Azután - ó, csodák csodája! - az írnok elővett egy csomó pénzt és így szólt: - Na, ki az első?

Sorban mind aláírták, de mikor Rzepára került a sor, s kezébe vette a tollat, Zolzikiewicz eltolta előle a papírt s így szólt:

- Jól gondold meg, azt mondtad, nem akarod. Mindenki szabad akarata szerint cselekszik.

- Miért ne akarnám?

Az írnok nagyot kiáltott:

- Smul!

A kocsmáros megjelent az ajtóban.

- Nu, mi tetszik, írnok úr?

- Gyere ide, igazold mint tanú, hogy mindenki saját jószántából írta alá a nevét.

Aztán Rzepához fordult:

- Meggondoltad?

De Rzepa már alá is írta, kövér pocát is ejtett a papírra, aztán átvette a pénzt, a kerek ötven rubelt, s az inge mögé dugva, így szólt:

- Ide azt a rumot, hé!

Smul hozta, ittak is, aztán megint ittak, végre Rzepa a térdére könyökölt, fejét az öklére hajtotta és elbóbiskolt.

Feje nagyot lódult, aztán megint egyet, végre lefordult a székről s motyogva nyúlt végig a padlón: „Uram, irgalmazz nekem, bűnösnek!” - azzal elaludt.

Rzepáné nem ment a férje után, mert tudta, hogy ha leitta magát, még ő is szerezhethet egy pár kék foltot. Így szokott az lenni. Másnap aztán Rzepa megkérlelte a feleségét, a kezét csókolgatta, mert ha józan volt, soha egy rossz szóval sem illette, de részegen bizony meg is verte.

Rzepa tehát az egész éjszakát a kocsmában aludta át, s hajnalban ébredt fel. Körülnézett, szemét kimeresztette, látta, hogy nem otthon van, hanem a kocsmában, de nem a benyílóban, ahol tegnap este ültek, hanem kint, a nagy ivóban.

- Az Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek nevében...

Még jobban körülnézett, a nap már magasan járt s az aranyos fényű ablaküvegen át befelé kandikált a sötét belsejébe. Az ablakban állt Smul, rajta a halotti lepel, vállára vetve a cicesz¹⁴⁵, előre-hátra hajlongva hangosan imádkozott.

- Smul! Fene a pofádat! - kiáltja Rzepa.

De Smul oda se neki. Tovább hajlongott, hol előre, hol hátra, s zavartalanul mormogta az imát.

Rzepa végigtapogatta magát, mint minden paraszt, ha az éjszakát a kocsmában aludta át. Ki is tapogatta a pénzt.

- Szent Atyám! Hát ez micsoda?

¹⁴⁵ Imádságnál használt rojtos szöttes.

Smul közben befejezte az imádságot, lehámozta magáról a halotti leplet meg fejéről a ciceszt, bement a benyílóba, hogy eltegye, aztán komolyan, lassan visszajött.

- Smul!

- Nü, mi az?

- Micsoda pénz ez, te?

- Ó, te bolond, hát azt sem tudod? Tegnap este a bíróval megegyeztél, hogy a fia helyett te állsz sor alá. A szerződést is aláírtad meg a pénzt is felvetted.

Szegény Rzepa egyszerre elsápadt, olyan lett, mint a halál. Süvegét a földhöz vágta, aztán maga is utánazuhant s olyat bődült, hogy a kocsmá ablakai is reszkettek bele.

- *Pasol von, ti szaldat!*¹⁴⁶ - szólt rá Smul egykedvűen.

Rzepa félórával később hazafelé bandukolt. Felesége éppen az ebédet főzte, de mikor meghallotta, hogy a kapu megcsikordul, nagy dühösen elé sietett.

- Na, gyönyörűséges mákvirág, részeges korsó! - korholta.

De amikor urára nézett, maga is megrémült, mert alig ismert rá.

- Hát téged mi lelt?

Rzepa betámolygott a házba, eleinte egy szót sem tudott szólni, csak lerogyott a lócára, s tekintetét a földbe fúrta. De az asszony faggatni kezdte s végre is kiszedte belőle a valóságot. „Eladtak” - jelentette ki Rzepa. Most aztán az asszonyon volt a sor sopánkodni. Rzepa meg tódította, a gyerek is csakhamar elkezdett ordítani a bölcsőben. A Kruczek kutya is olyan keservesen vonított a küszöbön, hogy a szomszédok mind kiszaladtak, az asszonyok főzőkanállal a kezükben kérdezték egymástól:

- Mi történhetett Rzepáéknál? Megint megverte azt a szegény asszonyt?

Odabent pedig Rzepáné még hangosabban, szívettépően zokogott, mert szegény mindennél és mindenkinél jobban szerette az urát.

Ötödik fejezet

*melyben megismerjük Birkafő község képviselőtestületét
annak főbb tényezőit*

Másnap a községi képviselőtestület ülést tartott. A faluból mindenünnen előkerültek az ülnökök, kivéve a földesurakat. Néhány földbirtokos ugyanis tagja volt a falu képviselőtestületének, de nem akartak kiválni a többi „urak” közül, jobbnak látták tehát azokkal együtt angol, vagyis „benemavatkozási” politikát folytatni. Jó lehetett ez a politika, mert különben John Bright, a híres angol államférfiú, nem magasztalta volna az egekig. Ez ugyanis semmiképpen sem fosztotta meg az „értelmiséget” attól a lehetőségtől, hogy közvetlen befolyást gyakoroljon a község életére. Ha az „értelmiség” köréből valakinek napirendre tűzött ügye volt, az ügy tárgyalását megelőző napon egyszerűen meghívta magához Zolzikiewicz írnok urat, barátságosan megkínálta egy pohárka pálinkával és egy jó szivarral, aztán szivarfüstbe burkolózva atyafiságosan elintézték a dolgot. Utána következett az ebéd, amelyre az írnok úr

¹⁴⁶ Pusztulj innen, te katona! (orosz)

természetesen szintén hivatalos volt, s a „foglaljon helyet, kedves Zolzikiewicz barátom” felhívásra letelepedett a dúsán terített asztal mellé.

Az írnok úr azután az ülés előtt, csak úgy melleleg, de fölényesen elejtette, hogy a bíró is hallja: „Tegnap Miedziszewskiéknél, Skorabiewskiéknél vagy Oscieszynskiéknél ebédeltam. Hm! A lányuk itthon van: persze, tudjuk, mit jelent ez!” Ebéd közben jó modorát csillogtatta s a titokzatos ételeket az etikett szabályai szerint fogyasztotta, jól megfigyelve, hogy mások hogyan csinálják. Közben igyekezett fesztelenül viselkedni, ezzel akarván kimutatni, hogy ez a „közvetlen baráti viszony” egyáltalán nem valami nagy megtiszteltetés számára.

Annyi bizonyos, hogy igen tapintatos ember volt, s minden helyzetben feltalálta magát. Az ilyen meghívások alkalmával sem veszítette hát el bátorságát, élénken részt vett a beszélgetésben s könnyedén elejtett egy-egy ilyen megjegyzést: „kedves barátom, a kormánybiztos” vagy: „ez a járási főnök igazán pompás cimbora! Éppen tegnap kártyáztunk együtt, persze csak kicsiben, kopekes alapon...” Egyszóval mindenáron azt a látszatot akarta kelteni, hogy a járás előkelőségeivel meghitt, baráti viszonyban van. Rájött ugyan, hogy míg ő beszél, a hölgyek zavartan a tányérjukat nézik, de azt hitte, ez a divat. Ebéd után néha kissé csodálkozott, hogy a földbirtokos - meg sem várva, míg ő búcsúzkodni kezd - megveregeti a vállát és így szól: „Na, Isten áldja meg, kedves Zolzikiewicz úr!” De erre is ráhúzta a magyarázatot: az előkelő társaságban biztosan ez a szokás. Mikor pedig a búcsúzásnál a házigazdával kezét fogott, észrevette, hogy valami „zizegő, ropogó holmi” a tenyerében marad. Ilyenkor ujját behajlította s a házigazda tenyeréből kihalászta azt a bizonyos „zizegő, ropogó holmit”, de soha nem felejtette el sürgősen megjegyezni: „De nagyságos uram! Az ilyesmire közöttünk igazán nincs semmi szükség! Ami pedig az ügyet illeti, tessék nyugodtan lenni!”

A község ügyei - ilyen rugalmas kormányzás és Zolzikiewicz írnok úr veleszületett tehetsége révén - bizonyára a lehető legjobb mederben folytak volna, csak az volt a baj, hogy Zolzikiewicz nem minden ügyben emelt szót, nem minden ügynek volt ő az előadója, annyi fáradságot ugyanis nem szentelt a községnek, hogy minden kérdésben ő világosítsa fel a képviselőtestületet és mutasson rá a megfelelő jogi szempontokra. Azokat az ügyeket tehát, amelyeket nem ő adott elő, vagy - mondjuk meg nyíltan - amelyeket az a bizonyos „zizegő, ropogó holmi” nem készített elő, egyszerűen rábízta a bíróra és az ülnökökre, azok pedig ilyenkor a legnagyobb kínban voltak, s valósággal elvesztették a fejüket.

A földbirtokosság vagy pontosabban az „urak” közül csak az egyetlen Floss, egy környékbeli bérlő vett eleinte részt mint ülnök a községi képviselőtestület tárgyalásain, s az volt a határozott véleménye, hogy az értelmiségnek befolyással kell lennie az ügyek vitelére. A „társaság” ezt általában nem vette tőle jónéven. A nemes urak kijelentették, hogy Floss valószínűleg „vörös”, amit különben neve is igazol, a parasztok viszont saját elszigeteltségüket demokratikusan átérezve, úgy vélekedtek, hogy egy „úrnak” nem illik parasztokkal egy lócára ülni, mert, lám, a többi úr sem teszi. A parasztok véleménye az volt, hogy Floss nem vérbeli úr, s mivel Zolzikiewicz sem szerette - Floss ugyanis sohasem tartotta szükségesnek, hogy az írnok úr rokonszenvét a bizonyos „zizegő, ropogó holmival” megnyerje, sőt egy alkalommal, az egyik tárgyaláson le is intette - nyugodtan kijelenthetjük, hogy Floss bérlő úr általános ellenszenvenek örvendett. Ez annyira ment, hogy egy alkalommal a mellette ülő ülnök az egész előljárátság előtt egyszerűen a szemébe vágta: „Nem is igazi úr az ilyen! Oscieszynski meg Skorabiewski nagyságos urak, azok urak, de a nagyságos úr csak olyan senkiházi jöttment!” Floss éppen ebben az időben vette meg örökáron a kruchawolai földesúr birtokát, e megjegyzés hallatára tehát kapta magát s undorral otthagya a társaságot, úgy, ahogy annak idején a városnak is hátat fordított. A nemes urak mindjárt készen voltak a szentenciával: „Kellett ez neki?” s a „benemavatózási politika” védelmére a nemzetek bölcsességének

kincsházából előkotorták azt a valóban bölcs közmondást, melyből nyilvánvaló, hogy a paraszttal kár foglalkozni, mert hiszen „kutyaéből nem lesz szalonna”.

A község most már nyugodtan végezhetette dolgát, hiszen az „értelmiség” többé nem zavarta. A fent említett elem káros beavatkozása nélkül, csupán a birkafeői ész és értelem tanácsára hallgatva, hozta az ítéleteket, mert - igaz is - ha Párizs esze elég a párizsiaknak, mért ne lenne elég Birkafeő esze a birkafeőieknek? Különben is mindenki tudja, hogy a gyakorlati értelem, vagy - amint mondani szokták - a „józan paraszti ész” mindenféle idegen világból származó értelmiségnél többet ér, márpedig talán nem kell hosszasan bizonyítani, hogy a föld népe ezt a bizonyos „józan ész” már születésével magával hozza.

Mindjárt meglátszott ez Birkafeőn is, amint a szóban forgó tárgyaláson felolvasták a hivatalos felhívást, hogy a község nem akarja-e az oslowicei országútnak saját területére eső szakaszát saját költségére kijavítani. A kérdés általános visszatetszést keltett az egybegyülekezett *patres conscripti*¹⁴⁷ körében, olyannyira hogy a helybeli szenátorok egyike annak a fennkölt véleményének adott kifejezést, minek költsenek az országút kijavítására, mikor Osłowicébe országút nélkül is el lehet jutni, a Skorabiewski uraság rétjén át. Ha Skorabiewski nagyságos úr történetesen jelen lett volna a tárgyaláson, alighanem lett volna egy és más megjegyzése ezzel a nyilatkozattal kapcsolatban, de hát nem volt ott, mert ő is azok közé tartozott, akik szigorúan kitartottak a benemavatkozási politika mellett. A javaslat kétségkívül *unanimitate*¹⁴⁸ határozattá is emelkedett volna, ha Zolzikiewicz írnok úr a tárgyalás előtti napon történetesen nem lett volna ebédre hivatalos a nagyságos úrhoz, ahol is ebéd közben elmesélte Jadwiga kisasszonynak a két spanyol tábornok vízbefojtásáról szóló históriát, melyet a Breslauer uram kiadásában megjelenő „Spanyolországi Izabella...” című remekműben olvasott, ebéd után pedig Skorabiewski nagyságos úrtól való búcsúzása közben meg nem érezte volna kezében azt a bizonyos „zizegő, ropogó holmit”. Az írnok úr tehát ahelyett, hogy a jegyzőkönyvet folytatta volna, letette a tollat, ami mindenkor azt jelentette, hogy szólni kíván.

- Az írnok úr alighanem mondani akar valamit - hangzott mindenfelől.

- Igenis, mégpedig azt, hogy kendtek nagy marhák - jelentette ki Zolzikiewicz egykedvűen.

Bármily rövid legyen is egy felszólalás, a valóban parlamentáris kifejezőmód ereje olyan nagy, hogy a fenti proklamáció hallatára - mely kétségkívül tiltakozást jelentett a javaslattal általában a birkafeői képviselőtestület egész közigazgatási politikájával szemben - az említett testület tagjai előbb ijedten egymásra néztek, aztán a fejüket vakarták, ami kétségtelen jele volt annak, hogy igyekeznek mélyebben behatolni a kérdés velejébe. Végre is hosszas hallgatás után az egyik esküdt megkérdezte:

- Aztán miért?

- Mert marhák!...

- Akkor hát alighanem igaz! - szólalt meg a másik.

- Mert a rét, az rét - magyarázta a harmadik.

- Tavasszal a réten át sem lehet szekérrel járni - zárta le a vitát a negyedik.

Erre a fordulatra a Skorabiewski nagyságos úrra nézve súlyos sérelmet jelentő javaslat megbukott, s a hivatalos javaslatot fogadták el. Ezután megkezdték a költségvetés részletes

¹⁴⁷ Összeírt atyák - a római szenátus tagjai.

¹⁴⁸ egyhangúan (latin).

tárgyalását. Az igazság, a pártatlanság olyan mélyen gyökerezett a birkaírói képviselőtestület lelkületében, hogy a költségek viselése alól senki sem húzhatta ki magát, kivéve a bírót és Gomula esküdtet, ők ellenben önként vállalták a terhes feladatot, hogy a lebonyolítás ékes rendjére felügyeljenek.

Meg kell állapítani, hogy a bíró és Gomula esküdt önzetlen áldozatkészsége, mint minden olyan erény, amely a közönséges mértéken felülemelkedik, bizonyos irigységet keltett a többiekben, sőt az egyik képviselőtestületi tag arra vetemedett, hogy haragos tiltakozásban robbant ki:

- Hát maguk miért nem fizetnek?

- Mert mi a fenének fizessünk, mikor az, amit maguk fizetnek, már elég - adta meg Gomula a kézzelfogható magyarázatot.

Olyan érv volt ez, amellyel szemben - azt hiszem - nemcsak a birkaírói, hanem egyéb józan ész sem talált volna ellenérvet. Így aztán a tiltakozó szó elcsendesült, sőt kis idő múlva nagy meggyőződéssel újra hangzott:

- Hát az igaz!

Az ügy ezzel végleg be is fejeződött, s kétségkívül azonnal hozzáfogtak volna a következő kérdés tárgyalásához, ha közbe nem jön egy váratlan esemény: egyszerre két malac rontott be a tárgyalóterembe, minden elfogadható ok nélkül összevissza rohantak a képviselőtestületi tagok csizmái között, s közben éktelenül visítottak. A tárgyalást természetesen fel kellett függeszteni, a tiszteleltre méltó testület pedig a hivatlan vendégek után vetette magát, s a méltóságteljes szenátorok ritka egyértelműséggel ismételték: „Ne csikcsa, ne-ne-ne!” A malacok közben befurakodtak Zolzikiewicz írnok úr lábai közé, s valami zöldes ocsmánysággal jól összekenték ezt a másikat, ezúttal homokszínű nadrágját. Nagyobb baj volt, hogy a zöld foltokat nem is lehetett kimosni, pedig az írnok úr glicerinszappannal is bekente és fogkeféjével is megpróbálkozott.

Az állhatatos erélyesség a képviselőtestület tagjait máskor sem, de ezúttal sem hagyta cserben, így tehát a betolakodókat elcsípték, s hátsó lábuknál fogva az ajtóhoz vonszolva, legerélyesebb tiltakozásuk ellenére, egyszerűen kidobták. Ezzel megteremtették a nélkülözhetetlen előfeltételeket, hogy az ügy felett napirendre térjenek. A napirend következő pontja egy Sroda nevű honpolgárnak a már fentebb említett Floss nagyságos úrral támadt ügye volt. Az történt ugyanis, hogy Sroda ökrei egy éjszaka Floss nagyságos úr lucernásában alaposan jóllakván, felfűvódtak, s még ugyanazon éjjel elhagyták ezt a siralomvölgyet, itteni sivár sorsukat egy boldogabb világgal cserélvén fel. A kétségbeesett Sroda a községi képviselőtestület elé vitte ügyét, a nagytekintetű képviselőtestülettől kérvén segítséget és igazságot. A képviselőtestület, az őt annyira jellemző éleslátással szemlélve a dolgokat, arra a meggyőződésre jutott, hogy ámbár Sroda kétségkívül szándékosan hajtotta ökreit a Floss nagyságos úr lucernásába, mégis, ha ott történetesen zab vagy búza termett volna, nem pedig az az „átkos” lucerna, akkor Sroda ökrei a mai napig a legjobb egészségnek örvidenének, s bizonyára nem fűvódtak volna fel, nem estek volna bele abba a szörnyű betegségbe, mely kimúlásukat okozta. A képviselőtestület ebből a nyomósabb előzményből kiindulva logikus, de egyúttal szigorúan jogszerű úton jutott el a kevésbé nyomóshoz, s ennél fogva megállapította, hogy az ökrök haláláért semmiképpen sem Sroda, hanem Floss nagyságos úr felelős, amiért is tartozik az ökrök értékét Srodának megtéríteni, a jövőre való okulásképpen pedig a község pénztárába az irodai költségekre öt ezüst rubelt befizetni. Abban az esetben pedig, ha a panaszolt a bírság megfizetését megtagadná, az említett összeg árendásától, Icíg Zwejnostól hajtandó be.

Ezután még számos polgári természetű ügyben hoztak határozatot, de meg kell jegyezni, hogy a határozathozatal mindegyikben - már amelyik a zseniális Zolzikiewicz írnok urat akár közelebbről, akár távolabbról érintette - teljesen önkényesen történt. Ez azonban semmi esetre sem jelenti, hogy Themisz¹⁴⁹ asszonyságnak a birkafői értelmén függő, bámulatosan érzékeny mérlegén sérelem esett volna, mert - hála annak a kedvező körülménynek, hogy a fent írt „értelmiség” szigorúan ragaszkodott a „benemavatkozás” angol elvéhez - a képviselőtestület tárgyalásainak békéjét és bámulatos egységét csak ritkán zavarta meg egy-egy olyan mellékkörülmény, mint például a gutaütés vagy dögvész, amit hol a panaszosok, hol a panaszlottak, hol pedig a képviselőtestület tagjai vagdostak egymás fejéhez forró kívánságok alakjában.

Ismételten hála a fent írt „benemavatkozási” elvnek, minden ügyet úgy lehetett elintézni, hogy minden alkalommal mind a vesztes, mind a nyertes fél bizonyos - meglehetősen tekintélyes - összeget fizetett be „irodai költségekre”. Ez az alap mellesleg jótékonyan biztosította a bírónak és az írnoknak a közéleti pályán annyira nélkülözhetetlen függetlenségét, s ezenkívül igen alkalmas eszköz volt arra is, hogy a parasztokat leszoktassa a perlekedésről, s Birkafő erkölceit olyan színvonalra emelje, amilyenről a XVIII. század filozófusai bizonyára nem is álmodtak. Emellett feltétlenül említésre méltó az a körülmény is - amiről egyelőre sem dicsérő, sem elítélő véleményt nem kívánunk mondani - hogy Zolzikiewicz írnok úr az „irodai költségekre” befizetett összegeknek csak a felét vezette be a pénztárkönyvbe, a másik fele viszont a bíró úr, Gomula esküdt és Zolzikiewicz írnok úr „előre nem látott kiadásainak” fedezésére szolgált.

A polgári ügyek elintézése után kezdődött a büntető ügyek tárgyalása, miért is a kisbíró parancsot kapott, hogy az őrizetéseket vezesse a képviselőtestület színe elé. Talán felesleges külön hangsúlyoznom, hogy Birkafő község a civilizáció követelményeinek legjobban megfelelő cellás börtönrendszert alkalmazta. Ezt a legnagyobb rosszindulat sem vonhatta kétségbe. A hitetlenkedő olvasó ma is meggyőződhet róla, hogy Birkafőn a községi bíró disznóóljában négy különálló cella van, ezekben ültek az őrizeteseik, egymástól szigorúan elkülönítve, csupán bizonyos háziállatok társaságában, melyekről az „Iskolai használatra” felirattal ellátott természetrajz egyebek között így nyilatkozik: „A sertés vagy közönségesen disznó neve valóban találó, mert ez a háziállat rendkívül piszkos stb.” Csak a természet cél-tudatosságát bizonyítja, hogy ezektől az állatoktól megtagadta a szarvakat, mert így legalább a cellás fogda négylábú lakói az őrizetéseket nem akadályozhatták meg abban, hogy elkövetett bűneikről elmélkedjenek és a javulás útjára térjenek.

A kisbíró tehát rohant a fentebb leírt cellás rendszerű börtönbe s előállította a két különnemű terheltet, amiből a nyájas olvasó már előre arra következtethet, hogy a birkafői képviselőtestületnek olykor igen kényes és lélektanilag is erősen bonyolult ügyekben kellett döntenie. Ez az ügy valóban rendkívül kényes volt. Egy bizonyos Romeo vagy közönségesen Wach Rechnio és egy bizonyos Júlia, más néven Baska Zabianka, együtt szolgáltak egy gazdánál. A fiú béres volt, a leány meg fejőnő és - mit köntörfalazzunk? - úgy megszerették egymást, hogy nem tudtak egymás nélkül élni. Egyszerre azonban Romeo és Júlia közé odafurakodott a féltékenység. Júlia ugyanis észrevette, hogy Romeo a kelleténél behatóbban foglalkozik az uraságnál szolgáló Jagnával. Ettől kezdve a szerencsétlen leányzó csak az alkalomra várt. Egyszer aztán, mikor Romeo - Júlia véleménye szerint - túl korán jött haza a munkából, s kihívóan enni kért - kenyértörésre és kölcsönös kimagyarázkodásra került a sor, miközben jónéhány tucat ütést is váltottak egymással, az egyik oldalról puszta ököllel, a másikról pedig főzőkanállal. Az csak természetes, hogy az ütések nyomai, kék foltok alakjában, ott éktelen-

¹⁴⁹ Az igazságszolgáltatás istennője a görög hitregében.

kedtek mind Júlia eszményi arccsokáján, mind Romeo büszkeségtől fénylő, felhasított homlokán. A képviselőtestület feladata volt megállapítani, hogy a két panaszos fél közül melyiknek van igaza, s melyik tartozik a másiknak fájdalomdíjat fizetni mind a szerelmi csalódásért, mind pedig a dühkitörésért. A fájdalomdíj előre megállapított összege öt zloty, vagyis szabályosabban szólva hetvenöt ezüst kopek volt.

A képviselőtestület egészséges lelkiületét még nem fertőzte meg a Nyugat rothadt fuvallata, ennél fogva mélységesen undorodott a nők egyenjogúsításától, mint a „szláv nép idillikusra hajló kedélyállapotával homlokegyenest ellentétes eszmétől”, így aztán előbb Romeónak adta meg a szót, aki felhasított homlokát tenyerével eltakarva, így nyilatkozott:

- Tekintetes bíróság! Ez a ronda már régen nem hagy engem békén. Ahogy alkonyat felé hazamentem, egyszerre rámtámadt: „Na, te semmirekellő naplopó - kiabálta - a gazda még odavan, dolgozik, te meg már itthon kutorogsz? Persze, siet a kemence mögé lustálkodni, aztán még énrám morog!” Pedig én sosem morogtam rá, csak azóta orról rám, mióta meglátta, hogy Jagnának a kútnál segítettem a vedret megmenteni. Úgy lökte elém a tálat, hogy az étel majd kiloccsant, aztán még enni sem hagyott. „Na, te pogány fattyú - aszongya - te váltott gyerek, te ronda tilógus!” - aszongya. Én csak tűröm, hallgatom, de mikor azt mondta, tilógus, úgy elfutott a pulykaméreg, hogy jól szájonkaptam, ő meg a sodrófával a pofámba...

De erre már az eszményi Júlia sem bírta tovább; kezét ökölbe szorította s Romeo orra alá tartva, rikácsolta:

- Nem igaz, nem igaz, nem igaz! Hazudsz, mint egy vörös kutya!

Aztán keserves sírásra fakadt s hüppögve fordult a képviselőtestülethez:

- Tekintetes képviselőtestület! Tessék már megkönyörülni rajtam, szerencsétlen árván... Nem igaz, hogy a kútnál fogtam meg őket! Fusson ki a szeme mind a kettőnek! Megállj, pizkos gazember! Ugye evett a fene értem? Hányszor ugattad, hogy így meg úgy szeretsz, most meg már ököllel jössz nekem! Ó, hogy törne ki a nyavalya, hogy dermedne meg az a komisz nyelved! Nem sodrófa kell ennek a fejére, hanem löcs! A nap még alig jár túl a delelőn, emmeg már jön hazafelé és falni kíván! Mondom neki, igazán szép szóval: Na, semmirekellő naplopója, a gazda még odakint fárad, te meg már a kenyeret szaglászod? De azt, hogy tilógus, nem mondtam neki! Isten engem úgy segéljen! Hogy a...

De itt már a bíró rendreutasította a terheltet, mondván:

- Fogod be mindjárt a pofádat, te pizkok?

Pillanatnyi csend lett. A képviselőtestület fontolóra vette a dolgot, hogy igazságos ítéletet hozhasson, és - ó, mely finom mérlegelése a helyzetnek - bírságot nem rótt ki egyik panaszos félre sem, csupán a képviselőtestület tekintélyének fenntartása és minden birkafoi szerelmesek figyelmeztetése végett elrendelte, hogy mindkét peres fél még huszonnégy órát üljön a cellás fogdában, s azután mindketten fizessenek a községi iroda költségeire egy-egy ezüst rubelt.

Zolzikiewicz írnok úr aztán Wach Rechniótól és Baska Zabiankától annak rendje és módja szerint bevételezte fejenként az ötven ezüst kopeket.

Ezzel a képviselőtestület tárgyalása véget ért. Zolzikiewicz írnok úr felállt, homokszínű nadrágját felfelé, lilaszín mellényét pedig lefelé rántotta. Az ülnökök már éppen készülődtek elmenni, vették süvegüket meg az ostor nyelet, mikor a malactámadás után gondosan becsukott ajtó egyszerre kitérült, s megjelent Rzepa. Ábrázata komor, mint az éjszaka, mögötte felesége és a Kruczek kutya.

Rzepáné halotthalvány volt, gyönyörű, finom vonásaiból szomorúság és alázat tükröződött, nagy, fekete szeméből könny szivárgott és végigcsordult bánatos arcán.

Rzepa keményen felvetett fejjel lépett be, de hogy a képviselőtestületet így, teljes összetételében látta, azonnal inába szállt a bátorsága, s csendesen és szelíden szólt:

- Dicsértessék!

- Mindörökké! - felelték az ülnökök kórusban.

- Na, mi baj, atyánkfia? - kérdezte a bíró fenyegető hangon. Az első pillanatban zavarba jött ugyan, de hamarosan magához tért. - Panaszod van? Összeverekedtél valakivel, mi?

Az írnok úr váratlanul közbeszólt:

- Hadd beszéljenek a felek.

Rzepa kezdte:

- Tekintetes bíróság! Hogy az a mennydörgős mennykő...

- Hallgass! Hallgass! - csitította a felesége. - Hadd beszéljek én, te csak hallgass... és csendben légy!

Kötényével megtörölte szemét meg az orrát és remegő hangon adta elő az esetet. Ó, de hát hova is jött a maga nagy bajával? Ide a bíróhoz meg az írnokhoz, hogy ellenük tegyen panaszt. - Becsaptak - zokogta - erdőt meg földet ígértek neki, ha aláírja, hát alá is írta. Ötven rubelt adtak neki, ő meg elvette, mert részeg volt, és nem tudta, hogy a saját sorsát adja el, meg az enyémet, meg azét az ártatlan gyereket. Részeg volt, tekintetes bíróság, részeg volt, mint egy állat! Leitatták a sárga földig! - folytatta, most már kitörő zokogással. - Hiszen a részeg ember olyan, mint a gyerek, a tekintetes bíróság is betudja, ha valaki részegen követi el a bűnt, nem bünteti érte olyan szigorúan, merthogy a részeg ember nem tudja, mit teszen. Mindenki tudja, meg a mindenható Isten is látja, hogy józan állapotában senki sem bolond ötven rubelért az egész életét eladni. Ó, jaj, tekintetes bíróság, legyenek irgalommal, ha már hozzá nem, hát hozzám meg a szegény ártatlan gyerekünkhöz! Ó, Istenem, mi lesz velem, szegény árvával, az én szegény emberem nélkül! Az Isten is megáldja magukat, megfizet érte bőven és kegyelmesen!

Az elcsukló sírás megszakította a szóáradatot. Rzepa is sírt, orrát is minduntalan törölgette kezefejevel. Az ülnökök elbámultak, csak nézegettek egymásra, majd a bíróra meg az írnokra, s nem tudták, mitévők legyenek.

Végre Rzepáné összeszedte magát s ismét beszélni kezdett:

- Olyan már ez a szegény ember, mint az alvajáró. Téged agyonváglok - aszongya - a gyereket megölöm, a házat felgyújtom - aszongya - de el nem megyek! Nem én! Pedig hát mit vétettem én, szegény árva, vagy akár az az ártatlan kis jószág? Már rá se néz a gazdaságra, a kaszát, fejszét elő sem veszi, csak ül a lócán, aztán sóhajtozik, szomorkodik. De én megvártam, amíg a bíróság összeül, mert tudom, hogy maguk is emberek, csak van Isten a szívükben, s nem hagyják a szegény embert elpusztulni, ó, názáreti Jézusom, ó, czenstochowai szent Szűzanyám, te könyörülj meg rajtunk, ne hagyj el minket, szegény árvákat!

Egy darabig megint csak Rzepáné sírását lehetett hallani, de végre az egyik öreg ülnök felmordult:

- Ammán igaz, hogy pogány dolog az embert leitatni, aztán eladni.

- Úgy van, úgy - hagyták helyben a többiek is.

- Az Úristen és az ő szentséges Szűz Anyja áldja meg magukat - kiáltotta Rzepáné, a küszöbön térdelve.

A bíró ábrázata elkomorodott, ugyanúgy Gomula ülnöké is. Mindketten várakozó pillantást vetettek az írnokra, de az csak hallgatott. Csak mikor Rzepáné abbahagyta, szólt az ülnökökre:

- Nagy marhák kendtek!

Olyan csend lett, hogy a légy zümmögése is hallatszott. Az írnok tovább beszélt:

- Itt az írás, egészen világos: aki az önként kötött megállapodásba ártja magát, azt a tengeri bíróság ítéli meg. Nahát, tudják kendtek, mi az a tengeri bíróság?... Honnan is tudnák az ilyen ökrök! A tengeri bíróság az...

Elhallgatott, elővette a zsebkendőjét és kifújta az orrát, azután hivatalos hangon folytatta:

- Hát aki bolond és nem tudja, mi az a tengeri bíróság, az csak ártsa bele magát az ilyen ügybe s majd megtudja, de tudom Istenem, mind a hét bőre lekopik tőle! Ha valaki önként jelentkezik katonának, abba senkinek sem szabad beleavatkozni! Szigorúan tilos! A szerződés itt van, a tanúk aláírták, ez hát - sábesz! Ezt a *jurisprudenciában*¹⁵⁰ mindenki tudja, aki pedig nem hiszi, az csak pillantson bele a perrendtartásba meg a számfizetésekbe. Még ha ittak is előtte, hát aztán? Hát kendtek, vén szamarak, sosem ittak még áldomást?

Ha maga az igazságszolgáltatás istennője szállt volna le s állt volna az ülnökök elé, egyik kezében a mérleggel, a másikban a meztelen pallossal, attól sem ijedtek volna meg jobban, mint a tengeri bíróságtól, meg a perrendtartástól, meg a deportálásoktól. Egy darabig mély csend volt, csak azután szólalt meg Gomula ülnök, alig hallhatóan. Mindenki ránézett, mintha csodálkoznék vakmerőségén:

- Hát, ami igaz, az igaz. Ha az ember a lovát eladja - áldomást iszik, ha a tehenét adja el - szintén, a malacot - szintén... Régi szokás ez nálunk.

- Mink hát akkor is csak úgy szokásból ittunk - kapott a szón a bíró.

Az ülnökök most már bátrabban fordultak Rzepához:

- Akkor hát csak idd ki, fiam, amit főztél.

- Nem vagy hatéves kölyök, tudod tán, mit teszel!...

- Meg az a katonaság sem a világ... a fejedet csak nem vágják le.

- Ha berukkolsz, idehaza fogadhatsz bérest, az majd ellátja a gazdaságot is meg a menyecskét is.

Az ítélőszék nagyot röhögött.

De ismét az írnok úr nyitotta szólásra a száját, mire hirtelen mély csend támadt.

- De kendtek nem tudják, mihez kell hozzászólniuk, s mibe nem szabad az orrukat beleütniök - kezdte. - Abba, hogy Rzepa megfenyegette a feleségét meg a tulajdon gyerekét, meg hogy fel akarja gyújtani a házat, abba igenis bele kell szólni, az ilyesmit nem lehet szárazon elengedni. Ha már Rzepáné idejött panaszra, ne menjen el innen üres kézzel. Ebben igazságot kell tenni.

- Nem igaz! Nem igaz! - zokogta Rzepáné. - Én nem panaszkodtam, énhozzám soha még egy ujjával sem nyúlt. Ó, szerelmes Jézusom! Ó, jószágos Istenem, már igazán itt a világ vége!

¹⁵⁰ jogtudomány.

De a képviselőtestület ismét megalakult, s a tárgyalás eredményeképpen Rzepák nemcsak hogy semmit el nem érték, hanem a képviselőtestület - Rzepáné testi épségének oltalmazása érdekében - úgy döntött, hogy Rzepának két napot kell ülnie a község börtönében. És hogy a jövőben hasonló gondolatok ne kísértsék, kimondatott, hogy a bűnös a községi iroda költségeire fizessen le két ezüst rubelt és ötven kopeket.

Rzepa azonban előugrott, s mint valami megszállott, torkaszakadtából ordította, hogy ő bizony nem megy a disznóólba, ellenben, ami az irodai költségeket illeti, arra nem két rubelt, de ötvenet dobott az asztalra, mondván: - Itt a júdáspénz, szedje össze, aki akarja! - Rettenetes huza-vona támadt, jött a kisbíró, hogy az elítéltet elvezesse, megfogta Rzepa kezét, hogy elhúzza, de az ököllel oldalba vágta, erre a kisbíró fejbe, erre Rzepáné visítani kezdett, mire az egyik ünlök nyakon ragadta, kitaszította a nyitott ajtón s útravalóul öklével jól hátba is vágta. A többiek a kisbíró segítségére siettek, s végre sikerült Rzepát lefogni és hajánál fogva az ólba vonszolni.

Az írnok úr pedig feljegyezte: „Wawrzon Rzepa, irodai költségekre: 1 rubel és 25 kopek.”

Rzepáné csaknem önkívületben tántorgott haza az üres házba. Semmit sem látott maga körül, minden kőbe belebotlott, csak kezét tördelte feje felett s egyre ezt hajtogatta:

- Ó! ó! ó!

A bíró - nagyon lágyszívű ember volt - ahogy Gomula esküdttel a kocsmá felé lépkedett, egyszerre megszólalt:

- Azért egy kicsit mégis sajnálom ezt a szegény asszonyt. Alighanem lökök még neki egy véka borsót, vagy mi?

Hatodik fejezet

*Imogen*¹⁵¹

Remélem, a nyájas olvasó jól áttekintette már és meg is értette hősünk zseniális tervét. Zolzikiewicz írnok úr egy csapásra sakk-mattot adott Rzepának is meg Rzepánénak is. Mert az még semmi sem lett volna, hogy Rzepát felveszi az állításkötelesek lajstromára, s nem is vezetett volna célhoz, de leitatni és úgy intézni a dolgot, hogy ő maga ajánlkozzék katonának, s erről írást is adjon, a foglalt is felvegye, ez ügyesen bonyolította a dolgot s azt bizonyította, hogy Zolzikiewicz írnok úr, ha a körülmények úgy alakulnak - komolyabb szerepre is alkalmas lenne. A bíró hajlandó lett volna fiát nyolcszáz rubelért, vagyis minden megtakarított pénzéért is kiváltani, így természetesen örömmel beleegyezett a dologba, annyival is inkább, mert Zolzikiewicz írnok úr, aki nemcsak zseniális, de egyúttal szerény ember is, mindössze huszonöt rubelt követelt az eljárásért. De ezt sem kapzsiságból tette, mint ahogy az irodai költségekre befizetett összegeken sem kapzsiságból osztott Burak bíró urammal, hanem - el kell-e árulnom - mert Zolzikiewicz írnok úr fülig ült az adósságban Srul szabómesternél, az oslowicei Párizsi Szalon tulajdonosánál, aki az egész környék előkelőségeinek szállította a hamisítatlan „párizsi” divatot.

Ha már ráléptem a vallomások útjára, azt sem hallgathatom el, hogy Zolzikiewicz írnok úr miért öltözött ilyen választékos eleganciával? Mindenekelőtt fejlett esztétikai érzéke kívánta

¹⁵¹ Shakespeare „Gymbeline” című drámájának hősnője, a hitvestársi szerelem és hűség megtestesítője.

így, de kétségkívül voltak egyéb okai is. Nos, igen - Zolzikiewicz írnok úr szerelmes volt. Ó, nem, senki se gondoljon most Rzepánéra. A szép parasztnyecske - amint egyszer ő maga mondta - egyszerűen „appetitus”¹⁵² volt - ennyi az egész. De ezenkívül voltak magasabb röptű és bonyolultabb érzelmei is. Ha férfi olvasóim nem is, a bájos hölgyek bizonyára sejtik már, hogy e magasztos érzelmek tárgya nem lehetett más, mint Jadwiga Skorabiewska kisasszony, a birkafői földesúr bájos leánykája. Zolzikiewicz írnok úr kitűnően kezelte a harmonikát, s gyakran estefelé, mikor a mennyboltra felsiklott a hold ezüst sarlója, leült a cselédház előtti padra s ábrándos pillantásokat vetve a kastély felé, kezében a bűvös szerszámmal, mélabúsan dalolta:

*Kora hajnaltól éjszakáig
érted hullajtom könnyemet,
szökik két szememből az álom,
minden reményem elveszett.*

A nyári esték költői csendjében szállt a hang a kastély felé, s az írnok úr kissé megpihenve zengte el a befejező akkordot:

*Megátkozlak, gonosz, kemény szívek,
mert ifjúságom megmérgeztetek.*

Előre megmondom, nagy tévedés lenne ebből arra következtetni, hogy Zolzikiewicz írnok úr szentimentális ember volt. Sokkal józanabb volt, semhogy szentimentális lehetett volna. Ábrándozásaiban Jadwiga kisasszony mindig Spanyolországi Izabella képében, ő maga pedig Serrano vagy Marfor alakjában jelent meg. Mivel azonban a valóság nem fedte az ábrándképeket, ez a vasember egyszer, egyetlenegyszer elárulta érzelmeit. A dolog úgy történt, hogy egy alkonyatkor meglátta, hogy a fáskamra mellett kifeszített kötélén női fehérneműk száradnak. Mindegyiknek a sarkában ott díszlett a J. S. monogram s felette az ötágú korona. Ebből azonnal kitalálta, hogy a lenge ruhadarabok tulajdonosa nem lehet más, mint Jadwiga kisasszony. Van e szerelmes ifjú, aki ilyenkor uralkodni tud magán? Nos, hősünk sem tudott. Odalépett a kötéhez s forró csókjaival halmozta el az egyik habfehér alsós szoknyát. Ez még nem lett volna baj, a veszedelem csak ott kezdődik, hogy egy Malgoska nevű szolgáló meglátta a jelenetet, nosza, futott a hírral a kastélyba s nagy felháborodással újságolta, hogy az „írnok úr a kisasszony alsós szoknyájába fújta az orrát”. Szerencsére ezt senki sem hitte el, s így az írnok úr érzelmei továbbra is titokban maradtak.

Volt-e hát Zolzikiewicz úrnak valami reménye? Ne vegye rossznéven a nyájas olvasó, ha elárulom, hogy - volt! Valahányszor a kastélyba indult, valami belső hang, igaz, hogy nagyon gyenge kis hang, szüntelenül ezt suttogta a fülébe: „Hátha ma lesz a napja, hogy Jadwiga kisasszony ebéd közben az asztal alatt titokban rálép a lábadra?”...

- Hm! Nem bánnám én a lakkcipőmet sem - gondolta, a hősszívű szerelmeseket jellemző nagylelkűséggel.

Breslauer uram kiadványainak szorgalmas olvasása okozta, hogy szentül hitt minden ilyen titkos érzelmi közvetítés lehetőségében. Jadwiga kisasszony azonban nemcsak hogy a lábára nem lépett, hanem - de ki is értené meg a női lelket? - úgy nézett rá, mintha nem is férfi, még csak nem is ember, hanem kerítés, macska, tányér vagy ilyesvalami lenne. Pedig szegény feje mindent elkövetett, hogy magára vonja a kisasszony figyelmét. Sokszor egy-egy nagyon felűnő nyakkendő kötözése közben, vagy míg új, lampasszos nadrágját húzta, megpendült benne

¹⁵² appetitus (latin) - étvágy.

a remény: „Ezt már csak mégis észreveszi!” Még Srul is célozgatott, mikor az új ruháját elhozta: „Nü, ilyen nadrágban - bocsánat a kifejezésért - egy grófkisasszonyhoz is elmehet az írnok úr!” És a valóság?... Ő beállít az ebédre, Jadwiga kisasszony jön büszkén, tisztán, szeplőtelenül, mint egy királykisasszony, szoknyája ráncai, redőcskéi suhognak, leül, vékony ujjacskáival megfogja a kanalat és - rá sem néz.

- Nem érti ez a lány, mennyibe kerül az ilyesmi? - gondolta kétségbeesetten.

De azért reményét nem vesztette el. Ha kineveznének alrevizorrá - gondolta - akkor már itthon érezném magam a kastélyban. Az alrevizorságtól már csak egy lépés a revizorságig! Vehetnék magamnak fényezett, csillogó bricskát, egy pár mokány lovacskát, akkor biztosan megszorítaná a kezemet az asztal alatt... Zolzikiewicz írnok úr még további messzemenő következtetéseket is levont ebből a titkos kézszorításból, de ugye, nem lenne illendő dolog, ha ezeket a bensőséges, titkos gondolatait elárulnám?

Zolzikiewicz írnok úr keblét igen sokirányú érzelmek hevítette. Ezt bizonyítja az is, hogy a Jadwiga kisasszony iránti szerelme mellett - mely egyébként csak arisztokratikus hajlamait igazolja - ott élt, sőt buzgott a Rzepáné iránti „appetitus” is. Igaz, hogy Rzepáné szemrevaló menyecske volt, de azért ez a birkafői Don Juan semmiképpen sem szentelt volna neki annyi utánjárást, ha ez az egyszerű parasztasszony nem lett volna olyan hihetetlenül - mondhatnám: büntetendően - makacs és rátarti. Rátartiság, egy ilyen közönséges parasztasszonynál! És tetejébe vele, Zolzikiewicz írnok úrral szemben! Az ő szemében ez olyan nagyfokú vakmerőség volt, hogy most már Rzepánét nemcsak a mindennél kíváncsabb tiltott gyümölcsnek tekintette, de azt is elhatározta, hogy ezt a vakmerő fehérlépet érdeme szerint megtáncoltatja. A Kruczek kutyától elszenvedett kellemetlen kaland csak megerősítette ebben az elhatározásában. Tudta azonban, hogy az áldozat védekezni fog, éppen ezért találta ki, hogy Rzepa önként kössön megállapodást a bíróval, ami nemcsak a férjet, hanem - legalábbis látszólag - egész családját kiszolgáltatta az ő kénye-kedvére.

De Rzepáné a képviselőtestületi eset után nem hagyta annyiban a dolgot. Másnap éppen vasárnap volt, elhatározta hát, hogy elmegy Wrzeczadzba nagymisére, azután tanácsot kér a paptól. Wrzeczadzban két pap volt. A plébános, Ulanowski kanonok, olyan öreg már, hogy a vénségtől a szeme is kidülledt, mint a halé, a feje meg hol jobbra, hol balra billent a nyakán. Rzepáné el is határozta, hogy nem hozzá fordul, hanem Czyzyk káplánhoz. A fiatal káplán igen szent ember volt, tehát annál biztosabb, hogy jó tanáccsal és vigasztalással szolgál. Úgy tervezte, hogy korán elindul s még a mise előtt beszél a pappal, de hát kettejük helyett kellett dolgoznia, mert szegény Rzepa még mindig az ólban szomorkodott. Mire a házat kitakarította, a tehenet meg a lovat ellátta, míg a reggelit megfőzte és elvitte a férjének az ikerkancsóban, a nap már olyan magasan járt az égen, hogy mindjárt látta, mise előtt már aligha intézi el a dolgát.

Úgy is történt. Mire odaért, a szertartás már megkezdődött. A zöld rokolyás parasztasszonyok sorban ültek a temető szélén és sietve húzták fel cipőjüket, melyet addig kezükben hoztak. Rzepáné is követte példájukat s mindjárt be is ment a templomba. Czyzyk tisztelendő úr éppen a szentbeszédet mondta, a főtisztelendő úr pedig kimeresztett szemmel az oltár mellett ült egy nagy karszékben s fejét a maga módján hol jobbra, hol balra billentette. Az evangéliumon már túl voltak, most Czyzyk tisztelendő úr - nem is tudni, miért - a középkori *Catharusok* eretnokségéről beszélt s azt magyarázta a híveknek, hogy erről az eretnokségről miképpen kell vélekedniük, és az ellene kiadott *Ex stercore* bullát hogyan kell értelmezniük. Azután nagy ékesszólással és még nagyobb odaadással óva intette báránykait, hogy mint afféle egyszerű parasztok, akik szegények, akár az ég madárcái, tehát Istennek kedvesek - ne hallgassák a hamis bölcseket és a sátáni gögjükben elvakult embereket, akik búza helyett

konkolyt vetnek és bizonnal könnyet és bűnt fognak aratni. Aztán - csak úgy melleleg - megemlítette Condillacot, Voltaire-t, Rousseau-t és Ochrowiczot, semmiféle különbséget nem tévén közöttük, s a végén szemléltetően ecsetelte azokat a válogatott kínokat és gyötrelmeket, amelyekben az elkárhozottaknak részük lesz a másvilágon. Rzepáné lelke egyszerre mintha kicserélődött volna. Igaz, hogy nem sokat értett abból, amit a pap mondott, de azért érezte, hogy nagyon szép és okos dolgokat mondhatott, ha úgy kiabált, hogy „a homloka is verejtékezett bele, az emberek pedig úgy sóhajtoztak, mintha legalábbis a végítéletre készülének”. A szentbeszéd véget ért és megkezdődött a mise. Szegény Rzepáné forrón, buzgón imádkozott, mint talán egész életében még soha, de érezte is hogyan könnyebbedik meg szegény, fájo szíve.

Végre elérkezett az ünnepélyes pillanat. A galambösz esperes kiemelte a legszentebb oltáriszentséget az oltárszekrényből, azután a hívek felé fordult, s a ragyogó monstranciát, mint a fényes napot, arcához emelte remegő kezében, egy kis ideig így állt lehunytt szemmel, lehajtott fejjel, mintha mélységesen magábaszállva imádkoznék, végre rázendített az énekre:

*Azért ezt a nagy szentséget
leborulva imádjuk.*

A nép száz meg száz torokból zúgta a választ:

*Teste s vére a Krisztusnak,
mert itt vagy jól tudjuk,
ha elménkkal meg nem fogjuk,
hitünkkel megfoghatjuk.*

Zengett az ének, hogy az ablakok is reszkettek bele, megzendült az orgona is, megcsendültek a csengők, megkondultak a harangok, a templom előtt pergett a dob, a tömjénezőkből kék füst szállt felfelé, a nap is feljebb emelkedett az égen, betekintett az ablakokon s aranyos sugárkévékkel vont be a kék füstfelhőket. A zaj, a füst, a fény és a hang e tömegében, fent a magasban néha megcsillant a legszentebb oltáriszentség, amint a pap hol felemelte, hol lejjebb engedte. Olyan volt ez a galambösz aggastyán a monstranciával, mint egy égi tünetény - félig elhomályosította a felszálló tömjénfüst, de azért meg-megcsillant a nap sugaraiban, csak úgy áradt belőle a boldog békesség, s előmlött a kegyes hívek szíven, lelkén. Ez a mélységes békesség szegény Rzepáné meggyötört lelkét is felemelte az Úr szárnyai alá: - Édes Jézusom, aki ott rejtőzöl a legszentebb oltáriszentségben! Én édes Jézusom! Ne hagyd el a te árva gyermekedet! - könyörgött nagy-nagy áhítattal. Szeméből patakzott a könny, de most már nem az, amellyel ott a bírónál, a községházán sírt, hanem egészen más, boldog, vigasztaló és enyhítő, melynek minden cseppje nagy volt ugyan, mint a kalkuttai igazgyöngy, de édesen vigasztaló és békességet nyújtó. Isten szent felsége előtt arccal a földre borult, azután - nem tudta, mi történt vele. Úgy érezte, hogy angyalok emelik fel a földről, mint egy nyomorult, lehullott falevelet, s viszik felfelé az égbe, az örök boldogságba, ahol nincs Zolzikiewicz írnok úr, sem Burak bíró, sem katonai összeírás, csak gyönyörűséges hajnalpír s a hajnalpírban az Úr trónszéke, körülötte pedig ragyogó fény és világosság, hogy szegény Rzepánének a szeme is káprázott tőle. A magasból pedig, mint fényes madár, fehér szárnyú kis angyalkák serege száll alá.

Sokáig feküdt a templom kövezetén s mikor felocsúdott, a misének már vége volt, a hívek gyülekezete elszéledt; a templom kiürült, a tömjénfüst felszállt a mennyezet alá, már éppen az utolsó emberek hagyták el a templomot, s a sekrestyés az oltár gyertyáit oltogatta. Rzepáné is felkelt s ment a plébániára, hogy a káplánnal beszéljen.

Czyzyk tisztelendő úr éppen ebédelt, de mikor meghallotta, hogy egy kisírt szemű asszony kíván vele beszélni, azonnal abbahagyta a falatozást és kijött. Fiatal ember volt még, arca sápadt, de derűs, homloka fehér és magas, ajka körül szelíd mosoly játszadozott.

- Mit kíván, jó asszony? - kérdezte halkán, kedvesen.

Rzepáné elejétől végig elmondott mindent, közben le-lehajolt, hogy a szent atya lábát átölelje, majd meg a kezét csókolgatta, sírdogált is egy-egy verset, aztán nagy, fekete szemét alázatosan ráemelve, így szólt:

- Tanácsért és segítségért jöttem, főttisztelendő úr, kérem, tanácsért és segítségért!

- És jó helyre jöttél, kedves lányom - felelte a tisztelendő úr - de én csak egy tanácsot adhatok, ajánld fel az Úrnak minden bajodat és gondodat. Az Isten megpróbálja a maga hűségese gyermekeit, néha bizony keményen megpróbálja, mint Jóbot, akinek tulajdon kutyái nyalták sajgó sebeit, vagy Azáriást, akire vakságot küldött, de az Úr tudja, mit cselekszik, s gyermekeit gazdagon kárpótolja minden szenvedésükért. Azt a nagy szerencsétlenséget, ami rátok szakadt, tekintsd Isten büntetésének urad nagy bűnéért, a korhelykedésért. Ő is adjon hálát az Istennek, hogy még most, életében bünteti, s így talán halála után megbocsát neki.

Rzepáné a papra emelte fekete szemét, lehajolt, átölelte térdét, aztán egyetlen szó nélkül, csendesen elment.

De útközben úgy érezte, mintha valami a torkát fojtogatná.

Szeretett volna sírni, de nem tudott.

Hetedik fejezet

Imogen

Délután öt óra körül a falu főutcáján, messze a házsorok között, megvillant egy kék napernyő, alatta kék szalagos, sárga szalmakalap és mandulaszínű ruha, ugyancsak kék díszítéssel. Természetesen - Jadwiga kisasszony sétál rokonával, Wiktor úrfival.

Jadwiga kisasszony a szó szoros értelmében nagyon szép lány, a haja fekete, szeme ibolyakék, arcbőre, mint a tej, s egyszerű, de ízléses, gondos ruházata még emeli szépségét. Szűzies, karcsú termete olyan lágyan, olyan könnyedén suhan, mintha a levegőben úszna. Egyik kezében a napernyőt tartja, a másikkal marokra fogja szoknyáját, úgyhogy kivillan alóla fodros, fehér alsószoknyája és remekbe készült magyar topánkába bújtatott piciny lába.

Wiktor úrfi haja szőke és hullámos, szakállá éppen hogy serked, de máris olyan deli ifjú, hogy festeni sem igen lehetne szebbet.

Egyszóval, szép pár. Csak úgy árad róluk az egészség, az ifjúság, a vidámság és boldogság. Látszik rajtuk az a bizonyos „magasabbrendűség”, az, hogy életük csupa ünnepnapból áll. Ez az élet a szárnyas csapongások élete, azonban nemcsak a külvilág felé röpköd, néha betéved a gondolatok, a merész vágyak, a vakmerő eszmék, sőt néha az aranyos, a napsugaras ábrándok világába is.

Itt, a kis házak, a parasztgyerekek között olyan volt ez a két ember, mintha valami más planétáról kerültek volna ide. Szinte jólesett rágondolni, hogy e büszke, virágzó pár és a falusi élet szürke valósága, prózai, sőt félig-meddig állati léte között semmiféle kapcsolat nincs. Legalábbis lelkiükben.

Egymás mellett lépkedtek s csendesen, derűsen beszélgettek költészetéről, irodalomról, mint ahogyan egy kastélybéli kisasszonyhoz és fiatalúrhoz illik. A darócruhás parasztok, az elnyűtt asszonyok meg sem értették beszédüket. Ugyebár, kedves urambátyámék, kellemes érzés, hogy ez így van és nincs másképpen?

E gyönyörű pár beszélgetésében igazán semmi sem volt, amit az ember már százszor ne hallott volna. Úgy szökeltek egyik könyvről a másikra, mint ahogyan a lepke száll virágról virágra. Dehogyan unalmas, dehogyan köznapi az ilyen beszélgetés, ha az ember egy lelkének kedves lénnel folytatja, s ha az egész nem más, mint egy váza, melybe a lelkünknek kedves lélek, érzéseinek és gondolatainak aranyvirágait helyezi, s közben meg-megnyílik, mint a fehér rózsza lángoló kelyhe. Az ilyen beszélgetés felfelé száll, mint a madár, fel a kék szférákba, megfogódzik a szellem világában s kapaszkodik rajta felfelé, mint a kúszó növény a karón. A kocsmában parasztok isznak és egyszerű paraszti nyelven saját hétköznapi dolgaikról beszélgetnek, ez a pár pedig egy más világ felé úszik, csillogó szárnyú hajón, melynek Gounod gyönyörű költeménye szerint:

*Árboca mind elefántcsont,
rajt rózsaszín selyemzászlók,
kormányja meg színarany.*

Emellett meg kell jegyezni, hogy Jadwiga kisasszony, csak éppen a gyakorlat kedvéért, egy kicsit bolondította a fiatalembert. Ilyen alkalmakkor rendesen a költészetről szokás beszélni.

- Olvasta Ely utolsó kiadását? - kérdezte az ifjú.

- Hogyne! - felelte a hölgy. - Mondhatom, élek-halok Elyért. Ahányszor olvasom, mindig úgy érzem, mintha zenét hallanék, s akaratlanul is Ujejski verse jut eszembe:

*Könnyű felhőn fekszem,
a csönd elborít,
könny remeg szememben,
nesz se háborít.
Édes illat-tenger,
ibolyák között,
kezével kezemben
szállok, repülök...*

- Ah! - hagyta abba hirtelen. - Ha ismerném, bizonyosan beleszeretnék. - Azt hiszem, nagyon megértenénk egymást.

- Szerencsére házas ember! - vágott vissza Wiktor szárazon.

Jadwiga kissé lehajtotta fejét, ajkát könnyed mosollyal összeszorította, amitől az arcán lágy gödröcskék képződtek. Aztán oldalvást nézett Wiktorra és megkérdezte:

- Miért mondja, hogy szerencsére?

- Mert szerencse mindazokra nézve, akik számára az életnek akkor már semmi varázsa sem lenne - felelte az ifjú tragikus hangon.

- Ó, maga igazán túlbecsül.

Wiktor lírai hangnembe csapott át.

- Maga valóságos angyal...

- Na... jó... akkor beszéljünk másról. Szóval maga nem szereti Elyt?

- Egy perccel ezelőtt kezdtem gyűlölni.
- Jaj, de csúnya ember! Azonnal mosolyogjon és mondja meg szépen, ki a kedvenc költője.
- Sowinski... - morogta Wiktor komoran.
- Ó, én valósággal félek tőle. Csupa gúny, vér, tűz... vad kitörések!
- Én az ilyesmitől egyáltalán nem félek.

Ezt olyan harciasan mondta, hogy még az egyik kapuból előugró kuvasz is azonnal hasa alá kapta a farkát és hanyatt-homlok menekült vissza.

Közben eljutottak a cselédházig. Az ormótlan épület egyik ablakában megvillant egy nyalka kecskeszakáll, kissé fitos orr és egy világoszöld nyakkendő. Utána kedves kis ház következett, falát vadszőlő borította, s hátsó ablakai a tóra nyíltak.

- Látja, milyen szép kis ház? Ez az egyetlen regényes hely egész Birkafőn.

- Milyen ház ez?

- Régebben iskola volt. Itt tanultak a falusi gyerekek olvasni, míg szüleik a földeken dolgoztak. A papa erre a célra építtette.

- És most mire használják?

- Most a szeszes hordók állnak benne... - kezdte a kisasszony magyarázni, de nem fejezte be, mert egy terjedelmes pocsolyához értek, melyben két-három disznó feküdt. Igenis, disznó s „egészen helyesen nevezik őket így, piszkosságuk miatt”. Hogy a pocsolyát kikerüljék, Rzepáné háza előtt kellett elmenniük.

Az asszony a kapu előtt ült egy fatönkön, könyökét térdére, arcát a tenyerébe támasztva. Sápadt volt, s arca mintha megkövült volna, a sírástól vörös szeme zavaros tekintettel, élet-telenül meredt a messzeségbe.

Észre sem vette, hogy valaki arra jár, de a kisasszony meglátta s mindjárt meg is szólította:

- Jóestét, Rzepáné!

Az asszony felállt, hozzájuk lépett, átölelte a kisasszony térdét s aztán csendesen sírni kezdett.

- Mi baja, Rzepáné? - kérdezte Jadwiga.

- Ó, drága rubintos virágom, édes, gyönyörű rózsaszálam! Az ég küldte ide a kisasszonykát, hogy segítsen a mi nagy bajunkban, nyomorúságunkban!

Azzal nagy lélegzetet vett s mindent elmondott, ami a szívét nyomta. Közben sűrűn lehajolt, hogy a kisasszony kesztyűjét megcsókolja, ügyet sem vetve rá, hogy könnyeivel foltot ejt rajta. Jadwiga nagy zavarban volt, s ez meg is látszott komoly, szép arcán. Nem tudta, mitévő legyen, egy darabig habozott, aztán bizonytalanul megszólalt:

- Ugyan mit segíthetek én magán, drága Rzepáné. Igazán nagyon sajnálom magukat, de hát... mit is tehetek én? Különben, menjen a papához, talán a papa... na, Isten áldja meg, Rzepáné...

Ennyi volt az egész. Mandulaszín szoknyáját még magasabbra emelte, hogy a kék csíkos, fehér harisnyája is kivillant a topánka fölött, s már ment is tovább Wiktor úrfival.

- Az Úristen áldja meg, drága szép virágszálam! - kiáltotta utána Rzepáné.

Jadwiga kisasszony csakugyan elszomorodott, sőt Wiktor úrfi úgy látta, egy kristálytisztá könnycsepp is megjelent a szemében - hogy tehát a bánatot elhessegesse a drága lény szívéből, Kraszewskiről és az irodalom nagy óceánjának egyéb apróbb halacskáiról kezdett beszélni. A társalgás lassan megélénkült, s csakhamar teljesen elfeledkeztek a „kellemetlen eset”-ről.

- A kastélyba? - tette fel magának a kérdést Rzepáné. - Hát persze! Mindjárt oda kellett volna menni. Ó, milyen buta is vagyok!

Nyolcadik fejezet

Imogen

A kastély egyik szárnyát vadszölővel befuttatott tornác szegélyezte, melyről jó kilátás nyílt az udvarra és a jegenyesorra. Az uraság nyáron itt szokta ebéd utáni feketéjét elkölteni. Most is ott ült az egész család, s velük együtt Ulanowski főtisztelendő úr, Czyzyk tisztelendő úr meg Stolbicki úr, a szeszgyártási revizor. Skorabiewski nagyságos úr, egy nagybajuszú, kövér, vérmes ember, öblös karosszékében ült és pipázott. A nagyságos asszony a teát töltögette, a revizor úr pedig, mint afféle tamaskodó ember, gúnyos megjegyzésekkel csipkedte a kanonok urat.

- Ugyan, drága főtisztelendő úr - ugratta - nem mondaná el annak a híres csatának a történetét?

Az esperes tenyeréből tölcseért formált s füléhez illesztette.

- He? - kérdezte.

- Annak a csatának a történetét! - harsogta a fülébe a revizor.

- Aha, a csata! - fogta fel végre az esperes, s mintha elgondolkozott volna, szemét az égre emelve, valamit suttogott magában. Nyilván a csataképet akarta felfrissíteni emlékezetében. A revizor előre nevetésre igazította arcát, mindnyájan várták az elbeszélést, pedig már vagy százszor hallották, csak ugratták az öreg papot.

- Hát igen - kezdte az aggastyán. - Akkor még káplán voltam, a plébános meg Gladysz atya volt. Igen... jól mondom, Gladysz atya. Az, aki a sekrestyét átépíttette... örök nyugodalmat... Egyszer, amint a misét befejeztük, mondom: „Főtisztelendő uram?” Ő meg: „Na, mi az?” „Én azt hiszem - mondom -, hogy ebből alighanem lesz valami!” Ő meg: „Én is azt hiszem.” Aztán látjuk ám, hogy a dombtetőn, a szélmalom mögül előbukkannak a lovasok meg a gyalogosok, amott az ágyúk meg a zászló. Erre én mindjárt gondoltam... Egyszerre, a túlsó oldalon a juhok... de csak azután láttam, hogy nem is juhok, hanem a lovasság. Amint ezeket megláták, amazok egyszerre: „Állj!” Emezek is: „Állj!” Erre az erdőből szinte kibukik a lovasság! Roham!... Emezek jobbra, amazok balra... emezek balra, amazok meg utánuk... Látják - hiába!... Erre aztán ők is - utánuk! Nagy lövöldözés, de a hegy mögött megint villant valami. „Látja, főtisztelendő uram?” - kérdem. „Látom hát” - feleli. Amott már ágyúval meg puskával lönek. Amazok a folyóba, emezek nem engedik... emezek ezt, amazok azt... Egyszer ezek kerekednek felül, máskor meg amazok. Rettenetes zaj, puskaropogás, ágyúdörgés, akkor aztán szuronyt szegezz!... Rajta!... De én akkor már láttam, hogy emezek kezdenek gyengülni. „Főtisztelendő uram! - mondom. Amazok győznek!” „Én is úgy nézem...” - mondja ő. De alig mondta ki, ezek futni kezdenek, amazok meg utánuk, fojtják befelé a vízbe, döfködik a szuronyokkal, meg fűzik rabszíjra. Gondolom: Na, most mindjárt vége... pedig dehogy... Azt mondom... „Na, igen... izé... Na!”

Egyet legyintett, mélyebben süppedt a karszékbe s mintha elgondolkozott volna. Csak a feje rezgett kissé jobban a szokásosnál, és a szeme düledt ki erősebben.

A revizornak a könnye is kibuggyant a nevetéstől.

- Mondja már meg, főtisztelendő úr - kérdezte - ki harcolt és ki ellen, hol és mikor?

Az öregúr kezét a füléhez illesztette:

- He?

- Na lám! - fordult a revizor Skorabiewski nagyságos úrhoz szólni sem tudok a nevetéstől.

- Talán egy jó szivarkát?

- Vagy egy csésze kávé?

- Köszönöm, nem bírok a nevetéstől.

Skorabiewskiék is nevettek, de csak a revizor iránti udvariasságból, hiszen ezt az elbeszélést minden vasárnap kötelességszerűen végig kellett hallgatniuk. A vidámság és a jókedv általános volt, mikor egyszerre odakintről félénk, halk köszöntés szakította meg.

- Dicsértessék az Úr Jézus Krisztus!

Skorabiewski nagyságos úr azonnal felkelt, kiment a tornác elé s kiszólt:

- Ki az?

- Én vagyok, kezét csókolom, Rzepáné.

- Mit akar?

Az asszony amennyire az ölében tartott gyerektől tehetett - lehajolt és átölelte a földesúr térdét.

- Segítségért és könyörületért jövök, nagyságos úr kérem.

- Ugyan, édes Rzepáné, legalább vasárnap hagyjon békén - vágott szavába a nagyságos úr olyan méltatlankodással, mintha a szegény asszony napról napra ostromolná panaszaival. - Látja, hogy vendégeim vannak, csak nem hagyhatom ott őket?

- Várok én szívesen...

- Hát csak várjon. Én sem szakadhatok kétfelé!

Már vitte is terjedelmes méreteit a tornácra. Rzepáné pedig visszahúzódott egészen a kerítésig s ott alázatosan megállt. Sokáig kellett várnia. A tornácon az uraság még jó ideig elszórakozott, Rzepáné fülét meg-megütötte egy-egy hangosabb kacaj vagy tréfás szó, a szívébe is markolt, mert neki szegénynek nemigen volt kedve nevetni. Azután megérkezett Jadwiga kisasszony Wiktor úrfival. Később a vendégek bevonultak a kastélyba. A nap lassanként lefelé hanyatlott, a tornácon megjelent Janek, a kis inas, akit a nagyságos úr csak úgy hívott „egy-kettő”, és uzsonnához kezdett teríteni. Más terítőt tett, szétrakta a csészéket s nagy csörgéssel eregette beléjük az ezüstkandalakat. Rzepáné meg csak várt és várt. Már az járt az eszébe, hogy nem jobb lenne-e hazamenni és később visszajönni, de félt, hogy akkor meg majd késő lesz. Így hát a kerítés mellett lekuporodott a fűre és megszoftatta a kicsit. A gyerek jól teleszította magát, aztán elaludt, de nem volt egészséges álma, már reggel óta nyöszörgött, Rzepáné is érezte, hogy hol a hideg, hol a meleg futkos végig a hátán, a sarkától a fejbúbjáig. Néha görcsei is voltak, de nem törődött vele. Várt türelmesen. Lassanként besötétedett, s a hold is kiúszott a mennyboltozatra. Az asztal már terítve várt, a lámpákat is meggyújtották, de az uraság csak nem mutatkozott. A kisasszony odabent zongorázott. Rzepáné már rákezdett az

„Úr Angyalá”-ra, azután meg azon ábrándozott, hogy vajon Skorabiewski nagyságos úr hogyan fogja őt megsegíteni? Nem tudta ugyan elképzelni, hogy és mint lesz, de annyit értett, hogy az ilyen nagy úr biztosan a komiszáros úrral is jóban van, meg a főnök úrral is, csak elmondja neki, hogyan történt a dolog, s akkor - ha az Isten is úgy akarja - még minden jóra fordulhat.

Közben arra is gondolt, hogy csak hadd próbáljon Zolzikiewicz vagy a bíró ellenkezni, a nagyságos úr majd tudja, hova kell fordulni igazságért: „Mindig jó úr volt, emberség és könyörület is volt benne a szegény emberhez, hát csak nem hagy el.” És nem is tévedett, mert Skorabiewski nagyságos úr valóban emberséges ember volt. Aztán még eszébe jutott, hogy a nagyságos úr Rzepát, az ő szegény urát is kedvelte, mindig igen kegyes volt hozzá, meg hogy Jadwiga kisasszonyt az ő anyja szoptatta. Csoda-e, ha ettől nagy reménység szállt a szívébe? Azt egészen természetesnek tartotta, hogy már jó néhány órája vár itt, nem is gondolt rá. Végre az uraság visszatért a tornácra. Rzepáné a vadszőlőlevelek közt látta, hogy a kisasszony hogyan öntögeti az ezüst ibrikből a „tiát”, vagy ahogy boldogult anyja mondogatta: „azt a szagos vizet, amitől az ember szája is bizsereg”. Aztán mindnyájan ittak, beszélgettek és vidáman nevetgéltek. Rzepánének csak most tűnt fel, hogy az úri rendben mennyivel több a boldogság, mint a parasztiban, s - nem tudni, miért - könnye megint megeredt és végigcsorgott az arcán. De a nagy keserűség hamarosan más érzésnek adott helyet. Látta ugyanis, hogy „egy-kettő” gőzölgő tálakat hoz a tornácra. Ettől egyszerre eszébe jutott, hogy éhes, mert az ebédet meg sem bírta kóstolni, s reggel is csak egy korty tejecskét ivott.

- Ó, ha legalább a csontocskákat ideadnák, hogy lerághatnám - gondolta magában s mindjárt hozzátette, hogy bizonyára ideadnák, sőt nem is csak a csontocskákat, de kérni nem illik, mert hátha tolakodónak tartanák, s ha a vendégek előtt mutatkoznék, a nagyságos úr még meg is haragudhatnék érte.

Végre vége volt a vacsorának is, a revizor azonnal elhajtattott, s egy félórával később a két pap is beült a kastélybeli bricskába. Rzepáné látta, hogy a nagyságos úr felsegíti az esperest a kocsiba, gondolta hát, itt az alkalmas pillanat, s közelebb húzódott a tornáchoz.

A kocsi elindult, a nagyságos úr még nagyot kiáltott a kocsisra:

- Aztán a töltésnél vigyázz, te, mert ha baj lesz, kitekerem a nyakadat! - Felnézett az égre, biztosan azt kémlelte, hogy holnapra milyen idő ígérkezik. Végre megpillantotta a sötétben Rzepáné fehérő ingét.

- Ki az ott?

- Én, Rzepáné.

- Igaz is, maga az! No, halljuk gyorsan, mi a baj, mert késő van.

Rzepáné újra elmondott mindent, a nagyságos úr meg csak hallgatta, közben nagyokat pöffekelt a pipából, a végén meg így szólt:

- Kedves Rzepáné, higgye el, szívesen segítenék magán, ha tudnék, de látja, én megfogadtam, hogy a község dolgába nem szólok bele.

- Tudom én, nagyságos úr kérem, de mégis gondoltam, hogy talán meg tetszik szánni bennünket...

Hangja hirtelen elakadt.

- Ez mind nagyon szép és jó - vetette közbe Skorabiewski nagyságos úr - de mit segíthetek én rajta? Ha egyszer szavamat adtam, azt a maga kedvéért meg nem szeghetem, a járási főnökhöz

sem mehetek el maguk miatt, mert már úgyis azt mondja, hogy minduntalan a magam ügyeivel háborgatom... Ott van maguknak a községük, ha pedig a község nem segít, a járási főnökhöz maga éppen úgy tudja az utat, mint én. Mit is akartam mondani, jó asszony... ja igen... na, Isten áldja meg.

- Isten fizesse meg! - szólt az asszony tompán s mélyen lehajolva, átölelte a nagyságos úr térdét.

Kilencedik fejezet

Imogen

Rzepa, mikor az ólból kiszabadult, először nem hazament, hanem a kocsmába. Köztudomású, hogy a paraszt, ha bánata van, iszik. A kocsmából aztán ugyanattól a gondolattól sarkallva, mint felesége, ő is Skorabiewski nagyságos úrhoz ment, s ezzel nagy számárságot követett el.

Ha az ember részeg, nem tudja, mit beszél. Nos, Rzepa tolakodó volt, mert - miként egy nappal előbb a felesége - ő is végighallgatta a nagyságos úrnak a benemavatkozási elvről szóló fejtegetéseit, de nemcsak hogy meg nem értette ezt a finom diplomáciai elvet, hanem a pórnépet annyira jellemző otrombasággal szólni is mert ellene, miért is *stante pede*¹⁵³ ki-dobott.

Hazament s amint beállított, ő maga kezdte:

- A kastélyban voltam.

- És mit értél vele?

De erre már nagyot ütött öklével az asztalra.

- Legjobb lenne felgyújtani az ebadtákat.

- Hallgass, te káromló! Mit mondott a nagyságos úr?

- Azt, hogy menjek a főnökhöz, hogy az a...

- Akkor hát mégiscsak el kell menni Osłowicébe.

- Megyek is, azonnal befogok, s megmutatom a ganajnak, hogy megleszek nélküle is.

- Nem, galambom, szegény jó emberem, nem te mégy, hanem én. Mert te, ha egy kicsit iszol, mindjárt berzenkedel és még csak nagyobb bajt hozol a fejünkre.

Rzepa eleinte nem akart beleegyezni, de ebéd után mindjárt elment a kocsmába búfelejteni, másnap reggel megint, így hát Rzepáné nem szólt, csak mindent az Úristen kegyelmére bízott, s szerdán reggel a gyerekekkel felkerekedett Osłowicébe.

A fogatra szükség volt a gazdaságban, tehát csak úgy gyalogszerrel indultak útnak. Még hajnal előtt felkelt, mert három mérföldnyi nehéz út állt előtte. Abban is reménykedett, hogy majd csak találkozik jó emberekkel, akik megengedik, hogy felkapaszkodjék a saroglyába, de hát - nem találkozott. Útja mindenütt az erdő szélén vezetett. Kilenc órakor megette a karéj kenyeret meg a két tojást, amit a kis kosárban magával hozott, és ment tovább. A nap már erősen

¹⁵³ azon módon (latin).

perzselt, egyszer csak látja, hogy Herszek, a wrzeciadzi árendás, szekéren libákat visz a városba. Szépen megkérte, hogy engedje felülni a saroglyába.

- Menjen csak gyalog, Rzepáné asszony - felelte Herszek. - Olyan mély itt a homok, hogy ez a gebe engem is alig bír. De ha fizet egy zlotyt, nem bánom, elviszem.

A szegény asszonynak csak most jutott eszébe, hogy a zsebkendője sarkában mindössze egy cseh hatos szomorkodik. Mindjárt oda is kínálta a zsidónak, de az, mikor meglátta, ráfordult:

- Cseh! Ejha! Igaz, hogy ez is pénz, ez sem terem az útfélen! Gyía!... - azzal megcsipentette a lovat az ostor végével és elügetett.

A napocska egyre jobban sütött, szegény Rzepánéről patakzott a verejték, de csak szedte a lábát s ment rendületlenül. Egy óra múlva elérte a város szélét.

Aki illendőképpen ismeri a földrajzot, tudja, hogy ha az ember Birkafő felől megy be Oslowicébe, bent a városban el kell haladnia a volt református templom előtt. Régebben ebben a templomban volt a csodatevő Szent Szűz képe s előtte vasárnaponként még mostanában is egész koldusraj üldögél és egetverően jajgat, óbégat. Hétköznapi volt, így csak egy koldus ült a templom kapujában. Rongyai alól kinyújtotta ujjatlan lábát s egy fénymázás doboz fedelét tartva kezében, siránkozó hangon kántálta:

*Égi szent, dicső te,
angyalok úrnője.*

Ha aztán látta, hogy közeledik valaki, abbahagyta az éneket, de csonka lábát még messzebb előretolva, olyan óbégatásba kezdett, mintha a bőrét nyúzták volna:

- Könyörüljenek szegény, szerencsétlen nyomorék emberen! Az Isten áldja meg, könyörüljenek!...

Mikor Rzepáné meglátta, elővette keszkenőjét, kioldozta belőle a cseh hatost s a koldushoz lépve, így szólt:

- Van öt garasa vissza?

Egy garast szánt a koldusnak, de az, mikor kezében érezte a hatost, még alaposan le is hordta szegény asszonyt:

- Sajnálja azt a rongyos hatost az Úristentől, megálljon, majd ő is sajnálni fogja magától az áldást meg a segítséget. Menjen innen, míg szépen van!... mert még valami csúnyát találok mondani!...

Rzepáné tehát „Istennek ajánlotta a hatost” s békével tovább ment.

De mikor a piactérre ért, szörnyen megijedt. Könnyű volt eltalálni Oslowicébe, de eltévedni még sokkal könnyebb benne. Mert nem olyan akármilyen városka az! Ha az ember idegen faluba kerül, ott is kérdezősködni kell, hogy ez meg amaz hol lakik, hát még ebben a ménkű nagy városban? „Úgy eltévedek én itt, akár az erdőben” - gondolta magában. Itt bizony nem volt más mód, mint kérdezősködni. Azt könnyű volt megtudni, hogy a komiszáros hol lakik, de mikor elment a lakására, csak akkor tudta meg, hogy nincs otthon, mert kiutazott a kormányszócságba. A főnök urat meg senki sem tudta, hol van, azt mondták, meg kell keresni a járási hivatalban. Az ám, de hol a járási hivatal? Ó, bolond, ostoba asszony! Hol lenne másutt, mint itt, Oslowicében!

Kereste szegény a járási hivatalt az egész városban, egyszer aztán lát is egy fene nagy palotát, előtte meg egy fényes bricskát, sok parasztszekeret meg zsidó taligát. Rzepáné azt hitte, hogy éppen búcsú van. „Merre van itt a járási hivatal?” - kérdezte egy frakkos úrtól, miután illen-

dőn a térdéhez hajolt. „Ehun-e, előtte, jó asszony.” Rzepáné nagyot fohászkodott s belépett a palotába. Igen ám, de ott meg annyi volt a folyosó, hogy szinte beleszédült, aztán jobbra is, balra is meg elől is ajtó, és mindegyiken valami írás. Szegény asszony keresztet vetett magára, aztán nagy szerényen, óvatosan kinyitotta az első ajtót és belépett egy nagy szobába. Bent a szobát korlát választotta ketté, mint a templomot.

A korláton túl egy asztalnál idősebb úr ült, aranygombos frakkban, tollal a füle mögött, a korlát előtt meg annyi ember, hogy ennyit talán meg sem lehet számolni. Mindnyájan csak fizettek és fizettek, a frakkos meg seprerte be a pénzt, írta a nyugtát s adta kifelé az embereknek. Aki átvette a magáét, már ment is a dolgára. Rzepáné csak most látta, hogy itt fizetni kell. Most sajnálta csak, hogy a cseh hatost a koldusnak adta. De azért nagy félénken mégis a korláthoz lépett.

A frakkos rá sem nézett, de ő csak állt egy helyben. Elmúlt egy félóra, aztán egy óra, emberek jöttek, emberek mentek, a korlát mögött hangosan ketyegett a falióra, ő meg csak állt egy helyben, később már kevesebben lettek, míg végre az utolsó úr is kitakarodott. A hivatalnok ott ült az asztal mellett és írt. Rzepáné nagyot fohászkodva megszólalt:

- Dicsértessék az Úr Jézus Krisztus!
- Mit akar?
- Nagyságos főnök úr!...
- Ez pénztár.
- Nagyságos főnök úr!
- Ez pénztár, nem érti?
- Hát a főnök hol?
- Ott - mordult rá a hivatalnok, tolla végével az ajtó felé bökve.

Rzepáné tehát kiment a folyosóra. Ott? Az ám! De hol? Annyi itt az ajtó, hogy se szeri, se száma. Melyiken kopogtasson, melyik a főnöké? Észrevette, hogy a sok jövő-menő ember között egy paraszt formájú is van, ostorral a kezében. Egyenesen odament s megszólította:

- Bácsi?
- Na, mia?
- Hová való, bácsikám?
- Wieprzowiskibe. Mért, mi?
- Hol itt a főnök?
- Fene tudja.

Egy másiktól is megkérdezte, akinek a kabátján aranygombok csillogtak, de nem frakk volt, és a könyöke lyukas volt. Ez azonban jóformán meg sem hallgatta, csak úgy kutya-futtában rá-förmedt:

- Nem érek rá!

Rzepáné megint belépett az első ajtón. Nem látta szegény a felírást, hogy: „Hivatalon kívül álló személyeknek belépni tilos.” Pedig ő nem tartozott a hivatalhoz, de hát - nem olvasta az írást.

Alig nyitotta ki az ajtót, nézi, a szoba üres, csak az ablak mellett áll egy pad, azon ül egy ember és szundikál. A szobából ajtó nyílik egy másik szobába, melyben frakkos és egyenruhás urak jöttek-mentek.

Rzepáné a szundikáló emberhez lépett, mert ehhez volt a legtöbb bizalma és bátorsága. Egyszerű embernek nézte, legalábbis messzire előrenyújtott lábán rongyos volt a csizma.

Megbökte a karját.

Az ember felrettent, felugrott s irgalmatlanul ráivallt:

- Nem szabad!

Szegény asszony úgy kirohant, mintha ott sem lett volna, a mérges ember meg jól bevágta utána az ajtót.

Most már harmadszor volt kint ugyanazon a folyosón.

Leült egy ajtó elé, s utólérhetetlen paraszti türelemmel elhatározta, hogy ha kell, itt ül a világ végéig is. Hátha valaki mégis megkérdi, hogy mit akar? - gondolta. Nem sírt, csak a szemét dörzsölte, mert nagyon égett, közben pedig a folyosó, minden ajtajával együtt, forogni kezdett körülötte.

Az emberek folyton jöttek-mentek, beszélgettek, csapkodták az ajtókat és zsisvajogtak, akár az országos vásáron.

Az Úr végre is megkönyörült rajta. Az ajtón, mely előtt ült, kilépett egy testes földesúrféle. Már sokszor látta a wrzeciadzi templomban. A testes úr megbotlott benne és rászólt:

- Hát maga, jóasszony, mit üldögél itt?

- A főnök úrhoz szeretnék...

- Itt a végrehajtó tanyázik, nem a főnök.

De megmutatta a főnök ajtaját, ott volt a folyosó végén.

- Ott ni, ahol az a zöld tábla van! De most ne menjen be hozzá, mert nagyon sok a dolga. Csak várjon itt, erre kell elmennie.

Már ment is tovább, Rzepáné meg olyan áhítatosan nézett utána, hogy az őrangyala után sem nézhetett volna különben.

Jó sokáig kellett várakoznia, míg végre az ajtó nagy csikorgással kinyílt, egy nem éppen fiatal, katonaruhás férfi lépett ki rajta, s nagy sietve megindult a folyosón. Jaj! Biztosan ez az! Azonnal meg lehetett ismerni már arról is, hogy három-négy úr is rohant utána s minduntalan elállták az útját. Rzepáné meg ilyenféle hangtöredékeket hallott: „Nagyságos főnök úr!”, „Csak egy szóra, főnök úr!”, „Kedves jó főnök úr!” De a főnök se látott, se hallott, csak rohant, hogy szegény Rzepáné szeme előtt egyszerre elsötétült a világ. Legyen meg az Úr szent akarata! - suhant át az agyán, s a folyosó közepére lépett. Letérdelt, kezét felemelte s úgy állta el a főnök útját.

A főnök meglátta, ránézett, megállt, s nyomban az egész csoportnak mintha földbe gyökerezett volna a lába.

- Mi ez itt? - kérdezte.

- Szentséges főnök úr!...

De nem bírta tovább: úgy megijedt, hogy torkán akadt a szó, a nyelve meg mintha kővé vált volna.

- Mit akar?

- Ó, ó, jaj, azt, hogy a... a... sorozás...

- Mit beszél? Magát akarják besorozni? He? - kérdezte a főnök.

Az ügyfelek nagy hahotába törtek ki, hogy a főnök jókedvét megőrizték, de ő leintette udvaroncait:

- Csendet kérek!

Aztán türelmetlenül szólt Rzepánéhez:

- Na, egy-kettő! Mondja, mit akar, mert nincs időm.

Szegény asszony teljesen elvesztette a fejét s összefüggéstelenül motyogta: „Burak... Rzepa... Rzepa... Burak...”¹⁵⁴ Ó, jaj!”

- Biztosan részeg! - jegyezte meg az egyik udvaronc.

- Talán otthon felejtette a nyelvét - szellemeskedett a másik.

- Mondja hát, mit akar? - ismételte a főnök türelmetlenül. - Csakugyan részeg?

- Ó, Szűzanyám! - kiáltotta kétségbeesetten Rzepáné, mert érezte, hogy az utolsó mentődeszka is kisiklik a lába alól.

- Szentséges főnök úr...

A főnök csakugyan nagyon siethetett, mert kezdődött a sorozás, a járásban is rengeteg dolog volt, az asszonnyal meg sehogy sem tudott zöldágra vergődni. Így aztán csak kezével intett s odaszólt:

- Na igen, a pálinka... a pálinka... a menyecske meg fiatal és... kíváncsok...

Aztán olyan hangon szólt Rzepánéhez, hogy a szegény asszony majd a föld alá süllyedt szégyenletében:

- Ha kialszod magad, add elő a kérésedet a községhez, a bíró meg terjessze fel hozzám.

Sietve tovább ment, a kíséret utána s megint elkezdődött a rimázkodás: „Nagyságos főnök úr!”, „Csak egyetlen szóra, főnök úr!”, „Kedves jó főnök úr!”

A folyosók elnéptelenedtek, teljes csend volt, csak Rzepáné gyermeke kezdett ordítani. Az asszony felriadt, mintha álmából ébredne, felállt, felvette a gyereket s tompa, idegenszerű hangon dúdolni kezdett:

- Áá! Áá! Áá!

Aztán ő is kiment az épületből. Odakint az ég beborult, a látóhatáron mennydörgött.

A levegő párás volt.

Mi ment végbe Rzepáné belsejében, mikor hazafelé botorkált, s ismét a volt református templom előtt haladt el? - Igazán nem tudnám leírni. Ilyen feladatra nem is vállalkoznék. Ó, ha Jadwiga kisasszony került volna hasonló helyzetbe, tudom Istenem, olyan regényt kanyaríta-

¹⁵⁴ Rzepa - répa, burak - céklarépa (lengyel).

nék belőle, hogy csak úgy szikrázna a szenzációtól. A legkeményebb pozitivistát is meggyőzném, hogy lám, vannak még ideális lények a világon. De Jadwiga kisasszony öntudata minden benyomást felfogott volna, s a lélek kétségbeesett rezdülései nem kevésbé kétségbeesett drámai szavakban és gondolatokban jutottak volna kifejezésre. Az a bizonyos kiindulási pontjához visszatérő okoskodás, a tanácstalanság, a tehetetlenség és az önkény mélységes, fájdalmas érzete, a viharban sodródó falevél szerepe, ami arra a felismerésre vezet, hogy itt már nincs segítség sem földön, sem égen - Jadwiga kisasszonyt kétségkívül hangulatos monológra ihlette volna, amelyet elég lenne leírnom, hogy mindjárt hírre és névre tegyek szert. De Rzepáné? Ha az egyszerű nép szenved, az csak szenvedés és semmi más! A sors kemény kezében vergődő Rzepáné úgy nézett maga körül, mint a vásott gyermek kegyetlen kezében kínlódó madárka. Ment-mengedélt az orra irányában, hajtotta a szél, a verejték csörgött róla... Ennyi az egész. De néha, mikor ölében a beteg gyermek kinyitotta száját s úgy lihegett, mintha mindjárt meg akarna halni, gügyögött hozzá egy pár szót: „Jasiek, édes kis magzatom, szerelmetes kisfiam!” s anyai ajkát a gyermek tüzes homlokához szorította. Végre elhagyta a volt református templomot, már messze kint járt a földek között, de hirtelen megállt, mert meglátta, hogy egy részeg ember jön vele szemben.

A fellegek egyre sűrűbben tornyosultak az égen. Valami, valami viharféle készülődött bennük, néha villámlott. De a részeg paraszt nem törődött semmivel, szukmanája két szárnyát nekiengedte a szélnek, süvegét fél szemére vágta s jobbra-balra tántorogva, énekelte:

*Kiállt Duda
A kapuba
Hátát a félfának veti
Megforgatom
Görcsös botom,
Erre Duda, uccu neki!
Uu, du!*

Mikor Rzepánét meglátta, széttárta karját s nagyot kiáltott:

*Ne légy rózsám, mogorva,
Bújjunk el a bokorba!*

Mindenáron derékon akarta kapni, de az asszony féltette a gyereket meg magát is, félreugrott, a paraszt meg utána, de mert részeg volt, végigzuhan a földön. Hamar feltápászkodott, de nem futott Rzepáné után, csak felkapott egy követ s utána hajította, hogy csak úgy süvöltött.

Rzepáné éles fájdalmat érzett a fejében s egészen elszédült, elsötétült előtte a világ, úgyhogy le kellett térdelnie. De mikor eszébe villant a szó: „a gyerek”, azonnal felugrott s teljes erejéből futni kezdett. Csak az útszéli keresztnél mert megállni. Látta, hogy a paraszt már vagy fél versztnyire van, s nem követi, hanem tántorogva megy a város felé.

Valami furcsa meleget érzett a nyakán; megtapogatta, megnézte az ujját - vér.

Szeme elhomályosodott. Elvesztette eszméletét.

Úgy ébredt fel, hogy hátával a keresztnak támaszkodott. Messziről hintó közeledett, az oscieszyni földesúr fia ült benne a nevelőnőjével.

Az úrfi nem ismerte Rzepánét, de Rzepáné annál jobban őt, hiszen eleget látta a templomban. Arra gondolt hát, hogy a hintó elé áll s az Isten irgalmára megkéri, hogy legalább a gyereket vigye be a vihar elől a faluba. Nagy nehezen fel is állt, de egy lépést sem tudott tenni.

Közben a hintó odaért, s mikor a fiatalúr meglátta az asszonyt a kereszt alatt, így szólt:

- Asszonyság! Asszonyság! Üljön ide...

- Isten fi...

- A földre!

Hát igen, a fiatal Oscieszynski úrfi nagy kópé volt, az egész környéken ismerték a tréfáiról. Útközben szeretett belekötni az egyszerű emberekbe, mint most Rzepánéba is, s már hajtatott is tovább. A szegény asszony még hallotta a hangos kacagást, a fiút is meg a nevelőnőét is, látta, hogyan csókolóznak, míg végre hintóstul, lovastul eltűntek a szeme elől.

Egyedül maradt. Igaza van a példaszónak, hogy „a parasztasszonyt meg a varangyot fejszével sem lehet agyonütni”. Alig egy óra múlva már összeszedte magát, tovább vánszorgott, s habár lábai rogyadoztak alatta, csak ment, ment tovább.

- Uramisten, mit vétett ellened ez a szegény ártatlan kis jószág! - motyogta, kebléhez szorongatva a beteg gyermeket.

Aztán, úgy látszik, elővette a láz, mert dúdolni kezdett, mintha részeg lett volna:

- Odahaza üres a kis bölcső, az én szegény emberem meg puskát vett a vállára s elment a csatába.

A szél lesodorta fejről a főkötőt, gyönyörű haja kibomlott, végigomlott a hátán s utánarepedett a levegőben. Körös-körül villámlott. Valahol olyan közel vágott le, hogy szinte érezte a kénzsgot, s csaknem összerogyott ijedtében. De ez újra magához térítette s felkiáltott: „És az Ige testté lőni” Felnézett az égre, de az sötét, viharos, tajtékos volt. Erre remegő hangon vágott bele az énekbe:

Aki az Isten oltalmába...

A felhőkből vészjósló rezes fény áradt a föld felé. Rzepáné bement az erdőbe, de ott a vihar még sötétebb, még félelmetesebb volt. Egyszer-egyszer borzalmas susogás kelt, mintha a megrémült fák riasztanák egymást: „Jaj, mi lesz ebből, mi lesz ebből?” Aztán megint elcsendesült minden. Máskor meg az erdő mélyéből tört elő a titokzatos hang.

Rzepánének a hideg végigfutott a hátán, azt hitte, talán a „gonosz” nevet így a pocsolyákban, vagy talán a lidérc vonul erre szörnyektől kísérvé. „Csak az erdőn, csak már az erdőn túl legyek!” - ismételtette magában. „Az erdőn túl már ott a malom, a malom mögött meg Jagodzinski molnár háza!” Végző erejét összeszedve, rohant s lázas, száraz ajkával kapkodott levegő után. Közben az ég csatornáit megnyíltak felette, jeges eső zúdult a nyaka közé, mintha cseberből öntötték volna. A szél olyan erővel indult meg, hogy a vastag ágak a földig hajoltak, az erdőt elfátyolozta a köd, a pára meg az eső, az utak nem is látszóttak, a fák a lába előtt hajladoztak, susogtak, zúgtak, kísértetiesen recsegett-ropogott valami, mindenütt borzalmas vaksötétség!

Rzepáné érezte, hogy gyengül.

- Segítség! Emberek! - kiáltotta remegve, de senki sem hallotta. A vihar visszakergette a hangot a torkába s még a lélegzetét is elfojtotta. Egyszerre megértette, hogy ereje elfogyott, nem bír továbbmenni.

Levette kendőjét, aztán a pruszlikját meg a kötényt is, csaknem ingre vetkőzött, levetett ruháiba begöngyölte a gyermeket. Meglátott egy szomorúfüzet, szinte négykézláb kúszott oda, a gyermeket elhelyezte a lehajló sűrű ágak alatt, s maga is odarogyott mellé.

- Istenem, vedd magadhoz bűnös lelkemet! - suttogta alig hallhatóan.

És behunyta szemét.

A vihar még egy ideig tombolt, de aztán elcsendesült. Besötétedett. A felhők foszlányai között fénylettek a csillagok. Rzepáné mozdulatlan alakja még mindig ott fehérlett a szomorúfűz alatt.

- Nyia! - hangzott valami a sötétben.

Kis idő múlva messziről kocsizörgés és a ló patáinak loccsanása hallatszott a tócsákban.

Herszek volt, a wrzeciadzi árendás. A libákat eladta s hazafelé igyekezett.

Meglátta Rzepánét s leszállt a kocsiról.

Tizedik fejezet

A lángelme diadala

A wrzeciadzi Herszek felszedte Rzepánét meg a gyereket a kocsira s vitte Birkafőre. Útközben találkozott Rzepával, mert a nekibúsult ember, ahogy a kocsmából jövet látta, hogy vihar közeledik, befogta a lovat s elindult felesége elé. Az asszony átaludta az éjszakát, másnap is ágyban maradt, de harmadnap már felkelt, mert a gyerek nagyon beteg volt. Eljöttek a komaasszonyok, füstöltek szent barkával, Cisáné, a kovács felesége pedig szitával és egy fekete tyúkkal igyekezett a betegséget kiűzni a gyerekből. Látszott, hogy jól érti a dolgát, mert a gyerek azonnal meg is könnyebbült. De annál nagyobb volt a baj Rzepával, aki most már nyakló nélkül öntötte magába a pálinkát, és sehogy sem lehetett vele okosan beszélni. Furcsa, hogy mikor az asszony magához tért, azonnal a gyerek felől kérdezősködött, ő meg - hogy gondoskodását kimutassa, ráfordult: „Persze, ő a városban töri a nyakát, a gyereket meg addig elviheti az ördög! De azt adta volna neked az Isten, hogy elpusztuljon, majd elláttam volna a bajodat, tudom Istenem!” Szegény asszonyt bántotta ez a nagy hálátlanság, a szíve belesajdult, s úgy meggyűlt benne a bánat, hogy gyorsan ki kellett öntenie. Könnyes szemét férjére emelte, de csak ennyit tudott mondani: „Wawrzon!” A férfit mintha kígyó marta volna meg; egy darabig még csendben ült a lócán, de aztán elváltozott hangon szólt: „Maryskám, szentem, ne haragudj a gonosz szavamért, látom, megbántottalak.” E szavak után nagyot bődült, aztán leborult felesége elé s csókolgatta a lábát, a kezét, a szegény asszony meg csak sírdogált nagy keservesen. Rzepa tisztán érezte, hogy nem érdemli meg ezt az asszonyt.

De a békeesség nem tartott sokáig. A bánat ott sajgott a szívükben, mint a gennyedő seb, s csakhamar egymás ellen ingerelte őket. Rzepa akár részegen, akár józanon jött haza, nem szólt az asszonyhoz, csak leült a ládára és mereven a földre szegezte szemét. Így ült órákon át, mintha kövé vált volna, az asszony meg csak sürgött-forgott a házban, végezte a dolgát, mint azelőtt, de egy szót sem szólt. Később, ha akartak volna, sem tudtak volna egymással beszélni, mert nagyon elszoktak tőle. Úgy éltek hát együtt, mint a haragosok, s a házban halotti csend volt. De miről is beszélhettek volna, mikor mind a ketten tudták, hogy itt már nincs segítség, az ő balsorsuk beteljesedett.

Néhány nap múlva Rzepa fejében kezdtek veszedelmes, gonosz gondolatok járni. El is ment a templomba, hogy meggyónjon Czyzyk tisztelendő úrnak, de a pap nem oldozta fel, hanem azt mondta, hogy másnap jöjjön el megint. Rzepa azonban nem a templomba ment, hanem a kocsmába. Az emberek elszörnyedve hallgatták a káromló szavát, hogy az Úristen nem akart rajta segíteni, ő hát eladja a lelkét az ördögnek. Mindenki elhúzódott tőle, a házuk olyan volt, mintha megátkozták volna. Az emberek nekieresztették a nyelvüket, hogy igaza volt a bírónak

meg az írnoknak, mert ha egy ilyen istenkáromló a faluban marad, csak az Úr haragját hívja ki az egész falu ellen. A komaasszonyok még Rzepánét is a nyelvükre vették s mindenféle lehetetlen pletykát terjesztettek róla.

Egyszer Rzepáék kútja kiszáradt, Rzepáné tehát a kocsmá előtti kúthoz ment vízért s útközben hallotta az asszonyok csúfondároskodását: „Ni, ott megy a katonaasszony!” Szegény szó nélkül ment tovább, de látta, hogy amazok még keresztet is vetnek magukra. Megmerítette a kannáit és sietett haza. A kocsmá ajtajában állt Smul. Mikor meglátta az asszonyt, kivette szájából a mellére lógó porcelán pipát és utána kiáltott:

- Rzepáné asszony!

Az asszony megállt:

- Na, mia?

A kocsmáros leckéztető hangon kérdezte:

- Volt a községházán a képviselőtestületnél?

- Voltam.

- Volt a papnál is?

- Voltam!

- A kastélyban is?

- Voltam.

- A járásnál is?

- Voltam.

- És mit intézett el?

Rzepáné csak nagyot sóhajtott, de Smul folytatta:

- Nü, látja, milyen bolondok? Az egész faluban nincs nagyobb bolond, mint maguk ketten! Mi a fenének kellett annyit szaladgálni, ha mindenünnen üres kézzel jöttek haza?

- De hát hova mehettem volna? - kérdezte az asszony.

- Hova? - nevetett a zsidó. - Hát hol a szerződés? A papíron, nem igaz? Nü, ha nincs papír, nincs szerződés, nem? Széttépjük a papírt, és oda a szerződés, nem igaz?

- Ó, de okos is maga, Smul, ha az a papír nálam lett volna, már régen darabokra téptem volna.

- Mbah, nem tudja, hogy hol a papír? Az írnoknál! Nahát... Én is tudok annyit, mint maga, tudom, hogy ha maga akarja, mindent elér nála; ő maga mondta, hogy jöjjön ide az a Rzepáné, és kérjen meg szépen, azonnal széttépem az írást és kész!

Rzepáné nem felelt, csak kapta a kannákat s ment a kőház felé... Közben besötétedett...

Tizenegyedik fejezet

A balsors véget ér

A Göncölszekér már magasan járt az égen, a Fiastyúk is szépen ragyogott, mikor a Rzepáék ajtaja megcsikordult, s az asszony besurrant a házba. De lába egyszerre földbe gyökerezett. Arra számított, hogy Rzepa megint a kocsmában tölti az éjszakát, s ehelyett ott ült a ládán, a fal mellett, öklét térdének feszítette s mereven nézte a földet.

A tűzhelyen a szén már alig parázslott.

- Hol voltál? - kérdezte a férfi komoran.

Az asszony felelet helyett férje lábához rogyott, s nagy sírással, sóhajtozással panaszkolt:

- Wawrzon! Wawrzon! Teérted, teérted adtam magamat gyalázatra. Becsapott, aztán még összeszidott és kidobott. Wawrzon, legalább te könyörülj meg rajtam, én egyetlen jó uram!

Rzepa szótlanul felállt s a láda mögül elővette a fejszét.

- Nem - szólt nyugodtan - elközelgett a te véged, asszony, búcsúzz el ettől az árnyékvilágtól, mert nem sokáig látod már. Nem üldögélsz már többet itthon, szegény árvám, hanem kint fekszel a temetőben... mert már...

Az asszony irtózáttal nézett rá.

- Meg akarsz ölni, Wawrzon?

A férfi csak folytatta:

- Na, ne töltsük az időt hiába, vess keresztet magadra, Marys, aztán egyszerre vége lesz, talán meg sem érzed, szegény lélek.

- Wawrzon, te csakugyan?...

- Tedd ide a fejed a ládára...

- Wawrzon!

- Tedd a fejed a ládára, ha mondom! - kiáltotta most már tajtékos szájjal.

- Istenem! Segítség! Emberek! Segítség!... Embe...

Tompa ütés, sikoltás hangzott, majd a fej koppanása a padlón, aztán újra ütés, sikoltás, de most már gyengébben. Még egy harmadik ütés, egy negyedik, ötödik, hatodik. A padlóra patakban ömlött a vér. A tűzhelyben kihamvadt a parázs. Rzepáné testén végigvonaglott valami gyenge remegés, aztán megmerevedett, mozdulatlanra dermedt.

Röviddel ezután vörös fény szaggatta széjjel az éjszaka sötétjét. Az uradalmi épületek égtek.

Zárszó

És most, nyájas olvasó, hadd súgok valamit a füledbe; Rzepát nem is vitték volna el katonának. Az a megállapodás nem lett volna elég. De - hiszen tudjuk - a paraszt nem igen ért az ilyesmihez, s az értelmiség - hála a benemavatkozási elvnek - szintén nem sokkal többet... Így hát Zolzikiewicz írnok úr, aki valamit konyított az ilyen dolgokhoz, arra számított, hogy az ügy legalábbis hosszasan elhúzódik, s közben a rémület majd csak a karjába kergeti a menyecskét.

És lám, a nagy férfiú nem tévedett.

Kíváncsi vagy, hogy mi történt vele? Ugyan mi történt volna? Rzepa, mikor a kastélyt felgyújtotta, elindult, hogy most már rajta is bosszút álljon, de a tűzi riadóra felébredt az egész falu, s így Zolzikiewicz írnok úr megmenekült.

Azóta is viseli Birkafőn az írnoki tisztet, de most már komolyan reméli, hogy megválasztják bírónak. Éppen most fejezte be az „Ubrik Borbála” olvasását és változatlanul abban reménykedik, hogy Jadwiga kisasszony egyszer mégiscsak megszorítja kezét az asztal alatt.

Hogy a bíróválasztás és a kézszorítás reménye miként üt be, azt megmutatja a jövő.

TÉVEDÉSEK VÍGJÁTÉKA

Vázlat az amerikai életből

Bevezetés

E karcolatom tárgyául szolgáló eset állítólag valóban megtörtént egy amerikai kisvárosban. Keleten vagy nyugaton történt-e, nem tudtam kipuhatolni, de ez nem is fontos. Az is lehetséges, hogy valami amerikai vagy német novellaíró már korábban felhasználta ezt a témát, de véleményem szerint ez is egészen közömbös lehet az olvasó számára, akárcsak az, hogy melyik helység volt a történet színhelye.

A szerzői szabadság adta jogommal élve, úgy mondom el az esetet, mintha Kaliforniában történt volna, s közben igyekszem néhány jellegzetes vonással vázolni az itteni kisvárosi életet.

Öt vagy hat évvel ezelőtt Maripoza kerület egy helységében nyersolajforrásra bukkantak. Nevadában és egyéb államokban állítólag óriási hasznot hajtanak a nyersolajforrások, s ez mindjárt arra ösztökélt néhány vállalkozót, hogy társaságot alakítsanak az újonnan felfedezett források kiaknázására. Hozattak különféle gépeket, szivattyúkat, emelődarukat, létrákat, hordókat, kádakat, fúrókat és kazánokat; házakat építettek a munkások számára, a helyet elnevezték Struck Oilnak, s bizonyos idő múlva a néptelen, puszta területen, ahol egy évvel előbb csak sakálok tanyáztak, megszületett az új település néhány tucat házzal, melyekben néhány száz munkás lakott.

Két évvel később Struck Oil felvette a Struck Oil City nevet, s valóban city is volt ez már a szó teljes értelmében. Tessék csak elképzelni, volt ott már cipész, szabó, ács, kovács, mészáros és egy francia orvos is, aki annak idején Franciaországban a borotvát kezelte ugyan, de különben „tanult” és ártalmatlan ember volt, ami egy amerikai orvosnál már igen sokat jelent.

Az orvosé volt egyúttal a patika és a posta is, így hát háromféle prakszist is folytatott. Patikusnak éppen olyan ártalmatlan volt, mint orvosnak, mert gyógyszer-tárában mindössze kétféle orvosságot lehetett kapni, mégpedig cukorszirupot és leroát. A csendes, szelíd öregember gyakran biztatta betegeit:

- Sose féljenek az én orvosságaimtól, nekem az a szokásom, hogy ha a betegnek orvosságot írok, magam is beveszem ugyanazt az adagot, mert úgy gondolkozom, hogy ha az nekem, az egészséges embernek nem árt, akkor a betegnek sem árthat. Nem igaz?

- Dehogynem! - felelték a megnyugtatott polgárok, mert eszükbe sem jutott, hogy az orvosnak nemcsak az a kötelessége, hogy ne ártson a betegeknél, hanem az is, hogy segítsen rajtuk.

Dasonville úr - ez volt a doktor neve - különösen a leroa csodálatos hatásában bízott. A meetingeken¹⁵⁵ nem egyszer lekapta fejéről a kalapot s így szónokolt a közönségnek:

- Hölgyeim és uraim! Győződjének meg róla, mi az a leroa! Hetven éves vagyok; negyven év óta naponta szedem ezt a szert, s íme, egyetlen ősz hajszálam sincs.

¹⁵⁵ nyilvános gyűlés (angol).

A hölgyek és urak most is megjegyezhatték volna, hogy ősz hajszála nem volt ugyan, de nem volt más sem, mert a feje kopasz volt, akár a tök. Mivel azonban az effajta megjegyzések semmiben sem segítettek volna elő Struck Oil City fejlődését, így hát nem is álltak elő ilyesmivel.

Közben pedig Struck Oil City gyorsan növekedett. Két esztendő múlva vasúti szárnyvonalat építettek ki a városhoz. Voltak már választott tisztviselői: a közszeretben álló orvos mint az értelmiség képviselője, lett a bíró; a lengyel-zsidó cipész, Mr. Davis (Dávid) a serif, vagyis a rendőrfőnök, bár igaz, hogy az egész rendőrség csupán a serifből állt; építettek iskolát s annak vezetését a külön e célra meghívott aggszűzre, az örökös fogfájásban szenvedő *School Madam*-re bízta, végül felépült az első szálloda is, a „United States Hotel”.

A business¹⁵⁶ is rendkívül megélénkült. A nyersolajszállítás nagy hasznot hajtott. Egyszerre feltűnt, hogy Mr. Davis üveges kirakatot építtetett üzlete elé, amilyen a San Franciscó-i cipészüzleteket díszíti. A város polgárai a legközelebbi meetingen nyilvánosan köszönetet szavaztak Mr. Davisnek a város eme „új díszéért”, amire ő, a város nagy polgárához illő szerénységgel így felelt: *Thank you! Thank you!*¹⁵⁷ *Aj vé!*

Ahol bíró is van, meg serif is, ott ügyek is vannak, ez pedig sok irkafirkával és papírfogyasztással jár, ennél fogva a Coyote street és az I. utca sarkán egy *stationery*, vagyis papírkereskedés létesült. Itt egyúttal hírlapokat és Grant elnököt gúnyoló karikatúrát is árultak. A képen a parasztnak rajzolt Grant az Egyesült Államokat ábrázoló tehenet feji. A serifnek nem volt feladata, hogy az ilyen és hasonló rajzok árusítását betiltsa; ez nem tartozott a rendőrség ügykörébe.

De ez még nem minden. Egy amerikai város nem lehet el újság nélkül, ennél fogva a második év elteltével megjelent az újság is, a „Saturday Weekly Review” (Szombati Heti Szemle), annyi előfizetővel, ahány lakosa volt Struck Oil Citynek. Az újság szerkesztője egyúttal kiadó, nyomdász, adminisztrátor és kézbesítő is volt egy személyben. Ez utóbbi feladatát annál is könnyebben elláthatta, mert teheneket is tartott, s a tejet úgyis szét kellett hordania minden reggel. Ez viszont egyáltalán nem akadályozta abban, hogy a politikai vezércikkeket ily szavakkal kezdje: „Ha Egyesült Államaink alávaló elnöke megszívlelné lapunk legutóbbi számában adott tanácsainkat” stb.

Látjuk tehát, hogy az áldott Struck Oil Cityben most már semmi sem hiányzott. Emellett, mivel a nyersolajkitermeléssel foglalkozó bányászokban nincs meg sem az az erőszakosság, sem az a vaskosság, mely az aranybányászokra annyira jellemző - a városban teljes volt a nyugalom. Senki sem verekedett össze senkivel, lincselésről hallani sem lehetett; nyugodtan folyt az élet, s a napok egyformák voltak, mint a vízcseppek. Reggelenként mindenki a business-szel foglalkozott, esténként a polgárok az utcán égették a szemetet, s ha meeting nem volt, avval a tudattal hajtották fejüket álmra, hogy másnap este megint szemetet fognak égetni.

A serif egyetlen gondja az volt, hogy nem tudta leszoktatni a polgárokat arról, hogy esténként a város fölött elhúzó vadlibákra lövöldözzenek. A város törvényei tiltják az utcákon való lövöldözést. „Nem mondom, ha valami nyavalyás kis fészekről volna szó - ismételte a serif - de egy ilyen nagy városban pif-puf, pif-puf! Ez nagyon csúnya dolog!”

¹⁵⁶ üzlet (angol).

¹⁵⁷ Köszönöm! Köszönöm! (angol)

A polgárok meghallgatták, bólogattak hozzá, rá is mondták: „*O, yes!*”, de mikor esténként a bíborszínű égen megjelentek a vadlibák szürke láncai, amint a hegyek felől az óceán irányában húztak, azon módon megfélelkeztek ígéretükről, kapták a puskát, s megkezdődött megint a lövöldözés, amúgy istenigazában.

Mr. Davis megtehetette volna ugyan, hogy a kihágókat bekíséri a bíróhoz, s a bíró kiróhatta volna a pénzbírságot, igen ám, de nem szabad elfelejteni, hogy a tettes, ha megbetegedett, egyúttal az orvos páciense, s ha cipője elszakadt, a serif vevője volt: mivel pedig kéz kezét mos, ennél fogva egyik holló a másiknak nem vájja ki a szemét.

Struck Oil Cityben tehát teljes volt a nyugalom, akár az égből; egyszerre azonban - vége szakadt a szép napoknak.

A *grocery* tulajdonosa halálos gyűlöletre lobbant versenytársa, a másik *grocery* tulajdonosnője iránt, és viszont.

Itt talán jó lesz megmagyarázni, mit jelent Amerikában ez a szó: *grocery*. Ez olyan bolt, ahol mindent árulnak. Lehet ott kapni lisztet, kalapot, szivart, seprűt, gombot, rizst, szardíniát, inget, szalonnát, vetőmagot, blúzt, nadrágot, lámpaüveget, baltát, kétszersültet, tányért, papírgallért, szárított halat, egyszóval mindent, amire az embernek szüksége lehet. Eleinte csak egy *grocery* volt Struck Oil Cityben, s ennek tulajdonosa egy Hans Kasche nevű, poroszországi születésű, harmincöt éves, düllelt szemű, flegmatikus német. Nem volt ugyan kövér, de jól megtermett; mindig ingujjban járt, s a pipa soha ki nem szakadt a szájából. Angolul csak éppen annyit tudott, amennyit a business megkívánt, ezenfelül egy kukkot sem. Boltját azonban jól vezette, olyannyira, hogy egy esztendő múlva Struck Oil Cityben már azt beszéltek, megér néhány ezer dollárt.

Egyszerre azonban megjelent a második *grocery*.

És különös, az egyik egy német férfi volt, a másik pedig egy német nő. „Kunigunde und Eduard, Eduard und Kunigunde!” A két fél között mindjárt megindult a háború, mégpedig azzal, hogy Neumann - vagy ahogyan ő magát nevezte - Nyumen kisasszony a megnyitó löncsön olyan lángossal kínálta a vendégeit, amelynek a lisztje szódával és timsóval volt hamisítva. Ezzel ugyan legtöbbet önmagának árthatott volna a polgárok szemében, ha nem állította s tanúkkal nem bizonyította volna, hogy mivel az ő lisztje még nem volt kicsomagolva, a lángoshoz való tisztet a Hans Kasche boltjában vásárolta. Mindez annak a bizonyítására szolgált, hogy Hans Kasche egy alávaló, irigy ember, aki mindjárt az elején így akarta tönkretenni versenytársát a közvélemény előtt. Különb is előre látható volt, hogy a két *grocery* vetélkedni fog egymással, de azt senki sem sejtette, hogy ez a verseny szörnyű személyes gyűlölködéssé fajul. A gyűlölet rövidesen olyan fokra hágott, hogy Hans mindig akkor égette a szemetet, amikor a szél a füstöt versenytársa boltja felé vitte; Nyumen kisasszony viszont Hansot sohasem nevezte másként, mint „dacsman”-nek (német ember), amit amaz a legnagyobb sértésnek vett.

A város lakosai eleinte nevettek rajtuk, annyival is inkább, mert egyikük sem tudott angolul; lassanként azonban a boltokhoz való kölcsönös viszony következtében a városban két párt alakult ki, a Hansistáké és a Neumannistáké. A két párt tagjai sanda szemmel kezdtek egymásra tekingetni, ami egyrészt ártalmára lehetett Struck Oil City boldog nyugalmanak, másrészt a jövőben fenyegető bonyodalmakhoz is vezethetett. Mr. Davis, a mélyenszántó politikus - forrásánál akarván a bajt gyógyítani - arra törekedett, hogy a két németet kibékítse egymással. Volt úgy, hogy megállt az utca közepén s anyanyelvükön ily szavakkal fordult hozzájuk:

- No, mit veszekednek, mintha nem is egy cipésznél vásárolnák a cipőjüket? Most olyan portékám van, hogy jobbat San Franciscóban sem árulnak.

- Kár a cipőt dicsérni az olyan előtt, aki nemsokára úgyis mezítláb fog járni - vágott szavába savanyúan Neumann kisasszony.

- Én nem a lábammal szerzem a hitelt - vágott vissza Hans egykedvű nyugalommal.

Tudni kell ugyanis, hogy Neumann kisasszonynak - minden németisége ellenére - valóban szép lába volt, az ilyen célzások tehát halálos haragra ingerelték szívét.

A városban a két párt már a meetingeken is kezdte szellőztetni Hans és Neumann kisasszony ügyét; mivel pedig Amerikában női ügyekben soha, senki sem találja meg a maga igazságát, a többség mindinkább Neumann kisasszony felé hajlott.

Hansnak rövidesen azt kellett tapasztalnia, hogy üzlete már alig hajt valami hasznot.

De Neumann kisasszony boltja sem ment valami ragyogóan, mert a város nőlakosai mind Hans pártjára álltak! Észrevették ugyanis, hogy férjeik gyakran be-betérnek a szép német leányhoz vásárolni, és minden alkalommal a kelletténél tovább időznek ott.

Mikor egyik üzletben sem volt vevő, Hans és Neumann kisasszony kiálltak a boltajtóba, egyik a másikával szemben, s mérgezett pillantásokkal lövöldözték egymást. Neumann kisasszony ilyenkor ezt dúdolgatta az „O, du lieber Augustin...” dallamára:

- *Dacsmen, dacsmen, da-dacsmen, da-dacsmen-men!*

Hans nézte a leány lábát, az alakját, majd az arcát s szeme olyan kifejezést öltött, mintha egy sakál hónapos hulláját nézte volna, azután pokoli kacajra fakadva kiáltotta:

- *By God!*¹⁵⁸

E flegmatikus férfi gyűlölete olyan fokra hágott, hogy mikor reggel megjelent üzlete ajtajában és Neumann kisasszony még nem volt kint, úgy izgett-mozgott, mintha valami hiányoznék.

Már régen tettelegességre is sor került volna közöttük, ha Hans nem lett volna bizonyos afelől, hogy Neumann kisasszonnyal szemben minden hivatalos ügyben csak ő lehet a vesztes, annyiival is inkább, mert versenytársa mögött állt a „Saturday Weekly Beview” szerkesztője. Hans akkor győződött meg erről, amikor felröpítette a hírt, hogy Neumann kisasszony műkeblet visel. Ez valószínű is volt, hiszen az ilyesmi Amerikában általános szokás. A következő héten azonban a „Saturday Weekly Review”-ban megjelent egy dörgedelmes cikk, amelyben a szerkesztő általában a dacsmenek rágalmazásairól szólva, végezetül „mint jól értesült tényező”, ünnepélyesen igazolta, hogy egy bizonyos meghurcolt *Lady* keble valódi.

Ettől kezdve Hans a megszokott tejeskávé helyett feketekávét reggelizett, mert nem akart tejet vásárolni a szerkesztőtől, ehelyett azonban Neumann kisasszony két adagot vásárolt. Ezenfelül új ruhát csináltatott magának, melynek szabása mindenkit meggyőzött arról, hogy Hans rágalmazó.

A fiatalember e női ravaszsággal szemben védtelennek érezte magát; közben pedig Neumann kisasszony, reggelenként boltja előtt állva, egyre hangosabban énekelt:

- *Dacsmen, dacsmen, da-dacsmen, da-dacsmen-men!*

¹⁵⁸ Istenemre! (angol)

„Mit csináljak vele? - tűnődött Hans. - Van egy kis mérgezett búzám a patkányok ellen, legalább a tyúkjait kipusztíthatnám? Nem! Még megfizettetik velem! De tudom már, mit teszek.”

S estefelé Neumann kisasszony nagy csodálkozással látta, hogy Hans egész nyaláb napraforgót hoz elő s lerakja sorba, mintha ösvényt készítené rácsos pinceablakához.

„Kíváncsi vagyok, mi lesz ebből - gondolta magában - biztosan valami éellenem!”

Közben besötétedett. Hans a napraforgót két sorban rakta le, úgyhogy csak a két sor között vezetett szabad út a pince ablakához; azután kihozott egy vászonlepelbe takart tárgyat, háttal fordult Neumann kisasszony felé, levette a leplet a titokzatos tárgyról s befedte napraforgólevelekkel, majd a falhoz lépett s valami betűket rajzolgatott rá.

Neumann kisasszonyt majd megölte a kíváncsiság.

„Biztosan rólam ír valamit - gondolta - de csak menjen mindenki aludni, lemegyek s megnézem, ha addig élek is!”

Hans, munkája végeztével, felment lakásába s csakhamar eloltotta a lámpát. Ekkor Neumann kisasszony sietve magára kapta pongyoláját, papucsot húzott mezítelen lábára, aztán - gyerünk lefelé. A napraforgót elérve, a kis ösvényen egyenesen az ablak felé tartott, mert el akarta olvasni a falon levő feliratot. Egyszerre: szeme kidüledt, felsőtestét hirtelen hátrahajította, szájából fájdalmasan tört fel a kiáltás: „Jaj! Jaj!” - azután a kétségbeesés: „Segítség! Segítség!!!”

Fent feltolták az ablakot.

- *Was ist das?*¹⁵⁹ - hallatszott Hans nyugodt hangja. - *Was ist das?*

- Átkozott dacsmen! - rikácsolta a kisasszony. - Meggyilkoltál, elvesztettél! Holnap lógni fogsz! Segítség, segítség!

- Mindgyárt megyek! - felelte Hans.

Egy pillanat múlva már meg is jelent, gyertyával a kezében. Ránézett a kisasszonyra, aki úgy állt ott, mintha a földhöz szögezték volna, azután kezét csípőjére tette és felkacagott.

- Ki az? Neumann kisasszony? Ha! Ha! Ha! Jóestét, kisasszony! Ha, ha, ha! Szkunskot akartam fogni a csapdával és kisasszonyt fogtam. Minek jött ide, minek leskelődik a pincémbe? Hiszen odaírtam a figyelmeztetést, hogy közeledni veszélyes. Most csak kiabáljon, hadd szaladjanak össze az emberek, hadd tudja meg mindenki, hogy éjszakánként idemáskál, hogy belessen a dacsmen pincéjébe. *O, mein Gott!*¹⁶⁰ Csak kiabáljon, de ittmarad reggelig! Jóéjszakát, kisasszony, jóéjszakát!

Neumann kisasszony helyzete rettenetes volt. Kiabáljon? Összefutnak az emberek, s szégyenben marad! Ne kiabáljon? Akkor itt állhat egész éjszaka a csapdában, hogy másnap az egész világ őt bámulja. S közben a lába egyre jobban fáj... A feje szédülni kezdett, a csillagok összekeveredtek szeme előtt, a hold Hans csúfondáros ábrázatát öltötte... Elájult.

- *Herr Je!*¹⁶¹ - döbrent meg Hans. - Ha meghal, holnap meglincselnek bíróság nélkül.

¹⁵⁹ Mi az? (német)

¹⁶⁰ Ó, Istenem! (német)

¹⁶¹ Helyesen: Herr Jesus! - Uram Jézus! (német)

S ijedtében hajaszála is égnek meredt.

Nem volt mit tenni, sebtében előkereste a kulcsot, hogy a csapdát kinyissa, de ez nem ment könnyen, mert a kisasszony pongyolája beleakadt a vasba. Fel kellett hát kissé hajtani és... Hans - minden gyűlölete és ijedelmé ellenére - nem tudott ellenállni, hogy egy pillantást ne vessen ellenfelének márványszerű, gyönyörű lábára, melyet még a hold vörös fénye is megvilágított.

Nem hazudott volna, aki azt állítja, hogy gyűlöletébe e pillanatban szájalom is vegyült. Gyorsan kinyitotta a csapdát, de mivel a kisasszony nem mozdult, karjára emelte és sietve felvitte a leány lakásába. Útközben megint szájalmat érzett. Azután visszament saját otthonába, de egész éjjel nem bírta lehunyni a szemét.

Másnap Neumann kisasszony nem jelent meg boltja ajtajában, hogy elénekelje: „Dacsmen, dacsmen, da-dacsmen,...” Talán szégyellte magát, de az is lehet, hogy csendben bosszút forralt.

Kiderült, hogy csakugyan bosszún törte a fejét. Még ugyanaznap este az „S. W. Review” szerkesztője kihívta Hansot ököltre s mindjárt a küzdelem elején kékre zúzta a szemét. Hans azonban a kétségbeesésig feldühödve annyi rettenetes csapást mért rá, hogy a szerkesztő rövid, de hiábavaló ellenállás után „*Enough, enough!*” (elég, elég) kiáltással egész hosszában végigzuhan a földön.

Nem tudni, milyen úton-módon értesült az egész város Neumann kisasszony éjszakai esetéről, de annyi bizonyos, hogy nem Hanstól. A szerkesztővel vívott harc után Hans szívéből ismét eltűnt az ellenfele iránti szájalom, s nem maradt más, mint a gyűlölet.

Érezte, hogy a gyűlölt kéz valami váratlan csapást tartogat számára, s nem is kellett rá sokáig várnia. A grocery-tulajdonosok gyakran ragasztanak boltjuk falára hirdetéseket mindenféle árucikkről s ezeket rendszerint *Notice* felirattal látják el. Másfelől azt is tudni kell, hogy a groceryk szokták a kocsmákat ellátni jéggel, jég nélkül ugyanis egyetlen amerikai sem iszik sem whiskyt, sem sört. Nos, Hans egyszerre csak azt vette észre, hogy egyáltalában nem vásárolnak tőle jeget. A vasúttal hozatott nagy jégtömbök a pincéjében olvadoztak; a kár jó tízegynéhány dollárra rúgott. Miért? Hogyan? Mi módon? Hans látta, hogy még az ő párthívei is Neumann kisasszonytól vásárolják naponta a jeget; nem értette hát, mit jelent ez, hiszen egyik kocsmárossal sem veszett össze.

Elhatározta, hogy világosságot derít a dologra.

- Mért nem tőlem vásárolja a jeget? - kérdezte keréketört angolságával Peters kocsmárostól, amint az éppen ott ment el boltja előtt.

- Mert maga nem tart jeget.

- Hogy érti ezt?

- Úgy, hogy tudom!

- *Aber*,¹⁶² hiszen van jegem.

- Hát ez mi? - felelte a kocsmáros, a ház falára ragasztott hirdetésre mutatva.

Hans odanézett és elzöldült haragjában. Hirdetésében a *Notice* szóból valaki kikaparta a „t” betűt, s így abból *No ice* lett, ami angolul annyit jelent: jég nincs.

¹⁶² de (német).

- *Donnerwetter!*¹⁶³ - kiáltotta Hans s elkékült arccal, remegve rohant Neumann kisasszony boltjába.

- Ez alávalóság! - hörögte tajtékozva. - Miért kaparta ki azt a betűt a közepéből?

- Mit kapartam ki a közepéből? - kérdezte Neumann kisasszony együgyű arccal.

- Mondom, a „t” betűt. Kikaparta a „t” betűmet! *Aber goddam!*¹⁶⁴ ez nem mehet így tovább! Meg kell fizetnie a jegemet! *Goddam! Goddam!*

S megszokott hidegvérét elveszítve, ordította, mint egy megszállott, mire Neumann kisasszony is kinyitotta a száját, hogy az emberek összeszaladtak.

- Segítség! - kiabálta Neumann kisasszony. - A dacsman megőrült! Azt mondja, hogy valamit kikapartam a közepéből, pedig hozzá se nyúltam. Mit kaparhattam volna ki belőle!? Hozzá se nyúltam! Ó, Istenem! A szemét, azt kikaparnám, ha tudnám, de egyebet nem. Ó, én szegény magányos nő!... Még megöl, meggyilkol!

Így jajveszékelve, sűrű könnyeket hullatott. Az emberek nem értették ugyan, miről van szó, de az amerikaiak nem bírják a női könnyeket, galléron ragadták hát a németet és kidobták. Hans védekezni akart, de hiába, úgy kiröpült, mintha parittyából lőtték volna ki. Átrepült az utcán, be a saját boltja ajtaján s egész hosszában elvágódott.

Egy héttel később üzlete fölött óriási, festői cégér hivalkodott. A cégéren egy majom díszlett csikos szoknyában, fehér, melles kötényben, akárcsak Neumann kisasszony. A kép alatt a felirat, hatalmas sárga betűkkel: „Grocery a majomhoz.”

A nép összeverődött bámészkodni. A hangos nevetés Neumann kisasszonyt is boltja ajtajába csalta. Kijött, odanézett, elsápadt, de lélekjelenlétét megőrizve, hangosan odakiáltotta:

- Grocery a majomhoz? Természetes, hiszen az a grocery Kasche úré! Ha!

De azért a tőr szíven találta. Délben hallotta, amint a gyerekek, iskolából jövet a boltok elé érve, tömegesen megálltak a cégtábla előtt s úgy kiabálták:

- *O! That's miss Neumann! Good evening, miss Neumann!*¹⁶⁵

Ez már több volt a soknál. Estefelé, mikor a szerkesztő meglátogatta, így szólt hozzá:

- Az a majom, én vagyok! Tudom, hogy én vagyok, de ezt nem viszi el szárazon. Le kell vennie és saját nyelvével lenyalnia - énelőttem.

- Mit kíván tenni?

- Máris megyek a bíróhoz.

- Hogy érti, hogy márís?

- Holnap.

Reggel el is indult s beszólt Hansnak:

- Ide hallgasson, Dacsman úr! Tudom, hogy az a majom én vagyok, de jöjjön csak velem a bíróhoz. Majd meghalljuk, ő mit szól hozzá.

¹⁶³ Teringettét! (német)

¹⁶⁴ Átkozott! (angol)

¹⁶⁵ Ó, hisz ez Neumann kisasszony! Jóestét, Neumann kisasszony! (angol)

- Azt, hogy a boltom fölé azt festhetek, amit akarok.

- Majd elvállik mindjárt.

Neumann kisasszony lélegezni is alig bírt.

- S honnan tudja, kisasszony, hogy az a majom önt ábrázolja?

- Az ösztönöm súgja. Jöjjön csak, jöjjön a bíróhoz, mert ha nem, a serif vasraverve kíséri be.

- Jól van, megyek - felelte Hans, győzelmében bízva.

Mindketten bezárták a boltjukat s elindultak, de útközben is folyton egymást szidalmazták. Csak Dasonville bíró ajtaja előtt jutott eszükbe, hogy egyikük sem tud eléggé angolul ahhoz, hogy az esetet előadja. Mit tegyenek? Nos, a serif mint lengyel zsidó tud németül is meg angolul is. Nosza a serifhez.

De az éppen a szekéren ült és valahova indulni készült.

- Menjenek a pokolba - kiáltotta. - Az egész város maguk miatt kavargog! Éveken át viselnek egy-egy pár cipőt! Megyek *lumberért*.¹⁶⁶ *Good bye!*¹⁶⁷

És elhajtott.

Hans csípőre tette a kezét.

- Holnapig várnia kell, kisasszony - jegyezte meg egykedvűen.

- Énnekem? Inkább meghalok. Hacsak le nem veszi a majmot.

- Nem én!

- Akkor lógni fog! Lógni fog, Dacsmen úr! Nem kell ide serif, a bíró úgyis tudja, miről van szó.

- Akkor hát menjünk a serif nélkül - egyezett bele Hans.

De Neumann kisasszony tévedett. Az egész városban a bíró volt az egyetlen ember, aki egy szót sem tudott viszálykodásukról. Az ártatlan aggastyán leroáját kavargatta abban a szent hitben, hogy megváltja a világot.

Jóságosan és előzékenyen fogadta őket, mert ő mindenkit így fogadott.

- Mutassák a nyelvüket, gyermekeim!... - szólt. - Mindjárt felírok...

Mindketten hadonászva igyekeztek megmagyarázni, hogy nem orvosságot kívánnak, Neumann kisasszony szóval is ismételte:

- Nem az kell nekünk, nem az!

- Hát akkor mi?

Egymás szavába vágva beszéltek. Ha Hans egy szót mondott, Neumann kisasszony tized; végül is a kisasszonynak az az ötlete támadt, hogy a szívére mutatott, jelezvén, hogy Hans hét törrel döfte azt át.

- Értem! Most már értem! - szólt az orvos.

¹⁶⁶ rönkfa (angol).

¹⁶⁷ Isten vele! (angol)

Erre kinyitott egy könyvet és írni kezdett. Megkérdezte Hanstól, hány éves? - Harminchat. Megkérdezte a kisasszonytól is - nem emlékezett pontosan: úgy huszonöt körül. - *All right!* - A keresztnévük? - Hans - Lóra. *All right!* Foglalkozásuk? - grocery-tulajdonosok. - *All right!* Azután még néhány kérdés. Egyikük sem értette, de rávágták: *yes*. Az orvos rábólintott. Minden rendben van.

Mikor az írással végzett, felállt s Lórát, a leány nagy csodálkozására, megölelte és megcsókolta.

A kisasszony ezt jó jelnek vette s rózsaszín reménységekkel eltelve indult haza.

Útközben Hanshoz fordult:

- Majd megmutatom én magának!

- Csak mutogassa a kisasszony másnak - vágott vissza nyugodtan a német.

Másnap reggel a serif odajött a boltjuk elé. Mindegyikük ott állt az ajtajában. Hans pipájából pöfékelt, a kisasszony meg énekelt:

- *Dacsmen, dacsmen da-dacsmen, da-dacsmen-men...*

- Akarnak a bíróhoz menni? - kérdezte a serif.

- Már voltunk.

- És mi történt?

- Drága serifkém, kedves Davis úr! - kiáltotta a kisasszony. - Menjen, kérdezze meg. Éppen szükségem van cipőre. Aztán szóljon egy jó szót az érdekemben. Látja, szegény, magányos leány vagyok...

A serif elment s egy negyedóra múlva visszatért. De nem tudni, miért, nagy csoport ember követte.

- No mi az? Mi újság? - faggatták mind a ketten.

- Minden rendben van. Ó! - felelte a serif.

- No, mit csinált a bíró?

- Mit csinált volna? Összeadta magukat!

- Összeadott?!!!

- Miért? Nem szoktak házasodni az emberek?

Ha hirtelen villám csapott volna le, Hans és Neumann kisasszony akkor sem rémült volna meg ennyire. Hans kidüllesztette szemét, eltátotta a száját, kilógatta a nyelvét s bambán bámult Neumann kisasszonyra, az meg kimeresztette szemét, eltátotta a száját, kinyújtotta a nyelvét és bambán bámult Hansra. Megdermedtek, kövémeredtek, majd mind a ketten egetverően kiáltozták:

- Hogy én legyek a felesége?

- Hogy én legyek a férje?

- Segítség! Segítség! Soha! Azonnal válunk! Én nem akarom!

- Nem, én nem akarom!

- Inkább meghalok! Segítség! Válni, válni, válni! Hogy itt mi történik!

- Kedveseim! - szólt a serif nyugodtan. - Mit használ itt a kiabálás?... A bíró összead, de a bíró nem választ el. Minek itt kiabálni? San Franciscó-i milliomosok maguk, hogy elváljanak? Tudják, mibe kerül az? Aj! Minek ez a lárma? Gyönyörű gyermekcipőcskéim vannak, olcsón adom! *Good bye!* - mondta és a faképnél hagyta őket.

Az emberek is nevetve elszéledtek, s a fiatal házaspárok magukra maradtak.

- Az a francia - kiáltotta a férjezett hajadon - szándékosan tette ezt velünk, mert németek vagyunk!

- *Richtig!*¹⁶⁸

- De elválunk!

- Én kezdem a válást. A kisasszony kikaparta a „t” betűmet.

- Nem, én kezdem! Mert megfogott a csapdával.

- A kisasszony nem kell nekem.

- Én meg gyűlölöm.

Othagyták egymást és bezárták a boltjukat. A leány otthon maradt s egész nap gondolkozott, s a férfi is a saját lakásán. Jött az éjszaka. Az éjszaka nyugalmat hoz. De egyikük sem gondolt alvásra. Lefeküdtek, de valahogyan nem jött álom a szemükre. A férfi ezt gondolta: „Ott fekszik a feleségem.” A leány is eltűnődött: „Ott alszik a férjem!” S szívükben különös érzések fakadtak. Gyűlölet és harag izzott bennük, a magány érzésével elegyítve. Hans ezenkívül a boltja fölött lógó majomra is gondolt. Hogy is hagyhatná ott, hiszen az most már az ő feleségét gúnyolja? S úgy érezte, nagyon csúnya dolgot követett el, amikor azt a majmot megfestette. De hát az Neumann kisasszony! Ó, hogy gyűlöli, őmiatta olvadt el a jege. Őmiatta kellett éjjelre csapdát állítania. S e pillanatban megint eszébe jutottak a hold világánál megpillantott idomai. „Ami igaz, az igaz! Pompás egy leány! - gondolta. - De egyikünk sem szenvedheti a másikat. Micsoda helyzet! *Ach, Herr Gott!*¹⁶⁹ Megnősült? És kit vett el? Neumann kisasszonyt. S a válás olyan sokba kerül, talán az egész grocery rámegy!”

- Én annak a Dacsmennek a felesége? - forrongott magában Neumann kisasszony. - Már nem vagyok leány... vagyis, akarom mondani... leány vagyok, de férjhez mentem! S kihez? Kaschéhez, aki megfogott a csapdával. Igaz ugyan... hogy az ölében hozott fel a lakásomra. Milyen erős! Csak úgy egyszerűen a karjára vett... De mi az? Valami nesz?

Nem volt ott semmi nesz, de Neumann kisasszony mégis félt, holott ez eddig sohasem esett meg vele.

- Ha most mégis merészelne... Istenem!

Azután még hozzátette, de hangjában valami csalódásféle rezgett:

- De nem meri... Ő...

A félelme mindazonáltal egyre erősödött. „Mindig így van ez a magányos nőnél! - fűzte tovább a gondolatot. - Ha valami férfi volna itt, biztonságosabb volna. Hallottam valami gyilkosságról itt a környéken. (Dehogyan hallott gyilkosságról.) Esküszöm, egyszer még meggyilkolnak. Ó, ez a Kasche, ez a Kasche! Elzárta az utamat. Mégiscsak meg kell beszélni azt a válást.”

¹⁶⁸ Úgy van! (német)

¹⁶⁹ Uram Isten! (német)

Ily gondolatokkal hánykolódott a széles amerikai ágyon s valóban nagyon elhagyatottnak érezte magát. Egyszerre megint felült. Rémségének ezúttal csakugyan volt oka. Az éjszaka csendjében tisztán hallatszott a kalapálás.

- Jézusom! - kiáltotta a kisasszony. - Valaki be akar törni az üzletbe!

Azzal kiugrott az ágyból, az ablakhoz futott, de amint kinézett, egyszerre megnyugodott. A hold világánál egy létra látszott, s rajta Hans kerekded, fehér alakja, amint egy kalapáccsal a majmot tartó szegeket verdesi ki.

Neumann kisasszony halkán kinyitotta az ablakot.

„Mégiscsak leveszi a majmot: ez rendes dolog tőle!” - gondolta.

S hirtelen úgy érezte, mintha valami olvadoznék a szíve körül.

Hans lassan szedegette ki a szegeket. A bádoglemez csörömpölve hullott a földre, ekkor leszállt, leverte a keretet a lemezről, a bádogot izmos kezével trombitává göngyölte, aztán elvitte a létrát.

A leány tekintetével követte... Csendes, langyos éjszaka volt...

- *Herr* Hans... - suttogta hirtelen.

- A kisasszony nem alszik? - kérdezte Hans, szintén suttogva.

- Nem! Jóestét!

- Jóestét kívánok.

- Mit csinál?

- Leszedtem a majmot.

- Köszönöm, *Herr* Hans.

Pillanatnyi csend.

- *Herr* Hans! - rezdült ismét a hajadoni hang.

- Tessék, Lóra kisasszony?

- Meg kell beszélünk a válást.

- Úgy van, Lóra kisasszony.

- Holnap?

- Holnap.

Pillanatnyi csend; a hold mosolyog, a kutyák nem ugatnak.

- *Herr* Hans!

- Tessék, Lóra kisasszony?

- Én nagyon szeretném sürgősen elintézni azt a válást...

Hangja mélabúsan rezgett...

- Én is, Lóra kisasszony!

Hangja szomorúan zengett.

- S tudja, hogy ne halogassuk...

- Legjobb, ha nem halogatjuk.
- Minél hamarabb beszéljük meg, annál jobb.
- Annál jobb, Lóra kisasszony.
- Akkor talán most mindjárt...
- Ha a kisasszony megengedi...
- Szóval feljön hozzám?
- Csak felöltözöm.
- Minek az a ceremónia?

Lent kinyílt az ajtó, Hans eltűnt a sötétben s egy pillanat múlva ott volt a csendes, meleg, tiszta leányszobában. Lóra kisasszony elragadó volt fehér pongyolájában.

- Hallgatom, Lóra kisasszony - szólt Hans megtört, lágy hangon.
- Mert tudja, én nagyon szeretnék elválni, de... félek, hogy az utcáról valaki meg talál látni.
- De hiszen az ablakok sötétek... - felelte Hans.
- Ah, igaz! - hagyta helyben Lóra.

Erre megkezdődött a tanácskozás a válásról, de ez már nem tartozik az elbeszéléshez.
Struck Oil Cityben helyreállt a békeség.

AZ ÍGÉRET FÖLDJÉN

I

Az óceán - Elmélkedés - Vihar - Megérkezés

A „Blücher” nevű német gőzös Hamburgból kifutott New York felé s lágyan ringatózott a nyílt tenger hullámain.

Már négy napja úton volt, két nappal ezelőtt elhagyta Írország zöld partjait s onnan már a nyílt óceánon haladt tovább. A fedélzetről, ameddig a szem ellát, minden irányban csak zöldes-szürke víz látszott. A hajó orra lomhán hömpölygő, sötét barázdákat vágott, helyenként tajtékos tarajú hullámokat vetett, s a határtalan óceán a távolban a fellegekben bujkáló látóhatárral ölelkezett.

Ahol a fehér felhők fénye a tengerre vetődött, a hajó fekete teste élesen elütött a víz gyöngyház színű tükrétől. Orrával nyugat felé fordulva, hol erőlködve kepesztett a hullámhegyekre, hol meg alábukott, mintha el akarna merülni. Egyszer eltűnt, máskor ismét felkapta egy-egy hullám s úgy röpítette a magasba, hogy szinte a feneke is látszott, aztán haladt tovább a maga útján. Jöttek felé a hullámok, ő meg ment velük szembe s orrával vígan szeldelte a habokat. Utána tajtékos hátú, óriási vízikígyó húzódott, s a fehér habok fölött néhány sirály keringett vidáman bukfencezve, s közben éppen úgy sikongattak, mint kedves ismerősünk - a mocsári búbic.

Kedvező szél fújt, a hajón tehát kifeszítették a vitorlákat, s a gép csak félgőzzel dolgozott. Az idő egyre javult, a rongyos felhők közül helyenként kilátszott a kék ég egy-egy darabja s folyton változtatta alakját. Mióta a „Blücher” kifutott a hamburgi kikötőből, állandóan fújt a szél, de vihar nem ígérkezett. A kelet-nyugati szél néha teljesen elállt, s ilyenkor a vitorlák hangosan laffogva lelankadtak, hogy egy-egy újabb fuvallatra ismét kidagadjanak, mint a hattyú nyaka. A matrózok testhezálló kötött kabátjukban sürgölődtek, húzták az árbockötelet, s szomorkás „hó-ó-ó!” kiáltással énekritmusra hajlongtak előre-hátra, s kiáltásukba belebelevágott a tisztek sípjainak éles hangja és a kémény lázas lihegése, amint szakadozott gőzgomolyagokat és fekete füstkarikákat okádott az ég felé.

Az utasok a szép időt kihasználva, kitódultak a fedélzetre. A hátsó fedélzeten látni lehetett az első osztály közönségét, fekete köpenyben és ugyanilyen kalapban, ezzel szemben elől élénk színben virított a fedélközi utasok, többnyire kivándorlók tarkabarka sokasága. Egyesek letelepedtek a padokra, s kurta szárú pipájukból pöfékeltek, mások végigheverték batyuikon, sokan pedig a mellvédre könyökölve bámulták a vizet.

Akadtt közöttük néhány asszony is, némelyiknek gyermek is volt a karján, s övére akasztva csörömpölt a sok bádagedény. A fiatalemberek - bukdácsolva és tántorogva ugyan - de azért hősiesen végigsétáltak egészen a hajó orráig. Hangosan fújták a hazai éneket: „Wo ist das deutsche Vaterland?”¹⁷⁰ s közben talán éppen arra gondoltak, hogy ezt a *Vaterland*-ot soha többé meg nem látják. De azért vidám jókedvük egy pillanatra sem hagyta el őket. A tarka csoportban két utas különösen kitűnt szomorúságával: egy idős férfi és egy fiatal leány. Külön is húzódtak a többiektől. Nem tudtak németül, nem csoda hát, ha teljesen magukra maradtak. Nem nehéz kitalálni, ki ez a két hallgatag, szomorú utas - lengyel parasztok.

¹⁷⁰ Hol vagy, német hazám? (német)

A férfi neve Wawrzon Toporek, a lányáé Marysia. Amerikába készülnek s most először merészkedtek ki a fedélzetre. Lesoványodott, fakó arcukról a félelem és csodálkozás tükröződik. Ijedten nézegetnek körül, bámulják az utasokat, a matrózokat, a hajót, a hangosan lihegő kéményt, a víz fenyegető hullámain, amint tajtéksörényüket fel-felfröcskölik, egészen a hajó mellvédjéig. Még egymáshoz sem igen mernek szólni. Wawrzon egyik kezével a korlátba fogódzik, a másikban négyszegletes lengyel sapkáját szorongatja, hogy a szél el ne kapja, Marysia pedig apjába kapaszkodik, s valahányszor a hajó erősebben oldalra billen, szorosabban simul az öreghez s halkán sikongat ijedtében. Kis idő múlva az öreg megtörte a csendet:

- Marys!

- Mia?

- Látod?

- Látom.

- Csodálkozol?

- Csodálkozom.

Pedig sokkal inkább félt, mint csodálkozott, s a vén Toporek nemkülönben. Szerencsájukra a hullámlázás csendesedett, a szél alábbhagyott, s a felhők közül előtűnt a nap. Mikor megpillantották az „édes napocsát” s látták, hogy az itt is szakasztott olyan, mint Lipincében, egyszerre megkönnyebbült a szívük. De hogyisne, itt minden új és ismeretlen volt számukra, csak ez a sugárzó, ragyogó tűzgolyó az ő régi barátjuk és oltalmazójuk.

Közben a tenger tükre lassanként teljesen kisimult: kis idő múlva a vitorlák egészen lelohadtak, s a magas parancsnoki hídról felhangzott a kapitány sípjele, mire a matrózok rávetették magukat a vitorlákra és kezdték bevonni. Toporek és Marysia egyik bámulatból a másikba esett, mikor látták, a sok matróz hogyan futkos ide-oda a kötélzeten s hogyan függ a magasban a feneketlen mélység fölött.

- A mi legényeink odahaza ezt meg nem tennék - jegyezte meg az öreg.

- Ha a németek megteszik, Jasko is megtenné - felelte Marysia mély meggyőződéssel.

- Mék Jasko? A Sobekéké?

- Dehogyan. Smolak, a csikós.

- Nem mondom, az derék legény, de azért csak verd ki a fejedből. Nem hozzád való, meg te se öhozzá. Te Amerikába mégis kisasszonynak, a meg csikós volt és az is marad.

- Neki is van tán gazdasága...

- Van ám, de Lipincében.

Marysia nem felelt, csak úgy magában gondolta, hogy kinek mi a sorsa, azt el nem kerülheti, s utána nagyot sóhajtott. A vitorlákat már bevonták, a gőzös csavarja úgy fodrozta a vizet, hogy a hajó csak úgy remegett a hullámveréstől. De a ringatózás csaknem egészen elmúlt. A távolban a víz már simának és kéknek látszott. A fedélzet alól egyre újabb alakok kerültek elő: munkások, német parasztok, a különböző tengerparti városok mindenféle csavargói, akik nem is annyira munkát keresni, mint inkább szerencsét próbálni indultak Amerikába. A fedélzeten már szorongott a tömeg, és Wawrzon és Marysia - hogy senkinek szemet ne szúrjanak - leültek egy kötélcsomóra a hajó orrában.

- Édesapám, sokáig utazunk még ezen a tengeren? - kérdezte a leány.

- Tudom is én, hiába kérdezed, senki sem felel itt igazhivő keresztény nyelven.
- Hát Amerikában hogy beszélünk az emberekkel?
- Nem mondták odahaza, hogy milyen tengersok a lengyel nép arrafelé?
- Édesapám!
- Na?
- Csodálkozni lehet itt eleget, de azért Lipincében mégiscsak jobb volt.
- Ne járna annyit a szád.

De kis idő múlva hozzátette, mintha csak úgy magának mondaná:

- Isten akarata!...

A lány szemét elfutotta a könny, aztán gondolatban mind a ketten visszatértek Lipincébe. Wawrzon azon elmélkedett, hogyan is indult el Amerikába, és miért szánta rá magát erre a nagy útra. Hogy is történt? Hát csak úgy, hogy egy fél évvel ezelőtt, a nyáron, tilosban fogták a tehenét. A gazda, aki behajtotta, három rubel kártérítést követelt. Wawrzon nem akart fizetni. Bíróság elé került a dolog, a per elhúzódott. A károsult gazda most már nemcsak az elszenvedett kárért követelt kártérítést, hanem a tehen eltartásáért is, s a perköltség is napról napra szaporodott. Wawrzon makacskodott, szörnyen sajnálta a pénzt, hiszen már a per is elégbe került és csak nem akart vége lenni. A költség meg csak tovább szaporodott. A végén elvesztette a pert. Isten tudja, mennyi járt már a tehenért, de mert nem tudott fizetni, lefoglalták a lovát, őt meg a nagy makacssága miatt bezárták. Toporek húzódozott, tekergett, mint a kígyó, nyakán volt az aratás, nagy szükség lett volna ott az emberre is, meg a fogatra is. A betakarítással elkésett, megindult az esőzés, a termés a keresztekben kicsírázott, egyszer csak rádöbbsent, hogy arra a kis kárra, amit a tehen a lóherésben okozott, rámege az ő egész gazdasága. Már annyi tenger pénzt elvesztegetett, meg az állatait, az egész évi termését, úgy-hogy az új termésig alighanem a földet rágja a lányával együtt, vagy elmennek kegyelemkenyérre.

Eddig módos gazda volt, semmiben sem látott szükséglet, így hát kétségbeesésében ivásnak adta magát. A kocsmában aztán megismerkedett egy némettel, aki állítólag azért jött a faluba, hogy a lent felvásárolja, de valójában Amerikába csábította a népet. Ez a német mindenféle csodával áltatta, hogy Amerikában így meg amúgy... Annyi földet ígért neki ingyen, hogy az egész lipincei határban sincs annyi. Meg hozzá erdőt meg rétet, meg olyan házat, amelyet idevalósi parasztember nemigen látott. Wawrzon hitt is a németnek, meg nem is, de mikor a zsidó is erősítette, hogy ott a kormány mindenkinek annyi földet ad, ki mennyit kíván, elhitte, mert hát a zsidó a saját unokájától hallotta, az meg csak tudja... A német is annyi pénzt mutatott, hogy nem a paraszt, de még a földesúr szeme sem látott annyit egy csomóban. Addig-addig kísértették szegény Wawrzont, amíg ráállt. Mert minek is maradjon itt, ahol azért az egy kis kárért annyi veszteség érte, hogy azon akár bérest is tarthatott volna. Túrje tán, hogy koldusbotra jusson? Vállára vesse a vászontarisznyát s odaálljon a templomajtó elé kántálni? Nem lesz abból semmi, gondolta magában, azzal a németnek a tenyerébe csapott, Szent Mihály napjáig eladott mindent, akkor aztán megfogta a lánya kezét és most - itt vannak...

De az utazás nem úgy sikerült, ahogy remélte. Hamburgban alaposan kiforgatták a pénzéből; a hajón a közös teremben a fedélzet alatt utaztak. A folytonos ringás meg az az irdatlan tenger, amelynek se vége, se hossza, megrémítette. Senki nem értette a beszédét, de ő sem a másét. Úgy lökdösték, taszigálták, mint valami élettelen tárgyat, elrúgták az útból, mint a követ. A sok német utas gúnyolta őt is, meg Marysiát is. Ebédidőben, mikor mindenki ott tolongott a

szakács körül, kezében a bádagedénnyel, őket mindig a sor végére igazították, hogy néha már majd éhen haltak. Bizony, rossz volt itt nekik ezen a hajón, rossz is, meg szomorú is, de idegen is. Senki sem fogadta oltalmába, legfeljebb az az egy Úristen, odafent az égből. A lány előtt igyekezett jó arcot vágni a dologhoz, sapkáját fél szemére vágta, mutogatta ezt is, meg azt is, hadd csodálkozzék, ő maga is megcsodált mindent, de semmit sem hitt. Néha elfogta a kétség és a félelem, hogy hátha ezek a „pogányok” - mert útitársait csak így nevezte - mind a kettőjüket a vízbe fojtják, vagy arra kényszerítik, hogy a hitét elhagyja, vagy hogy valami papírt - Uram bocsá' - cirográfot¹⁷¹ aláírjon.

Már magát a hajót is valami gyanús, ördögi hatalomnak érezte, amely éjjel-nappal, szakadatlanul beljebb és beljebb hatol a végtelen tengerbe és folyton reszket, zúg, üvölt, borzolja a vizet és liheg, mint a mesebeli sárkány, éjszaka meg tüzes szikrazuhatagot von maga után. Hiába titkolta a leánya előtt, a gyermeki rettegés az ő szívét is összeszorította, hiszen a lengyel paraszt, ha kiszakítják a hazai földből, kiveszik az apai fészekből, tanácstalan, akár a gyerek, s csakugyan egyedül az Úristen oltalma alatt áll. Meg aztán, amit itt lát, ami körülveszi, sehogy sem fér a fejébe. Csoda-e hát, hogy amint ott ült a kötélcsomón, feje lekókadott a nagy bizonytalanság és tépelődés súlya alatt. A tenger mind azt zúgja, duruzsolja a füle körül: „Lipince! Lipince!”, néha meg füttyöreszik, akár a tilinkó odahaza. A nap meg mintha ezt mondaná: „Hallod-e, vén Wawrzon? Lipincéből jövök!” De a hajó csavarja meg a kémény, valóságos két gonosz lélek: az egyik zavarja, fodrozza a vizet, a másik meg csak pöfög nagy mérgesen, s mind a kettő mindig messzebbre és messzebbre sodorja Lipincétől.

Marysia gondolatai másfelé, más emlékeken jártak s úsztak utána, mint az a tajtékos út meg a sirályok a hajó után. Arra gondolt, hogy az ősszel egy este, nem sokkal elutazásuk előtt, a kútra ment vízért... Ahogy az ostort leeresztette, az első csillagok éppen megvillantak az égen, ő meg csak merte a vizet s énekelt hozzá: „Jasiu legeltetett - én a vizet mertem.” Egyszerre szívét úgy elfogta a vágyódás, mint talán a fecskéét, mikor költözés előtt bánatosan csicsereg... De akkor az erdő felől, a sötét rengeteg felől felhangzott a furulyaszó... Jasko Smolak, a csikós, jelezte, hogy látja a gém integetését s jön is már a rét felől. Rögtön utána hallatszott is a lódobogás, le is ugrott a csikóról, megrázta csepűsínű üstökét, s amit akkor mondott, az most is úgy zeng Marysia fülében, mint a muzsikaszó. Behunyta a szemét s úgy érezte, hogy Smolak remegő hangon suttozja a fülébe:

- Ha apád megkötötte magát, én is visszaadom a foglalót a földesúrnak, eladom a házamat meg a gazdaságomat, és megyek, Marys, megyek utánad, mert ahol te vagy, én is ott akarok lenni. A darvakkal is utánad repülök, a vadkacsával is utánad úszom, mint az aranygyűrű, utánad gurulok az országúton, és megtalálalak, én egyetlenem! Mert hogyan éljek én tenélküled? Ahol te tanyázol, ott tanyázzam én is: ami veled történik, hadd történjék velem is; egy életünk, egy halálunk! Itt a gémeskútnál esküszöm neked, egyetlen Marysiám, ha elhagylak, engem is hagyjon el az Isten!...

Ahogy e szavakra visszagondolt, maga előtt látta a gémeskutat is, meg az erdő fölött a hold nagy vörös korongját és Jaskót is, mintha csak itt állna előtte. Hej, de megkönnyebbítette a lelkét, hej, de megnyugtatta a szívét ez a visszaemlékezés. Mert Jasko kemény legény volt, el kellett hinnie, hogy megteszi, amit kimondott. Ó, de jó is volna, ha most itt lenne mellette s vele együtt hallgathatná a tenger zúgását. Hej, mennyivel vidámabb és biztonságosabb lenne az utazás!... Mert Jasko senkitől sem fél, és mindenütt megállja a helyét. Ugyan mit csinálhat most Lipincében, ahol már biztosan leesett az első hó? Fát vág talán az erdőn, vagy a lovakkal

¹⁷¹ A néphit szerint az ördögnek szóló kötelezvény, amellyel az ember a lelkét eladja.

bíbelődik? Az is lehet, hogy az uraság a városba küldte a szánnal, vagy tán jeget hord a tóról? Hol lehet, mit csinál szegény szívének egyetlen vigasza? Egyszerre maga előtt látja Lipincét: az úton csikorog a hó az emberek talpa alatt, a vörös hajnal kikandikál a mezítelen fák gallyai közül, nagy varjúsereg hangos károgással vonul a falu fölött az erdő felé, a házak kéményeiből füstszag kanyarog, a gém ott fagyoskodik a kút mellett, a távolban a sötét rengetegre bíbor-köntöst borít a hajnal, s a fák fehérek a rájuk hulló tapadó hópelyhektől.

Hej, hol is van ő most, hova hozta, sodorta édesapja akarata? Ameddig a szem ellát, mindenütt víz és víz, zöldes hantok, tajtékos barázdák, s ezen a végtelen vízmezőségen itt inog, hajladozik ez az egyetlen hajó, mint valami eltévedt madár. Fent a magasban a kék égbolt, itt lent a puszta víz, a rettenetes zúgás, a hullámok sírása és a szél jajgatása, amott pedig a hajó orra előtt az ígért földje, alighanem a világ széle.

Szegény Jasiek! Eltalálsz-e hozzám, akár a sassal repülnél a felhőkön át, akár a hallal úsznál a vízben? Gondolsz-e rám te is a messze Lipincében?

A nap lassan nyugat felé hajlott, aztán alább bukott a tenger felé. Széles országutat vetett a fodros hullámokra, aranyba öltöztette, meg-megcsillogtatta. Ragyogott ez az országút, világított, égett, s valahol a messze távolban elenyészett. A hajó rásiklott a tüzes szalagra, mintha a lenyugvó napot kergetné. A kéményből gomolygó füst vöröslött, a vitorlák és a nedves kötelek rózsaszínbe öltöztek, a matrózok énekeltek. Közben a sugárzó tűzkorong egyre nagyobbra nőtt s mind mélyebbre merült a víz alá. Nemsokára már csak a fele látszott, azután már csak a sugarai, végül az egész nyugati látóhatáron széles, vörös lepelként terült el az alkonypír. Ebben a fényben már nem látszott, hogy hol végződik a tenger, és hol kezdődik az ég, már nem látszott, hol érintkezik a víz a levegővel, mert ugyanabban a fényben tündöklött mind a kettő. De a fény fokozatosan tompult, a tenger szelíd, mély zúgással zümmögött, mintha esti imádságát mormolná.

Ilyenkor az ember lelke szárnyra kel, ami kedves neki, arra visszaemlékszik, amit megszeretett, azt még forróbban szereti, s ami után vágyik, afelé repül. Wawrzon és Marysia érezte, hogy a szél viszi őket, mint a hulló falevelet, de nem hazafelé, mert nem az a vidék az ő hazájuk, amely felé haladnak, hanem amaz, ahonnan eljöttek. Igen, a drága lengyel föld, a lengyel televény, ahol a gabona hullámozik így, mint ez a tenger, a rengeteg erdőségekkel koszorúzott drága föld, kedves, szalmafedelű kunyhóival, gólyahírtől sárguló rétjeivel s azokkal a csillogó tavakkal, melyek fölött a gólyák és fecskék repkednek. Ott, a széles, poros országutak mentén lépten-nyomon felbukkan egy-egy útjelző kereszt, s a lombos hársfák között kedves udvarházak fehérlenek. Otthon, az ő hazájukban az emberek „dicsértessék”-kel köszöntik egymást és „mindörökké”-vel válaszolnak, az ő hazájuk az a mindennél hatalmasabb, mindenkinél kedvesebb, drágább, becsületesebb, az egész világon mindennél és mindenkinél szeretetesebb édesanyja. Szegény parasztszívük ezt eddig nem érezte, de most annál inkább érzi. Wawrzon leveszi sapkáját s a lenyugvó nap fénye megvilágítja csillogó ősz haját, agya lázasan működik, mert szegény nem tudja, hogyan mondja el Marysiának, amire most gondol. Végre is megszólal:

- Te Marys! Úgy nézem, valamit otthagytunk mi a tengeren túl.

- Ott bizony, egész életünket meg a szeretetünket - suttogta a leány, szemét felvetve, mintha imádkoznék...

Közben besötétedik. Az utasok lassan elhagyják a fedélzetet. De a hajón azért nagy a mozgás. A szép naplementét nem mindig követi nyugalmas éjszaka, a tisztok sípjai folyton visongatnak, a matrózok a köteleket húzgálják. A tenger szélén az utolsó bíborszínű fények is elenyésznek, és sűrű köd emelkedik a vízből. Az égen megvillannak a csillagok, azután megint

eltűnnek. A köd szemlátomást sűrűsödik, eltakarja az eget, az egész látóhatárt, sőt magát a hajót is. Már csak a kémény és a középső nagy árboc látszik. A matrózok úgy jönnek-mennek, mint az árnyak. Egy órával később már minden, még az árboc csúcsára akasztott lámpás, még a gőzgép kéményéből omló szikrazápor is eltűnik a sűrű ködben.

A hajó már nem himbálódzik. A hullámok a köd súlya alatt mintha meggyengültek, s a víz mintha kisimult volna. Igazi csendes, mély éjszaka borul a tengerre. Egyszerre a nagy csendből, a látóhatár legtávolabbi széle felől különös nesz hallatszik. Mintha irdatlan óriás közelednék forró lihegéssel, s a sötétségből kiáltana valaki, azután egész énekkarok távoli hangja zendül, búsan, komoran siránkozva. A hangok mind a távolban születnek és jönnek, úsznak a hajó felé.

A matrózok azt mondják, hogy a vihar hívja a szeleket a pokolból.

A készülődés is mindinkább erre vallott. A kapitány gumiköpenyt vett fel, a csuklyát a fejére húzta és úgy állt a parancsnoki hídon, a második tiszt elfoglalta rendes helyét az iránytű mellett. Az utasok eltűntek a fedélzetről. Wawrzon és Marysia is lement a közös terembe, a fedélzet alá. Ott is csend volt. Az alacsony mennyezetről lefüggő lámpák pislogó lángja alig világította meg a komor helyiséget és a kivándorlókat, akik a falak mentén elhelyezett ágyakon ültek. A terem nagy volt, de rideg, mint általában a negyedik osztályú termék. Boltozata egybefolyt a hajó fedélzetével. A falak mellett sorakozó ágyakat vékony közfalak választották el egymástól, úgyhogy az egyes fülkék inkább hasonlítottak sötét odvakhoz, mint hálóhelyekhez, s az egész terem olyan volt, mint egy óriási pince. A levegő megtelt a szurkos vászon, a hajókötél, az olaj és a nedvesség szagával. Dehogyan lehetett volna összehasonlítani a gyönyörű elsőosztályú szalonokkal! Az ilyen termekben az egészségtelen levegő megmérgezte az emberek tüdejét, bőrüket nedves sápadtság borította, az utazás gyakran már két hét után is skorbuttal végződött. Wawrzon és Marysia még csak négy napja utaztak, de ha valaki ezt a csenevész, sápadt leányt látta, dehogyan ismerte volna fel benne a régi lipincei piros-pozsgás, egészséges parasztlányt. Az öreg Wawrzon bőre is megsárgult, mint a viasz, hiszen az első napokban ki sem mozdultak a fedélzetre. Azt hitték, nem szabad. Mert hát tudták is ők, mit szabad, mit nem? Mozdulni nemigen akartak meg a motyójukat is féltették. Most is ott ültek batyuik mellett, mint a többi utas. Az egész terem tele volt a kivándorlók cókmojkával, ami még növelte a rendetlenséget és a helyiség komorságát. Ágynemű, ruha, élelmiszerek, különböző szerszámok és bádogedények egymás hegyén-hátán, kisebb-nagyobb csomókban szerteszórva hevert a terem padlóján, rajtuk ültek a kivándorlók, nagyjából németek. Egyesek bagóztak, mások pipáztak. A füst nagy gomolyagokban szállt az alacsony mennyezet felé s onnan visszaverődve, hosszú, sűrű csíkokban úszott a levegőben és elfogta a lámpa fényét. A terem szegletében néhány gyermek sírdogált, de a szokásos zaj elült, mert a sűrű köd mindenkit félelemmel, nyugtalansággal és szomorúsággal töltött el. A tapasztaltabbak tudták, hogy ez a köd vihart jelent. De most már a többiek előtt sem volt titok, hogy a veszedelem nagyon közel, sőt talán a halál is. Wawrzon és Marysia semmit sem értett, pedig ha valaki egy pillanatra kinyitotta az ajtót, távolról behallatszott a vészjósló moraj, mintha valahonnan a világ vége felől közelednék.

Apa és leánya egymás mellett ült a terem mélyén, ahol a hely a legszűkebb volt, vagyis nem messze a hajó orrától. A hajó ringása itt volt a legerősebb, tehát az útítársak őket lökdösték be erre a kényelmetlen helyre. Az öreg a lipincei kenyér maradékát majszolta, hogy némi erőt merítsen, a leány szintén elunta a semmittevést, haját kezdte hát befonni éjszakára.

Lassanként azonban furcsának érezte ezt a nagy csendet, amelyet csak itt-ott szakított meg a gyerekek sírása.

- Miért olyan csendesek ma ezek a németek? - kérdezte.

- Tudom is én! - hangzott Wawrzon szokásos válasza. - Tán valami ünnepjük van, vagy mi...

A hajó egyszerre erősen megrázkódott, mintha valamitől megijedt volna. A szanaszét heverő bádogedények megcsörrentek, a lámpa lángja felvillant és erősebb fényt lövellt szerteszét. Egyszerre néhány ijedt hang is hallatszott:

- Mi az? Mi történt?

De senki sem felelt. A második rázkódás erősebb volt, mint az első és nagyot rántott a hajón; orra hirtelen felemelkedett, de ugyanolyan gyorsan vissza is zuhant, s a hullám tompán verődött a kerek oldalablakokhoz.

- Jön a vihar! - suttogta Marysia ijedten.

Körös-körül zúgni kezdett valami, mint az erdő, mikor a vihar hirtelen belevág és megtépi; hangos üvöltés hallatszott, mintha a hajót egész farkasfalka kergette volna. A szél bele-belevágott a hajóba, oldalra fektette, aztán megfordította a tengelye körül, feldobta a magasba, majd ismét bevágta a habokba. Az eresztékek recsegték, a bádogedények, a batyuk, a csomagok, a szerszámok szerteszéjjel gurultak a padlón, egyik sarokból a másikba vágódtak. Az emberek a földre vetették magukat, a párnákból, a dunyhákból kiömlő toll és pehely sűrűn szállongott a levegőben, a lámpaüvegek szomorúan megcsörrentek.

Zúgás, robaj, locsogás. A hullámok átsapkodtak a fedélzeten, a hajót dobálták, a nők, a gyerekek sírva kapkodtak a szerteguruló holmik után, óriási volt a kavarodás, a zűrzavar, minduntalan hangzottak a jelzőfütyök, s a terem vékony mennyezetén tompán áthallatszott a fedélzeten futkosó matrózok lábdobogása.

- Czestochowai szent Szűzanyám! - suttogta Marysia.

A hajó orra minduntalan felrepült a magasba, azután ismét alázuhan. Erősen megkapaszkodtak az ágy szélében, de a mozgás mégis olyanokat rántott rajtuk, hogy gyakran a falnak estek. A hullámok morajlása egyre erősödött, s a mennyezet olyan ijesztően recsegett, mintha a gerendák és deszkák már-már összeroppanának.

- Marys, fogózkodj! - ordította Wawrzon, hogy a vihar harsogását túlkiabálja, de a félelem csakhamar összeszorította az ő torkát is, meg a többiekét is. A gyerekek abbahagyták a sírást, az asszonyok a jajveszékelést, csak a tüdők ziháltak lázasabban, s a kezek kapaszkodtak görcsösen a szilárd tárgyakba.

A vihar veszett ereje egyre nőtt. Az elemek tomboltak. A köd összevegyült a sötétséggel, a felhők a vízzel, a vihar a tajtékkal; a hullámok pusztító csapásokkal ostromolták a hajót és dobálták jobbra-balra, fel a felhőkig, és le, szinte a tenger fenekéig. A tarajos hullámok olykor egész hosszában átsaptak rajta, a borzalmas víztömegek szakadatlanul zúgtak és harsogtak.

A teremben az olajlámpások kezdtek kialudni. Egyre sötétebb lett. Wawrzon és Marysia már azt hitték, hogy a halál közeledik.

- Marys!... - szólalt meg a paraszt, lihegéstől szaggatott hangon. - Marys, bocsáss meg, hogy vesztedre idehoztalak... mert már úgy látom, ütött az utolsó óránk. Bűnös szemünk nem nézi már többé ezt a világot. Gyónás nélkül, utolsó kenet nélkül pusztulunk el. Még azt sem adja meg a jó Isten, hogy a drága anyaföldben nyugodhassunk, hanem árva testünk a tenger mélyében megy utolsó ítéletre.

E szavakból Marysia megértette, hogy itt már nincs menekvés. Gondolatai egymást kergették a fejében, a lelke mélyéből fájdalmas sikoly fakadt:

- Jasko! Szívem egyetlen szerelme! Hallod-e kiáltásomat ott a messze Lipincében?!

Szívét rettenetes fájdalom szorította össze, úgyhogy görcsös zokogásra fakadt. Sírása ijesztően hangzott a teremben, mert mindenki hallgatott, mint a temetésen. Egyszerre az egyik sarokból rákiáltottak: *Still!*¹⁷² De az ünnepprontó azonnal el is hallgatott, mintha megijedt volna saját hangjától. Közben a lámpaüveg leesett a földre, s a lámpa elaludt. Még sötétebb lett. Az emberek a terem egyik sarkába húzódtak, hogy közelebb legyenek egymáshoz. Mindenki rettegetve hallgatott, s a mély csendben egyszerre megszólalt Wawrzon:

- *Kyrie eleison!*¹⁷³

- *Christe eleison!*¹⁷⁴ - felelte Marysia sírva.

- Krisztus, hallgass meg minket!

- Mennybéli Atyaisten, irgalmazz nekünk! - kezdték együtt a litániát. A sötét teremben különös ünnepélyességgel hangzottak az öreg szaggatott szavai és a leány sírástól tarkított válaszai. A kivándorlók közül sokan levették kalapjukat. Lassanként elcsendesült a leány sírása, a hangok nyugodtabbak és tisztábbak lettek, s az emberi szót a vihar üvöltése kísérte.

Egyszerre a kijárat mellett álló csoportból kiáltás hallatszott. Egy becsapódó hullám betörte az ajtót s teljes tömegével hömpölygött a terembe. A víz zúgva folyt szét a szegletek felé; az asszonyok egetverően sikoltoztak s ágyaikba menekültek. Mindenki azt hitte, ütött az utolsó órája.

Kisvártatva jött a szolgálattevő tiszt, lámpással a kezében, csuromvizesen, pirosuló arccal. Néhány szóval megnyugtatta az asszonyokat. Megmagyarázta, hogy a hajó a nyílt tengeren halad, tehát nagyobb veszély nem fenyegeti, s ez a víz is csak véletlenül hatolt be. Valahogy elmúlt egy óra, aztán még egy, a vihar egyre erősödött, egyre veszettebbül tombolt, a hajó recsegett-ropogott, orra felemelkedett, törzse alábukott, oldalára dőlt, de - nem süllyedt. Az emberek lassanként megnyugodtak, egyesek le is feküdtek. Ismét elmúlt néhány óra, s a sötét terembe a felső rácsos ablakon át szürkés világosság kezdett beszűrődni. Az óceánon hajnalodott, sápadt, halvány, mintegy ijedt félhomály terjengett szomorúan, de mégis hozott magával egy kis biztatást, valami halvány reményt. Wawrzon és Marysia minden imádságot elmondtak, amit könyv nélkül tudtak, aztán felkúsztak ágyukba és mélyen elaludtak.

Csak a csengő hangjára ébredtek fel, mely reggelire hívta az utasokat. De enni nem tudtak. Fejük nehéz volt, mint az ólom, s Wawrzon még rosszabb állapotban volt, mint a leány. Zúgó feje semmit sem tudott felfogni. Igaz, hogy a német, aki erre az utazásra rábeszélte, jó előre megmondta, hogy vízen át vezet az út, de ő sohasem hitte volna, hogy ez a víz ilyen nagy lehet, hogy ennyi napon át kell hajón utazniok. Azt hitte, átviszik valami kompon, azt meg már megtette máskor is. De ha tudta volna, hogy a tenger ilyen szörnyű nagy, inkább otthon maradt volna Lipincében. Ezenkívül egy másik gondolat is zaklatta, háborgatta, az, hogy hátha a saját lelkét meg a leányáét is eladta az ördögnek kárhozatra, mert méltó-e egy igazhívő lipincei keresztény lengyel embernek így kísértetni az Urat, hogy nekivágott ennek a szörnyű útnak, és már öt nap óta utaznak a tengeren, s még ki tudja, meddig kell utazni, amíg eléri a túlsó partot, ha ugyan egyáltalában van másik part előttük? Kételyei és aggodalmai hét álló napig egyre növekedtek. A vihar még negyvennyolc órán át dühöngött, aztán lassanként mégis

¹⁷² Csend! (német)

¹⁷³ Uram, irgalmazz! (görög)

¹⁷⁴ Krisztus kegyelmezz! (görög) - a litániák kezdő szavai.

lecsöndesült. Újra kimerészkedtek a fedélzetre. De mikor látták a még mindig háborgó sötét tengert és a hajót ostromló dühös hullámokat, mikor belebámultak a folyton mozgó, feneketlen mélységbe, megint csak az jutott az eszükbe, hogy ebből a nagy veszedelemből legfeljebb az Úr keze mentheti meg őket, de emberi erő soha.

Végre egészen kiderült, de egyik nap a másik után múlt, s a hajó előtt még mindig csak vizet és vizet láttak, néha kék volt, néha zöld, s gyakran teljesen összefolyt az éggel. Fölöttük, nagyon magasan, egyszer-egyszer apró felhőfoslányok is úszkáltak, s esténként a leszálló nap bíborfényétől rózsaszínbe öltözve tértek aludni valahol messze nyugaton, a hajó meg futott utánuk a vizen. Wawrzon már csakugyan azt hitte, hogy ennek a tengernek sosem lesz vége, de azért elhatározta, hogy összeszedi bátorságát és megkérdezi valakitől, hogyan is állnak tulajdonképpen?

Egyszer egy matróz előtt meg is emelte négyszögletű sapkáját s a földig lengetve, alázatosan megkérdezte:

- Nagyságos úr, elérjük-e valamikor a partot?

S ó, milyen csoda, a matróz nem nevette ki, sőt megállt és végighallgatta. Széltől és naptól cserzett arcán látszott, hogy agyát megerőltetve, igyekszik valamire visszaemlékezni, amit azonban egyelőre nem tud szavakba önteni... Csak hosszas gondolkodás után szólalt meg:

- *Was?*¹⁷⁵

- Hamarosan elérjük a partot, nagyságos úr?

- Két nap! Két nap! - bökte ki a matróz nagy nehezen, s ujjával is mutatta.

- Alázatosan köszönöm.

- Hová való?

- Lipincébe.

- *Was ist das Lipince?*¹⁷⁶

Marys beszélgetés közben ért oda s szörnyen elpirult, de azért szemét nagy bátortalanul a matrózra emelve, kislányos, vékonyka hangon magyarázta:

- Poznan vidékiek vagyunk, kérem szépen...

A matróz elgondolkozva meredt a hajó vaskorlátját összekapcsoló rézszegecs fejére, azután a lány lenszőke hajára nézett, s ráncos arcán részvevő mosoly jelent meg.

Kis idő múlva komolyan szól:

- Én jártam Gdanskban... értek lengyelül... kasub¹⁷⁷ vagyok... Testvérek vagyunk. De az már régen volt!... *Jetzt bin ich deutsch...*¹⁷⁸

Csak ennyit mondott s már kapta is a kezében tartott kötél végét s tengerésmódra felkiáltott: „Hó! Hó! Ó!” - és a kötelet maga után húzva, elindult...

¹⁷⁵ Mi? (német)

¹⁷⁶ Mi az, hogy Lipince? (német)

¹⁷⁷ A Balti-tenger partján lakó lengyelek, nyelvük a lengyel nyelv egyik nyelvjárása.

¹⁷⁸ Most német vagyok (német).

Ettől kezdve valahányszor felmentek a fedélzetre, ha a matróz megpillantotta őket, barátságosan mosolygott Marysiára. Ők is nagyon örültek, mert most már legalább egy ember volt ezen a német hajón, akit barátoknak tarthattak. De hiszen az út most már különben sem tart sokáig. Másnap reggel, mikor a fedélzetre léptek, furcsa látvány tárult elébük. A távolban láttak valamit a tenger színén ringatózni. Mikor közelebb értek, kiderült, hogy egy nagy vörös hordó¹⁷⁹ hintázik szelíden a habokon. Távolabb láttak még egyet, aztán a harmadikat meg a negyediket. A levegő és a víz kissé ködös volt, de nem nagyon, s azért szelíden, ezüstösen fénylett, a tenger sima volt, nem hullámozott, nem is zúgott, de amíg a szem ellát, egyre több hordó ringatózott rajta. Egész raj fekete szárnyú, fehér madár kísérte a hajót hangos sivalkodással. A fedélzeten nagy volt a mozgás. A matrózok új zubbonyt vettek fel, néhányan a fedélzetet súrolták, mások a vaskorlátot összetartó sárgaréz szegecsket tisztították vagy az ablakokat mosták. Az árbocra felhúztak egy kisebbfajta lobogót s a hajó farában levő zászlórúdra egy nagyobbbat.

Az utasok a nagy örömtől felélénkültek. Aki csak élt, mindenki a fedélzetre tódult, sokan kihordták poggyászukat s kezdték a szíjakat összehúzni. Marysia a nagy készülődést látva, megszólalt:

- Úgy látszik, közeledünk a parthoz.

Mindkettőjük szíve megtelt reménységgel. Nyugat felől egyszerre feltűnt Sandy-Hok szigete, azután egy másik, melynek közepén óriási épület állt, a távolban pedig alaktalan fűtőkben sűrű köd, felhő vagy füst terjengett a tengeren... A hajón kitört a zaj, mindnyájan ujjukkal mutogattak, a hajó fülsiketítően túlkölt, mintha csak együtt örülne az utasokkal.

- Mi az? - kérdezte Wawrzon.

- New York - felelte a kasub matróz.

Az előtünedező ködfoltok mintha széjjelváltak volna, aztán lassanként elenyésztek, s mögülük - minél közelebb szelte a hajó az ezüstös vizet, annál világosabban - ütköztek ki egymás után a házak körvonalai, azután a tetők, a kémények. A kék égen egyre élesebben rajzolódtak ki a hegyes tornyocskák s mellettük a magasba szökő gyárkémények, a fölöttük lebegő fűstsávokkal, melyek a magasban gomolygó felhőkké tömörültek. Lent a kikötőben valóságos árbocerdő pompázott, ezer meg ezer tarkabarka lobogó lengett vidáman a parti szélben. Olyanok voltak, mint a tavaszi virágdísz a réten. A hajó egyre közeledett, s egyszerre előtűnt a gyönyörű város, mintha a víz alól bukkant volna fel. Wawrzon ujjongó örömeiben csak bámulni tudott. Sapkáját levette, száját eltátotta és bámult, bámult...

Végre is megszólalt: - Marys!

- Ó, Istenem!

- Látod?

- Látom.

- Csodálkozol?

- Csodálkozom.

Wawrzon most már nemcsak csodálta, hanem kívánta is. Szeme mohón itta fel a város két szélén zöldellő partokat és a kertek sötét csíkját.

¹⁷⁹ Lehorgonyzott bója.

- Isten segítségével megérkeztünk volna... Csak adnák azt a földet valahol itt, a város mellett, meg azt a kis rétet is a közelben, hogy ne kelljen messze járni a vásárba. Gondold csak meg, te lány, országos vásárkor az ember behajtja a tehenet meg a hízót, milyen jól eladhatja. Van itt nép annyi, mint a szemét. Na látod, otthon parasztok voltunk, itt meg urak leszünk.

Ebben a pillanatban tűnt fel a csodaszép „Nemzeti park” s teljes pompájában bontakozott ki szemük előtt. Wawrzon a nagyszerű facsoportokat és virágágyakat látva, tovább lelkesedett:

- Majd szépen megkövetem a nagyságos komiszáros urat, ügyesen elmagyarázom neki, hogy és mint. Meglátod, elintézem, hogy vagy két telket juttasson nekem belőle, a többin pedig hadd szedegethessek rózsát. Ha urak akarunk lenni, hát legyünk urak. A fával aztán a bérest reggelenként beküldjük a városba. Na, hála a Mindenhatónak, úgy látom, az a német mégsem csapott be...

Marysia szívét is megcsiklandozta a jövő nagyurasság képe, s honnan, honnan nem, az a nóta jutott az eszébe, amit Lipincében a menyasszonyok énekeltek a vőlegényeknek a lakodalomban:

*Hej, micsoda legény,
finnyás uri legény...
Minden kincse a subája
s a süveg a fején.*

Vajon az járt-e az eszében, hogy majd ő is ilyesvalamit énekel Jaskónak, ha utána jön, mikor már nagy kisasszony lesz?

Közben a vesztegzár-hivataltól kis csónak indult a hajó felé. Négy vagy öt ember feljött a fedélzetre. Megkezdődött a tárgyalás, a kiabálás. Rövidesen egy másik csónak is érkezett, de ez már a városból, s a szállodák és fogadók ügynökeit meg a pénzváltókat, az idegenvezetőket és a vasúti ügynököket hozta. Egetverő zsvajv keletkezett, mindenki ágált, sürgött-forgott a fedélzeten. Wawrzon és Marysia, mintha valami óriási malom torkába sodródtak volna, nem tudták, mihez fogjanak.

A kasub matróz azt tanácsolta Wawrzonnak, hogy váltsa be a pénzét, és megígérte, hogy nem engedi becsapni. Wawrzon meg is fogadta a tanácsot.

Minden megmaradt pénzéért negyvenhét dollárt kapott ezüstben. Amíg mindez megtörtént, a hajó olyan közel ért a városhoz, hogy most már nemcsak a házakat, hanem a parton álló embereket is látni lehetett. Közben több kisebb-nagyobb hajót elhagytak, végre egészen a parthoz értek, s besiklottak az egyik kikötődokkba.

Az utazás véget ért.

Az emberek úgy tódultak ki a hajóból, mint a méhek a kaptárból. A hajó korlátjától keskeny hidat vetettek ki a szárazföldre, azon nyüzsgött, tolongott a tarkabarka tömeg: előbb az elsőosztályú utasok, azután a másodosztályúak, a legvégén a fedélköz utasai, alaposan megterhelve mindenféle cókókkal. Mikor Wawrzon és Marysia a tömegtől nyomva, taszigálva, a hajó korlátjához ért, ott találták a kasub matrózt. A legény keményen megszorította Wawrzon kezét és így szólt:

- *Glück auf, Bruder!*¹⁸⁰ És neked is, kislány. Isten segítsen benneteket.

¹⁸⁰ Jó szerencsét, testvér! (német)

- Isten fizess! - feleltek mindketten, de hosszabb búcsúzkodásra nem volt idő. A tömeg nyomta őket előre a lejtős hídon, s néhány pillanat múlva már a tágas vámépületben voltak.

A szürke egyenruhás, ezüstcsillagos vámhivatalnok megpiszkálta batyuikat, aztán „*all right*”¹⁸¹ kiáltással a kijárat felé mutatott. Kiléptek a kapun és a népes utcán voltak.

- Hát most mi lesz, édesapám? - kérdezte Marysia.

- Várni kell. A német azt mondta, hogy ha megérkezünk, azonnal jön a komiszáros és kérdezősködni fog utánunk.

Megálltak hát az épület falánál, s amíg a komiszárost várták, egészen elkábította őket az ismeretlen, óriási város zsivaja. Sohasem láttak ilyet. Az utcák egyenesek, szélesek voltak, s a tömeg olyan nagy, hogy egy országos vásár is kitelt volna belőle. Az úttest közepén hintók, megrakott szekerek és omnibuszok nyüzsgtek. Fülük körül furcsa, ismeretlen szavak, a munkások és árusok kiáltásai röpködtek. Lépten-nyomon felbukkant egy-egy gyapjas hajú, koromfekete ember, s ilyenkor Wawrzon és Marysia áhítatosan keresztet vetettek magukra. Nagyon furcsának találták ezt a lármás, nagy várost, tele mozdonyfüttel, kocsizörgéssel és emberi kiáltással. Mindenki sietett, szinte futott, mintha kergetnék, vagy valaki elől menekülne. Milyen sokan voltak és milyen furcsa volt az arcuk! Az egyiké fekete, a másiké olajbarna, a harmadiké rézvörös, s éppen ott, ahol ők álltak, a kikötő mellett volt a legnagyobb a forgalom. Az egyik hajóról nagy ládákat emelgettek le s raktak a másikra, egymás után álltak elő a társzekerek és taligák, aztán végigdübörögtek a hídon. Közben olyan zűrzavaros kiáltások röpködtek, olyan nagy volt a zaj, mint a zsidvásáron.

Így múlt el egy óra, aztán a másik; ők pedig csak álldogáltak a fal mellett és várták a komiszárost.

Furcsa látvány lehetett ott az amerikai parton, New Yorkban, ez a lengyel paraszt, hosszú, ősz hajával, prémmel díszített négyszögletes sapkájában, és ez a lipincei vadvirág, sötétkék vászonkabátban, s nyakában öt-hat sor kalárral.

De az emberek úgy rohantak el mellettük, hogy talán észre sem vették. Úgy látszik, itt semmin sem csodálkoznak, sem arcon, sem ruházaton.

Ismét elmúlt egy óra; az ég beborult, s a sűrű, szürke felhőkből apró szemű havaseső kezdett szállingózni, a tenger felől pedig hideg, nedves szél indult... Ők meg csak álltak és várták a kormány megbízottját.

A parasztnak természetében van a türelem, de azért mintha valami kezdett volna a lelkükre nehezedni.

A hajón nagyon egyedül voltak a sok idegen ember között, s az ijesztő, komor, végtelen tengeren kétszeresen érezték a magányt. Imádkoztak is az Istenhez, hogy vezesse át őket ezen a rengeteg vízen, mint az eltévedt gyermekeket az erdőn. Akkor azt hitték, hogy ha a talpuk alatt egyszer ismét szilárd talajt éreznek, mindjárt vége a nyomorúságnak. Most aztán megérkeztek, itt voltak ebben az irdatlan nagy városban, de itt a város belsejében, az emberi zaj kellős közepén egyszerre megérezték, hogy most még inkább, még ijesztőbben egyedül vannak, mint a hajón.

A kormány megbízottja csak nem jött. Mit tegyenek, ha egyáltalában ki sem jön? Mégis becsapta őket a német?

¹⁸¹ rendben van (angol).

Szegény paraszti szívük összeszorult a rémülettől erre a gondolatra. Mihez fognak? Az lenne számukra megírva, hogy itt kell pusztulniuk?

- Nem fázol, Marys? - kérdezte az öreg.

- Jaj, dehogynem - felelte a leány.

A harangok megint elkongattak egy órát, alkonyodni kezdett. A kikötőben is alábbhagyott a forgalom, az utcákon meggyújtották a lámpákat, az utcai lámpások tengere az egész városban mindenütt ontotta a fényt. A kikötőmunkások rekedt hangon énekelték a „Yankee Doodle”-t¹⁸², s kisebb-nagyobb csoportokban vonultak a kikötőből a város felé. Az utca lassan egészen kihalt. A vámépületet is bezárták.

Ők meg csak álltak és várták a kormány megbízottját.

Végül éjszaka lett, s a kikötő teljesen elcsendesült. Csak időnként egy-egy hajó kéménye okádott ki hatalmas füstgomolyagot és szikrazáport, de a szikrák is elenyésztek a sötétségben, s nagy ritkán hangos loccsanással ütődött a parthoz egy-egy hullám. Olykor rekedtes ének hangzott, bizonyára részeg matróz igyekezett tántorgó léptekkel vissza a hajóra, néha felcsillant egy-egy lámpa fénye, de hamar kialudt újra. Ők meg csak vártak.

De mit is tehettek volna? Hova mehettek, kihez fordulhattak, hova hajthatták volna le fáradt fejüket? A hideg egyre jobban kínozza, de most már az éhség is gyötörte őket. Ó, csak már tető alá juthatnának, hiszen teljesen átáztak! Csak jönne már az a komiszáros! De hát nem jött, mert nincs is itt olyan komiszáros, akinek az volna a dolga, hogy velük törődjék. A német egy hajózási társaság ügynöke volt, jutalékot kapott minden eladott jegy után, másra nem is volt gondja.

Wawrzon érezte, hogy a lába meginog alatta, valami óriási súly nyomja a föld felé. Alighanem az Isten haragja sújtott le rá...

De túrt és várt, ahogyan csak egy paraszt tud túrni és várni. A leány hidegtől reszkető hangja rázta fel kábulatából...

- Édesapám!

- Hallgass. Nincs itt irgalom számunkra!

- Édesapám... menjünk vissza Lipincébe...

- Csak menj, ugorj a tengerbe és úszd át...

- Istenem, Istenem! - suttogta halkan Marysia.

Wawrzon lelkét szörnyű keserűség töltötte el.

- Ó, szegény árvám!... Legalább rajtad könyörülne meg az ég...

De a leány már nem is hallotta. Fejét a falnak vetette, szemét lehunyta. Ráborult a nyugtalan, mély, lázas álom... Álmában homályos, zavaros képet látott; a kerete Lipince - s benne valami nótaféle, mintha a csikós Jasko énekelné:

*Hej, micsoda dáma,
kényes uri dáma,
minden kincse-kelengyéje
egy koszorús párta.*

¹⁸² Az Amerikai Egyesült Államok hazafias dala.

A New York-i kikötőben a nap első sugarai a vízre, az árbocokra és a vámépületre estek.

Két emberi alak rajzolódik ki a hajnali szürkületben: a falhoz támaszkodva alszanak. Arcuk sápadt, kékesszürke, ruhájukat belepte a hó, mozdulatlanul fekszenek, mint a halottak. De keserves sorsuk könyvében ezek még csak az első lapok... A többit is elmondjuk szépen, sorjában.

II

New Yorkban

New Yorkban, ha az utas elindul a széles Broadway-n, a kikötő felé, s a Chattan Square irányában néhány szomszédos utcán végigmegy, egyre komorabb, elhagyatottabb városrészbe jut: ez a szegénynegyed. Az utcák itt egyre szűkebbek, a házakat talán még a holland telepesek építették, s az idők folyamán besüppedtek a földbe, megrepedeztek, megkoptak, tetőik behorpadtak, vakolatuk lehullott, s az alacsony ablakoknak legfeljebb a felső párkánya látszik ki az úttest fölött. Az Amerikában annyira kedvelt egyenes vonalakat itt furcsa görbeségek szeldelik át, a tetők és falak építésénél sem igen vigyázhattak az egyenes vonalakra, mert összevissza torlódnak borzas cseréppikkelyeikkel.

Ez a városrész közvetlenül a tengerparton fekszik, a gödrökből a poshadt víz sohasem szárad ki, s a szorosan körülépített kis terek valóságos kis halastavakat alkotnak, de vizük sűrű, fekete és mozdulatlan. Az ütött-kopott házak ablakszemükkal komoran bámulják magukat ebben a tükörben, melynek mocskos felszínén a beledobott papír, fa és egyéb szemét tarkállik. Szemét, rengeteg szemét, de még inkább vastag sárréteg borítja az utcákat. Mindenütt ugyanaz a szenny, ugyanaz a rendetlenség, ugyanaz az emberi nyomorúság.

Ebben az utcában vannak a *boarding house*-ok, vagyis vendégfogadók, ahol heti két dollárért szállást és teljes ellátást lehet kapni. Vannak csapszékek, vagyis *barroom*-ok is, ezekben toborozzák össze a cethalászok halászbárkájukra a mindenféle csavargó naplopót. Itt fogdossák az embereket a venezuelai, equadori és brazilai zugügynökségek, s viszik gyarmatosoknak az egyenlítő vidékére, bőséges táplálékul a váltóláz számára. A kifőzések sózott hússal, romlott osztrigával és - valószínűleg a vihar által partra vetett - döglött halakkal táplálják vendégeiket. A titkos szerencsebarlangokban lehet kockázni, kártyázni. Itt vannak a kínai mosodák, a különböző matrózlebujok és bűnbarlangok, a nyomorúság, az éhség és a könny menedékhelyei.

De ez a városrész mégis nagyon mozgalmas, mert itt verődik össze, itt lakik és itt pusztul el az a sok kivándorló, aki a Castle-Garden kaszányaiban még ideiglenes szállást sem kap, az úgynevezett *working-house*-okban, vagyis a munkásházakban pedig nem akar vagy nem tud elhelyezkedni. Éppen ezért bátran el lehet mondani, hogy ha a kivándorlók az európai társadalom elesettjei, akkor ezeknek a barlang- és sikátorlakóknak nagy része viszont a kivándorlók szemetje. Itt lopják a napot reggeltől estig, részint mert nincs munkájuk, részint mert ez mindennél kedvesebb foglalkozásuk. Itt éjszakánként gyakran hallani pisztolylövéseket, segélykiáltásokat, rekedt, dühös ordítást, részeg írek korhelynótáit vagy az egymással véres küzdelmet vívó négerek vad halálüvöltését. Nappal a csavargók rongyos kalapban, agyarukra szorított pipával, nagy csoportokba verődve bámulják az utcai ökölharcokat s egytől egészen öt centig terjedő fogadásokat kötnek egy-egy kiütött szemre vagy fogra. A fehér gyerekek és a kis gyapjas néger csemeték iskola hiányában az utcákon csavarognak és marhabordával kerepelnek a kerítéseken, vagy a sárban keresnek ételmaradékokat, főzelék-, narancs- vagy

banánhulladékot. Sovány ír asszonyok könyörögve nyújtják tenyerüket minden jobban öltözött járókelő felé, ha ugyan ilyen is betéved ezekbe az utcákba.

Itt, ebben a gyehennában látjuk régi ismerőseinket is, Wawrzon Toporeket és leányát, Marysiát. A nagy uraság, amiről ábrándoztak, bizony csak álom maradt - eltűnt, s a valóság egy mélyen besüppedt szűk odú, egyetlen ablaknyílással, de abban sincs üveg. A szoba falait belepi a mocskos penész, és szinte csorog róluk a víz, az egyik fal mellett rozsdás, lyukas vaskályha és háromlábú asztal áll; az ágyakat a szoba sarkába hányt árpaszalma helyettesíti.

Ez minden. Az öreg Wawrzon a kályha előtt térdel s a hamuban kotorász, hogy egy-egy burgonya nem rejtőzött-e el valahol. Már két nap óta minduntalan visszatér ehhez a foglalkozáshoz, de hiába... Marysia a szalmán ül, térdét átöleli és mereven bámulja a padlót. Nagyon lesóványodott és - beteg. Vajon csakugyan a lipincei Marysia az? Bizony ő, de hajdan piros-pozsgás arca most beesett, sápadt, beteges és mintha sokkal kisebb lenne, a szeme annál nagyobb és annál mélyebben ül. Arcán látni a dohos, rossz levegő hatását, de látni a gondokat és a nyomorúságos étkezés nyomait is. Eddig állandóan burgonyát ettek, de két nap óta már az sincs. Most már igazán nem tudják, mihez fogjanak, miből éljenek? Harmadik hónapja már, hogy ebben a nyomorúságos odúban laknak. A pénzük elfogyott. Az öreg Wawrzon próbált munka után járni, de azt sem értették meg, mit akar; kijárt a kikötőbe ládákat hordani, meg a hajókra szemet lapátolni, de nem volt taligája, s különben is, az ír rakodómunkások úgy el látták a baját, hogy szeme alatt kék foltokkal tért haza. Egyszer fogta a kis baltát és egy építkezésnél odaállt az ácsok közé, gondolta, hátha ő is kap munkát, de innen is kéklő szemekkel került haza. Különben is, micsoda munkás az, aki nem érti az itteni beszédet? Bármire nyúlt, bárkihez fordult, mindenütt kinevették, lökdösték, taszigálták, megverték. Nem talált semmit, egy garast sem tudott itt megkeresni vagy kikoldulni. Haja már hófehér a gondoktól, minden reménye elhagyta, a pénze is elfogyott; kezdődött az éhség.

Odahaza, a saját vérei között, még ha minden vagyonát elvesztette volna is, ha betegség jön is rá, ha gyerekei elúzik is a háztól... kezébe vehette volna a vándorbotot, s ha odaáll valamelyik templom kapuja elé s elkántálja a koldus énekét: „Irgalmas Isten, minden árvák atyja...” - nem látott volna éhséget. Az uraság is dobott volna egy-egy hatost, a méltóságos asszony a hintóból kiszállította volna a kis úrfit, hogy vigyen neki valamit rózsás kezében, meg is bámulta volna a szegény koldust nagy kék szemével; a magafajta parasztember is megkönyörült volna rajta egy-egy fél cipóval, az asszonyok meg egy kis szalonnával, s még így is eléledégtelt volna, mint a madár, amely nem szánt és nem vet, mégis kitelel. Otthon, ha megállna a kereszt alatt, ott lenne a feje fölött a kereszt két ága, afölött a hatalmas égbolt, körös-körül meg a kalászos földek - s abban a nagy falusi csendben az Úristen meghallgatná énekét. De itt, ebben a városban dübörög, zúg minden, mint egy szörnyű nagy gépezetben, mindenki rohan és csak maga elé néz, hogy a más baját észre ne vegye. A feje szédül, a keze lehanyatlik, hiszen a szemében el sem fér minden, amit lát, egyik gondolata a másikat hajtja. Itt minden furcsa, idegen, visszataszító, rohanó áradat, s aki nem tud benne biztosan forogni, kirepül ebből a szörnyű nagy kerékből s úgy összezúzódik, akár egy nyomorúságos agyagedény.

Hej, micsoda különbség! Otthon Lipincében módos gazda volt meg esküdt is. Volt rendes gazdasága, az emberek megbecsülték, mindennap készen várta a jó ebéd, vasárnaponként gyertyával a kezében lépkedett az oltár elé; itt pedig - mindenki közül ő az utolsó, mint a kóbor kutya, idegen portán; bátortalan, remegő, összegörnyedt és éhes. Az első napokban gyakran megszólalt benne az emlékezés: „Hej, de jó is volt Lipincében!...” Lelkiismerete kérdőre is vonta: „Wawrzon, Wawrzon, mért hagytad ott Lipincét?” Miért? Hát mért hagyta el őt az Isten? Hiszen hordozná a paraszt a maga keresztjét, túrne és szenvedne nagy megadással, csak látná valahol ennek a nagy kálváriának a végét... De ő jól tudta, hogy minden nap újabb

istencsapása lesz rajta, s a felkelő nap egyre mélyebb nyomorúságukról lebbenti fel az éjszaka sötét leplét. Most mit tegyenek? Csavarjanak kötelet, mondják el a Miatyánkot és akasszák fel magukat? Hiszen ő maga nem fél a haláltól, de mi lesz ezzel a lánnyal? Valahányszor erre gondol, mindig úgy érzi, hogy nemcsak az Isten hagyta el, hanem a józan esze is. Ha legalább egy szikra kis világosságot látott volna maga előtt ebben a nagy sötétségben. S a legnagyobb fájdalmat, ami szívét legjobban nyomta, még meg sem tudta nevezni.

Mi volt az? A honvágy!... Ez kínozza éjjel-nappal, s annál jobban gyötörte, emésztette, mert nem is tudta, mi az, nem tudta, mi kellene neki, nem tudta, parasztlelke mi után sóvárog, miért vonaglik a kintől? Igen - az erdő, a rengeteg fenyves kellett neki meg a mező, a kalászos róna meg a szalmafedelű ház, az urak, a parasztok meg a papok, minden, minden, amire az otthoni égbolt ráborult, s amihez, ha a szív egyszer hozzánőtt, többé el nem szakadhat tőle, ha meg elszakad, el is vérzik utána... Wawrzon úgy érezte, hogy valami befelé nyomja a földre. Néha szeretne volna megragadni saját üstökét, felrántani a fejét és a falba verni vagy ledobni a földre, vagy üvölni, mint a láncos eb, vagy tébolyultan ordítani - hívni valakit... De kit? Ezt maga sem tudta. Lám, máris roskadozik az ismeretlen teher alatt. Lába csetlik-botlik, rogyadozik, a város zúg, dübörög körülötte, ő meg sír, jajgat és Krisztust hívná segítségül... Igen ám, de itt nincs sehol egy kereszt, hívó szavára senki sem felel, csak a város zúg és dübörög... Amott pedig, a vackon a lánya... Tekintetét a földre mereszi... éhesen, betegen, szótlanul - szenved... Furcsa! Mindig együtt volt ezzel a lánnyal, s gyakran napok hosszat egyetlen szót sem váltottak. Úgy éltek, mintha haragudnának egymásra. Rossz és nehéz volt így élniük, de miről beszélgettek volna? A sajgó sebet jobb nem érinteni. Azt emlegessék, hogy a zsebükben nincs már egy garas sem, hogy nincs krumplijuk, és nincs kitől tanácsot kérni?!

Nem segített itt rajtuk senki. Elég lengyel él ugyan itt New Yorkban, de a gazdagabbak közül egyik sem lakik itt, a Chatten Square vidékén. Ideérkezésüket követő héten megismerkedtek ugyan két lengyel családdal, az egyik sziléziai volt, a másik meg Poznan vidéki, mint ők, de már azok is régóta az éhhalállal küzdenek. A sziléziaiaknak már két gyerekük meghalt, a harmadik beteg volt, de már két hét óta a beteg gyerek is az egyik híd alatt aludt szüleivel együtt, s mindnyájan csak az utcáról felszedett hulladékokból éltek. Később bevitték őket egy kórházba, s azóta nem tudni, mi lett velük. A másik családnak sem volt jobb dolga, sőt még rosszabb, mert ott az ember ivott. Marysia itt-ott kisegítette az asszonyt, amíg tudta, de most már ő maga is segítségre szorul. Hiszen elmehettek volna Hobokenbe, ott lengyel templom is van, s a pap biztosan felhívta volna rájuk a lengyel hívek figyelmét, de hát tudták is ők, hogy van itt lengyel templom meg lengyel pap, tudtak is értelmesen szót váltani valakivel vagy megkérdezni valamit? Így aztán minden elköltött cent egy-egy lépcsőfokot jelentett a mély-séges nyomor felé.

Most hát itt ültek; ő a kályha mellett, a lány meg a szalmán. Elmúlt egy óra, azután a másik. A szobában egyre sötétebb lett, még délután volt ugyan, de a csontokig ható nehéz köd már felszakadt a tenger színéről. Tavasszal rendesen így szokott lenni. Odakint már meleg volt, de itt bent a szobában mind a ketten reszkettek. Wawrzon végül is elvesztette minden reményét, hogy talál valamit a hamu között.

- Marysia! - szólt. - Én már sehogy sem bírom ezt tovább, de úgy látom, te se... Kimegyek a tengerre, kifogok egypár darab deszkát, legalább tüzet rakunk... meg hátha találok valami megenni valót is.

A lány nem felelt, Wawrzon tehát elment. Már megtanulta, hogyan kell a tengerből az ott úszó deszkadarabokat, ládaroncsokat kifogdosni, mikor a hullám a part felé tereli. Így tesz mindenki, akinek nincs pénze szénre. Bizony gyakran meglökdösték, megtaszigálták ennél a halászatnál, de néha semmi bántódása nem esett. Olykor még ennivalót is talált, romlott főzelékfélét,

amit a hajókról a vízbe dobtak. Meg aztán, amíg a tengerparton kóborolt a sűrű ködben s kereste, amit el nem vesztett, néha elfelejtette nagy nyomorúságát s azt a mélységes, nagy honvágyat, ami mindennél jobban emésztette. Kiért a partra, s mivel éppen löncs¹⁸³ ideje volt, a parton csak néhány suhanc kódorgott s mindjárt rá is kiabáltak, meg is dobálták fekete sárral meg kagylóval, de nem tudták elkergetni. Sok deszkatörmelék ringatózott a vízen: egyik hullám dobta a part felé, a másik meg visszakarta, de azért rövid idő alatt ő is kifogott eleget.

Úsztak a habokon zöld színű hulladéksomók is - azokban biztosan akadna valami ennivaló. De nagyon könnyűek voltak, nem jutottak el a partig, s így ő sem érhette el. Az élelmes suhancok hosszú madzagon hurkot dobtak a vízbe, s úgy halásztak az ilyen kincstre, neki azonban nem volt zsinagye, így hát csak sóvárogva nézte és várta, míg a fiúk elmentek, akkor aztán a maradékokat még egyszer átkutatta, s amit ehetőnek vélt, mohón megette. Arra nem is gondolt, hogy Marysia is éhes.

De a sors mintha rámosolygott volna. Amint hazafelé ment, burgonyával rakott nagy társzekér dőcögött előtte. A szekér egyszerre kátyúba akadt s meg sem tudott mozdulni, Wawrzon azonnal nekifeküdt a küllőknek s minden erejével segített a kocsit kiemelni. Nehéz volt, a dereka is megfájdult bele, de a lovak nekirugaszkodtak, a kocsi zökkent egyet és kilódult az útra, s mert tetejesen meg volt rakva, jó adag burgonya lehullott a sárba. A kocsisnak eszében sem volt, hogy felszedje, megköszönte a segítséget, aztán *Get up!*¹⁸⁴ kiáltással végigsuhintott a lovakon és továbbdöcögött.

Wawrzon rávetette magát a sárban heverő burgonyára, remegő kézzel mohón kapkodta fel, elrejtette inge alá. Mikor tovább indult, már jobb érzések töltötték el a szívét. Ha az ember éhes, egy karaj kenyér egész vagyont jelent neki, Wawrzon tehát hazafelé menet meglege- detten mormogta:

- Hála a mindenható Istennek, hogy letekintett nyomorúságunkra. Fa van, Marysia azonnal tüzet rak, krumplics is van, akár kétszerre is elég. Milyen jó az Isten!... A szoba is mindjárt barátságosabb lesz. Szegény lány másfél napja nem evett... na, legalább annál nagyobb lesz az öröme... Mégiscsak jó az Isten!

Így elmélkedve ment hazafelé, egyik kezében a fát vitte, a másikkal folyton a mellét tapogatta, hogy a burgonya nem hullott-e ki. Nagy kincs volt, amit vitt, fel is emelte szemét az égre és hálásan mormogta:

- Már azon voltam, hogy lopok... És lám, nem kellett, magától lehullott a szekérről. Koplaltunk eleget, most hát eszünk. Milyen jó az Isten! Hej, hogy felugrik az a lány a szalmáról, ha megtudja, mit hoztam!

Mióta Wawrzon elment hazulról, Marysia meg sem moccant a helyén. Rendszerint, ha az öreg reggelenként hozott fát, a leány befűtött a kis kályhába, elment vízért, azután megfőzött és meg is ette, ha ugyan volt mit, de utána ott maradt és órák hosszat bámult a tűzbe. Régebben ő is járt munka után. Fel is vették egy kifőzésbe mosogató- meg takarítólánynak, de nem értette a szavukat, rosszul csinálta, amit mondtak, így aztán két nap múlva elkergették. Más munkát nem talált, igaz, hogy nem is keresett... Naphosszat otthon üldögélt, az utcára félt kimenni, mert az írek meg a részeg matrózok nem hagyták békében, s ez a semmittevés még boldogtalanabbá tette. Úgy emésztette a honvágy, mint a rozsdá a vasat. Ő még szerencsétlenebb volt, mint az apja, mert neki is viselnie kellett minden gondját és bánatát, őt is kínozták,

¹⁸³ villásreggeli (angol).

¹⁸⁴ Gyerünk! (angol)

gyötörte az a meggyőződés, hogy számukra már nincs se jó tanács, se menekülés, se holnap, se jövő, őt is emésztette a honvágy Lipince után, de nála mindezt még nehezebbé tette, hogy folyton a csikós Jaskóra kellett gondolnia. Igaz, esküvel fogadta: „Ahova te kerülsz, én is odamegyek” - de akkor ő még úri kisasszonynak készült Amerikába. Uraskodni akart és lám, mire jutott!...

Jasko béres volt ugyan, de azért apja után volt saját földecskéje is, ő meg most olyan szegény és olyan éhes, akár a lipincei templom egere. Vajon eljön-e? De ha eljönne is, magához ölelné-e s mondaná-e: „Ó, én szegény szerelmesem!” - vagy azt mondaná talán: „Menj dolgozdra, te koldus lánya?” Mert mije van most neki? Egy pár rongya... Bizony, Lipincében még a kutya is megugatná! És lám, mégis hogy húzza, hogy vonja minden hazafelé! A lelke is inkább kiszakadna belőle, csak mehetne a könnyű madarakkal, a gyors szárnyú fecskékkel, a tenger habja felett repülhetne haza... ha másért nem, legalább azért, hogy otthon haljon meg. Hiszen ott van ő, az ő Jaskója! Akár emlékszik rá, akár nem, mégis a szerelme, mégis érte fáj a szíve; csak őmellette lenne békessége, öröme és vidámsága, a világ minden legénye közül csak őmellette!

Mikor a kis kályhában lobogott a tűz, s az éhség még nem kínoztá annyira, mint ma, mikor a lángok sziszegtek, a szikra pattogott, és minden Lipincéről beszélt neki, visszaemlékezett, hogy valamikor régen a többi lánnyal együtt üldögélt a tűz mellett rokkájával. Jasko néha kinézett a benyílóból s olyan kedvesen mondta: „Marysia, gyerünk már a paphoz, mert igen kedves vagy az én szívemnek!” Ő meg azt felelte: „Elhallgass, te mihaszna!” És milyen jó volt ott neki, hogy örült, hogy ujjongott a lelke, amikor Jasko a szoba szegletéből kézen fogva vitte a középre, táncba, erősen átkarolta a derekát, ő meg a szemét kezével eltakarva, suttozta: „Menj innen, hagyj, szégyellem magam!” Valahányszor a sziszegő láng és a pattogó szikra ezt eszébe juttatta, könnye végigcsordult az arcán, de most a kályhában nem volt tűz, sem a szemében könny, mert ami könnye volt már, mind elsírta. Néha úgy érezte, hogy ami könnye még maradt, az befelé folyik és fojtogatja. Nagy fáradtságot és kimerültséget érzett, már arra sem volt ereje, hogy gondolkozzék. Szenvedése alázatos volt, csak maga elé bámult nagy szemével, mint a rémült madárka, ha pajos gyerek kínozza...

Most is ott ült a szalmán s éppen így bámult maga elé. Egyszerre megzörrent a szoba ajtaja. Azt hitte, apja jön, s fel sem nézett, csak akkor emelte fel a fejét, mikor az ajtóban idegen szót hallott:

- *Look here!*¹⁸⁵

A kalyiba tulajdonosa volt, egy vén mulatt, piszkos, dagadt arccal, pofazacskója bagótól duzzadt, ruhája rongyos.

Ó, de megijedt. Egy dollárt kellett fizetniük lakbérre, de már nem volt egy centjük sem. Úgy gondolta, alázatossággal pótolhatja a hiányt, felállt hát, a gazda térdéhez hajolt és kezét csókolt.

- Ide az egy dollár házbért! - szólt a mulatt.

A leány a „dollárt” megértette, tehát megrázta a fejét s szavait kétségbeesett arcjátékkal kísérvé, igyekezett megmagyarázni, hogy már nincsen pénzük; két nap óta nem ettek, nagyon éhesek, legyen egy kis irgalommal irántuk.

¹⁸⁵ Nézz ide! (angol)

- Az Úristen megfizet a jóságáért - tette hozzá lengyelül, mert már azt sem tudta, mit mondjon és mit tegyen.

A mulatt nem értette ugyan a lány szavait, de azt már látta, hogy itt dollárt nem kap. Annyira megértett mindent, hogy egyik kezével felkapkodta Wawrzonék batyuit, a másikkal megragadta a lány karját, könnyedén feltaszította a lépcsőn, kivezette az utcára, ott a földre dobta a batyukat, azután ugyanilyen nemtörődomséggel benyitott a szomszéd kocsmá ajtaján és bekiáltott:

- Hej, Paddy, van már szoba!...

- *All right!* - felelte egy hang a lebujs belsejéből. - Éjszakára eljövök.

A mulatt eltűnt a sötét folyosón, a lány meg egyedül maradt az utcán. A batyukat elhelyezte a fal egyik beugrójában, hogy a sárban össze ne piszkolódjanak, aztán megállt mellettük és várt alázatosan, szótlánul, mint mindig.

Most már a részeg írek sem törődtek vele. A szobában sötét volt, de az utcán még egészen világos, s a nappali világításnál a leány arca olyan megkínzottnak, betegnek látszott, mintha valami nagy, halálos betegség után lábadoznék. Csak hosszú, lenszőke haja maradt a régi. Ajka elkékült, szeme mélyen ült a vastag karikák között, pofacsontjai hegyesen kiálltak. Olyan volt, mint egy hervadó virág, vagy mint egy - haldokló lány.

A járókelők szánakozva néztek rá. Egy öreg néger asszony kérdezett tőle valamit, de mivel nem kapott választ, sértődötten odábbállt.

Ezalatt Wawrzon boldogan sietett hazafelé, olyan érzéssel, amilyen a nagyon szegény emberekben támad, mikor megérzik az Isten irgalmát. Lám, talált burgonyát, milyen jót falatoznak belőle!... Arra gondolt, hogy másnap megint elmegy a burgonyás társzekérhez, de hogy holnapután mi lesz, azzal e pillanatban már nem törődött, mert nagyon éhes volt. Egyszerre meglátta Marysiát az utcán. Nagyon elcsodálkozott és gyorsította lépteit.

- Hát te mit állsz itt?

- A háziúr kidobott!

- Kidobott?!

A paraszt kezéből kihullott a deszka. Ez már sok volt. Kidobták most, amikor van burgonyájuk és fájuk!... Most mi lesz? Hol sütik meg? Mit esznek, hova mennek? A deszka után sapkáját is a sárba vágta.

- Jézusom! Jézusom! - kiáltotta s megfordult tengelye körül, tátott szájjal, révetegen bámult a lányra s úgy dadogta:

- Kidobott?...

Aztán úgy tett, mintha indulna valahová, de egyszerre megfordult. Tompa, érdes, fenyegető hangon szólt:

- Mért nem könyörögtél neki, te mafla?

A lány sóhajtott.

- Könyörögtem.

- Mért nem csókoltál kezét?

- Kezét csókoltam.

Wawrzon megint megfordult tengelye körül, mint a gombostűre szúrt bogár, s szeme elsötétült.

- Dögölj meg! - kiáltotta.

A leány fájdalmasan nézett rá.

- De édesapám, mit vétettem?

- Maradj itt, el ne mozdulj, elmegyek, megkérem, hogy legalább engedje megsütni a krumplit.

Elment. Kis idő múlva a folyosón zaj, topogás, kiabálás hallatszott, aztán Wawrzon kilódult az utcára. Kidobták!...

Egy darabig állt, aztán ráförmedt a lányra: - Gyerünk!

Marysia lehajolt a batyúért. Bizony, jó nehéz volt az ő erőtlenségéhez képest, de az öreg nem segített, mintha elfelejtkezett volna róla, mintha nem tudná, hogy szegény leány saját vézna testét is alig vonszolja.

Elmentek... Két ilyen szörnyen kiéhezett, elnyomorodott alak bizonyára felkeltette volna a járókelők figyelmét, ha már régen hozzá nem szoktak volna az ilyen látványhoz. Hová menjenek? Milyen sötétség, milyen nyomorúság, milyen kín és szenvedés vár még rájuk?

A leány egyre nehezebben, egyre szaggatottabban lélegzett, lába megingott, majd megbotlott, végre könyörögve megszólalt:

- Édesapám, segítsen, mert nem bírom.

Az öreg, mintha álmából riadt volna fel, ráförmedt:

- Ha nem bírod, dobd el!

- De hátha szükség lesz rá?

- Nem lesz!

S mikor látta, hogy a leány habozik, dühösen nekirontott:

- Eldobod, vagy agyonváglok!

Marysia ijedten engedelmeskedett, és tovább mentek. Wawrzon magában motyogott: „Ha így, hát legyen így!” - azután elhallgatott, de a szemében megcsillant valami gonosz fény. Egyre sárosabb utcákon jártak, így közeledtek a kikötő széléhez s kijutottak egy cölöpökön nyugvó széles pallóhoz; elhaladtak egy ház előtt, melynek hivatását szembeötlő felirat hirdette: *Sailors azilum*,¹⁸⁶ azután ráléptek a pallóra s ott voltak a víz fölött. Új dokk épült itt, a cölöpök leverésére szolgáló magas állványzat mélyen benyúlt a víz fölé, s a deszkák és gerendák között sűrögtek-forogtak az építők munkások. Marysia egy gerendarakáshoz lépett és leült, mert nem bírta tovább menni. Wawrzon szótlanul követte példáját.

Délután négy óra volt. A kikötőben zajlott az élet. Nagy volt a forgalom. A köd felszállt, s a nap derűs sugarai jóleső meleget és világosságot árasztottak a két nyomorult emberre. A tenger felől élénken, üdén, vidáman áradt a tavasz a szárazföld felé. Körös-körül olyan békesség és annyi világosság töltötte be a természetet, hogy az ember szeme káprázott tőle. A tenger vize a messze távolban szerelmesen ölelkezett az égbolttal. A kék levegőben, a kikötő közepe felé látszottak a magasba nyúló árbocok és kémények, a zászlók szelíden lobogtak a szélben. A látóhatáron, a kikötő felé igyekvő hajók mintha hegyre kapaszkodnának, vagy a víz

¹⁸⁶ Matróz-menhely (angol).

alól bukkannának fel. Kifeszített, duzzadó vitorláik csillogtak a napfényben, mint a felhőfoslányok, s szemkápráztatóan fehérlettek a víz tükre fölött. Más hajók kifelé igyekeztek a nyílt tengerre s hosszú, tajtékos sávot vontak maguk után. Mentek messzire... Lipince felé. Oda, ahol ők elvesztett boldogságukat hagyták. Oda, a békesség szép világába.

Szegény leány azon tűnődött, mit követhettek el, hogy az irgalmas Isten egyszerre elfordította tőlük ábrázatát, s egészen elfeledkezett róluk, egyedül őröluk a rengeteg idegen ember között, s kivetette ide, ebbe az ismeretlen világba. Hiszen az ő mindenható kezének elég hatalma volna ahhoz, hogy visszaadja nekik elvesztett boldogságukat. Lám, mennyi hajó indul arrafelé, miért kell nekik mégis itt maradniok? Szegény Marysia megkínzott szíve még egy sóhajt küldött Lipince és a csikós Jasko felé. Gondol-e, emlékszik-e még rá? Fáj-e a szíve utána, úgy, mint neki az otthoni tájak és Jasko után? Az ember csak a nagy szerencsében feledékeny, de a balsorsban, ha gondolatai magukra maradnak, úgy körülfonják, ölelgetik a szeretett lényt, mint a komló a karót. De Jasko? Talán már szégyelli is régi szerelmét, talán már elvetette szerelmesét s más házhoz küldött leánynézőket. De hogysisne, hiszen szégyen, gyalázat lenne egy ilyen koldus lányra gondolnia, akinek az egy mirtuszkoszorúján kívül semmije sincs ezen a nagy világon. Az ilyenhez legfeljebb a halál kopogtat be háztüznézőbe.

Beteg volt, az éhség tehát nemigen kínozza, de a fáradságtól és gyengeségtől meglepte az álom, szeme lekoppant, s halvány arca előrebukott. Néha felriadt, tágra nyitotta szemét, de aztán újra lehunyta. Azt álmodta, hogy omladékok és mély szakadékok felett kóborolt, mint a kis Kasia a népmesében, s beleesett a „mély Dunajecbe”. Aztán tisztán hallotta a nóta folytatását:

*Hej, meglátta Jasko Marysiát a mélyben
Lecsúszott a hegyről szép selyemkötélen.
Szép selyemkötél volt, mégsem ért a földre
A lány, hogy megtoldja, haját rákötötte.*

Hirtelen felébredt, mert úgy érezte, hogy már nincsen haja, s feneketlen mélységbe zuhant alá. Az álom elröppent. Nem Jasko ült mellette, hanem az apja, az öreg Wawrzon, s nem a Dunajec partján voltak, hanem a New York-i kikötőben kőrákások és állványzatok, árbocok és kémények között. Megint hajók futottak a nyílt tengerre, azokon énekeltek. A csendes, meleg tavaszi este már ott piroslott az égen és a vízen. Minden hajó, minden cölöp úgy tükröződött a vízben, mintha saját magának folytatása lenne. Gyönyörű volt itt körös-körül minden. A levegőben végtelen boldogság és nyugalom lebegett, mintha az egész világ ujjongana. Csak ők ketten voltak szerencsétlenek, csak őröluk feledkezett el mindenki... A munkások indultak hazafelé, csak nekik nem volt hova menniök.

Wawrzon belsejét az éhség mintha vasmarokkal marcangolta volna. Komoran, borúsan ült a helyén, de vonásain valami borzalmas elhatározás rajzolódott. Aki ránézett, megrémülhetett, mert arca szinte állatias volt az éhségtől, mint egy ragadozó madaré, de emellett olyan kétségbeesetten nyugodt, mint egy halotté. Egész idő alatt egy szót sem szólt, csak mikor beállt az éj, és a kikötő elnéptelenedett, szólalt meg különös, idegenszerű hangon:

- Gyerünk, Marys!

- Hová, édesapám? - kérdezte a lány érzéketlenül.

- A pallókra, ott a víz fölött. Lefekszünk a deszkákra és alszunk.

Elindultak. A sűrű sötétségben nagyon kellett vigyázniuk, hogy bele ne essenek a vízbe.

A deszkák és gerendák eresztékeit Amerikában úgy illesztik össze, hogy kanyarulatokat és folyosókat alkotnak. Ezeknek a végén volt a híd, mögötte pedig a sulyok, mellyel a cölöpöket verik le. A hidat tető védte az esőtől. Munkaidőben ezen álltak a sulykoló emberek, de most egészen üres volt.

Mikor kiértek a víz széléhez, Wawrzon megszólalt:

- Itt meghálunk.

Marysia inkább lerogyott, mint lefeküdt a deszkákra, s bár egyszerre ezernyi moszkító tört rájuk, azonnal mélyen elaludtak.

A leányt Wawrzon hangja riasztotta fel mély álmából:

- Marysia, kelj fel!

A hangjában volt valami, amitől a leány szeméből azonnal kiment az álom.

- Mit akar, édesapám?

Wawrzon hangja tompán és borzalmasan, de nyugodtan csengett az éjszakai csendben és sötétségben.

- Édes lányom! Nem hagylak tovább éhezni, nem nézem, hogy elpusztulj. Nem engedlek az emberek ajtaján darab kenyérért kopogtatni, szabad ég alatt hálni. Ha az emberek elhagytak, s az Úr is elfordult tőled, ha sorsod ebbe a nyomorúságba vitt, ha már mindenki elhagyott, legalább a halál öleljen magához. Itt jó mély a víz, nem tart sokáig.

Marysia szemét tágra nyitotta, de a sötétben nem látta apját.

- Bevetlek ide, én szegény árvám, és magam is megyek utánad - folytatta. - Nincs menekvés minékünk és nincsen irgalom. Holnap már nem éhezelsz, holnap jobb dolgod lesz, mint ma van...

Nem! Ő nem akar meghalni. Még csak tizennyolc éves, szereti az életet, fél a haláltól, hiszen fiatal. Lelke végigborzong a gondolatra, hogy holnapra vízben úszó hulla lesz, hogy belezuhan valami sötétségbe, itt fog ázni a vízben, az iszapos fenéken a halak és mindenféle férgek között. Nem! A világ minden kincséért sem! Rettenetes undor és rémület fogta el, s tulajdon édesapja, amint ezeket a szavakat mondta, olyannak látszott, mint valami gonosz szellem.

Míg az öreg beszélt, tenyerét a leány sovány vállán tartotta, s hangja rettenetesen, irgalmatlanul nyugodt volt.

- Ha kiáltanál is, senki meg nem hallja. Csak meglöklek, két miatyánkig sem tart az egész.

- Nem akarom! Édesapám, nem akarom! - kiáltotta Marysia. - Nem fél az Istentől? Édes jó apám, én egyetlen szülém, könyörüljön meg rajtam! Mit vétettem ellene? Sosem panaszkodtam a nyomorúságomért, hiszen magával együtt szenvedtem éhséget, hideget... Édesapám!

Az öreg lélegzete meggyorsult, ökle összeszorult, mint a fogó... s a leány egyre kétségbeesettebben menekült volna kifelé a halál karmai közül.

- Irgalmazzon! Kegyelmezzon! Kegyelmezzon! Hiszen a gyereke vagyok, szegény, beteg leánya, úgysem sokáig élek már. Nem akarok, félek!

Jajveszékelve ragadta meg apja szukmanáját, s ajkát lázasan szorította a kézhez, mely tolta, taszította lefelé a mélységbe. Az öreget ez az ellenállás mintha még szilajabbá tette volna. Nyugalma tébolyba csapott át: hörögni, krákogni kezdett. Időnként elcsendesült minden, csak a ziháló, lihegő lélegzés, a huzakodás és a deszkák kopogása hallatszott. Mély, sötét éjszaka

volt, ide segítség sehonnan sem jöhetett, mert ez volt a kikötő legkülső szélé, ahol a munkásokon kívül még nappal sem fordult meg senki.

- Irgalom, kegyelem! - kiáltotta Marysia kétségbeesetten.

Az öreg egyik kezével hirtelen az állvány széléhez rántotta, a másikkal ütni kezdte a fejét, hogy hangját elnyomja, ámbar a kiáltás úgysem keltett semmilyen visszhangot, csak egy kutya vonítása hallatszott messziről.

Marysia érezte, hogy gyengül. Végül lába üres térbe ért, már csak a kezével kapaszkodott apjába, de keze is kezdett ernyedni. Segélykiáltásai egyre halkultak, végre az öreg szukmanája engedett, egy darabja ott maradt a leány összeszorított markában, s Marysia érezte, hogy zuhan lefelé a mélységbe.

De esés közben ösztönszerűen megkapaszkodott egy kiálló gerendába, azon függött a víz fölött.

Wawrzon utána hajolt s borzalmas nyugalommal kezdte ujjait lefejtetni a gerendáról.

A leány agyában, mint felrebbenő madárraj, szálltak összevissza a gondolatok, mind egy-egy felvillanó kép; Lipince, a gémeskút, az elutazás, a hajó, a vihar, a litánia, a New York-i nyomor s a végén - mi történik most vele? Valami óriási hajót lát, az orra az ég felé áll, s a fedélzeten nagy tömeg, a tömegből pedig két kéz nyúlik felé. Szent Isten, Jasko áll ott, Jasko nyújtja a kezét a hajóról, s fölötte a Szűzanya mosolyog gyönyörűen, ragyogó dicsfényben. E látványra széjjeltaszigálja a parton tolongó embereket: „Szentséges Szűzanyám, Jasko, Jasko!” Még egy pillanat... még utoljára apjára emeli szemét: „Édesapám!... a Szűzanya, ott a... Szűzanya!”

Még egy pillanat - s ugyanaz a kéz, mely lefelé lökdöste a hídról, megragadja gyengülő kezét, s emberfeletti erővel húzza felfelé. Ismét érzi talpa alatt az állvány deszkáit, ismét karok ölelik át, de ez már az édesapja, nem a hóhér... Feje halk sikoltással hanyatlik apja keblére.

Mikor ájulásából felocsúdik, ráeszmél, hogy apja mellett fekszik, de bár sötét van, tisztán látja, hogy az öreg arccal a földre borul, széttárt karokkal fekszik, mint egy kereszt, egész testét rázza a fuldokló zokogás, s keblét fájdalom marcangolja.

- Marys! - szólal meg végre az öreg, sírástól elcsukló hangon. - Bocsáss meg, édes lányom...

A leány a sötétben kitapogatja atyja kezét, s szegény, tikkadt, lázas ajkát hozzátapasztva, suttogja:

- Édesapám, az Úr Jézus bocsásson meg magának úgy, ahogy én megbocsátok...

A láthatáron már egy idő óta halvány világosság dereng; most kibukkan a hold mosolygó, széles tányérja, azután megint valami furcsa dolog történik. Marysia egyszerre észreveszi, hogy a hold karimájáról apró angyalkák szakadoznak le, mint megannyi apró méhecske, s a sugarakon végigcsúszva jönnek hozzá, szárnyuk zümmög, forgolódnak, döngenek s vékony, gyerekhangon énekelnek.

- Békesség neked, szegény leány! Drága megtépázott kis madár, békesség neked. Kicsiny, türelmes, csendes mezei virág, békesség neked!

Így énekelve, megrázzák fölötte a fehér liliomok kelyheit, s a kis ezüst csengettyűk édesen csilingelik:

- Aludj, kislány, aludjál! Szép kedveset álmodjál!

Ettől úgy elcsendesedett, olyan boldogság, öröm és nyugalom szállt rá, hogy csakugyan elaludt.

Az éjszaka vége felé járt; már derengett, hajnalodott. A víz fodra megvillant, az árbocok és kémények előbukkantak a sötétségből, mintha közelednének; Wawrzon már Marysia mellett térdelt és följe hajolt.

Azt hitte, meghalt. Sovány teste mozdulatlanul feküdt, szemét lehunyta, arca fehér volt, mint a kékes árnyalatú vászon, de nyugodt és merev. Apja hiába rázta a karját: meg sem mozdult, még a szemét sem nyitotta ki. Wawrzon maga is majd meghalt fájdalomában, de mikor tenyerét a leány szájához érintette, érezte, hogy lélegzik, a szíve ver, igaz, hogy nagyon gyengén... de ver... Igen, élt, de az öreg érezte, hogy bármely pillanatban meghalhat. Ha ebből a hajnali ködből derűs nappal támad, ha a napocska egy kicsit felmelegíti, akkor megéled; másképpen nem.

A sirályok ott keringtek fölötte, mintha aggódnának érte. Egyik-másik le is telepedett a közeli cölöpökre. A reggeli köd a nyugati szellő lendülésétől lassanként szakadozni kezdett. Nem is szél volt ez, hanem életet lehelő, langyos tavaszi fuvallat.

Aztán feljött a nap. Sugarai előbb csak az állványzat csúcsát aranyozták be, azután egyre lejjebb csúszva, ragyogó fénnel övezték Marysia mozdulatlan arcát. Becézgették, csókolgatták, simogatták. Szegény kis vézna arca s az éjszakai küzdelemtől megoldott lenszőke hajkoszorúja fénylett, ragyogott a sugárkévében. Olyan volt, mint egy angyal. De hiszen szegény kis Marysia félig már csakugyan angyal volt, azzá tette a rengeteg szenvedés és kegyetlen sorsának türelmes viselése. A gyönyörű rózsás nappal kezdett kiemelkedni a vízből, a nap egyre melegebben sütött, a szél enyhe lehelettel cirógatta, a sirályok keringve sikongtak felette, mintha őt ébresztgetnék. Wawrzon levette szukmanáját, betakarta vele a leány lábát, s szívében éledni kezdett a remény.

Marysia arcáról lassan eltűnt a kétség, bőre fokozatosan rózsaszínűvé vált... Szája sarkában megjelent egy röpke mosoly, azután még egy, végre kinyitotta a szemét.

Ekkor az öreg paraszt letérdepelt a deszkára, szemét az égre emelte, s könnyei patakokban folytak végig arca mély barázdáin.

Csak most érezte igazán, hogy ez a gyermek - neki szeme fénye, lelkéből lelkedzett magzata, mindennél drágább kincse.

Marysia felébredt, sőt sokkal üdébb és egészségesebb volt, mint ezelőtt. Jót tett neki a kikötő tiszta levegője, hogyne lett volna jobb, mint a régi odú dohos bűze. Csakugyan egészen életre tért, mert felült s egyszerre megszólalt:

- Édesapám! Nagyon éhes vagyok.

- Gyere, lányom, menjünk a partra, hátha akad valami - biztatta az öreg.

Marysia minden nagyobb erőlködés nélkül felállt, és elindultak. Úgy látszik, valóban különös nap virradt rájuk balsorsukban, mert alig haladtak néhány lépést, az állványzaton két deszka közé beszorítva egy kendő csücskét pillantották meg. A kendőben kenyér, főtt kukorica meg sózott hús volt. A csoda magyarázata az, hogy az egyik hajómunkás tegnap eltette magának a maradékot, hogy ma legyen mit reggeliznie. Rendes szokásuk ez az itteni munkásoknak. De Wawrzon és Marysia sokkal egyszerűbb magyarázatot talált. Ki tette ide ezt a batyucskát? Az ő értelmük szerint az, aki a mező virágaira, az ég madaraira meg a kis réti szöcskékre is gondot visel.

Elmondták a reggeli imát, aztán megették, amit ott találtak - bizony nem volt sok. Mikor ezzel is végeztek, tovább mentek a parton, egészen a központi dokkig. Tagjaikban új erő lüktetett. Elérték a vámépületet s ott a Water Streetre, a Broadway felé kanyarodtak. Hosszú út volt ez - a pihenőkkel együtt jó néhány óráig eltartott. Közben le-leültek a deszkákra vagy az üres hajóladákra, azután mentek tovább, maguk sem tudták, miért, de Marysia is úgy érezte, hogy be kell jutniok a városba. Útközben megrakott társzekerekkel találkoztak, melyek ilyenkor hosszú sorban vonulnak a kikötő felé. A Water Streeten már nagy volt a forgalom. Itt is, ott is kinyílt egy-egy kapu, s jöttek kifelé az emberek, siettek mindennapi munkájuk után. Az egyik kapuból magas, bajuszos öregúr lépett ki, kézen fogva vezette kisfiát. Amint rájuk nézett - inkább öltözetükre, mint arcukra - bajusza megmozdult, látszott rajta, hogy csodálkozik, aztán még figyelmesebben végignézte őket és elmosolyodott. Ez a rájuk mosolygó emberi arc itt, New York közepén olyan csoda, olyan varázslat volt számukra, hogy mindketten elámultak. Az öregúr hozzájuk lépett és tiszta lengyelséggel kérdezte:

- Hova valók maguk, barátom?

Mintha a villám sújtott volna le rájuk. Wawrzon felelet helyett sápadt lett, mint a fal, és megtántorodott. Nem akart hinni sem fülének, sem szemének. Marysia hamarabb magához tért, átölelte hát az öregúr térdét s illedelmesen felelte:

- Poznaniak volnánk, nagyságos úr, kérem, Poznan vidéki parasztok.

- És mit keresnek itt?

- Éhezünk, nagyságos úr, rettenetes bajban, nyomorúságban vagyunk!

A hangja elfulladt. Wawrzon egyenesen leborult az öregúr lába elé, aztán megfogta kabátja szélét és végigcsókolta, s úgy érezte, hogy legalábbis az égnek egy darabkájában sikerült megkapaszkodnia.

Lám, milyen nagy úr... és a mienk... Nem hagyja, hogy éhen pusztuljunk, megment, kiszabadít ebből a szörnyű nagy bajunkból.

A fiatal fiú, az öregúr kezét fogva, kimeresztette szemét, már egész csödület támadt körülöttük, az emberek szájtátva bámultak, nézték, hogyan térdel egy ember a másik előtt és a lábát csókolgatja.

Amerikában ilyesmit nemigen látni! De az öregúr a báméskodókra rivallt:

- Mit bámulnak itt? Menjenek a dolgukra!

Aztán Wawrzonhoz és Marysiához fordulva, szelíden így szólt:

- Ne ácsorogjunk itt az utcán. Jöjjenek velem.

Elvezette őket a legközelebbi vendéglőbe; ott bementek egy különszobába s bezárkóztak. Wawrzon meg a lány ismét a lába elé akarták vetni magukat, de az öregúr haragosan védekezve, rájuk szólt:

- Na, hagyják már abba! Én is odavaló vagyok, ahová maguk. Egy haza gyermekei vagyunk...

Úgy látszik, a szivarja füstje nagyon csíphette a szemét, mert öklével igen dörzsölgette, aztán megkérdezte:

- Éhesek?

- Két nap óta egy falatot sem ettünk, csak éppen, amit ma a parton találtunk.

- William! - szólt az őszhajú úr a fiához. - Rendelj ételt!

Ő meg tovább kérdezősködött:

- Hol laknak?
- Sehol, nagyságos úr.
- Hát hol aludtak?
- A parton.
- Kiűzték a lakásukból?
- Ki.
- Más holmijuk nincs, csak ami magukon van?
- Nincs.
- Pénzük?
- Az sincs.
- Hát most mit akarnak csinálni?
- Azt magunk se tudjuk.

Az öregúr gyorsan, mintegy haragosan tette fel a kérdéseket, s egyszerre Marysiához fordult:

- Hány éves vagy, kislányom?
- Nagyboldogasszonykor töltöm be a tizennyolcat.
- Sokat szenvedtél, mi?

A leány nem felelt, csak alázatosan az öregúr térdéhez hajolt.

A jószívű öregúr szemét ismét csíphette a füst...

Már hozták is a forró húst és a sört. Jótevőjük biztatta, hogy fogjanak hozzá, s mikor szabadkoztak, hogy ők bizony szégyellnek mások előtt enni, egyszerűen rájuk kiáltott, hogy bolondok. De bármilyen bosszús és haragos volt, Wawrzon és Marysia mégis angyalnak látta.

Mohón estek az ételnek, az öregúr arcán látszott, hogy mennyire örül. Azután elmondott magának mindent, hogyan kerültek ide, és mi mindenben mentek át. Wawrzon sorra vette az eseményeket, semmit el nem hallgatott, mintha a pap fülébe gyónna. Az öregúr haragudott, szidta, mint a bokrot, s mikor odajutottak, hogy Wawrzon Marysiát a vízbe akarta fojtani, rárivallt:

- Na, le is húztam volna a bőrödet, hallod-e!

Aztán Marysiához fordult:

- Gyere ide, kislányom!

A leány hozzálépett, ő meg két keze közé fogta az arcát és homlokon csókolta.

Egy darabig gondolkozott, azután így szólt:

- Látom, eleget nyomorogtatok, de azért jó ország ez, csak az ember tudjon magán segíteni.

Wawrzon rámeresztette a szemét: lám, ez a tisztos, jószívű úr Amerikát jó országnak nevezi.

- Úgy bizony, barátom! - erősítette meg, Wawrzon csodálkozását látva. - Jó ország! Mikor én idejöttem, semmim sem volt, most meg biztos kenyér van a kezemben. De a parasztnak jobb otthon gazdálkodnia. Nektek nem való a világban csavarogni!... Ha már ti is idejösztök, ki marad otthon? Ide kijutni könnyű, de visszatérni annál nehezebb!

Egy darabig hallgatott, aztán - mintegy magának - hozzátette:

- Én már több mint negyven éve itt vagyok. Bizony el is felejtettem az óhazát, de azért a honvágy csak elfogja az embert, igaz-e? Williamnek el kell mennie oda, hadd ismerje meg azt az országot, ahol apái éltek... A fiam - tette hozzá, a gyerekre mutatva. - William! Majd hozol nekem hazulról egy maréknyi földet a koporsómba, a fejem alá...

- *Yes, father!*¹⁸⁷ - felelte angolul a legényke.

- Meg a mellemre is, William! A mellemre is...

- *Yes, father!*

Most már a füst annyira csípte az öregúr szemét, hogy egészen elfutotta a könny.

De fel is fortyant haragjában:

- Ért a taknyos lengyelül, de jobban szeret angolul beszélni. Ennek már így kell lenni. Aki egyszer ide átlántálódik, azt az óhaza elvesztette. William! Menj, mondd meg a húgodnak, hogy ebédre meg éjszakára vendégeink lesznek.

A fiú már ugrott is. Az öregúr elgondolkozott, sokáig hallgatott, azután újra megszólalt, de mintha megint csak magának beszélne:

- Még ha hazaküldeném is őket, nagy a költség, aztán mit kezdenek otthon? Mindent eladtak, amijük volt, legfeljebb koldulhatnának. Ha a kislány elszegődik valahova, Isten tudja, mi lesz vele. Ha már itt vannak, meg kell próbálni valamilyen munkát. Ha elmennek valamelyik új településre, a lány egy-kettőre férjhez megy. Kettesben még szerezhetnek is valamit, azután, ha haza akarnak menni, magukkal vihetik az öreget is.

Egyenesen Wawrzonhoz fordult:

- Hallottál valamit az új településekről?

- Nem én, nagyságos úr.

- Ó, emberek! Az, Isten szerelméért, hogy indultok el erre a hosszú útra? Hogy is ne pusztulnátok el!? Chicagóban legalább húszezer ilyen van, mint te, Millwaukeeban is legalább annyi, de Detroitban és Buffalóban is jócskán akad. Sokan gyárakban dolgoznak, de a parasztnak legjobb a gazdaság. Radomba, Illinoisba küldjelek benneteket? Ott már nehéz földet kapni, de a nebrascai préríken most folyik a telepítés, úgy hallom, új Poznant alapítanak. Igaz, hogy az nagyon messze van, sokba kerül a vasút. A Szent Szűz-telep Texasban szintén messze. Még a legközelebb volna Borowina, már csak azért is, mert oda tudnék nektek ingyen jegyet szerezni, s ami kis pénzt is adhatok, azt eltehetnétek az új gazdasághoz.

Még mélyebben elgondolkozott.

- Ide hallgass, öreg - szólt hirtelen, - Arkansasban most csinálnak egy új telepet, úgy hívják, hogy Borowina. Arkansas szép ország, az éghajlata meleg, és alig lakik ott valaki. Ott kaphatsz százhatvan hold szántót és erdőt együtt, ezt a kormány ingyen adja, s a vasút is csak

¹⁸⁷ Igen, apám! (angol)

kevés díjat szed érte, érted? Adok egy kis pénzt, amivel a gazdálkodást megkezdheted, meg útiköltséggel is ellátlak. Ennyit megtehetek. Innen elutaztok Little-Rock városába, onnan már szekéren mentek tovább. Lesznek sokan, akik veletek együtt utaznak. Különben is adok leveleket. Szeretnék rajtatok segíteni, hiszen testvérek vagyunk, de ezt a kislányt százsorta jobban sajnálom, mint téged. Érted?! Adjatok hálát az Istennek, hogy belém botlottatok.

A hangja ellágyult.

- Ide hallgass, gyermekem - fordult Marysiához. - Itt a névjegyem, ezt jól tedd el. Ha valamikor megint nyomorúságba jutnál, ha egyedül leszel a nagyvilágon, nem lesz, aki gondodat viselje, keress fel. Úgy látom, jó kislány vagy. Ha én meghalnék, majd William pártodat fogja. A névjegyet el ne veszítsd! Na, most gyertek hozzám.

Útközben vett nekik fehérneműt és ruhát, aztán hazavitte és bőségesen megvendégelte őket. Csupa jó ember lakott ebben a házban, mert William is, Jenny is felkarolta a két vendéget. William úrfi úgy sürgött-forgott Marysia körül, mintha igazi *lady* lenne, amiért a szegény parasztlány szörnyen szégyenkezett. Estefelé Jenny kisasszonyhoz eljött néhány kislány, mindegyiknek frufruja volt a homlokán, s mindnyájan szépek és jók voltak. Mindjárt közrefogták, csodálkoztak rajta, hogy milyen sápadt és milyen szép, milyen gyönyörű szőke haja van, meg hogy mindig a térdükhöz kapkod és a kezüket csókolgatja. Ezen nagyon nevettek. Az öregúr ott járt-kelt a fiatalok között, ősz fejét meg-megcsóválta, morgott, néha haragudott is, hol angolul, hol lengyelül beszélt, szólt Marysiához meg Wawrzonhoz, az ősi hazai tájak felől kérdezősködött: visszaemlékezett, gondolkozott, s úgy látszik, a füst most is meg-megcsípte a szemét, mert lopva gyakran nyúlt a zsebkendője után.

Mikor aztán aludni tértek, Marysia nem bírta visszatartani könnyeit, különösen, mikor látta, hogy Jenny kisasszony saját kezével veti meg neki az ágyat. Ó, milyen jó emberek, de lehet-e ezen csodálkozni, hiszen az öregúr is lengyel és még hozzá Poznan vidéki.

Harmadnap Wawrzon és leánya már útban voltak Little-Rock felé. Az öreg paraszt boldogan tapogatta zsebében a száz dollárt, már el is feledkezett a nyomorúságról, Marysia pedig maga fölött érezte Isten oltalmazó kezét és hitte, hogy ez a kéz nem hagyja őket elveszni, s miként kivezette a nyomorúságból, éppen úgy Jaskót is elhozza ide, Amerikába, mindkettőjük fölött örködni fog, s tán még azt is megengedi, hogy valamikor visszatérjenek Lipincébe.

A vasúti kocsi ablaka előtt egymás után villantak el a városok és farmok. Itt egészen más világ volt, mint New Yorkban: határtalan széles mezők, szántóföldek, a messze távolságban rengeteg erdőségek, lombos fákkal szegélyezett kertek és apró házak. A földeken éppen úgy, mint Lengyelországban, nagy területeken hullámozott a vetés és zöldült a fű. E látványra Wawrzon mellét majd szétfeszítette valami, kedve lett volna felkiáltani: „Hej, sötét erdők, zöldellő mezők!” A réteken tehéncsordák és juhnyájak legelésztek, az erdőkben emberek sűrögtek-forogtak, fejszékkel, baltákkal a kezükben, a vonat meg csak száguldott velük tovább, tovább... Lassanként a vidék mindjobban elnéptelenedett. A farmok eltűntek, s megnyíltak előttük a határtalan puszták prérík. A szél vígan lengette a fűvet, ingatta, hajlítgatta a virágokat. Helyenként fűvel és sárga virággal benőtt utak kígyóztak, úgy látszik, valamikor régen emberek is járhattak erre. A magas bozót, az ökörfarkkóró és a tobozos bogáncs mélyen hajtogatta fejét, mintha a vándorokat üdvözlőné. A prérík fölött széles szárnyú sasok ringatóztak a levegőben, figyelmesen kémlelve a fűvet. A vonat robogott tovább, mintha a határtalan puszták végére akarna jutni, oda, ahol a föld az éggel ölelkezik. A vasúti kocsi ablakaiból a nyulak egész rajait lehetett látni, itt-ott egy-egy hörcsög is felbukkant, sőt néha egy-egy őz agancsos feje is végigsuhant a magas fű fölött. Ellenben sehol egyetlen templomtorony, egyetlen város vagy falu, de még csak egy ház sem, legfeljebb vasúti állomás. Egyik állomástól a

másikig egy teremtetett lelket sem lehetett látni. Wawrzon csak nézte ezt a vidéket, fejét csóválta, nem tudta megérteni, hogy egy ilyen nagy „gazdaság” műveletlenül, ugaron heverjen.

Elmúlt egy nap meg egy éjszaka, reggel aztán a vonat berobogott velük az erdőbe. A fákat futónövények fonták körül, a száruk vastag volt, mint az ember karja. Ez a sok inda olyan sűrűvé fonódott össze, hogy baltával lehetett volna benne folyosót vágni. A zöld bozót között ismeretlen madarak csicseregtek. Wawrzon és Marysia egyszer úgy látták, hogy a fák és indák között lovasok nyargalnak, fejükön tollbokréta, s arcuk olyan vörös, mint a csiszolt vörösréz. Wawrzon csak nézte az erdőt meg a pusztát, a pusztát, az ismeretlen csodákat meg a furcsa embereket, s nem bírta magába fojtani a szót:

- Marys!

- Na!...

- Látod?

- Látom.

- Csodálkozol?

- Csodálkozom.

Végül átrobtak egy folyón, lehetett vagy háromszor olyan széles, mint a Warta. Később megtudták, hogy Mississippinek hívják. Sötét éjszaka volt már, mikor Little-Rockba értek.

Itt kérdezősködniük kellett a Borowinába vezető út felől.

De hagyjuk őket most magukra. Kenyér utáni vándorútjuk második szakaszát is befejezték. A harmadik az őserdőben, fejszecsattogással és nehéz telepessmunkával kezdődik. Keservesebb volt-e ebben a szakaszban a kín, nyomorúság és a könny, mint az előzőekben? Nemsokára megtudjuk.

III

Telepes élet

Mi az a Borowina? Egy most épülő telep. Úgy látszik, nevét előre megállapították, mégpedig abból a feltevésből kiindulva, hogy ahol név van, ott meg kell lennie a hozzáfűződő tárgynak is. New Yorkban, Chicagóban, Buffalóban, Detroitban, Millwaukeeban, Manitowában, Denverben, Calumentben, szóval mindenütt, ahol a lengyel beszédet értik, lengyel újságok is megjelennek. Nos, ezek a lapok, sőt az angol újságok is már korábban világgá kürtölték, s különösen a lengyel telepesek figyelmét hívták fel arra, hogy aki egészséges, gazdag és boldog akar lenni, aki bőségesen akar táplálkozni és sokáig akar élni, főleg pedig, aki halála után üdvözülni akar, az jelentkezzen és kérjen telket a földi paradicsomban, vagyis - Borowinában. A hirdetések lelkesen harsonázták, hogy Arkansas - ahol a borowinai telep épül - még néptelen ország, s emellett a legegészségesebb vidék az egész világon. Igaz ugyan, hogy a határmenti Memphis városka a Mississippi túlsó partján a sárgaláz fészke, de a hirdetések szerint egy olyan széles folyón, mint a Mississippi, nemcsak a sárga, de még a fehér, sőt semmilyen más színű láz sem tud átgázolni, s Arkansasban, a Mississippi felső folyásánál már csak azért

sem lehet sárgaláz, mert a szomszédos *choctaw* indiánok irgalmatlanul megskalpolnák.¹⁸⁸ A láz remeg a félelemtől, ha rézbőrűt lát. Így tehát a borowinai telepeseek, keletről a váltóláz, nyugatról a rézbőrűek között, teljesen semleges övezetben fognak élni, ennél fogva ragyogó jövő áll előttük, mert Borowinának ezer esztendő múlva kétségkívül legalább kétmillió lakosa lesz, s a föld ára úgy felszökik, hogy aki most egy *acre*-ért¹⁸⁹ másfél dollárt fizetett, az annak idején - ha házhelynek eladja - négyzetszázegyszer ezer dollárnál is többet kaphat érte.

Ilyen ígéreteknek és kilátásoknak nehéz lett volna ellenállni. Akinek pedig a *choctaw* indiánok szomszédsága nem tetszett volna, a hirdetések biztosították, hogy ez a harcias indián törzs egészen különös rokonszenvet táplál a lengyelek iránt, nem kétséges tehát, hogy a telepeseek és az indiánok között zavartalan jószomszédi viszony fejlődik majd ki. Különben is köztudomású, hogy ahol az őserdőkben és a prériken végigvezetik a vasútvonalat, ott a távírópóznák rövidesen az indiánok pusztulását fogják jelezni. Mivel pedig a földet a vasúttársaság bocsátja áruba - kétségtelen, hogy az indián törzsek eltűnése csak idő kérdése.

A földet csakugyan a vasúttársaságtól kellett megvenni, s ez biztosítékul szolgált arra nézve, hogy a telepnek meglesz a kapcsolata a külvilággal, s termékeit el fogja tudni szállítani. Ez egyúttal a telep fejlődésének is legjobb biztosítója. A hirdetések elfelejtették ugyan közölni, hogy a vasútvonal még csak tervekben létezik, s az építéséhez szükséges alapot éppen a föld eladási árából kell összehozni, s hogy a földet az állam ebből a célból ingyen adta a vasúttársaságnak. Ezt a kis feledékenységet azonban ilyen dús kilátások ellenében meg lehet bocsátani. Különben is ez Borowina szempontjából mindössze annyi különbséget jelentett, hogy a telep számára kitűzött hely nem is annyira az út mentén, mint inkább az őserdő legmélyén terült el, ahova csak szekerekkel, de így is csak igen nagy nehézségek árán lehetett eljutni.

Az ilyen apró-cseprő feledékenység okozhat ugyan különböző kellemetlenségeket, de hát ezek is mind csak átmenetiek s nyomban megszűnnek, amint a vasúttársaság megépíti a vasútvonalat. Különben is mindenki tudja, hogy ebben az országban a hirdetéseket nem szabad szó szerint venni, mert amint minden növény, amit az amerikai talajba átültetnek, kétségkívül buján kizöldül (igaz, hogy a gyümölcs rovasára), éppen így a reklám is az amerikai újságokban úgy feldagad, hogy ember legyen a talpán, aki az üres és pufogó szavak pelyvájának tengeréből ki tudja hámozni az igazság apró magvacskáját. Ha azonban az ember mindent figyelmen kívül hagyott is, amit a borowinai hirdetésekben humbugnak lehet nevezni, még mindig feltételezhető volt, hogy ez a település sem lesz rosszabb a többi ezer meg ezerénél, amelyeket éppen ilyen hangos reklámozással harangoztak be.

A viszonyokat egyébként többféle szempontból is kedvezőknek lehetett tekinteni. Így aztán a sok egyedülálló lengyel kivándorló, de egész családok is sietve jelentkeztek az Egyesült Államok minden részéből. A Nagy Tavaktól kezdve egészen a floridai erdőségekig s az Atlanti-óceántól a kaliforniai partokig sűrűn áramlottak a létesítendő telepre a kelet-poroszországi mazurok, sziléziaiak, Poznan vidékiek, galíciaiak, Augustów vidéki litvánok és Varsó környéki mazurok. Eddig a chicagói és millwaukeei gyárakban dolgoztak, de már régóta visszavágytak az igazi parasztélethez. Felhasználták hát az első alkalmat, hogy a kormos, füstös városi levegőből kiszabaduljanak s a végtelen mezőségeken, az őserdőkben vagy az arkansasi prériken megragadassák az eke szarvát vagy a fejsze nyelét. Akinek a texasi Szent Szűz-telep túl meleg, Minnesoc túl hideg, Detroit pedig túl nedves volt, vagy akik Radomban

¹⁸⁸ Az indiánok a legyőzött ellenség fejbőrét a hajával együtt lehúzták és győzelmi jelként az övükre akasztották. Ezt nevezik skalpolásnak s a lehúzott fejbőrt skalpnak.

¹⁸⁹ Amerikai földmérték-egység.

és Illinoisban túl sokat éheztek, siettek csatlakozni az előbbiekhöz, s ez a néhány száz ember - többnyire férfi, de sok nő és gyermek is, elindult Arkansasba. Hogy Arkansas jelzője *bloody*, vagyis „véres”, az nem riasztotta el a telepeseket. Igaz ugyan, hogy ebben az országban még igen sok vérengző indián él, s gyakran lehet találkozni a törvény elől bujdosó *outlaw*-kkal, vagyis haramiákkal meg elvadult *skwatter*-ekkel¹⁹⁰, akik a *Red-River* völgyében orvul irtják a fát, és mindenféle egyéb csavargóval akasztófától szalasztott bűnözővel; s az is igaz, hogy az állam nyugati fele még mindig a rézbőrűek és a fehér bivalyvadászok közötti véres háborúkról és a borzalmas lincselésekről nevezetes, de ezekkel a dolgokkal valahogyan csak megalkuszik az ember.

A mazur, ha a görcsös füttyköst marokra szoríthatja s méghozzá mindkét oldalán meg a háta mögött is egy-egy mazurlegényt érez, nemigen áll félre senki útjából, aki pedig neki állna útjában, az igen könnyen meghallhatja: „Támulj innen, hé, mert úgy meg talállok bökni, hogy beleroppa a derekad!”

Különben az sem titok, hogy a mazurok szeretnek együtt lenni s úgy letelepedni, hogy ha valamelyiküknek szüksége lenne segítségre, egy-kettőre ott teremhessenek a löccsel.

A többség Little-Rockban gyülekezett, de onnan Clarksville-ig, vagyis a Borowinához legközelebb eső emberi településig még valamivel hosszabb volt az út, mint Varsótól Krakkóig, s ami ennél sokkal rosszabb, pusztá vidéken, őserdőkön és megáradt folyókon vezetett át. Így aztán az a néhány ember, aki nem akart a gyülekezésre várni s külön-külön indult el a telep felé, úgy eltűnt, úgy nyoma veszett, hogy hírét sem hallották többé. De a tömeg szerencsésen eljutott s íme, most együtt táboroz az őserngeteg közepén.

Az igazat megvallva, mikor megérkeztek rendeltetésük helyére, kissé bizony kiábrándultak. Azt remélték, hogy a telep számára kijelölt területen lesz erdő is, meg mező is, itt pedig nem volt más, mint őserdő, amit előbb ki kellett irtani. Fekete tölgyes meg vörösfák, pamutfák (úgynevezett *cotton-wood*), világos platánok és komor *hickor*-ok zárt tömegben sorakoztak egymás mellett. És nem valami csenevész kis erdő volt, hanem valóságos őserdő, tele áttörhetetlen bozóttal. A fák koronáit át- meg átszőtték a liánok, karvastagságú indáikkal, egyik fáról a másikra fonódtak vastag kötelekként, egész függő hidakat, valóságos függönyöket és füzéreket alkottak. Mindez tele virággal, s olyan sűrűn egymásba szövődve, úgy összeállva, összeforrva, hogy emberi szem nem láthatott át rajta, nem úgy, mint odahaza a lengyel erdőkben. Aki mélyebben behatolt, az az eget sem láthatta maga fölött, sötétben kellett tévelyegnie, s könnyen eltévedhetett, sőt örökre el is tűnhetett. A mazurok csak egymásra néztek meg a kezükben levő fejszére, azután a hatalmas tölgyfákra, s bizony nem egy alaposan elbúsulta magát. Nagy dolog, ha van az embernek fája, amiből házat építhet meg tüzet rakhat, de hogy egy ember százhatvan hold erdőt kiirtson, azután még a tönköket is kisedje a földből, a gidres-gödrös, hepehupás irtványt meg kiegyengesse s csak aztán foghassa meg az eke szarvát, ez bizony évekig tartó munkát jelent.

Más dolog azonban nem akadt, így hát a megérkezés után mindjárt másnap egyik is, másik is nekifohászkodott, keresztet vetett magára, azután a markába köpött, megragadta a fejszét, egyet nyögött, egyet suhintott, egyet ütött, s ettől kezdve az arkansasi őserdőben napról napra hallani lehetett a fejszék csattogását. Időnként még a nóta is messze hangzott:

¹⁹⁰ telepes.

*Eljött Jasienko
Az uradalomból,
Kedves Kasienka,
Gyere velem az erdőbe,
A rengeteg sötét erdőbe.*

Egy patak partján ütöttek tábor, egy meglehetősen terjedelmes tisztáson. Itt a parton kellett felépíteni a házakat, a középen pedig idővel a templomot és az iskolát. De annak még hosszú sora volt. Egyelőre még csak a szekerek álltak egymás mellett, a telepesek ezeken hozták családjukat. A szekértábor háromszögletű volt, hogy támadás esetén könnyebben meg lehessen védeni. Olyan volt, mint egy erődítmény. Mögöttük, a tisztás többi részén elkóboroltak a lovak, az öszvérek, az ökrök, a tehenek és juhok, de azért őr is állítottak melléjük, igazi őrseget, felfegyverzett fiatal legényekből. Éjszaka az emberek a szekereken aludtak, vagy a szekerek körül tüzet raktak s ott háltak. Nappal az asszonyok és a gyerekek a táborban maradtak. Hogy a táborhoz férfiak is tartoznak, azt legfeljebb csak a közeli erdőből hallatszó fejszecsattogás árulta el. Éjjelenként a sűrű bozótban vadállatok, különösen jaguárok, arkansasi farkasok és sakálok üvöltöttek. A vérszomjas szürke medve nem fél annyira a tűztől, mint más vadállat, néha egészen közel lopakodott a szekerekhez, úgyhogy a sötétben gyakran puskaropogás meg „üsd, vágd!” biztatás is hallatszott. A vad texasi vidékekről jött telepesek között akadtak tapasztalt vadászok, ezek aztán könnyűszerrel szereztek maguknak és családjuknak húsfélét, különösen antilopot, őzet és bivalyt; mert ezek éppen ebben az időben, tavasszal kezdenek az északi vidékek felé áramlani. A többiek a Little-Rockban vagy Clarcsville-ben vásárolt készletekből, főleg kukoricalisztból és sózott húsból éltek, de egy-egy birkát is levágtak, mert birkája, juha mindenkinek volt, erről minden család jó előre gondoskodott.

Estefelé a szekerek körül nagy tüzeket gyújtottak, s az ifjúság vacsora után nem feküdt le, hanem vidám táncba indult. Mindig akadt egy-egy hegedűs, az húzta a táncosok fülébe a tüzes obertast, de mivel a hegedű hangja itt a szabad ég alatt az erdő közelében nagyon gyengén hangzott, sokan amerikai módra bádogedényeket csörgetve, egészítették ki a zenekart. Így folyt az élet nehéz munkában, hangosan, de minden rend és rendszer nélkül. Az első feladat volt házakat építeni. Hamarosan itt is, ott is látszottak már a zöld gyepen az összerótt gerendák, a házak vázai, s mindenütt szerteszéjjel hevert a gyaluforgács meg a fák kérge és mindenféle egyéb hulladék. A vörösfát, az úgynevezett *redwood*-ot könnyen lehetett ácsolni, csak az volt a baj, hogy nagyon messze kellett érte az erdőbe hatolni. Voltak, akik ideiglenes vászonsátrat tákoltak össze maguknak a szekerek ponyvájából, mások viszont, különösen a legényemberek, nem nagyon siettek födelet húzni a fejük fölé, de mivel az erdőirtást igen hamar megunták, elkezdtek szántogatni az olyan helyeken, ahol nem volt sok bozót, s ahol a tölgy és a hickor, vagyis a vasfa ritkább volt. Ilyenkor - amióta ez az arkansasi erdő kinőtt a földből, bizonyára most először - hangzott a kiáltás:

- Hahó, hol vagy, hé?!

Általában olyan rengeteg munka zúdult a telepesekre, hogy azt sem tudták, mihez kezdjenek, házat építsenek-e előbb vagy az erdőt irtsák, vagy vadászni menjenek? Hamarosan kiderült, hogy a telepesek megbízottja csak úgy „pofára” vásárolta meg a földet a vasúttársaságtól, anélkül hogy előzőleg megnézte volna; mert másképp nem vette volna meg ezt az ősréngetet, hiszen ugyanolyan könnyen vásárolhatott volna egy-egy darab prérít is, amelyen csak itt-ott volt erdő. Mert igaz, eljött ő a vasúttársaság megbízottjával együtt ide a helyszínre, hogy kitűzzék a telkeket, s mindenkinek megmutassák, melyik kié, de látván, hogy mi a helyzet, itt

sündörögtek még vagy két napig, aztán alaposan összekaptak, s azzal az ürüggyel, hogy szerszámokért mennek Clarcsville-be, elpárologtak és többé nem mutatkoztak.

Később az is kiderült, hogy egyik telepes többet fizetett, mint a másik, de még rosszabb volt, hogy senki sem tudta, hol a telke, és hogyan mérje ki, ami az övé. Itt maradtak szegények minden vezetés, minden irányítás nélkül, nem volt semmiféle hatóság, hogy ügyeiket elrendezte, pereiket eldöntötte volna. Azt sem tudták, hogyan és miképp dolgozzanak. Ha történetesen nem lengyelek, hanem németek lettek volna, bizonyára összeállnak egy csoportba s úgy kezdik meg a munkát, hogy előbb az egész területről együttesen kiirtják az erdőt, azután megint együttesen felépítik a házakat s csak a végén osztották volna szét a földet. De a mazurok mind csak a saját földjükkel akartak foglalkozni, a saját házukat építeni, a saját telkükön irtani az erdőt. Természetesen mindegyik a középső tisztás mellett szeretett volna földet kapni, ahol az őserdő a legritkább, s a víz a legközelebb volt.

Rengeteg vita, perpatvar keletkezett és lavinaszerűen nőtt, míg egyszer, mintha az égből pottyant volna, saját kocsiján meg nem jelent egy bizonyos Grünmanski nevű úr. Lehet, hogy például Cincinnatiban - ahol a németek laktak - egyszerűen Grünmannak hívták, de itt Borowinában - nyilván, hogy az üzlet jobban menjen - a nevéhez ragasztotta a tősgyökeres „ski” végzetet. Kocsijának magas vászonteteje volt, s minden sarkán ott díszlett a felírás, nagy fekete betűkkel: *Saloon*¹⁹¹ alul pedig kisebb betűkkel *Brandy, Whisky, Gin*. Hogy milyen módon ért ide éppen ez a kocsi, hogyan tette meg az utat Clarcsville-től Borowináig, s a pusztai haramiák hogy nem nyúlták meg, sőt a Clarcsville közelében apró csoportokban gyakran felbukkanó indiánok sem húzták le Grünmanski úr skalpját - az örök titok marad. Elég az hozzá, hogy megérkezett s az első naptól kezdve nagyszerű üzleteket csinált. Igaz, hogy a telepesek között ugyanazon a napon fokozódtak a civódások a telkek, szerszámok, juhok, a tüzek melletti hely miatt, sőt ezekhez most mindenféle apró-cseprő ügyből újabb perpatvarok is járultak. Például kifejlődött közöttük egy egészen különleges, helyi érdekű, amerikai hazafiság. Akik az északi államokból jöttek, egekig magasztalták régi lakóhelyüket, természetesen a déli államok és délvidéki telepesek rovására - és megfordítva. Gyakran lehetett hallani azt a bizonyos észak-amerikai lengyelséget, mindenütt át- meg átszöve angol szavakkal, amikor a hazájától régóta elszakadt kivándorló anyanyelvének a szókincse már nem futotta.

- Naiszen, van is mit henecegni azzal a rongyos déli *kontriddal* - kiabálta egy Chicago vidéki legény - nálunk Illinoisban akárhová nézel, mindenütt bőven van *rajbrod*, s ha felülsz a *kárta*, minden mérföldnyire találsz egy *citit*. Ha kimész a *farmra* s házat akarsz építeni, nem kell az erdőt rágnod, egyszerűen veszel *lumbert* és kész. Nálatok meg mi van?

- Nálunk egy *kanon* többet ér, mint nálatok egy-egy egész *blok*.

- *Goddan*, mit akarsz tőlem, én ott is *sire* voltam, meg itt is az leszek. Te meg mi vagy?

- Fogd be a szád, mert ha még sokat piszkálsz, veszem a *singelszt*, vagy megmártalak a *krikben*. Mi *buzinesszed* van velem?

- Mit *falisozol* engem? Olyan legényt, mint te, egy *biért* is kapni.¹⁹²

Rosszul mentek a dolgok a telepen. Olyan volt ez a társaság, mint a pásztor nélküli nyáj. A harc a telkekért egyre élesedett, verekedésre is sor került. Az egy vidékről valók összefogtak a

¹⁹¹ Csapszék.

¹⁹² Eltorzított angol szavak: ország, kenyér, gépkocsi, város, tanya, régi faanyag, völgy, telep, az Isten verje meg, úr, bot, folyó, dolog, szédítesz, fabatka.

más vidékiek ellen. Igaz, hogy a tapasztaltabbak, az öregebbek és bölcsőbbek idővel bizonyos tekintélyre és hatalomra tettek szert, de azért ezek sem mindig tudták lecsillapítani a szenvedélyeket. Csak a külső veszedelem idején, a közös önvédelmi ösztön feledtette el az egymás elleni pereket. Egy este, mikor a sötétség beálltával néhány indián elhajtott vagy húsz juhott, a férfiak pillanatnyi gondolkodás nélkül összefogtak és együttesen vetették magukat a tolvajok után. A juhokat visszavették s az egyik rézbőrűt úgy helybenhagyták, hogy rövidesen meghalt. Ezen a napon teljes volt a béke, zavartalan az egyetértés, de már másnap újra civakodtak, sőt verekedtek is irtás közben. Akkor is szent volt a béke, mikor esténként megszólalt a hegedű, s hangzott a sok nóta, nem is annyira talpalávaló, mint inkább szép, bánatos, hallgató népdalok, melyeket ezek az idegen talajba plántált emberek még az óhaza szalmatetői alól hoztak magukkal. Ilyenkor a beszélgetés is megszakadt, a legények széles karéjban körülállták a zenészt, s a hegedű mélabús hangját az erdő zúgása kísérte. A pásztortűz magasan lobogott, szikrák pattogtak mindenfelé, az emberek bánatosan lehorgasztották fejüket, s lelkük az emlékezés szárnyán repült át a tengeren a távoli kis lengyel falvakba... A hold ezüst tányérja már magasan úszott az erdő fölött, s ők még egyre hallgatták a nótát. De e rövid pillanatok kivételével az élet egyre ziláltabb és lazább lett. A rendetlenség fokozódott, a gyűlölet szakadékokat vájt az emberek közé. Ez a kis társadalom, itt, az őserdő közepén, az emberiségtől elszakítva, magára hagyatva, vezetők nélkül, nem tudott boldogulni.

Itt látjuk régi ismerőseinket: Wawrzon Toporeket és leányát, Marysiát is. Mikor eljutottak Arkansasba, ők is elindultak a többiekkel, hogy sorsukban osztozzanak. Eleinte nem volt rossz dolguk. Az erdő mégiscsak más, mint a New York-i aszfalt. Azután meg ott nem volt semmijük, itt pedig van szekerük, egypár állatuk is, melyeket még Clarcsville-ben vettek olcsó pénzen, sőt, van némi szerszámjuk is a gazdálkodáshoz. Ott szörnyű vágynyakozás emésztette szívüket, itt a körömszakadtig menő nehéz munka nem engedte gondolatukat a mindennapi élettől elkalandozni. A férfi látástól vakulásig irtotta az erdőt, faragta a gerendákat a házhoz, a leánynak mosnia kellett a patakban, tüzet raknia és főznie, de akármilyen sokat fáradtak, az erdei tiszta levegő fokozatosan letörölte arcukról a betegség nyomait s a New York-i nyomorúság sárga színét. Texas forró szellője megbarnította s aranyos árnyalattal vont be a leány halvány arcocskáját. A Nagy Tavak vidékéről, San-Antonióból való legények a legkisebb szóért egymásnak ugrottak s mindig készen voltak az ökölharcra, de abban az egyben egyetértettek, hogy Marysia szeme úgy kéklik ki lenszőke haja alól, mint a búzavirág az érett búzatáblákból, s hogy ő a legszebb leány, akit emberi szem valaha látott. Marysia szépsége Wawrzonnak is javára vált. Kiválasztotta magának azt a területet, amelyen legritkább volt az erdő, és ezt senki sem ellenezte, mert minden legény az ő pártjára állt. Egyik-másik segített is neki az irtásnál meg az ácsolásnál, vagy a gerendák összeállításánál. A ravasz öreg mindjárt látta, hányadán áll a dolog, el is ejtett néha egy-egy szót:

- Bizony, olyan ez az én kislányom, mint a lilomszál, úgy jön-megy ez itt a réten, akár egy grófkisasszony vagy királylány. Annak adom, akinek akarom, de senkiházi legénynek oda nem adom, mert módos gazda lánya nem való akárki fiának. Majd aki szebben megsüvegel és jobban forgolódik körülöttem, annak adom, de az aztán legény legyen a talpán!...

Aki tehát segített neki, méltán hihette, hogy a saját útját egyengeti.

Wawrzonnak sem volt jobb dolga, mint másnak, de azért ez nem lett volna éppen rossz élet, ha a telepnek lett volna valami jövője. A helyzet azonban napról napra romlott. Elmúlt egy hét, azután a másik, a tisztás körül kiirtották az erdőt, a fű tele volt forgáccsal, egy-egy ház sárga fala el is készült már, mégis minden, amit eddig csináltak, gyerekjáték volt ahhoz képest, amit még ezután kellett megcsinálni. A sűrű őserdő, ez a kemény, zöld fal igen lassan hátrált a fejszecsapások elől. Akik mélyebben bemerészkedtek, furcsa hírekkel tértek vissza.

Azt beszélték, hogy ennek az erdőnek nincs is vége, hogy amott messzebb átgázolhatatlan mocsarak, lápok, ingoványok, meg a fák tövében alattomos, rejtett vizek vannak, hogy ott szörnyetegek laknak, szellemek járnak s hol itt, hol ott bukkannak fel, a bozótban kígyók sziszegnek, s ezerféle hang üvölti, huhogja: „Ne tovább!” Furcsa alakú bokrok elkapják az ember ruháját és nem engedik tovább. Egy chicagói legény esküdözött, hogy látta az ördögöt saját személyében, amint bozontos fejét felemelte a sárból s olyat horkant, hogy alig tudott előle visszamenekülni a táborba. A texasi telepesek próbálták megmagyarázni neki, hogy ez alighanem bivaly lehetett, de sehogyan sem akarta elhinni. Az amúgy is fenyegető helyzetet még ijesztőbbé tette a babona. Néhány nappal azután, hogy az a bizonyos legény az ördögöt megpillantotta, két bátor ember behatolt az erdőbe s többé nem tért vissza. Sokan megbetegedtek, megroppant a derekuk a nehéz munkától, azután jött a váltóláz. A telkekért folyó harc annyira kiélesedett, hogy már sérülések is akadtak, vér is folyt. Aki állatait meg nem jelölte, azét egyszerűen ellopták. A tábor felbomlott, a szekerek szerteszéjjel álltak a tisztás minden részén, hogy minél távolabb legyenek egymástól. Senki sem tudta, ki következik soron az állatokat őrizni, a juhok kezdtek eltűnedezni. Közben pedig egyet mindenki tisztán látott, mégpedig azt, hogy mielőtt az erdőt kiirthatnák, a földet bevethetnék és új gabonát arathatnának - régi készleteik elfogynak, jön a szükség, talán még az éhség is.

Ilyen körülmények között közel álltak a kétségbeeséshez. A fejszecsattogás lassan alábbhagyott, mert az emberek türelme és bátorsága egyre csökkent. Hiszen dolgozott volna mindegyik tovább, ha akadt volna, aki megmondja: „Ettől eddig a tied”, de senki sem tudta, mi az övé és mi a másé. Egyre keserűbb panaszok hallatszottak a vezetők ellen. Az emberek szitkozódtak, hogy csak azért csalták ki őket ide, ebbe az őserdőbe, hogy itt nyomorultul elpusztuljanak. Akinek még volt valami pénzecskéje, fogta magát, felült a szekere és indult Clarcsville felé. De sokkal többen voltak, akik minden pénzüket befektették ebbe a vállalkozásba s nem volt mivel visszatérniük előbbeni lakóhelyükre. Ezek aztán a biztos pusztulás láttán csak kezüket tördelték.

Végül a fejszecsattogás teljesen megszűnt, az erdő zúgott tovább, mintha az emberi tehetetlenséget nevetné. „Vágjad csak, vágjad még vagy két évig, aztán amúgy is éhen pusztulsz!” - mondogatták egymásnak. Az erdő pedig csak zúgott, mintha őket nevette volna.

Egy este Wawrzon így szólt Marysiához:

- Látom már, hogy mindenki elpusztul itt, velünk együtt.

- Isten akarata - hagyta rá a leány. - De ha eddig irgalmas volt hozzánk, biztosan most sem hagy el.

E szavak után búzavirág szemét a csillagokra emelte, s a tűz fényében olyan volt, mint egy templomi szentkép.

Ha ilyenkor a chicagói legények meg a texasi fiúk látták, siettek vigasztalni:

- Ne félj, Marys, harmatos liliomszál, mi sem hagyunk el.

De ő magában hozzátette: egyetlen legény van, akivel elmenne a világ végére is, az ő Jaskója a messze Lipincében. Hiszen megígérte, ha a tengert kell is átúsznia, mint a kacsának; ha a levegőn kell is átrepülnie, mint a fecskének, eljön hozzá; ha végig kell is gurulnia ezen a tengerhosszú úton, végiggurul ő, akár az aranygyűrű - mégis eljön... De nem jött: sem vízen, sem levegőben, sem a szárazon. Ez az egyetlenegy, aki neki mindenkinél kedvesebb - elhagyta nyomorúságában.

Marysiának is látnia kellett, hogy a telepen rosszul mennek a dolgok, de hiszen ő már olyan mélységben, olyan szakadékban volt, s lám, az Úr mégis kimentette. A lelke békességét semmiféle baj meg nem zavarta; az isteni irgalomba vetett hitétől semmi meg nem foszthatta.

Különben is eszébe jutott, hogy az az öregúr, aki New Yorkban megsegítette, kiemelte a nyomorúságból és ideküldte, átadott neki egy névjegyet és azt mondta, hogy ha megint nyomorúságba jutna, csak forduljon hozzá, ő mindig megsegíti.

Közben azonban itt a telepen mindegyik nap újabb és egyre nagyobb veszedelmet jelentett. Az emberek éjjelenként elszökdöstek, s hogy aztán mi történt velük - ki tudhatná? Körös-körül pedig az erdő zúgott és nevetett. Végül az öreg Wawrzon is belebetegedett a kemény munkába. Hátgerincét szaggatta a fájdalom. Két napig nem törődött vele, de a harmadik reggel már nem bírt felkelni. Marsy elment az erdőbe, szedett mohát, jól kibélelte vele a ház elkészült falát, amely még a fűvön hevert, a beteget ráfektette a mohaágyra s pálinkás orvosságot főzött neki.

- Marys! - motyogta az öreg. - Az erdön át már jön felém a halál; egyedül maradsz ezen a nagy világon, szegény árvám. Az Úr büntet engem nagy bűneimért, hogy kihoztalak ide a tengeren át és itt elveszítelek. Jaj, szegény fejemnek, jaj, de nehéz lesz a meghalásom...

- Édesapám! - vigasztalta a leány. - Engem büntetett volna meg az Úristen, ha nem jöttem volna magával.

- Ó, csak téged ne hagynálak itt egyedül! Ha még az oltár előtt megáldhatnálak, könnyebben meghalnék. Marys, fogadd el ezt a *Czarny Orlik*-ot.¹⁹³ Legyen ő a férjed, derék legény, biztosan nem hagy elveszni.

E szavak hallatára Czarny Orlik, a biztos kezű texasi vadász, térdre vetette magát.

- Édesapám - szólt - úgy szeretem én ezt a leányt, akár a saját sorsomat, áldjon hát meg bennünket. Ismerem én az erdőt jól, nem hagyom elveszni.

Míg beszélt, sasszemével úgy nézte a lányt, mint a szivárványt, de Marysia, apja térdéhez hajolva suttozta:

- Ne erőltessen, édesapám! Azé leszek, akinek esküdtem, vagy senkié!

- Hiába esküdtél, nem leszel az övé, mert megölöm! Enyém leszel, vagy senkié - felelte Orlik.

- Itt mindenki elpusztul, te is, ha én fel nem foglak.

Czarny Orlik nem tévedett, a telep nyomorúsága egyre nagyobb lett. Elmúlt megint egy hét, azután a másik. A készletek fogytán voltak. Már az igásállatokat is kezdték levágni. A váltóláz mind nagyobb mértékben szedte áldozatait; az emberek az erdőben hol káromkodtak, hol hangosan imádkoztak segítségért. Egy vasárnap az öregek, a legények, az asszonyok és gyerekek valamennyien letérdepeltek a fűre s könyörgő zsoltosmába kezdtek. Száz meg száz hang mondta egyszerre: „Szent Atyánk, erős Isten, irgalmas jó Atyánk, könyörülj rajtunk!” Az erdő már nem hullámozott, nem susogott - hallgatta a felzendülő éneket. De mikor az ének elhangzott, megint susogni, zúgni kezdett, mintha fenyegetőznék:

„Itt én vagyok az úr, én vagyok a király, én vagyok a legerősebb.”

De Czarny Orlik jól ismerte az erdőt, ráemelte villogó szemét, büszkén, keményen végignézte s hangosan kiáltotta:

¹⁹³ Fekete sas.

- Akkor hát gyerünk birokra!...

Az emberek először Orlikra néztek, azután az erdőre, s valami reménység szállt a szívükbe. Akik még Texasból ismerték, erős, nagy bizodalommal voltak iránta, mert még Texasban is híres vadászszámba ment, pedig az nagy szó!... Valóban, a prérík vad csikaja volt ez az Orlik, s erős, akár a fiatal tölgy. Egyedül, társ nélkül is kiment medvelesre. Ezelőtt San-Antonióban lakott, ott jól tudták, ha előveszi a puskáját és elindul a pusztára, néha hónapokig nem jön haza. De mindig sértetlenül, egészségesen tért vissza. Azért nevezték el Czarnynak, mert a nap kegyetlen sötétre égette a bőrét. Azt is mesélték róla, hogy Mexikó határán haramiáskodott, de ez csak olyan beszéd... Hozott ugyan haza állatbőröket, sőt néha indiánskalpot is, de a végén a plébános megfenyegette, hogy kiátkozza. Itt, Borowinában, ő volt az egyetlen, aki semmivel sem törődött, semmi miatt nem aggódott. Az erdő ellátta enni-, innivalóval, sőt ruházattal is. Mikor tehát az emberek kezdtek a táborból megszökösni, mások meg elvesztették a fejüket, lassanként mindent a kezébe kaparintott s teljesen magához ragadta a vezetést, hiszen a texasiak mind mögötte álltak. Mikor a mai könyörgés után nekivágott az erdőnek, az emberek megkönnyebbülten gondolták: na, ez biztosan kitalál valamit.

Közben leszállt a nap. A fénye egy kis ideig még ott ragyogott a hickor ágai között, de lassanként bíborszínt öltött, míg végre egészen kialudt. Mikor besötétedett, s meglendült a déli szél, Orlik fogta a puskát és elindult az erdőbe.

Késő éjszaka volt már, mikor az emberek az erdő sötét mélyében lobogó fényt pillantottak meg. Olyan volt, mint egy nagy arany csillag, vagy mint a felkelő nap bíborpalástja, de irtózatossal sebességgel növekedett s véres, vörös világát végigterefette az ég alján.

- Ég az erdő! Ég az erdő! - hangzott a kiáltás mindenfelől. Az erdő minden részéből madár-rajok rebbentek fel, ijedten, nagy suhogással, s vészesen csiripeltek, csicseregtek, károgtak. A táborban a szarvasmarha siralmasan bögött, a kutyák vonítottak, az emberek rémülten futkostak ide-oda, mert féltek, hogy a tűzvész errefelé jön. De az erős déli szél inkább ellenkező irányba terelte. A távolban egyszerre egy másik vörös csillag is feltűnt, azután a harmadik. Mind a kettő hamarosan egybeolvadt az elsővel, s a tűzvész egyre nagyobb területen tombolt. A lángnyelvek szétterjedtek, mint a víz, gyorsan kúsztak előre a liánok és a vadszőlő száraz szövevényén s megrázták, megzizegették a leveleket. A vihar tépte, szaggatta a lángoló lombokat s vitte a leveleket, mint megannyi lobogó, tüzes csillagot, egyre messzebb és messzebb.

A hickorok törzse hangos recsegéssel pattant szét a lángok között. Vörös tűzkigyók cikáztak végig a szurkos, gyantás bozóton, a sziszegés, zúgás, a gallyak recsegése, a tűz tompa üvöltése összeolvadt a madársereg vészes csivikolásával, a szarvasmarha riadt bögésével, s az egész tábor megdőlt. Az égbenyúló fák, mint lángoló tűzoszlopok inogtak, hajladoztak, az égő liánok elváltak a fatörzsektől s rettenetesen himbálózva, mint megannyi sátáni kar, adták tovább a szikrát és a tüzet egyik fától a másikig. Az ég piroslott, s mintha ott is tűzvész tombolt volna. Olyan világos volt, mint fényes nappal. Azután minden láng egyetlen tűztengerré olvadt össze s vonult végig az erdőn, mint a haragvó Isten halálos lehelete.

A füst, a hőség és a tűz fanyar szaga betöltötte a levegőt. A tábor nem fenyegette ugyan veszedelem, de azért szörnyű volt a zaj, a kiabálás, az emberek egymást hívogatták, míg egyszerre a tűzvész felőli oldalon, a szikrák között, a bíborfényben megjelent - Czarny Orlik.

Füstös, kormos arca fenyegető volt. Mikor körülvették, puskájára támaszkodott és így szólt:

- Na, nem kell már irtani. Felgyújtottam az erdőt. Holnap mindenkinek annyi földje lesz, amennyit akar.

Aztán Marysiához lépett s folytatta:

- Enyém lesz, Marys, enyém lesz... Olyan igaz ez, mint ahogy én gyújtottam fel az erdőt. Ki erősebb itt nálam?

A leány egész testében reszketett, mert Orlik szemében ott égett az egész tűzvész, s arcát, alakját is rettenetesnek látta.

Mióta hazulról elkerült, most először adott hálát az Úristennek, hogy Jasko Lipincében maradt.

Közben a pusztító elem zúgva, ropogva vonult tovább; az ég beborult és esővel fenyegetett. Hajnalban többen elmentek, hogy megnézzék a leégett erdőt, de a nagy forróság miatt lehetetlen volt megközelíteni.

Másnap a levegőt megtöltötte a füst, mint a köd, hogy az emberek néhány lépésen túl egymást sem látták. Éjszaka aztán megeredt az eső, s lassanként rettenetes viharra fokozódott. Lehet, hogy a tűzvész rázta meg a légkört, s ez is hozzájárult a fellegek összecsapásához, de ettől függetlenül is tavasz volt, s ilyenkor a Mississippi távoli folyásánál, valamint az Arkansas és a Red-River közötti területen rendszerint igen bő esőzések vannak. Hozzájárul ehhez a vizek párolgása is, melyek itt, Arkansasban, lápok, apróbb tavak és patakok alakjában az egész országot behálózzák s tavasszal, hóolvadáskor erősen megduzzadnak. Az egész tisztás felázott s lassanként egyetlen halastóvá változott. Az emberek napokig áztak, sokan megbetegedtek, voltak, akik elhagyták a tábor s elindultak Clarcsville felé, de hamarosan azzal a hírral tértek vissza, hogy a folyó erősen megáradt, s az átkelés lehetetlen. A helyzet csaknem kilátástalan volt, hiszen már több mint egy hónapja jöttek ide, készleteik fogytán voltak, s ilyen körülmények között Clarcsville-ből lehetetlen volt újabb élelmiszereket kapni.

Csak Wawrzont és Marysiát nem fenyegette annyira az éhség, mint a többieket, mert felettük hűségesen őrködött Czarny Orlik hatalmas, izmos karja. Minden reggel hozta a vadat, néha lőtte, máskor csapdában fogta. Wawrzon a fűben összerótt házfalon feküdt. Orlik is ott állította fel a maga sátrát, hogy az öreget és Marysiát az esőzéstől megóvjá. El kellett fogadni a segítséget s hálásnak is kellett lenni érte, mert fizetséget nem vett el, szívésségét szinte rájuk kényszerítette, de cserébe - Marysiát követelte.

- Nincs más leány a világon? - vonakodott Marysia. - Menj, keress magadnak, mert én is más szeretek.

De Orlik állhatatos maradt:

- Bejárhatom én az egész világot, ilyen lányt úgysem találok. Te vagy az én egyetlenem ezen a világon, nem élhetek én nélküled! Mi lesz, ha meghal az öreg? Mi lesz veled akkor? Eljössz hozzám, eljössz magadtól, én pedig befogadlak, magamhoz ölellek, mint a farkas a bárányt, elviszlek az erdőbe - de nem azért, hogy széttépjelek!... Enyém vagy! Enyém, én egyetlenem! Ki ragadhat el tőlem? Kitől félek én? Jöjjön hát az a Jasko! Jöjjön hát, nézzünk egymás szemébe!...

Úgy látszik, abban Orlik sem tévedett, hogy Wawrzon halálát jósolta. Az öreg egyre betegbb lett, időnként rájött a láz, beszélt nagy bűneiről, Lipincéről, meg arról, hogy az Isten nem engedi meg, hogy régi hazáját viszontlássa. Marysia bőven hullatta könnyeit az öreg miatt is, meg saját sorsa miatt is. Mert Orlik megígérte, ha hozzámegy, visszaviszi akár Lipincébe is, de neki ez is inkább fájdalom és borzalom volt, mintsem vigasztalás. Visszatérjen Lipincébe, ahol Jasko él, úgy térjen vissza, mint más felesége? A világ minden kincséért sem! Inkább itt hal meg az első fa alatt!... Gondolta is, hogy biztosan ez lesz a vége.

Közben pedig az Isten új csapást készített a telep számára.

Az eső szakadatlanul esett és egyre erősödött. Egy csendes éjszakán aztán, mikor Orlik - mint rendesen - elindult az erdőbe vadászni, a táborban felhangzott a rémült kiáltás:

- Víz! Víz!

Az emberek ijedten törölték ki az álmat a szemükből s szétnéztek a sötétben. Ameddig a szem ellát, egyetlen esőtől csobogó, szélről fodrozott víztükröt láttak. Az éjszaka szétrebbenő, tompa világossága acélosan csillant meg a hullámok fodrain. A part felől kivágott és leégett fák csomkjai meredtek felfelé, s a kiégett erdő felől óriási sebességgel közeledő újabb áradat zúgó csattogása hallatszott.

Az egész tábor visszhangzott a rémült kiabálástól. Az asszonyok és gyermekek a szekerekre menekültek, a férfiak, ahogy csak erejüktől tellett, igyekeztek a tisztás nyugati szélére, ahol a fákat még nem irtották ki. A víz alig ért a térdükig, de állandóan emelkedett. Az erdő felől a zúgás erősödött, s rémült kiáltás, sikoltozás és segítségkérés kavargott a levegőben. Rövidesen a nagyobb állatok hátrálni kezdtek a hullámok elől s egyre közelebb szorultak a táborhoz. Az ár ereje szemmel láthatóan növekedett. A bárányok, juhok már úsztak a vízben és siránkozó bégetéssel rimázkodtak segítségért, végre teljesen eltűntek, s hangjuk is elenyészett a fák között. Az eső egyre szakadt, s minden perc növelte a pusztulást. A távoli zúgás a hullámok és az áradat veszett üvöltésévé fokozódott. A szekerek meginogtak a hullámcsapásoktól. Látszott, hogy az áradatot nem közönséges felhőszakadás okozta, hanem az Arkansas és minden mellékfolyója kiöntött. A borzalmas árvíz tövestül csavarta ki a százados fákat, törte, zúzta az erdőt. A megvadult elemek, a sötétség és a halál rettenetes csatája tombolt.

A leégett erdőhöz legközelebb álló szekér felfordult. A bennszorult nők szívettépő „segítség” kiáltására néhány sötét férfialak leereszkedett a környező fákról, de az ár elkapta s vesztükre, ragadta magával az erdőbe, a pusztulásba. A többi szekéren a nők és gyermekek a ponyvatetők alá rejtőztek. A zápor folyton ömlött, s egyre sűrűbb sötétség borult a komor tisztásra. Itt-ott egy-egy gerendába kapaszkodó emberi alak sodródott a szekerek között, a hullám fel-le dobálta, máskor egy háziállat sötét törzse vagy emberi test, kéz vagy láb meredt ki a vízből, hogy aztán ismét - örökre - alábukjék.

Az árvíz növekvő üvöltése minden más zajt elnyomott; a fuldokló állatok bögését is, az emberek „Jézus! Jézus, Mária!” kiáltóását is. A tisztás fölött örvények, víztölcsérek keletkeztek, a szekerek eltűntek...

Hát Wawrzon? Hát Marysia? Az öreg Orlik sátrában feküdt, az összeácsolt házfalon, s ez egyelőre megmentette őket, mert az ár felkapta, mint egy tutajt s vitte magával, az örvény megpörgette, végigúsztatva a tisztás körül, azután tovább az erdő felé, ott hozzávágta egy fához, majd a másikhoz, végül betaszította az ár kellős közepébe s ragadta magával a sötét éjszakába.

A leány beteg apja mellett térdelt, kezét az égre emelte és segítségért imádkozott, de könyörgésére csak a szélverte tajtékos hullámok feleltek...

A sátrat letépte a vihar... Maga a tutaj is minden pillanatban összetörhetett, hiszen előtte is, utána is sűrűn úszkáltak a tövestül kitépett óriási fatörzsek, bármelyik összezúzhatta vagy felboríthatta.

Végül is befűrödött egy fának a vízből kiálló koronájába, mélyen az ágak közé. Ugyanebben a pillanatban a fa tetejéről emberi hang hallatszott:

- Fogd a puskát, és húzódjatok a másik oldalra, hogy a tutaj fel ne billenjen, ha leugrom...

Alig követték az utasítást, a fa tetejéről egy emberi alak huppant a tutajra.

Orlik.

- Marys! - szólt. - Megígértem, hogy nem hagylak el, és látod, itt vagyok. Isten engem úgy segít, hogy kiviszlek benneteket ebből a veszedelemből.

Rövid nyelű fejszéjével levágott a fáról egy vastag, egyenes ágat, szempillantás alatt megfaragta lapát alakúra, aztán eltaszította a tutajt az ágak közül és evezni kezdett.

Kiérték a folyó medrébe és itt már villámgyorsan haladtak előre. De hová? Nem tudták, csak sodródtak tovább. Orlik ellökdöste a tutaj köré torlódó fatörzseket és ágakat, vagy a tutajt kormányozta ki a veszélyes helyekről, ügyesen kerülgetve a vízből kiálló fák koronáit. Orlik rendkívüli ereje mintha megkétszereződött volna. Hiába volt sötét, saszeme minden veszedelmet észrevett. Egyik óra a másik után múlt. Minden más legény régen összerogyott volna a kimerültségtől, rajta még nem is látszott a fáradtság. Már hajnalodott, mikor kijutottak az erdőből, s a látóhatáron nem látszott többé fa. Az egész környék egyetlen végtelen tenger volt. A mocskos, tajtékos víz tátongó örvényei harsogva kergették egymást a sík tengeren. Közben lassan, lassan nappalodott. Orlik, látva, hogy a közelben nincsenek fatörzsek, egy pillanatra abbahagyta az evezést és Marysiához fordult:

- Most már enyém vagy, én mentettelek meg a haláltól!...

Feje fedetlen volt, arca vizes, és pirosra festette a megfeszített munka, a borzalmas ár elleni harc. Olyan emberfeletti erő sugárzott belőle, hogy Marysia - most először - nem merte azt felelni, hogy már másnak esküdött hűséget.

- Marys! - szólt a fiú lágyan. - Marys, édes szentem...

- Hova megyünk? - kérdezte a leány, hogy másra terelje a szót.

- Mit bánom én, akárhova, csak veled legyek... egyetlenem...

- Evez, amíg előttünk a halál.

Orlik ismét az evezéshez látott. Közben Wawrzon óráról órára gyengült. Néha meglepte a láz, máskor elhagyta, de mindig gyengébb lett. Szegény, meggyötört öreg testének már sok volt a szenvedés. Közeledett a vég, a nagy nyugalom, az örök békesség. Délfelé felébredt és megszólalt:

- Marys! Én már a holnapot meg nem érem. Hej, lányom, lányom, miért is jöttünk el Lipincéből? Bár ne hoztalak volna magammal! De az Isten irgalmas! Eleget szenvedtem, talán megbocsátja bűneimet. Engem temessetek el - ha tudtok, téged meg Orlik vigyen el New Yorkba az öreg nagyságos úrhoz. Jószívú ember, megkönyörül rajtad, ellát útavalóval, hogy hazamehess Lipincébe. Én már itt maradok. Ó, Istenem, én irgalmas Istenem, engedd meg, hogy legalább a lelkem madárszárnyon hazarepülhessen, legalább a lelkem megláthassa még...

Egyszerre megint elfogta a láz, de csak tovább beszélt:

- Oltalmazd alá menekülünk, Istennek szent szülője! - aztán hirtelen felkiáltott: - De ne dobjátok a vízbe, mint egy kutyát! - Úgy látszik, eszébe jutott, hogyan akarta Marysiát elpusztítani a nagy nyomorúságban, mert ismét felkiáltott: - Bocsáss meg, édes lányom, bocsáss meg!

Szegény leány odaborult apja fejéhez és zokogott... Orlik evezett, de az ő torkát is fojtogatta a könny...

Estefelé kiderült. A nap alkonyat körül kibukkant az ismerős vidék fölött s hosszú aranszalagban tükröződött a vízen. Az öreg már haldoklott. De az Isten irgalmas volt hozzá,

békés halállal ajándékozta meg. Eleinte panaszosan ismételte: „Eljöttem hazulról, elhagytam a szülőföldemet” - de aztán lázálmában hazafelé ment. A New York-i öregúr adott útravalót, amiből még régi gazdagságát is visszaválthatja. Marysiával együtt mennek hát haza... Már a tengeren vannak, a hajó éjjel-nappal halad, a matrózok énekelnek. Aztán látja a hamburgi kikötőt, ugyanazt, ahonnan elindultak, egyik város a másik után villan el a szeme előtt, körülöttük mindenütt németül beszélnek, a vonat dübörög, zakatol, Wawrzon érzi, hogy egyre közelebb jut szülőföldjéhez, s mellét óriási öröm feszíti. Ó, milyen más, milyen kedves, édes levegő árad felé... Mi ez? A határ... Szegény öreg parasztszíve olyanokat dobban, mint a pörölycsapás... Tovább, tovább! Istenem, Istenem! Ezek itt már hazai, paraszti földek meg körtefák, ismerős házak meg a templomok. Amott egy báránybőrsüveges ember lépked az eke után. Wawrzon a vonat ablakából integet felé. Gazduram, hé, gazduram!... Mondaná, de nem bír szólni. Mennek tovább... Hát az micsoda ott? Egy város - Przyremble, azon túl meg már Lipince. Marysiával együtt mennek az úton, és mind a ketten sírnak. Tavasz van. Virágzik a vetés... A levegőben cserebogarak zúgnak... Przyremblében Úrangyalára harangoznak... Jézusom! Jézusom! Hogyan is ajándékozhat ennyi boldogságot egy ilyen bűnös léleknek? Még csak ezen a dombon kell átmenni, aztán ott a kereszt meg az útjelző tábla és - a lipincsei határ. Már nem is mennek... repülnek, mintha szárnyuk lenne, már fent vannak a dombtetőn az útjelzőnél, a kereszt alatt. Wawrzon a földre veti magát és zokog a boldogságtól, csókolja a rögöt, térdén csúszik a keresztig és átöleli. Már Lipincében van. Igen, Lipincében... otthon... mert most már csak élettelen teste fekszik a hullámokon ringó tutajon, lelke elszállt oda, ahol a boldogságát és békességét hagyta.

Leánya hiába zokog felette: „Édesapám, édesapám!” - Szegény Marysia, nem jön ő már vissza hozzád! Neki már igen jó, otthon van, Lipincében.

Leszállt az éj. Orlik kezéből kihull az evező, az éhség is kínozza. Marysia, apja holtteste mellett térdel, szaggatottan mormolja az imádságot. Körös-körül a látóhatáron mindenütt víz és víz...

Valami nagyobb folyó medrébe juthattak, mert az ár ismét gyorsan ragadja magával a tutajt. Lehetetlen kormányozni, örvények is vannak, ezek tölcseresen forognak körbe s a préri minden gödre fölött megpörgetik a tutajt. Orlik érzi, hogy ereje elhagyja, hirtelen talpra ugrik és felkiált:

- Krisztus sebeire, nézd! Lámpafény!

Marysia a mutatott irányba néz. Valóban, a messzeségben mintha halvány lángocska égne, s fénye visszatükröződik a vízben.

- Hajó Clarcsville-ből - mondja Orlik gyorsan. - A jenikik segítséget küldenek. Ó, csak el ne kerüljenek... Marys, megmentelek. Hoopp! Hoopp, hó!

Minden erejét megfeszítve, evez. A lámpa világa egyre növekszik, s vörös fényében kirajzolódnak a nagy hajó körvonalai. Még nagyon messze van, de látszik, hogy közeledik. Kis idő múlva azonban Orlik észreveszi, hogy a hajó nem halad előre.

A tutaj egy széles áramlatba került, s az a hajóval ellentétes irányba sodorja.

A nagy erőfeszítéstől az evező meghasad Orlik kezében. Most már nem is evezhetnek. Az ár ragadja magával, egyre tovább, a fény folyton kisebbedik. Szerencsére a tutaj negyedóra múlva egy fa koronájába fut, mely a préri közepén, magánosan áll ki a vízből s feltartóztatja a faalkotmányt.

Mindketten torkuk szakadtából segítségért kiáltoznak, de az ár zúgása elnyomja hangjukat.

- Elsütöm a puskát - szól Orlik - talán meglátják a fényt, vagy meghallják a dördülést.

Fogja a puskát, csövét felfelé tartja, de a kakas tompán kattan... a puskaapor beázott.

Orlik végigzuhan a tutajon. Itt már nincs segítség. Egy darabig mozdulatlanul fekszik, aztán megint feláll és szól:

- Marys... Más leányt már régen, erőszakkal is bevitettem volna az erdőbe. Először azt gondoltam, hogy veled is így teszek, de nem mertem, mert megszerettelek. Egyedül jártam a világot, mint a farkas, mindenki félt tőlem, és látod, téled mégis megijedtem. Hej, Marys, Marys, úgy látszik, megittattál valamivel... Ha nem akarsz az enyém lenni, akkor nekem a halál is jobb az életnél... Téged megmentelek, de magam belepusztulok. Ha meghalok, sirass meg, én drága kincsem, és mondj egy imádságot értem. Mit vétettem neked?... Bántottalak? Ugye, nem?!... Hej, Marys, Marys, én ragyogó napsugaram... Isten veled...

Mielőtt a leány rádöbbszent volna, mit akar tenni, a vízbe vetette magát és erős csapásokkal úszott a hajó felé. Egy darabig még látta a sötétben a legény fejét és karját, amint az ár ellen úszva, a habokat szeli. Elég gyorsan haladt előre, de lassanként eltűnt a szeme elől. Úszott a hajó felé, hogy segítséget hozzon neki. A víz erős sodra fékezte az iramot, mintha valami visszafelé húzta volna, de minden erejét összeszedte és úszott tovább, haladt előre... Ha kijuthat az árból, ha valami más áramlatba kerül, biztosan el is éri. De emberfeletti küszködéssel is csak lassan jutott tovább. A sűrű, sárgás víz a szemébe vágta mocskos habját, a legény magasra emelte a fejét, úgy kapkodott levegő után, szemét megerőltette a sötétségben, hogy lássa, hol a lámpás fénye, hol a hajó. Néha egy-egy erősebb hullám visszavetette, máskor előredobta, egyre nehezebben lélegzett, érezte, hogy térde megmerevedik. Már arra gondolt: „Nem érem el.” De akkor suttogó hangot hallott, mintha Marys könnyörögne: „Ments meg!” Erre kétségbeesett erőfeszítéssel szelte, vágta a habokat. Arca felduzzadt, fuldokolva köpködte ki a szájába toluló vizet, szeme kimeredt... Ha visszafordulna, még elérhetné a tutajt. De erre ő nem is gondol, hiszen a hajó lámpása egyre közelebb, egyre közelebb van. Valóban, a hajó is közeledett felé, mert ugyanaz az áramlat sodorta, amely ellen ő küzdött. Hirtelen úgy érezte, hogy térde és lába teljesen megmerevedett. Még egy-két kétségbeesett erőfeszítés... a hajó közeledik... „Segítség! Segítség!” Utolsó szavát már elnyomta a víz, fejét elborította, torkát előntötte az ár. Elmerült. A hullám átcsapott a feje fölött, de közvetlenül a hajó mellett ismét felbukott. Már hallotta az evezők csapását s a hajó oldalához csapódó habok csobogását. Még utoljára megfeszíti hangját és segítségért kiált. Úgy látszik, meghallották, mert a csobogás gyorsul. De Orlik ismét elmerül. Egy rettenetes örvény kapta el... Egy pillanatra még feldobta egy hullám tetejére, azután már csak egyik karja emelkedett ki, majd a másik, majd végleg eltűnt a mélyben...

Marys egyedül maradt a tutajon s apja holtteste mellett állva, tébolyult tekintettel meredt a távoli fénybe.

Az ár egyre közelebb sodorta a hajót. Már látszottak a körvonalai, az evezősorok, amint a lámpás fényénél mozogtak, mint egy óriási bogár lábai. Marysia kétségbeesetten kiabál segítségért.

- Hej, Smith! - szólal meg valaki angolul. - Akasszanak fel, ha nem segítségért kiált valaki!... Megint hallom.

Kis idő múlva erős kezek ragadják meg Marysiát és átemelik a csónakba, de Orlik nem volt ott.

Két hónappal később Marysia kikerült a Little Rock-i kórházból, s a jó emberektől összeszedett pénzén elutazott New Yorkba.

De az ajándékpénz az útra sem volt elég, jó darabot gyalog kellett volna megtennie, szerencséjére már tudott egy kicsit angolul s kikönyöröghette a vonaton, hogy vigyék el ingyen. Sok ember megszánta a szegény, lesóványodott, beteg teremtest, akinek olyan szép kék szeme van. Pedig szegény leány, amint könnyes szemmel az emberek irgalmáért könyörgött, inkább hasonlított lézengő árnyékhoz, mint emberhez. Nem az egyes emberek kínozták meg így, hanem az élet és a körülmények. Mit is tehetett volna ez a lipincei vadvirág ebben az amerikai forgatagban, ebben a szörnyű „business”-ben? Hogyan segíthetett volna magán? Ez a borzalmas örvénylő áradat, ez az óriási szekér átgázolt rajta s összetörte vézna testét, mint ahogy minden szekér átgázol az útjába kerülő virágon...

A gyengeségtől remegő, csontig lesóványodott kéz félénken megrántja a csengőt a New York-i Water Street egyik házában. Marysia az, jön segítséget kérni az őszhajú öregúrtól, hiszen - földije.

Ismeretlen ember nyit ajtót.

- Mister Zlotopolski itthon van?

- Ki az?

- Egy idős úr - dadogja Marysia s megmutatja a névjegyet.

- Ez az úr meghalt.

- Meghalt? És a fia, William úr?

- Elutazott.

- És Jeny kisasszony?

- Ő is.

Az ajtó bezárul, Marysia leül a küszöbre s az arcát törölgeti. Itt van megint New Yorkban egyedül, segítség, támasz és pénz nélkül, Isten kegyelmére hagyatkozva...

Itt maradjon? Nem! Elmegy a kikötőbe a német dokkokba, a kapitány lábához hajlik és megkéri, kikönyörögi, hogy vigye el. És ha megkönyörülnek rajta, akkor kolduskenyéren is végiggyalogol Németországon és hazamegy Lipincébe. Ott van az ő Jaskója. Rajta kívül nincs már senkije széles e világon. Ha ő magához nem öleli, ha elfelejtette, ha eltaszítja... Legalább a közelében hal meg...

Kiment a kikötőbe, térden állva könyörgött a német kapitányoknak... el is vitték volna, hiszen látták, ha egy kicsit helyrejön, szép lány lesz belőle. Megtették volna, de - hiába. A szabály tiltja... Különben is botrány... Elkergették, ne háborgassa őket...

Szegény Marysia aludni eljárt arra az állványra, amelyen azt az emlékezetes éjszakát töltötte; mikor tulajdon édesapja a vízbe akarta fojtani. Avval táplálkozott, amit a víz kivetett, hiszen itt New Yorkban apjával együtt is abból éltek. Szerencséjére nyár volt - meleg volt...

Alig hajnalodott, ő már ott volt a német dokkoknál. Mindennap irgalomért könyörgött, hiába. Paraszti kitartás volt benne, de ereje egyre fogyatkozott. Érezte, ha most mindjárt el nem indulhat, nemsokára meghal, mint ahogyan meghalt mindenki, akivel balsorsa összekötötte.

Egy reggel minden erejét összeszedve, ismét eltántorgott a dokkokhoz. Tudta, utoljára jött ide, többé már nem bírja. Elhatározta, hogy nem könyörög, egyszerűen fellopózik az első hajóra, amely Európa felé indul, s valahol a hajó fenekén csendesén meghúzza magát. Ha a hajó elindul, ha megtalálják, sem dobják a vízbe, de ha bedobják, az sem baj... Ha meg kell halni, mindegy, hogyan hal meg. Az ám, de a hajóra vezető hídon jól megnézték az embereket, s a

matróz az első kísérletnél félrelökte. Leült hát egy cölöpre a víz partján s azon gondolkozott, hogy alighanem láza van. Aztán elmosolyodott és halkán motyogta:

- Látod, Jasko, milyen nagy kisasszony lettem és mégis hűséges maradtam hozzád. Jasko, nem ismersz meg?

Szegény leány, nem láza volt neki, hanem megtévelyledt.

Ettől kezdve mindennap kijött a kikötőbe és várta Jaskót. Az emberek már megszokták, néha alamizsnát is vetettek neki. Marysia alázatosan megköszönte, gyermeki ártatlansággal mosolygott jótévedőire. Így ment ez két hónapon át. Egyszer aztán nem jött ki, s azóta senki sem látta. Az újságban megjelent egy rövid hír, hogy a kikötő szélén fiatal leány holttestét vetette ki a víz. Származása és neve ismeretlen.

A TÖRZSFŐ

Antilope a hasonnevű folyó partján, Texas államban fekszik. E pillanatban az egész város a cirkuszi előadásra siet. Óriási az érdeklődés, s ez nem is csoda, hiszen mióta a város fennáll, most először érkezett ide cirkusz, táncosnőkkel, dalnokokkal és kötél-táncosokkal. Antilope nem régi város, tizenöt évvel ezelőtt még egyetlen ház sem állt itt, sőt az egész környéken nem lakott egyetlenegy fehér ember sem. Ellenben a folyóközben, ahol most Antilope áll, egy indián törzs tanyázott, ott volt Chiavetta, a Fekete Kígyók törzsének székvárosa. Ez az indián törzs annak idején annyira érezte közelségét a szomszédos német telepekkel: Berlinnel, Gründenaual és Harmoniával, hogy a telepések nem bírták tovább. Igaz, hogy az indiánok csak a saját földjüket védték, amelyet Texas állam kormányja ünnepélyes szerződéssel örök időkre nekik adott; de hát mi közük volt ehhez Berlin, Gründenau és Harmonia telepés lakóinak? Kétségtelen, hogy a telepések elvették a Fekete Kígyók földjét, elvették tőlük a vizet, sőt a levegőt is, ehelyett azonban elhozták nekik a civilizációt; a vörösbőrűek viszont saját módjukon adtak kifejezést hálájuknak - aki a kezükbe került, annak egyszerűen lehúzták a skalpját. Ez nem tarthatott így sokáig. Berlin, Gründenau és Harmonia lakói egy holdvilágos éjszaka mintegy négyszázan összegyűltek, segítségül hívták a La Odra-i mexikóiakat, s velük együtt rátörtek az alvó Chiavettára. Az igaz ügy teljes diadalt aratott. Chiavettát felperzselték, s lakosait, nemre és korra való tekintet nélkül egy szálra kiirtották, csak az a néhány tucat harcos menekült meg, aki akkor éppen vadászaton volt. A városban azonban senki sem maradt életben, főként azért, mert az a folyó két ága között épült, s a folyó, rendes tavaszi szokása szerint, most is kiáradt s áthatolhatatlan tengerrel vette körül a telepet. De éppen ez a földrajzi helyzet, amely az indiánok vesztét okozta, tetszett nagyon a németeknek. Mert igaz ugyan, hogy a folyó két ága alkotta fogóból nehéz elmenekülni, de annál könnyebb benne védekezni. Azonnal meg is kezdődött az áramlás Berlinből, Gründenauból és Harmoniából a folyó két ága közé, ahol a vad Chiavetta helyén szinte máról holnapra felépült a civilizált Antilope. Öt esztendő múlva már kétezer lakosa volt.

A hatodik esztendőben a folyón túl higanybányát fedeztek fel, amelynek kiaknázása megkésztette a lakosok számát. A hetedik esztendőben a lincselési jog alapján a város főterén felakasztották a Fekete Kígyók törzsének utolsó tizenkilenc harcosát, akiket a közeli Holtak Erdejében fogdostak össze. Ettől kezdve már semmi sem állhatott útjában Antilope fejlődésének. A városban megjelent két *Tagblatt*, egy *Montagsrewue*,¹⁹⁴ vasúti összeköttetése volt Rio del Nortéval és San Antoniával; az Opuncia utcán három iskola is volt, köztük egy főiskola. A főtéren - ugyanott, ahol a tizenkilenc Fekete Kígyót felakasztották - most egy emberbaráti intézmény székháza díszlett, a papok a templomokban minden vasárnap a felebaráti szeretetről, az idegen tulajdon tiszteletbentartásáról és egyéb erényekről prédikáltak, amelyekre nélkülözhetetlenül szüksége van minden civilizált társadalomnak; sőt egy átutazó tudós magán a Kapitolon tartott előadást a „népjogokról”.

A gazdagabb polgárok már pedzették, hogy egyetemet kellene építeni, amelynek költségeihez Texas állam kormányja is hozzájárulna. Egyszóval Antilope népének jól ment a sora. Higganyal, narancssal, árpával és borral kereskedtek, s ez dús haszonnal járt. Becsületes, szorgalmas, rendszerető emberek voltak, jól gazdálkodtak és - meghíztak. Aki a későbbi időkben ellátogatott volna a már tizenöt-húszezer lakosú Antilopéba, az itteni gazdag kereskedőkben aligha ismerte volna fel azokat a könyörtelen harcosokat, akik tizenöt évvel ezelőtt Chiavettát

¹⁹⁴ *Tagblatt* - napilap; *Montagsrewue* - hétfői újság.

felperzseltek. A napot a boltokban, a műhelyekben és az irodákban, az estéket pedig a Csörgőkígyó utcai „Aranynap”-sörözőben töltötték. Ha valaki betévedt közéjük s hallgatta, amint lassú torokhangjukon ismételtetik: „*Mahlzeit... Mahlzeit...*”, vagy az ilyesfajta megjegyzéseket: „*Nun, ja wissen Sie, Herr Müller, ist das aber möglich?*”¹⁹⁵ - közben pedig kopognak a söröskorsók, a sör habzik, a földre lötytentyett hab nagyokat loccsan; ha elnézte ezt a lomha nyugalmat, a hájjal kipárnázott nyárspolgári arcokat meg a kimeredt halszemeket, szinte azt hitte volna, hogy egy berlini vagy müncheni sörözőben van, nem pedig Chiavetta üszkös romjai fölött. Igen, ebben a városban már minden „*ganz gemütlich*”¹⁹⁶ volt. Az üszkös romokra már senki sem gondolt.

A város lakói tehát a cirkuszba készülődtek, először is azért, mert a szórakozás a nehéz munka után megilleti az embert, meg kellemes is, azután meg nagyon büszkék is voltak rá, hogy cirkusz érkezett a városba. Köztudomású ugyanis, hogy egy cirkusz nem téved be akármilyen kis városkába, tehát a pusztá tény, hogy hon. M. Dean¹⁹⁷ társulata Antilopéba érkezett, már önmagában is a város nagyságát és jelentőségét bizonyította. De az általános érdeklődésnek volt még egy harmadik oka is, s talán ez volt a legfontosabb.

A műsor második pontja ugyanis így hangzott: „Séta a föld színétől tizenöt láb magasan kifeszített sodronyon (zenekísérettel), bemutatja Vörös Sas, a világhírű légtornász, a Fekete Kígyók törzsének szachemje (törzsfőnöke), a törzs királyainak ivadéka és a nemzetség utolsó sarja: 1. Séta. 2. Antilop-ugrások. 3. Haláldal és haláltánc.”

Ha ez a „szachem” valahol igazi érdeklődést kelthetett, az elsősorban Antilope volt. Hon. M. Dean az „Aranynap” sörözőben elmondta, hogy tizenöt évvel ezelőtt, mikor társulatával Santa Fé felé igyekezett, Planos de Tornadón egy haldokló vén indiánra és egy tízéves gyermekre bukkant. Az öreg bele is halt sebeibe, mert egészen gyenge volt már, de halála előtt elmondta, hogy a gyermek a Fekete Kígyók megölt szachemjének fia és méltóságának örököse.

A társulat oltalmába vette az árvát, s idővel ő lett a társaság első akrobatája. Egyébként hon. M. Dean csak az „Aranynap”-sörözőben tudta meg, hogy Antilope a hajdani Chiavetta helyén épült, tehát a világhírű kötél-táncos saját őseinek sírja fölött fogja bemutatni művészetét. Ez a felfedezés széles jókedvre hangolta az igazgató urat, mert most már biztosan számíthatott a kasszasikerre, csak az a fontos, hogy a hatást jól ki tudja aknázni. Érthető tehát, hogy az antilopei nyárspolgárok tódultak a cirkuszba, hogy Németországból importált feleségüknek és fiaiknak - akik még soha életükben nem láttak indiánt - megmutassák az utolsó Fekete Kígyót és elmondhassák: „Na, látjátok, ezeket irtottuk ki egy szálig, tizenöt évvel ezelőtt.” „*Ach, Herr Jeh!*”¹⁹⁸ - hangzik a felelet, s milyen öröm, akár Amalchen, akár a kis Fritz ajkáról hallani az elragadtatásnak ezt a kitörését! Az egész városban szakadatlanul röpködött a szó: „Szachem, szachem!”

A gyerekek már reggel óta kukucskáltak a cirkusz deszkafalának résein, s arcukon kíváncsiság, de egyúttal borzadály is tükröződött. Az idősebb fiúk akiket már inkább fűtött a harcos szellem, az iskolából hazatérve fenyegető tekintettel meneteltek, de maguk sem tudták, miért.

Este nyolc óra van. Derűs, csillagos, gyönyörű este. A városon túl szellő támad s hozza a narancsligetek illatát, amely itt a városban összevegyül a maláta szagával. A cirkusz fényárban

¹⁹⁵ Egészségére... Na hallja, Müller úr, de lehetséges ez? (német)

¹⁹⁶ Egészen kedélyes (német).

¹⁹⁷ hon. M. - honourable Mister (tiszteletre méltó úr) angol szavak rövidítése.

¹⁹⁸ Ó, Uram Jézusom! (német)

úszik. A főbejárat előtt óriási szurokfáklyák égnek és füstölnek. A szellő lobogtatja a lángot, s a fény megvilágítja a deszkaépület sötét körvonalait. Frissen épített, kör alakú deszkaszín, hegyes tetővel, s a tető csúcsán a csillagos amerikai lobogó. A kapu előtt nagy tömeg áll. Akik már nem tudtak bejutni, vagy akiknek nem volt pénzük, hogy jegyet váltsanak, a cirkusz szekereit bámulják, de leginkább a bejárat vászonfüggönyét figyelik, amelyen a frissen festett kép a fehérek és indiánok harcát ábrázolja. A függönyajtó meg-meglibben s ilyenkor belátni a kivilágított büféhelyiségbe, ahol az asztalon söröskancsók százai sorakoznak. Végre félrehúzódik a függöny, s a tömeg betódul. A padsorok közötti átjárókban léptek dobognak, s rövidesen az összes folyosókat megtölti a sötét, mozgékony tömeg. A cirkuszban olyan világos van, mint nappal, mert bár a gázt nem tudták ilyen hirtelen bevezetni, egy ötven petróleumlámpából álló óriási csillár árasztja el fénnel a porondot és az egész nézőteret a közönséggel együtt. A lámpa fényében látni a sörhasú nyárspolgárokat, amint hájas fejüket hátravetve, tokájukat pihentetik, látni fiatal asszonyokat és bájos gyermekarcokat, a szemük csak úgy mered a kíváncsiságtól. A morajt hangos „*Frisches Wasser! Frisches Bier!*”¹⁹⁹ kiáltások hasítják át, s közben a nézőközönség türelmetlenül várja az előadás megkezdését. Végre megszólal a csend, s a porondon megjelenik hat barna csizmás istállószolga s két sorban felállanak a porondtól az istállók felé vezető úton. A sorfal között berobog egy bösz paripa, kantár és nyereg nélkül, s rajta egy valóságos muszlin-, szalag- és tüllfelhő. Ez Lina, a műlovarnő. Megszólal a zene, s kezdődik a mutatvány. Lina oly gyönyörű, hogy az ifjú Mathilde, az Opuncia utcai serfőző leánya nyugtalanul hajlik az ifjú Floss vegyeskereskedő füléhez - akinek üzlete ugyanabban az utcában van - s halkán megkérdi, hogy szereti-e még? Közben a ló vágtat és úgy fújtat, akár egy mozdony, az ostor pattog, a művésznő nyomában néhány bohóc, most ezek ordítanak és pofozkodnak, Lina ezer színben tündökölve cikázik, mint a villám. Zúg a taps. Micsoda gyönyörű előadás! De az első számnak hamar vége. Következik a második. „A szachem! A szachem!” - hangzik a suttogás az egész nézőtéren. A bohócok még pofozkodnak, de már senki sem figyel rájuk. Ők azonban csak csinálják a magukét, s amíg majomszerű mozdulatokkal szórakoztatják a közönséget, az istállószolgák két fabakot hoznak s a tizenöt-husz láb magas állványokat felállítják az aréna két szélén. A zenekar abbahagyja a „Yankee Doodle”-t és a „Don Juan”²⁰⁰ borongós komtur-áriájába kezd, miközben a szolgák kifeszítik a sodronyt a két bak között.

Egyszerre a bejárat felől vörös görögtűz lobban fel és megvilágítja az egész porondot. Ebben a rézvörös fényben jelenik meg a rettenetes szachem, az utolsó Fekete Kígyó. De mi ez?... Nem a szachem jön, hanem maga az igazgató: Hon. M. Dean. Előkelően meghajlik és beszélni kezd. Van szerencséje megkérni „a kedves és tiszteletre méltó gentlemaneket s a bájos és ugyancsak tiszteletre méltó ladyket, legyenek szívesek nyugodtan viselkedni s minden tapsolástól tartózkodva, teljes csendben nézni a mutatványt, mert a vezér rendkívül izgatott lelkiállapotban van s még vadabb, mint rendszerint”. Szavai kellemetlen hatást keltenek és - ő, milyen furcsa - Antilope előkelőségei, ugyanazok, akik tizenöt esztendővel ezelőtt egész Chiavettát kiirtották, most valami kínos szorongásfélét éreznek. Néhány perccel ezelőtt, mikor még a szép Lina ugrándozott itt a ló hátán, örültek, hogy ilyen közel ülnek a porond korlátjához, s hogy olyan jól látnak mindent, most azonban már vágyakozó pillantásokat vetnek a nézőtér felső sorai felé, s a fizika törvényeivel ellentétben úgy érzik, hogy minél mélyebben vannak, annál kínzóbb a hőség.

¹⁹⁹ Friss vizet! Friss sört! (német)

²⁰⁰ Mozart operája.

De vajon emlékezhet még arra ez a szachem? Hiszen gyermekkora óta hon. M. Dean cirkuszi társulatában nevelkedik, amelynek tagjai többnyire németek. Lehetséges, hogy nem felejtette el? Alig hihető, hiszen a környezet, a tizenöt esztendei cirkuszi pálya, művészetének muto-gatása, a sok taps, mind, mind bizonyára erősen hatott rá.

Chiavetta, Chiavetta! De hiszen ők, a németek szintén nem a saját földjükön, hanem hazájuk-tól távol élnek és mégsem gondolnak rá többet, mint amennyit a business megenged. A leg-fontosabb, hogy az ember egyék és igyék. Ezt az igazságot tudnia kell nemcsak minden nyárspolgárnak, hanem az utolsó Fekete Kígyónak is.

Így gondolkoznak a nyárspolgárok s tűnődésüket az istálló felől hirtelen felhangzó vad fütty szakítja meg... A porondon megjelenik a szorongva várt szachem. A közönség köréből felszáll a moraj: „Ez ő! Ez ő!” - Aztán csend. Csak az állandóan szitott görögtűz sziszeg a bejárat mellett. Minden szem a szachem alakjára irányul, aki most mindjárt fellép itt, őseinek sírja felett. S ez az indián valóban meg is érdemli, hogy nézzék. Büszke, mint egy király. A válláról leomló fehér hermelinpalást - a vezéri jelvény - egészen befödi magas alakját; olyan vad, olyan szilaj, hogy leginkább a rosszul szelídített jaguárra emlékeztet. Arcát mintha bronzból faragták volna. Sasfejhez hasonlít, melyből hideg fénnnyel csillog ki indián szeme. Ó, milyen nyugodt, szinte közönyös és mégis milyen vészjósló ez a szem. Állig fel van fegyverkezve, s úgy néz körül a közönségen, mintha áldozatát akarná kiválasztani. Fején tollbokréta leng, övében harci bárd és skalpoló kés, csak a kezében van íj helyett egy hosszú rúd, amellyel mutatvány közben az egyensúlyt igyekszik fenntartani. A porond közepén megáll, s egyszerre borzalmas csatakiáltás hagyja el ajkát. *Herr Gott!*²⁰¹ Ez a Fekete Kígyók ordítása! Akik annak idején részt vettek a chiavettai mészárlásban, jól emlékeznek erre a borzalmas üvöltésre - de íme, akik tizenöt évvel ezelőtt nem ijedtek meg ezer meg ezer üvöltöző harcostól, most ettől az egytől is verejtékeznek. Az igazgató a vezérhez lép és valamit mond neki, mintha meg akarná nyugtatni, le akarná csillapítani. A vadállat megérzi szájában a zablát - a rábeszélés hat, s a szachem egy pillanat múlva már fent ringatózik a sodronyon s a csillár fényébe me-redve, halad előre. A sodrony erősen meghajlik, időnként nem is látszik, s ilyenkor az indián mintha a levegőben úszna. Most felfelé csúszik; előre megy, majd visszahúzódik, megint előre megy s közben ingadozva keresi az egyensúlyt. Kinyújtott karját eltakarja a köpeny, s olyan, mint két óriási szárny. Meginog!... Zuhan! - Nem! Rövid, szaggatott bravókiáltás zúg fel, mint a vihar, de hirtelen megszakad. A vezér arca egyre fenyegetőbbé válik. A petróleum-lámpákra szegezett szemében rettenetes fény villan. A cirkusz tele van nyugtalansággal, de a csendet senki sem töri meg. Közben a szachem a sodrony túlsó végéhez közeledik - megáll - s ajkán most váratlanul felhangzik a harci dal...

Különös! A vezér németül énekel. Érthető is, biztosan elfelejtette már a Fekete Kígyók nyelvét. De ez valahogyan senkinek sem tűnik fel. Mindenki hallgatja az éneket, amely egyre hangosabbá lesz, egyre jobban zúg, csak félig ének, félig inkább kiáltás, bánatos, gyászos, hörgő vad kiáltás, tele ragadozó sikongatással.

Tisztán érteni a szavakat: „A nagy esők után évről évre ötszáz harcos kivonult Chiavettából a véres harcokba vagy a nagy tavaszi vadászatokra. A harcosok hozták az ellenség skalpjait; a vadászok meg a húst és a bivalybőröket. Az asszonyok örömmel köszöntötték őket és táncoltak a Nagy Szellem tiszteletére.”

„Chiavetta boldog volt! A nők dolgoztak a vigvamokban, a gyermekek szép lányokká és vitéz harcosokká serdültek, a harcosok elhullottak a dicsőség mezején, s atyáik lelkével jártak

²⁰¹ Úristen! (német)

vadászni az ezüst hegyekbe. Csatabárdjaikat sohasem szennyezte be nők és gyermekek vére, mert Chiavetta harcosai nemes férfiak voltak. Chiavetta hatalmas volt. De egyszerre jöttek a sápadt arcúak a távoli tengerekről s csóvát dobtak az alvó városra. A sápadt arcúak nem harcban győzték le a Fekete Kígyókat, éjszaka lopakodtak be, mint a sakálok, s késeik az alvó férfiak, nők és gyermekek vérében áztak.”

„Chiavetta nincs többé. Helyén a sápadtarcúak kő-vigvamokat építettek, de a meggyilkolt nemzedék, az elpusztított Chiavetta bosszúért kiált!”

A vezér hangja rekedtté vált. Ott ringott a sodronyon, s olyan volt, mint a Bosszú bíborba öltözött angyala, amint az emberi tömeg feje fölé emelkedik. Úgy látszik, az igazgatót is nyugtalanította a helyzet. A cirkuszban halálos csend volt. A vezér tovább üvöltözött:

„Az egész nemzedékből csak egy gyermek maradt életben. Kicsiny és gyenge gyermek volt, de megesküdt a Föld szellemének, hogy bosszút áll, hogy nem nyugszik, amíg meg nem látja a sápadt arcú férfiak, nők és gyermekek hulláit - a tűzvészt, a vért!...”

Az utolsó szavak már valóságos veszett üvöltésbe faltak. A közönség körében itt is, ott is felhangzott a halk moraj, mint amikor a vihar bontogatja szárnyait. Ezer meg ezer kérdés tolult az agyakba, de mind válasz nélkül maradt. Mit akar ez a veszett tigris? Mivel fenyeget? Hogyan akar bosszút állni? Ő - egyedül? - Itt maradjunk, vagy meneküljünk? Védekezzünk? - De hogyan? - *Was ist das? Was ist das?*²⁰² - hallatszottak az ijedt női hangok.

Egyszerre rettenetes ordítás hagyta el a vezér ajkát, a sodrony erősebben meglendült, a szachem felugrott a fabakra, közvetlenül a csillár mellett és magasra emelte a rudat. A nézők agyán villámként cikázott át a rettenetes gondolat: összetöri a lámpákat és az egész cirkuszt elárasztja égő petróleummal. A nézőkből egyetlen kiáltás tört fel. De mi ez? A porondról is kiáltás hangzik: Állj! Állj!... A vezér nincs sehol! Leugrott s eltűnt a kijáratban. Nem gyűjtotta fel a cirkuszt! De hova lett? Ott jön, ott jön megint lihegve, fáradtan, borzongatóan... A kezében egy bádogtál, kinyújtja a nézők felé s könyörgő hangon szól: „Szabad kérnem szíves támogatásukat a Fekete Kígyók utolsó sarjadéka számára...”

Nagy kő esik le a nézők szívéből. Szóval minden a programban volt. Szóval az egész az igazgató műve. Minden a hatás kedvéért!... Repülnek is a dollárosok és a féldollárosok, mert hogy is lehetne elutasítani a Fekete Kígyók utolsó sarját Antilopében, Chiavetta üszkös romjai fölött? Az embereknek van szívük.

Előadás után a szachem az „Arany nap”-ban sört ivott és gombócot evett. Íme, a környezet hatása. Óriási népszerűsége tett szert, különösen a nők között. Még pletykák is keringtek...

²⁰² Mi ez? Mi ez? (német)

A VILÁGÍTÓTORONY ÓRE

I

Panama közelében, Aspinvallban történt, hogy a világítótorony őre egy szép napon nyomtalanul eltűnt. Mivel akkor éppen vihar volt, mindenki azt hitte, hogy a szerencsétlen bizonyára túlságosan közel merészkedett a sziklasziget partjához, amelyen a világítótorony állt, s a hullám lesodorta. Ez a feltevés annyival is valószínűbbnek látszott, mert másnap nem találták meg a toronyőr csónakját, amelyet a sziklahasadékba szokott kikötni. Így hát az állás megürült, s azt hamarosan be is kellett tölteni, mert a világítótorony igen fontos mind a helyi járatok, mind a New York és Panama között közlekedő hajók számára. A Moszkitó-öbölben számos homokzátony van, s ezek között nappal is nehéz eligazodni, éjszaka pedig csaknem lehetetlen - főként a köd miatt, amely az egyenlítő menti napsütötte vizeken igen gyakori. Ilyenkor a sok hajónak egyetlen útmutatója a világítótorony fénye.

Az új toronyőrrel az Egyesült Államok panamai konzuljának kellett gondoskodnia, ami nem kis feladat volt, egyrészt azért, mert az utódot tizenkét órán belül kellett megtalálni, másrészt, mert a toronyőrnek lelkiismeretes embernek kellett lennie, tehát nem lehetett akárkit felvenni, végül pedig, mert az állásra egyáltalában nem akadt jelentkező. A toronyőr élete rendkívül nehéz, nem csoda hát, ha nemigen vonzza a szabad élethez, a csavargáshoz és henyéléshez szokott délieket. A világítótorony őre úgyszólván fogoly. A sziklaszigetet csak vasárnaponként hagyhatja el, Aspinvallból naponta csónakon hozzák számára az élelmiszereket és a friss vizet, s aki hozza, azonnal vissza is megy, s a holdnyi kiterjedésű szigetcskén azután már nincs egy élő lélek sem. A toronyőr bent lakik a toronyban, ő tartja rendben az egész épületet, napközben a különböző színű zászlók kifüggesztésével adja le a jeleket a légsúlymérő állása szerint, este pedig meggyújtja a lámpást. Ez még nem lenne nehéz munka, csak az a baj, hogy a torony tetejébe csak négyszáz kanyargó, magas lépcsőfokon lehet feljutni, márpedig a toronyőrnek ezt az utat naponta esetleg többször is meg kell tennie. Bizony kolostori, sőt talán még annál is több, valószínű remeteélet ez. Csoda-e hát, hogy mr. Isaac Folcombridge nagy bajban volt, mert nem tudta, hol keressen megfelelő utódot a boldogult helyére, s könnyen megérthetjük örömet, mikor ez az utód egészen váratlanul, még ugyanazon a napon magától jelentkezett, öregember volt, lehetett hetven éves is, vagy még több, de szívós, tartása egyenes, mozdulatai katonásak. Haja már egészen ősz, arca napbarnított, mint a kreoloké, de kék szeme után ítélve, nem lehetett délvidéki. Arckifejezése gondterhelt, szomorú, de becsületes. Folcombridge-nek az első látásra megtetszett. Most már csak egy kicsit le kellett vizsgáztatni, ezért hát ilyen párbeszéd alakult ki közöttük:

- Hova való?

- Lengyel vagyok.

- Mit csinált eddig?

- A világot jártam.

- De toronyőrnek olyan ember való, aki szeret egy helyben ülni.

- Úgyis pihenésre van szükségem.

- Volt már állása? Van valami bizonyítványa rendes állami szolgálatról?

Az öreg a kebléből elővett egy kifakult selyemdarabot, valami régi zászló maradványát; kibontotta, aztán így szólt:

- Itt vannak a bizonyítványaim. Ezt a keresztet 30-ban kaptam; ez a másik spanyol: a karlista háborúból; ez a francia becsületrend; ezt meg Magyarországon szereztem; azután az Egyesült Államokban harcoltam a déliek ellen, de azok nem adnak keresztet, itt az írás.

Folcombridge átvette az írást és belenézett.

- Hm!... Skawinski? Ez a neve?... Hm!... Két zászlót zsákmányolt szuronyrohamban... Vitéz katona volt!...

- Toronyőrnek is lelkiismeretes leszek.

- De naponta többször is fel kell menni a torony tetejébe, jó a lába?

- Gyalog tettem meg az utat a plenyn²⁰³ át.

- *All right!* A tengeri szolgálatban járatos?

- Három évig szolgáltam egy cethalászhajón.

- Úgy látom, sokféle mesterséggel próbálkozott.

- Csak a nyugalmat nem találtam meg sehol.

- Miért?

Az öreg vállat vont.

- A sors...

- Félek, hogy toronyőrnek egy kicsit öreg.

- *Sir!*²⁰⁴ - kiáltotta Skawinski remegő hangon. - Nagyon elfáradtam és eltörődtem. Láthatja, sok mindenben átmentem. Ilyen állásra vágytam a legjobban, öreg vagyok, nyugalomra van szükségem! Szeretném már ezt mondani magamnak: „Na, megpihenhetsz, révbe jutottál.” Ah, *Sir*, ez csak öntől függ. Ilyen állás másodszor talán már nem is akad. Milyen szerencse, hogy éppen itt jártam Panamában... Könyörgök... Esküszöm, olyan vagyok, mint a hányatott hajó, amely ha révbe nem ér, elmerül... Uram, ha boldoggá akar tenni egy öregembert... Esküszöm, becsületes ember vagyok, de... elég volt már a hányattatásból...

Az öreg kék szeme olyan esdekelve nézett, hogy a jószívű Folcombridge egészen elérzékenyült.

- *Well!*²⁰⁵ - szólt. - Felfogadom. Mostantól kezdve maga a toronyőr.

Az öreg arca kimondhatatlan örömtől sugárzott.

- Köszönöm!

- Kimehet már ma a toronyhoz?

- Igenis.

- Akkor hát *good bye*. De még egy szót! Minden szolgálati mulasztásért elbocsátás jár.

²⁰³ Így hívják a New York és Kalifornia között elterülő végtelen prériket.

²⁰⁴ Uram! (angol)

²⁰⁵ Helyes! (angol)

- *All right!*

Aznap este, amikor a nap a földszoros túlsó felén lehanyatlott, s a derűs nappal után szürkület nélkül, egyszerre éjszaka következett, az új toronyőr már nyilván a helyén volt, mert a világítótorony ismét dús fénykévéket vetett a víz tükrére. Az éj egészen csendes, nyugodt volt, igazi egyenlítői éjszaka, átítatva világos köddel, mely lágyan elmosódó szélű, széles, szivárványos udvarral veszi körül a holdat. Csak a tenger morajlott, mert közeledett a dagály. Skawinski a torony erkélyén állt, közvetlenül az óriási fényforrás mellett, s alulról kicsiny, fekete pontnak látszott. Gondolatait próbálta összeszedni és új helyzetét mérlegelni, de sokkal jobban nyomta valami, semhogy szabadon elmélkedhetett volna. Olyasmit érzett, mint az űzött vad, mikor az üldözők elől végre megközelíthetetlen sziklák közé vagy barlangba ér. Végre itt a békesség!... Lelkét a biztonság érzete kimondhatatlan gyönyörűséggel töltötte el. Lám, erről a szikláról most már fittyet hányhat régi életének, minden bajának és kudarcának. Valóban olyan volt, mint a hajó, amelyet a vihar elkap, letöri árbocát, elszaggatja köteleit és vitorláit, dobálja a felhőktől a tenger fenekéig, s közben csapkodja a hullám és megköpdösi a hab - de végre mégis révbe ér. Viharos életének képei gyorsan elvonulnak szeme előtt, s összehasonlítja a csendes jövővel, amely most kezdődik. Furcsa élményeiből egyet-mást elmondott Folcombridge-nek, de ezer meg ezer kalandjáról nem beszélt. Az volt a balsorsa, hogy valahányszor valahol felütötte a sátorfáját és fészket rakott, hogy megtelepedjék, mindannyiszor jött a vihar, kirángatta a sátor cövekeit a földből, elfújta a házitűzhelyet, őt magát pedig vitte, sodorta a vesztébe.

Most, hogy a torony erkélyéről a megvilágított habokat nézte, visszagondolt mindenre, amin átment. Harcolt, küzdött a világ minden táján s hányt-vetett életében csaknem minden mesterséget megpróbált. Szorgalmas, becsületes munkával néha szerzett is egy kis pénzt, de bármilyen óvatos volt, várakozás ellenére mindig újra elvesztette. Volt aranyásó Ausztráliában, gyémántot kutatott Afrikában, katonáskodott Kelet-Indiában, s mikor annak idején Kaliforniában farmot rendezett be magának, tönkretette az aszály. Akkor aztán megpróbált kereskedni a braziliai vad törzsekkel, de tutaját összetörte az Amazon, maga pedig védtelenül, csaknem mezítelenül hetekig kóborolt az őserdőben, vad gyümölccsel táplálkozott s mindig attól kellett rettegnie, hogy egyszer csak valamelyik ragadozó fenevad karmai között leli halálát. Az arkansasi Helenában kovácműhelyt nyitott, de jött a nagy tűzvész, leégett az egész város, s vele együtt a műhely is. Később a Sziklás-hegységben az indiánok kezébe került, s csak csodával határos módon mentették meg a kanadai katonák. Azután beállt matrónának egy Bahia és Bordeaux között közlekedő hajóra, később szigonyvető volt a cethalászoknál, de mind a két hajót összetörte a vihar. Havannában szivargyára volt, de míg ő betegen feküdt, társa kifosztotta. Végre eljutott Aspinvallba, s most úgy látszott, kudarcainak láncolata véget ért. Mert ugyan mi baja történhetnék még ezen a kis sziklaszigeten? Itt sem a víz, sem a tűz, sem az emberek nem árhattak neki. Különben is az emberek részéről nem sok bántódás érte. Sokkal több jó emberrel találkozott, mint rosszal.

De mintha mind a négy elem őt üldözte volna. Akik ismerték, egyszerűen azt mondták, hogy nincs szerencséje, s ezzel mindent megmagyaráztak. Kissé már ő maga is mániakussá vált. Hitte, hogy szárazon és vízen, mindenütt valami hatalmas, bosszúálló kéz üldözi. De beszélni nem szeretett róla, csak néha, ha megkérdezték, hogy kinek a keze az, titokzatosan a sarkcsillag felé mutatott s azt felelte: „Onnan jön...” S valóban furcsa, makacs balsors üldözte, s ez könnyen szeget üthetett a fejébe, különösen annak, aki átélte. Különben türelmes volt, mint egy indián, s nyugalma és ellenálló ereje szinte végtelen, amilyen csak becsületes szívből fakadhat. Annak idején Magyarországon jó néhány szuronydöfés érte, csak azért, mert nem akart megalázkodni és kegyelmet kérni. Éppen így nem adta meg magát a balsorsnak sem. Hangyaszigorommal kapaszkodott felfelé, s ha százszor letaszították, százegyedszer is

nyugodtan nekiindult. A maga nemében egészen furcsa különc volt. Kivénült katonaarcát ki tudja, milyen lángok perzselték barnára, megedződött a sok nélkülözésben, ütötték, vasra verték, de a szíve olyan maradt, akár egy gyermeké. Kubában a járvány idején megbetegedett, mert minden kininjét odaadta másoknak. Volt neki jócskán, de saját magának egy gránt²⁰⁶ sem hagyott.

Megvolt az a különös tulajdonsága is, hogy ennyi rengeteg csalódás után még mindig tele volt bizalommal, még mindig abban reménykedett, hogy majd még minden jóra fordul. Télen rendszerint felélénkült, s ilyenkor mindig valami nagy eseményt jósolt. Türelmetlenül várta őket s éveken át tűnődött, ábrándozott róluk. De a telek múltak, egyik a másik után és Skawinski legfeljebb azt érte meg, hogy az ő fejét is belepte a hó. Végül is megöregedett - életereje kezdte elhagyni. Türelme is mindinkább a lemondáshoz hasonlított. Régi nyugalma is valami lágyszívűségnek adott helyet, s ez a kemény, edzett katona lassanként átváltozott siránczó gyermekké, aki minden apró-cseprő okból azonnal könnyekre fakad. S mindennek a tetejébe időnként erőt vett rajta a rettenetes honvágy, amelyet felidézhettek a legkülönbözőbb körülmények, egyszer az, hogy fecskét vagy más apró szürke madarakat, talán verebeket, máskor hóval borított hegyeket látott, vagy egy nótát hallott, mely valami régi dalt juttatott eszébe... Végül minden elcsendesedett, csak egyetlen gondolata maradt: pihenni. Ez aztán teljesen lenyűgözte, s minden más vágyát és reményét magába szívta. Az örök vándor már nem is tudott kíváncsibb, drágább dolgot elképzelni, mint egy meghitt zugot, amelyben megpihenhet és csendben várhatja a halált. Talán, mert a sors különös szeszélye annyit hánytavetett különféle tengereken és országokban, hogy szinte lélegzethez se jutott, talán éppen ezért képzelte, hogy a legnagyobb boldogság egy helyben maradni. Ez a szerény boldogság meg is illette, de ő már annyira hozzászokott a csalódásokhoz, hogy csak úgy gondolt a nyugalomra, - ahogyan az emberek valami elérhetetlenről ábrándoznak. Nem merete remélni. És lám, most váratlanul, tizenkét órán belül állást kapott, mégpedig olyan állást, amelynél jobbat maga sem választhatott volna. Csoda-e hát, hogy mikor este meggyújtotta a lámpást, egészen belekábult s azt kérdezte magától: „Igaz ez?”

Felelni azonban nem mert rá. De közben a valóság megcáfolhatatlan bizonyítékokkal beszélt hozzá, így hát egyik óra a másik után szállt el fölötté a toronyerkélyen. Bámulta ezt a valóságot, betelt vele, meggyőződött róla, olyan szomjasan nézte, mintha életében először látott volna tengert. Az aspinvalli órák már elűtötték az éjfélt, s ő még mindig nem hagyta el őrhelyét - csak nézett, bámult. Lent, a lába alatt morajlott a tenger. A világítólámpás lencséje óriási fényes köröket vetett a sötétségbe, s a vén ember tekintete a fényfoltok mögött elenyészett a titokzatos, a rettenetes, sötét messzeségben. De a távolság mintha feléje jött volna. Kilométer hosszú hullámok bukkantak elő a sötétségből, bömbölve hömpölyögtek egészen a kis sziget partjáig, s tajtékos hátuk meg-megvillant a lámpás rózsaszínű fényében. A dagály egyre jobban nőtt s előntötte a homokzátonyokat. Az óceán titokzatos szava egyre hangosabban, egyre hatalmasabban zengett a távolból, hol ágyúdörgéshez, hol az erdők zúgásához, máskor meg zavaros, távoli emberi beszédhez hasonlított. Olykor elcsendesült, azután néhány sóhaj ütötte meg az aggastyán fülét, később sírás, majd ismét vészes kitörés. A szél végül is elfújta a ködöt, de helyette rongyos fekete felhőket hozott s eltakarta velük a holdat. Nyugat felől egyre erősebben fújt a szél. A hullámok dühösen paskolták a torony alatti sziklapartot s már-már a torony falát is végignyaldosták. A távolban morajlott a vihar. A nyugtalan sötét térségben itt is, ott is felvillant egy-egy zöld lámpás a hajók árbocain. Ezek a zöld pontocskák hol a magasba szökkentek, hol visszazuhanak a mélybe, máskor meg jobbra-balra inogtak.

²⁰⁶ Gyógyszertári mértékegység.

Skawinski visszatért szobájába. A vihar már üvöltött. Odakint az emberek a hajókon küzdtek az éjszaka, a sötétség és a vihar ellen; itt bent pedig teljes volt a csend és a nyugalom. Még a vihar harsogása is csak gyenge neszként tudott áttörni a vastag kőfalon. Idebent csak az óra ütemes ketyegése hallatszott, mintha a fáradt aggastyánt akarná álomba ringatni.

II

Teltek az órák, a napok, hetek...

A matrózok azt állítják, hogy néha, mikor a tengert nagyon felkorbácsolja a vihar, valami mintha az éjszakában a nevükön szólítaná őket. Ha a végtelen tenger szólhat így, miért ne szólhatna egy másik végtelenség is az öregemberhez, még sötétebb és még titokzatosabb végtelenség, s miért ne lehetne, hogy minél jobban, belefáradt az ember az életbe, annál kedvesebb számára ez a hívogatás? De hogy az ember ezeket hallgassa, ahhoz csend kell. Az öregség különben is szeret félrevonulni, mintha a sírját érezné. A világítótorony is ilyen sírboltféle volt Skawinski számára. Nincs egyhangúbb dolog, mint a világítótoronyban való élet. Ha fiatal ember vállalkoznék ilyesmire, bizonyos, hogy rövidesen otthagyná állását. Ezért van az, hogy a toronyőr rendszerint idősebb ember s méghozzá komor és zárkózott is. Ha otthagyja az állását és emberek közé kerül, úgy mozog közöttük, mintha mély álmából keltették volna fel. A toronyban hiányzanak azok az apró benyomások, amelyek a mindennapi életben megtanítták az embert arra, hogy mindent magára vonatkoztasson. Amivel a toronyőr érintkezik, az mind óriási méretű, és semminek sincsen szoros, meghatározott alakja. Az egyik ilyen végtelenség az ég; a másik a tenger, s e két végtelenség között a magános emberi lélek. Olyan élet ez, amelyben a gondolat inkább állandó merengés, s ebből a merengésből a toronyőrt nem ébreszti fel semmi, még a foglalkozása sem. Az egyik nap olyan hasonlatos a másikhoz, akár a rózsafüzér gyöngyszemei. Legfeljebb az időjárás szeszélyei jelentenek némi változatosságot. És Skawinski mégis olyan boldog volt, mint még soha életében. Hajnalban kelt, megreggelizett, szépen kitisztította a lámpás lencséit, aztán kiült az erkélyre, belemeredt a tenger mérhetetlen távlatába, s szeme sohasem tudott betelni az elébe táruló képpel. A háttér rendszerint türkiz-színű volt, előtte rajzoltak a duzzadó vitorlák s úgy fénylettek a nap sugaraiban, hogy szeme önkéntelenül összehúzódott a ragyogástól. Néha a hajók, a passzátszeleket felhasználva, hosszú sorban vonultak egymás után, mint az albatroszok vagy a sirályok. Az útvonalat jelző vörös hordók könnyedén ringottak a habokon; a vitorlák között mindennap, délfelé, füstoszlop jelent meg, mint valami óriási, szürkés tollbokréta. A New York-i gőzhajó... Utasokat és árut szállít Aspinvallba s húzza maga után a tenger habjaiból vágott fodros szalagot. Az erkély másik oldaláról Aspinvallt és mozgalmas kikötőjét látta, mintha a tenyerén tartaná. A kikötőben az árbocok erdeje, bárkák és csónakok, kissé távolabb pedig a város fehér házai és tornyocskái. A torony tetejéből a házak olyanok, mint a sirályfészkek, a bárkák pedig, akár a bogarak, s az emberek úgy mozognak, mint megannyi pontocska az utcák fehér kövezetén. Reggelenként az enyhe keleti szellő hozza magával az emberi élet kavargó moráját, amelyben a gőzhajók sípjai uralkodnak. A dél a pihenés órája. A kikötőben megszűnik a mozgás; a sirályok megbújnak a sziklahasadékokban, a hullámok ellanyhulnak, mintha lustálkodnának, s ilyenkor a szárazföldön, a tengeren és a világítótoronyban egyaránt zavartalan a csend. Apálykor a víz lefut a sárga homokzátonyokról, s azok úgy ragyognak a határtalan víz tükrében, mint fényes arany folt, s a világítótorony sötét vonala élesen elüt a kék háttértől. Az égből dúsan árad a napfény a víz, a homok és a sziklapart felé. Ilyenkor a vénembert is elfogja valami édes ernyedtség. Érzi, hogy milyen nagyszerű ez a pihenés, amelyben része van, s mikor arra gondol, hogy ez még tartós is lehet, igazán nincsen semmi más kívánnivalója.

Elmereng saját boldogságán, de mivel az ember általában igen könnyen hozzászokik a jóhoz, fokozatosan megjön a hite és bizalma, s arra gondol, hogy ha az emberek házakat építenek a rokkantak számára, mért ne ölelhetné magához az Úristen is az ő rokkantját? Az idő múlik, s egyre jobban megerősíti ebben a meggyőződésében.

Az öreg lassan összeforrt a toronnyal, a lámpással, a sziklabérccel, a homokzátonyokkal és az egyedülléttel. De megismerkedett a sirályokkal is, amelyek odajártak költeni a sziklahasadékokba s esténként a torony tetején gyülekeztek. Skawinski kidobálta nekik az ételmaradékokat, s erre úgy megszelídültek, hogy később, mikor az ételt szórta, a fehér szárnyak csak úgy viharzottak körülötte, s ő úgy járt-kelt közöttük, mint a pásztor a juhok között. Apály idején ki-kirándult a mélyen fekvő homokzátonyokra, ízletes csigákat és csodálatos, gyöngyházzsínű kagylókat szedett, amelyeket az elvonuló hullámok hagytak a homokban. Éjszakánként a világítótorony és a holdvilág fényénél halászni járt, mert a sziklaöblökben csak úgy nyüzsgött a sok hal. Végül is megszerette ezt a sziklát, ezt a fátlan szigetecskét, amelyet csak apró, kövér levelű, ragacsos gyantát izzadó növényzet borított. A sziget sivárságáért azonban bőségesen kárpótolták a távolabbi képek. A déli órákban a légkör egészen átlátszó, s ilyenkor látni lehet az egész földszorost, a Csendes-óceánig, belepve a legbujább növényzettel, mintha egyetlen óriási kert lenne. Közvetlenül Aspinvall házain túl kókuszcsoportok és óriási pálmák látszanak olyan szorosan egymás mellett, mintha gyönyörű, búbos bokrétaiba kötötték volna. Még távolabb, Aspinvall és Panama között rengeteg erdő sötétlik, amely felett minden reggel és a kora éjszakai órákban vöröses ködpára lebeg - valóságos egyenlítő vidéki őserdő, melyet eláraszt a víz, összevissza szőnek a liánok, míg az óriási orchideák, pálmák, tej-, vas- és gumifák egyetlen zúgó hullámként ringanak.

Az öreg, toronyőri távcsövén át, nemcsak a fákat, a széles banánleveleket látja, hanem a majmokat, a nagy marabukat, és a papagájok egész raját is, amint néha szivárványszínű felhőként lebegnek az erdő fölött. Jól ismeri ő az ilyen erdőket, hiszen mikor az Amazonon hajótörést szenvedett, hetekig bolyongott a zöld boltozatok alatt a sűrű bozótban. Tudta jól, hogy ezeknek az erdőknek a gyönyörű, mosolygó felszíne alatt mennyi halálos veszedelem leselkedik. Sok éjszakát töltött ő ilyen erdőkben, s közelről hallotta a sakálók ordítását és a jaguárok üvöltését, látta az óriáskigyókat, amint lefelé lógtak a fákról, akárcsak a liánok; ismerte azokat az álmatag erdei tavakat, amelyek tele vannak torpedóhallal és krokodilussal, tudta, milyen igával a nyakán él az ember ilyen áthatolhatatlan dzsungelben, amelyben egy-egy levél tízszer olyan nagy, mint ő, amelyben rajzik a vérengző moszkító, s csak úgy hemzseg a sok fapióca és az óriási mérgespók. Mindezt maga tapasztalta, maga érezte, mindezt végigszenvedte, éppen ezért annál nagyobb élvezet volt számára, hogy most a magasból nézi és csodálja a szépségét, de a család veszedelmek ellen biztos menedéke van. A világítótorony megvédte minden gonosz ellen. Nem csoda hát, ha csak néha, vasárnap reggelenként hagyta el. Ilyenkor felvette nagy ezüstgombos, sötétkék toronyőri kabátját, mellére tűzte érdemkeresztjeit, s ősz fejét bizonyos büszkeséggel emelte fel, amikor a templomból kijövet hallotta a kreolok megjegyzéseit: „Rendes toronyőrünk van!” „És nem is eretnek, pedig jenki!” De mise után boldogan sietett vissza a szigetre, mert a szárazföldben még most sem bízott egészen. Vasárnaponként olvasgatta a városból hozott spanyol újságot, vagy a New York-i „Herald”-ot, amelyet Folcombridge-től kért kölcsön - és lázasan kereste, kutatta benne az európai híreket. Szegény öreg szív! Itt, ebben a világítótoronyban, itt, a földgömb másik oldalán is a hazájáért dobog!...

Néha, mikor a kis szigeten kikötött a csónak, amely naponta az élelmiszert és a vizet hozta számára, leszállt a toronyból, hogy egy kicsit elbeszélgessen Johnsszal.

De később szemmel láthatóan elvadult. Már nem járt be a városba, nem olvasta az újságokat és nem folytatott politikai vitákat Johnsszal. Hetek múltak el, hogy senki sem látta, és ő sem látott senkit. Az egyetlen életjel az volt róla, hogy a partra kitett élelmiszerek elfogytak, s a torony lámpása esténként olyan pontosan kigyulladt, mint amilyen pontosan a nap reggelenként a túlsó oldalon felkel a tenger hullámaiból. Úgy látszik, az öreget már nem érdekelte a világ. Nem, nem a honvágy volt az oka, inkább az, hogy most már az is lemondássá változott. Most már a világ ezen a szigeten kezdődött számára és itt is végződött. Már megalkudott a gondolattal, hogy a tornyot haláláig el nem hagyja, egyszerűen elfeledte, hogy valami ezen a tornyon túl is létezik. Emellett misztikussá is vált. Szelíd, kék szeme olyan lett, mint a gyermeké, folyton a távolba révedezett. Állandó magányában, egyszerű, de rendkívüli méretű környezetében kezdte elveszíteni saját különállóságának érzetét. Mint különálló személy megszűnt létezni, s egyre jobban összeolvadt azzal, ami körülvette. Nem gondolkozott ő ezen, csak sejtette, anélkül hogy tudta volna, de a végén már úgy érezte, hogy az ég, a víz, az ő kis sziklaszigete, a torony és az aranyos homokzátonyok, a duzzadó vitorlák, a sirályok, az ár és az apály, mind valami nagy egység, egy óriási, titokzatos lélek, ő maga pedig belemerül ebbe a titokba és érzi, hogy az a lélek él és megnyugtat. Belemerült, elringatta magát és feledett... És saját külön létének ebben az elhatároltságában, ebben a félébrenlétben és félálomban olyan mélyseges békességet talált, hogy az már csaknem a halálhoz hasonlított.

III

De jött az ébredés.

A csónak hozta a vizet és az élelmiszereket. Skawinski egy órával később leszállt a toronyból s észrevette, hogy a szokásos rakományon kívül még egy csomag is van. A csomagon Egyesült Államok-beli levélbélyeg és a vastag vitorlavászon burkolaton a pontos cím: „Skawinski, Esq.”²⁰⁷ Az öreg kíváncsian bontotta fel a csomagot. Könyvek voltak benne. Kivett egyet, megnézte, aztán visszatette, de a keze már reszketett. Szemét eltakarta, mintha nem hinne neki. Úgy érezte, álmodik: lengyel könyv volt. Mit jelent ez? Ki küldhette ezeket a könyveket? Persze, az első pillanatban elfelejtette, hogy még toronyőri pályájának kezdetén, a konzultól kölcsönkért „Herald”-ban olvasta egyszer: New Yorkban lengyel társaság alakult, s hogy ugyanakkor mindjárt el is küldte a társaságnak félhavi fizetését, amelyet itt a toronyban amúgy sem tudott mire költeni. A társaság most hálája jeléül küldte ezeket a könyveket. A csomag természetes úton jött, de az öreg az első pillanatban sehogy sem tudta elrendezni gondolatait. Lengyel könyvek - Aspinvallban, itt, a világítótoronyban, az ő nagy magányában... Ez rendkívüli dolog volt számára, mintha a régi idők lehelete, mintha valódi csoda lenne. És íme, hallja... mint azok a matrózok az éjszakában, hogy valami néven szólítja, azon a kedves hangon, amelyet már csaknem egészen elfelejtett. Egy darabig behunyt szemmel üldögél, mert fél, biztosan tudja, hogy ha a szemét kinyitja, az álom eltűnik. De nem! A felbontott csomag ott fekszik előtte, a délutáni nap sugarai megvilágítják, s ott van a nyitott könyv is. Ismét kinyújtja érte a kezét s a mély csendben hallja saját szívverését. Átlapozza a könyvet: versek. Elöl nagy betűkkel a cím, alatta pedig a szerző neve. A név nem idegen számára, tudja, hogy a nagy költő neve, akinek műveit ő maga is olvasta 1830 után Párizsban. Azután, mikor Algírban és Spanyolországban harcolt, honfitársaitól hallotta, hogy a nagy látnok híre egyre fényesebben ragyog, de akkoriban annyira hozzászokott már a puskához,

²⁰⁷ Az esquire angol cím rövidítése.

hogy könyvet nem is vett a kezébe. Negyvenkilencben áthajózott Amerikába, de abban a kalandos életben, amelyben ott része volt, jóformán nem is találkozott lengyelekkel, lengyel könyvet pedig egyáltalában nem látott. Most hát annál mohóbban és annál hevesebben dobogó szívvel fordította el a címlapot. Úgy tűnt neki, hogy itt, ezen az ő magányos szigetén valami ünnepélyes dolog történik. S valóban, ez a perc a mélységes békesség és csend perce volt. Az aspinvalli órák elütötték az ötöt. A világos, tiszta eget egyetlen felhőcske sem takarta, csak egy-két sirály úszott a kék távolban. A tenger szelíden hullámozott, a parti hullámok alig csobogtak s halkán, szelíden folytak szét a homokon. A távolban mosolyogtak Aspinvall fehér házai és gyönyörű pálmaligetei. Ünnepélyes, komoly csend volt. A természetnek ebben a békességében egyszerre felhangzott az öreg reszkető szava, amint fennhangon olvasta, hogy maga is jobban értse:

*Litvánia! Hazám! te éltető egészség:
Az tudhatja, csupán, mily drága vagy, ki végkép
Elvesztett! Gyönyörű vidékem, ime látlak
S leirlak, mert nagyon kívánczom utánad.*²⁰⁸

Elfulladt a hangja. A betűk összefolytak szeme előtt; keblében megszakadt valami s hullámként nyomult a szívéből felfelé, mindig feljebb és feljebb, míg elfojtotta a szavát, torkát összeszorította... Még egy pillanat, aztán erőt vett magán és tovább olvasta:

*Ó, Csensztohova szent védője, Osztra-Bráma
Felett fényeskedő Szüzanya, a te drága
Kezedbe tette sorsát Novogrodek erődje.
Ahogy, mint gyermeket keltettél uj erőre,
Mig sirva kért anyám, hogy óvd meg életem,
És haldokló szemem fölpattant fényesen,
Lábamra álltam és oltárodhoz futottam,
Ujult épségemért hálát rebegni nyomban
Ugy viszi majd haza csodád a bus dalost...*

Az ár meggyülemlett és áttörte az akarat gátját. Az öreg feljajdult és a földre vetette magát; hófehér haja egybefolyt a tengerpart fövényével. Negyven éve volt már, hogy nem látta hazáját, és Isten tudja, mennyi, amióta nem hallotta anyanyelvét. És lám, most az édes anyanyelv magától jött ide hozzá - átúszt a tengert és megtalálta őt egyedüllétében, a föld túlsó felén, megtalálta ez a kedves, ez a drága, ez a gyönyörű anyanyelve. A kebléből feltörő sírásban nem volt fájdalom, csak a hirtelen felébredt mérhetetlen szeretet, amely mellett minden más semmivé válik... Ezzel a keserves sírással akarta kiengesztelni a távoli, a szeretett hazát azért, hogy íme, így megöregedett, s úgy összeforrt ezzel a magános sziklával s úgy elfeledkezett mindenről, hogy már a honvágy is kezdett megfakulni benne. És most - „csodára nyert erőt” - ezért indult fel a szíve. Egymás után teltek, múltak a percek: az öreg még mindig a földön feküdt. A sirályok röpködtek a világítótorony fölött, nagyokat visongattak, mintha öreg barátjuk miatt nyugtalankodnának. Közeledett az óra, amikor etetni szokta őket ebédje maradványaival, egyik-másik tehát le is lebbent a torony tetejéről egészen mellé. Aztán egyre több érkezett s kezdték gyengéden csipkedni s szárnyukat meg-meglebbentették a feje fölött. Ez a szárnycsattogás felébresztette. Hogy így kisírta magát, arca nyugodt volt és derűs, s a szeméből mintha ihlet sugárzott volna. Öntudatlanul minden élelmiszerét odaadta a madaraknak, amelyek sikongva vetették magukat a zsákmányra, ő pedig megint elővette a könyvet. A nap

²⁰⁸ Miczkiewicz „Pan Tadeusz” című elbeszélő költeményének kezdő sorai, Sebők Éva fordításában.

már túljutott a kertek és Panama szüzi erdeje fölött s lassan lefelé hanyatlott a földszoros mögé, a másik óceán felé, de még az Atlanti-óceán is tele volt fénnnyel, még egészen világos volt. Ő hát tovább olvasott:

*De vággyal szomjas lelkem röpítsd el arra most,
Hol erdős dombok alján Nyemennek tükre ásit,
Mig elnyújtózik mentén szeliden lanka pázsit.*

Csak az alkonyat törölte le a betűket a fehér lapról, de ez az alkonyat rövid volt, mint egy szempillantás. Az öreg a sziklához támasztotta fejét és szemét lehuntya. S ekkor „Czestochowa szent védője” megragadta a lelkét és elvitte oda, ahol az ezüstös rozs és az aranyló búzavetés festi káprázatos szőnyeggé a tájat... Az égen még izzottak a hosszú, vörös és arany sávok, s ő ebben a fényben repült a kedves vidék felé. Fülébe hangzik a fenyőerdők zúgása, a hazai patakok csobogása, mindent úgy lát, ahogyan volt, minden azt kérdi tőle: „Emlékszel?” Emlékszik! De különben is látja a határtalan rónákat, a mezsgyéket, a réteket, az erdőket, a falvakat. Éjszaka van! Az ő lámpása már ilyenkor rendesen bevilágít a tenger sötétjébe - de ő most otthon van, szülőfalujában, öreg feje mellére hanyatlík és álmodik. A képek gyorsan és kissé kuszán suhannak el szeme előtt. Szülőházát nem látja, mert azt elsöpörte a háború, nem látja sem apját, sem anyját, mert még gyermek volt, amikor meghaltak, de a falu olyan, mintha csak tegnap hagyta volna el: egy sor ház, az ablakokban világosság, a gát, a malom, a két tó, egymással átellenben, egész éjjel hangos a békák énekkarától. Valamikor régen, előrsön állt itt szülőfalujában, most ez a kép is ott sorakozik látomásai között. Igen, megint a dzsidásoknál szolgál és őrségen áll, a távolból idevilágítanak a kocsma ablakai, és hangzik az ének, a zaj, az éjszakai csendben a lábak topogása, a hegedű hangja, a bőgő brummogása: „U-ha, u-ha!” Amott a dzsidások szikráztatják csizmájukon a patkót, őneki meg olyan unalmas itt egyedül, lóháton! Az órák lomhán telnek, végre kialszanak a fények; most, ameddig a szem ellát, mindenütt sűrű, áthatolhatatlan köd; nyilván a pára emelkedik felfelé a rétekről s fehér gomolyagokba burkolja az egész világot. Azt hinné az ember: óceán. Pedig - rétek. Egy-kettőre megszólal a pásztormadár a sötétben, s a bölömbika is bőgni kezd a nádasban. Csendes, hűvös idő, igazi lengyel éjszaka. A távolban zúg a fenyőerdő, pedig nincs is szél, zúg... mint a tenger. Keleten nemsokára kivirul a hajnal: igen, már a kakasok is kukorékolnak az udvarokban. Egyik a másikatól kapja el a hangot, házról házra; a magasból már hallik a darvak krúgatása. A katona üde és friss, jól érzi itt magát. Igen, valamit beszéltek a holnapi ütközetéről. Megy ő is, megy a többiekkel, csatakiáltással a lobogó zászlók alatt. Harsog az ifjú vér, mint a trombita, bár az éjszakai szellő hűsíti. Pitymallik, hajnallik! A sötét éj megfakul: a sűrű homályból előbukkannak az erdők, a bokrok, a házsor, a malom, a jegenyefák. A kútgemek csikorognak, mint a bádoggászlócska a torony tetején. Ó, milyen drága, milyen gyönyörű ez a föld, amint a hajnalpírban úszik! Ó, te egyetlen, te egyetlen!...

Csitt! Az éber őrszem lépteket hall. Úgy látszik, a váltás... Egyszerre kiáltás hangzik fölötte:

- Hé, öreg! Keljen fel. Mi baja?

Kinyitja a szemét s csodálkozva bámulja az előtte álló embert. Agyában az álom és a látomások foszlányai küzdenek a valósággal. A látomások végül elhalványodnak, elenyésznek. Johns áll előtte, Johns, a kikötőőr.

- Mi lelte? - kérdi Johns. - Beteg?

- Nem.

- Mért nem gyújtotta meg a lámpást? Ezért elbocsátják! A sangeromói hajó zátonyra futott, még szerencse, hogy senki sem fúlt a vízbe; különben bíróság elé kerülne. Üljön be, a többit majd megtudja a konzulátuson.

Az öreg elsápad: az este csakugyan nem gyújtotta meg a lámpást.

Néhány nap múlva Skawinskit az Aspinvallból New York felé haladó hajó fedélzetén látták. Szegény, elvesztette az állását. Megnyíltak előtte a kóbor élet új útjai. A szél ismét felkapta a levelet, hogy magával sodorja s dobálja földeken és tengereken, hogy kénye-kedve szerint meggyötörje. Az öreg e néhány nap alatt összetört, meggörnyedt, csak a szeme csillogott. De élete új útjaira magával vitte keblén a könyvet s minduntalan magához szorította, hogy valahogyan még ezt is el ne veszítse...

-&-